

Geographia

3

Moravica

Teritoriální politická organizace Západního Balkánu s důrazem na vývoj ve 20. století

Miloš Fňukal

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2012

**Teritoriální politická organizace
Západního Balkánu s důrazem
na vývoj ve 20. století**

Miloš Fňukal

Autor	Miloš Fňukal
Recenzenti	doc. RNDr. Daniel Gurňák, PhD. (Univerzita Komenského v Bratislavě) Dr. Primož Pipan (Geografski inštitut Antona Melika, Ljubljana)
Redakční rada	Václav Toušek (předseda), Marián Halás, Vladimír Ira, Pavel Klapka, Zdeněk Szczyrba
Výkonný redaktor Odpovědný redaktor Technická redakce	Tomáš Opatrný Jana Kreiselová Dominik Opatrný, Martin Jurek
Vydala	Univerzita Palackého v Olomouci Křížkovského 8, 771 47 Olomouc IČO 619 89 592 1. vydání Olomouc 2012
K vydání připravila	Katedra geografie Přírodovědecké fakulty UP 17. listopadu 12, 771 46 Olomouc http://geography.upol.cz
Vytiskla	EPAVA Olomouc, a.s. Chválkovická 223/5, 779 00 Olomouc

Geographia Moravica vychází od roku 2009.

Vychází v češtině nebo v angličtině.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Publikace je součástí výstupů vnitřního grantového projektu Univerzity Palackého IGA:
Člověk a krajina: geografické a environmentální aspekty (PrF_2012_024).

© Miloš Fňukal, 2012

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2012

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

ISBN 978-80-244-3251-9

Úvod	7
1. Teoretická východiska	9
1.1 <i>Politické jevy v geografickém prostoru</i>	9
1.2 <i>Státy jako předmět výzkumu politické geografie</i>	9
1.3 <i>Hranice jako předmět výzkumu politické geografie</i>	12
1.4 <i>Cíle práce</i>	13
2. Přehled literatury	15
3. Historické pozadí politickogeografické organizace Západního Balkánu	
v 2. polovině 19. století	19
3.1 <i>Turecko</i>	20
3.1.1 <i>Černá Hora</i>	22
3.1.2 <i>Srbsko</i>	22
3.2 <i>Rakousko-Uhersko</i>	24
3.2.1 <i>Rakouské země</i>	24
3.2.2 <i>Uhersko</i>	26
4. Politické a společenské změny na Balkáně v letech 1877–1912	29
4.1 <i>Velká východní krize a berlínský kongres (1875–1878)</i>	30
4.2 <i>Vývoj od berlínského kongresu do roku 1912</i>	32
5. Balkánské války	35
5.1 <i>Diplomatická příprava balkánských válek</i>	35
5.2 <i>První balkánská (spojenecká) válka</i>	35
5.3 <i>Druhá (mezispojencká) balkánská válka</i>	36
5.4 <i>Shrnutí</i>	38
6. První světová válka	39
6.1 <i>Válečné cíle jednotlivých zemí</i>	39
6.2 <i>Okupační správa v Srbsku a Černé Hoře</i>	41
6.3 <i>Ukončení války, dohody o příměří</i>	41
7. Západní Balkán v období mezi světovými válkami	43
7.1 <i>Vznik Jugoslávie</i>	43
7.1.1 <i>Historické pozadí vzniku Jugoslávie</i>	43
7.1.2 <i>Státoprávní interpretace sjednocení a jeho význam</i>	47
7.2 <i>Hranice Jugoslávie</i>	50
7.2.1 <i>Hranice SHS – Rakousko</i>	50
7.2.2 <i>Hranice SHS – Maďarsko</i>	51
7.2.3 <i>Hranice SHS – Bulharsko</i>	52
7.2.4 <i>Hranice SHS – Rumunsko</i>	53
7.2.5 <i>Hranice SHS – Řecko</i>	53
7.2.6 <i>Hranice SHS – Itálie a rijecká otázka</i>	53
7.2.7 <i>Hranice SHS – Albánie</i>	55
7.2.8 <i>Shrnutí</i>	55
7.3 <i>Spory o vnitřní uspořádání státu</i>	57
7.3.1 <i>Přijetí ústavy Království SHS</i>	58
7.3.2 <i>Politické strany a jejich představy o uspořádání země</i>	59

7.3.3	Změny po převratu v roce 1929	60
7.3.4	Jednání Cvetković – Maček, názory na uspořádání Jugoslávie v období 1939–1941	61
7.4	Zahraniční politika a mezinárodní postavení Jugoslávie v letech 1918–1941	63
7.5	Administrativní členění Jugoslávie v období 1918–1941	64
7.5.1	Stav před sjednocením správy (1918–1922)	64
7.5.2	Administrativní členění v letech 1922–1929	67
7.5.3	Administrativní členění v letech 1929–1939	70
7.5.4	Administrativní členění v letech 1939–1941	73
8.	Západní Balkán v období druhé světové války	75
8.1	Německá mocenská zóna	76
8.1.1	Srbsko	76
8.1.2	Území připojená přímo k Německu	78
8.1.3	Území připojená k Bulharsku	79
8.1.4	Území připojená k Maďarsku	80
8.2	Italská mocenská zóna	80
8.2.1	Anektovaná území	80
8.2.2	Lublaňsko	80
8.2.3	Černá Hora	81
8.2.4	Území připojená k Albánii	81
8.2.5	Chorvatsko	82
8.2.6	Změny v okupačním režimu v průběhu války	85
9.	Západní Balkán v období „Druhé“ Jugoslávie	87
9.1	Osvobození Jugoslávie	87
9.2	Určení vnějších hranic poválečné Jugoslávie	89
9.2.1	Hranice Jugoslávie s Maďarskem, Bulharskem a Rumunskem	89
9.2.2	Hranice Jugoslávie s Albánií	90
9.2.3	Hranice Jugoslávie s Rakouskem	90
9.2.4	Hranice Jugoslávie s Itálií	91
9.2.5	Hranice Jugoslávie na moři	94
9.2.6	Shrnutí	95
9.3	Vznik federace a utvoření subjektů federace	96
9.3.1	Vytvoření subjektů federace	96
9.3.2	Hranice federálních jednotek	103
9.3.3	Charakter jugoslávského federalismu a jeho vývoj	106
9.4	Zahraniční politika a mezinárodní postavení poválečné Jugoslávie	111
9.5	Administrativní struktura republik poválečné Jugoslávie	113
10.	Historické okolnosti rozpadu Jugoslávie	117
10.1	Otázka hranic bývalých jugoslávských republik	128
10.1.1	Hranice mezi Slovinskem a Chorvatskem	129
10.1.2	Ostatní hraniční úseky	130
11.	Vývoj jednotlivých států po dosažení nezávislosti	133
11.1	Bosna a Hercegovina	133
11.1.1	Vanceův-Owenův plán	134
11.1.2	Owenův-Stoltenbergův plán	135
11.1.3	Mírový plán kontaktní skupiny	136
11.1.4	Americký mírový plán	136

11.1.5	Bosna a Hercegovina po daytonské mírové smlouvě	138
11.2	<i>Chorvatsko</i>	140
11.3	<i>„Zbytková“ Jugoslávie</i>	143
11.3.1	Vnitřní krize federace, oddělení Černé Hory	143
11.3.2	Problém Srbů v Chorvatsku a Bosně.....	144
11.3.3	Kosovský problém	145
11.3.4	Sandžacký problém	148
11.3.5	Vojvodinský problém	148
11.4	<i>Makedonie</i>	148
11.5	<i>Slovinsko</i>	150
11.6	<i>Administrativní struktura postjugoslávských zemí</i>	151
11.6.1	Bosna a Hercegovina	151
11.6.2	Chorvatsko	154
11.6.3	Srbsko	155
11.6.4	Černá Hora.....	156
11.6.5	Makedonie.....	157
11.6.6	Slovinsko.....	157
11.6.7	Shrnutí	157
12.	Závěr	159
12.1	<i>Hlavní geografické vlivy polohy zkoumaného území na jeho obyvatelstvo a politickou organizaci</i>	159
12.2	<i>Jihoslovanské národy – zvláštnosti národně integračních procesů a jejich důsledky</i>	162
12.2.1	Jazykový faktor národně integračních procesů na Západním Balkáně	165
12.2.2	Náboženský faktor národně integračních procesů na Západním Balkáně	167
12.2.3	Politickogeografické důsledky	169
12.3	<i>Vztahy jihoslovanských národů, jejich politickogeografické důsledky</i>	171
	Changes of the Territorial and Political Organization of the Western Balkans (Summary)	179
	Seznam použité literatury	181
	Rejstřík	203

Prostor, kterým se zabývá tato práce, tj. oblast Západního Balkánu, lze považovat za politicky značně konfliktní a nestabilní. Vývoj v této části kontinentu jako by odporoval obecným trendům sjednocující se a „denacionalizující se“ Evropy, a už proto k sobě váže pozornost světové veřejnosti i politiků a vyvolává obavy z bezpečnostních, humanitárních i politických konsekvencí. Občas se zdá, že na Balkánu jsou mezinárodním společenstvím testovány metody zvládnutí znovuzrozeného nacionalismu, fenoménu, který projevil značně větší odolnost vůči „zapadním“ hodnotám, než si ještě v 80. letech 20. století kdokoliv představoval.

Souhrn událostí spojených se vznikem, existencí a násilným rozpadem státu, který byl v prvních letech své existence ne zcela korektně označován jako „Království Srbů, Chorvatů a Slovinců“, a poté ještě nepřesněji jako „Jugoslávie“, je předmětem výzkumu celé řady vědních oborů, protože jejich příčiny jsou komplexního charakteru a jejich projevy zasáhly do všech sfér veřejného života. Jistě by bylo zajímavé zkoumání právních, jazykových, etických, filozofických, sociologických nebo náboženských aspektů a důsledků jugoslávského konfliktu (a pro pochopení jeho podstaty se asi neobejdeme bez odboček do těchto oblastí). Pro geografii, pro kterou je charakteristický výzkum rozložení nejrůznějších geografických objektů a jevů v prostoru a čase, bude ale mít bezesporu zásadní význam hodnocení prostorových aspektů politických procesů, probíhajících ve zkoumaném území, tj. změn oblastí podléhajících politické moci jednotlivých aktérů konfliktu, změn jejich územní organizace a konec konců i změn rozložení nositelů nejrůznějších etnických, politických či historických identit v prostoru a čase.

Posledně uvedený jev je bezesporu zásadní: můžeme se přít o podstatu konfliktu, který je pro některé projevem národně osvobozenického boje, pro jiné neblahým příslibem globálního konfliktu civilizací, pouhým následkem úsilí několika osob o získání politické moci, hrozným řaděním zločinného krvežíznivého národa či bolestným bojem za univerzální hodnoty demokracie a lidských práv, ve všech myslitelných interpretacích je však podstata problému stejná: vytrvalá snaha, aby množina nositelů stejných znaků (politických, kulturních, etnických) získala politicko-územní organizaci, resp. snaha, aby tato množina mocensky případně územně dominovala nad druhými.

Fascinující i znepokojující proměny, kterými během posledních staletí prochází oblast nám kdysi tak blízké země, nastolují řadu palčivých otázek. Tato práce je pokusem o zodpovězení alespoň některých z nich.

1. Teoretická východiska

1.1 Politické jevy v geografickém prostoru

Veškeré lidské aktivity probíhají v konkrétním prostoru a čase. Jednou z nich je i participace na politickém dění. Politiku můžeme např. definovat jako veřejnou činnost zaměřenou na uplatňování sociálních a politických celospolečenských zájmů, na zachování, rozvíjení a upevnění politické moci.¹ Moc pak je schopnost a reálná možnost podstatným způsobem ovlivňovat činnost a chování lidí prostřednictvím autority, právního řádu nebo násilí.² To je ale prakticky možné pouze v rámci autonomních společenských útvarů – sociálních skupin, národa, administrativních jednotek a státu. Stát je přitom pro uplatňování politické moci jednotkou nejpřirozenější: je jasně ohraničen vůči ostatním jednotkám a jedním z jeho definičních znaků je existence vnitřní organizace společenských vztahů. Jednou ze základních výzkumných otázek politické geografie je problematika vlivu státu a jeho politické činnosti na geografický prostor a naopak vlivu prostoru na stát a na uplatňování jeho politické moci.³ Přitom je důležitý nejen prostorový, ale i časový aspekt, protože k interakci politických jevů a procesů s konkrétním geografickým prostorem dochází v určitém čase (důležitá je jak délka trvání, tak následnost). Stav politického systému i jeho geografického rámce v určitém okamžiku tak nikdy není pouze výsledkem aktuálně probíhajícího procesu, ale také událostí předcházejících. Čas se tedy projevuje v geografickém prostoru dvěma způsoby:⁴

- jako historická dimenze, jejímž výsledkem je současná hmotná a prostorová diferenciacie,
- jako současná dynamika.

Je zřejmé, že pro pochopení „historické dimenze“ je nedostatečný pouze pozitivistický deskriptivní popis vývoje rozmístění geografických jevů, protože nedílnou součástí politiky, resp. rozhodování v politice, je v čase proměnlivá regionální identita a národní identita.

Jedním ze základních bodů výzkumu v této práci je proto výzkum teritoriálního vývoje a vnitřní administrativní organizace prostoru, a také základní nástin vývoje regionální i národní identity jeho obyvatel, resp. výzkum teritoriálního rozložení jejich nositelů.

1.2 Státy jako předmět výzkumu politické geografie

Státy jsou předmětem zájmu řady vědních disciplin. Je to pochopitelné, protože nasprostá většina společenských jevů je s existencí států nějak spojena. Jistě lze souhlasit s Diamondem,⁵ který si povšiml toho, že prakticky všechny politické, ekonomické a sociální instituce, které dnes existují, patří státům, resp. existují díky státům a že právě díky organizování lidské společnosti do států byl možný vznik civilizovaných společností.

Politolog Andrew Heywood definuje stát jako „politickou organizaci, která zakládá svrchovanou jurisdikci uvnitř přesně stanovených územních hranic a prostřednictvím soustavy stále

¹ ŠALING a kol. (1997).

² Tyto tradiční okruhy vyjmenovává např. ŽALOUDEK (2004); nověji se zmiňuje jako prostředek moci též ovlivňování komunikačního prostoru – viz např. ISAKOVIČ (2006), s. 48.

³ GURŇÁK (2007), s. 8.

⁴ GURŇÁK (2007), s. 8–9.

⁵ DIAMOND (2000).

fungujících institucí vykonává autoritu. Tyto instituce jsou jasně a zřetelně veřejné v tom smyslu, že odpovídají za kolektivní organizaci života společnosti a jsou financovány z veřejných zdrojů. Stát tudíž zahrnuje jak různé vládní instituce, tak soudy, znárodněné podniky, systém sociálního zabezpečení atd.; mezi stát a celé „politické těleso“ lze položit rovnítko“. Důraz na úlohu státu pro organizaci lidské společnosti v konkrétním prostoru je společný většině definic státu, je tedy logické, že stát je také přirozeným regionálním rámcem⁶ pro geografické výzkumy. Pro geografii politickou je pak základním zkoumaným „politickým jevem“ a nejlogičtější bází výzkumu. Ištok⁷ vypočítává tato hlavní témata politickogeografického výzkumu státu:

- dominantní rysy a specifika státního zřízení současných států v prostorovém kontextu,
- politickogeografická typologie států a na ni navazující regionalizace,
- politickogeografická poloha státu, jeho úloha a místo v rozložení politických sil ve světě,
- utváření a struktura státního území a jeho hranic,
- národnostní, konfesní a rasová struktura státu,
- politické strany a jejich vliv na politický systém státu,
- rozložení politické moci mezi regiony v rámci státu, systém a postavení regionálních orgánů veřejné správy,
- vliv geografických faktorů na stabilitu států,
- vznik nového státu, utváření jeho politického systému a jeho vliv na geografické struktury vytvořené na jeho území,
- integrační procesy a jejich vliv na politický systém státu a jeho geografické struktury,
- perspektivy fungování současného modelu národního a teritoriálního státu.

Je přirozené, že všechna vyjmenovaná témata jsou zkoumána i se svou historickou dimenzí, čímž se politická geografie prolíná s geografii historickou i s historií.

Z geografických dílčích disciplin je problematika státu také výrazně zastoupena v geopolitice. V ní je stát chápán jako základní politický aktér v geografickém prostoru a úkolem geopolitiky je pak hledat motivace a limity jeho činnosti.⁸ V klasických geopolitických školách byly přitom hledány příčinné souvislosti mezi prostředím a politickou mocí.⁹

Klasifikace a typologie států se – v geografických disciplínách – zpravidla vytvářejí na základě dvou kritérií:

- organizace státní moci – o to ať už z hlediska organizace centrálních rozhodovacích orgánů (forma státu: absolutní, konstituční, parlamentní monarchie; parlamentní nebo prezidentské republiky), tak z hlediska vnitřní územně-administrativní organizace (státy unitární a složené),¹⁰
- podle jejich postavení vůči zahraničí – různé klasifikace podle rozlohy, tvaru státního území, síly, apod.

Zatímco členění států podle organizace centrálních rozhodovacích orgánů je pro politickou geografii spíše okrajovým problémem (má jen omezený teritoriální aspekt, výraznou prostorovou dimenzi mají pouze volby), vnitřní organizace států patří k tématům sledovaným soustavně. Z tohoto hlediska se státy zpravidla člení na 2 základní typy: unitární státy s jednotnou soustavou státních orgánů, ve kterých jsou kompetence hierarchicky nižších státních orgánů odvozeny od stupňů vyšších, a složené státy, které mají více soustav státních orgánů (jednu celostátní a pak samostatné soustavy členských států). Zásadní odlišností složeného státu od státu unitárního je

⁶ BARBAG (1987) dokonce uvádí, že stát je jediným reálně existujícím regionem.

⁷ IŠTOK (2004) – shrnuto s použitím GURŇÁK (2007), s. 10–11.

⁸ GURŇÁK (2007), s. 12.

⁹ ISAKOVIĆ (2006), s. 56.

¹⁰ BAAR – RUMPEL – ŠINDLER (1996).

fakt, že jeho území je tvořeno z územně-politických jednotek (ne správních jednotek), které samy mají znaky státu.¹¹

V rámci unitárních států se věnuje zvláštní pozornost autonomním útvarům, které mají v rámci své hierarchické úrovně územního členění širší pravomoci, než ostatní jednotky. Autonomní útvary se vyskytují zpravidla tam, kde se zohledňují výrazné místní odlišnosti – nejčastěji teritoriální izolovanost části státního území nebo specifická struktura populace.¹²

Složené státy se zpravidla člení na 2 základní formy. Běžnější jsou federace, ve kterých má společný stát vlastní orgány zákonodárné i výkonné moci, které v rámci svých kompetencí rozhodují samostatně a nezávisle na členských státech, spíše výjimečná je forma reálné unie, která má společné orgány výkonné moci, ale ne už společný zákonodárný orgán (zákonodárství společného státu vzniká dohodou parlamentů členských zemí). Složenými státy nejsou personální unie ani konfederace, některá z těchto forem ale může předcházet (např. Habsburské soustátí), nebo naopak ukončovat (např. Britské impérium) existenci složených států.¹³

Z hlediska postavení vůči zahraničí je nejobvyklejší dělení států na:¹⁴

- malé státy, které mají omezené zdroje mocenského působení (mocensky působí jen na sousední státy stejné kvality), jejich klíčovým zájmem je udržení vlastní integrity,
- velmoci, které mají značný mocenský vliv, který uplatňují v celém regionu a ve specifických zájmových oblastech světa,
- supervelmoci s tak velkým potenciálem mocenského vlivu, že mohou prosazovat své zájmy v kterékoliv části světa.

Snah o „hierarchizaci“ mocenského působení nezávislých států se vyskytlo několik, již klasický je Cohenův model dělicí státy na mocnosti 1.–5. řádu, jak ale upozorňuje Gurňák,¹⁵ je třeba si uvědomit, že (ne)schopnost ovlivňovat své okolí není nutně spojena s (ne)schopností úspěšně se bránit vlivu okolí. Dělení na velmoci a malé státy tak nemusí odrážet schopnost států chránit vlastní suverenitu.

V kontextu této práce je významným pojmem *jádrové území státu* (core area). Jde o území, v kterém nebo okolo kterého se vytvořil stát, místo vzniku národního vědomí, místo, ze kterého vychází územní expanze státu.¹⁶ Ostatní území pak tvoří *periférii státu*.

Další pojem výrazně vázaný na téma práce je *národní stát*, protože jednou z nejdůležitějších „hybných sil“ konfliktů v oblasti Západního Balkánu byl nesoulad mezi národnostní identitou obyvatel oblasti a státoprávními poměry v oblasti. Přitom hlavní tezí většiny nacionalistických hnutí je myšlenka, že jediným přirozeným nositelem státní moci má být právě národ, a tudíž že je žádoucí, aby se stát a národ územně co nejlépe kryly.¹⁷ Jednoznačná definice národního státu neexistuje, jde o pojem do jisté míry intuitivní. Gurňák¹⁸ např. navrhuje označovat tak stát, jehož teritorium zahrnuje většinu území, na kterém daný národ žije, jistě ale je, že nezbytnou podmínkou je také podíl daného národa na celkovém počtu obyvatel státu, resp. požadavek, aby národ byl nejen v daném státě většinový, ale aby také tvořil většinu mocenské elity státu (tj. reálně byl držitelem státní moci).

¹¹ FILIP a kol. (1997).

¹² BAAR (1997b).

¹³ BAAR – RUMPEL – ŠINDLER (1996).

¹⁴ ČURDA (1992).

¹⁵ GURŇÁK (2007), s. 13–14.

¹⁶ IŠTOK (2004).

¹⁷ IŠTOK (2004).

¹⁸ GURŇÁK (2007), s. 17.

1.3 Hranice jako předmět výzkumu politické geografie

Státní a administrativní hranice hrají v životě každé společnosti důležitou roli. Nemají jen aspekt geografický, ale též právní, politický, hospodářský a mnohde i bezpečnostní – a právě s ohledem na těchto pět aspektů jsou hranice v praxi vymezovány, právě o ně se zpravidla opírá argumentace zúčastněných jednajících stran. Zejména státní, částečně ale i administrativní hranice oddělují území s odlišnou organizací společnosti, promítají se proto do všech „humánních“ prvků krajinné sféry a většinou mají bariérový efekt.

Důležitou vlastností hranic tohoto typu je jejich proměnlivost v čase a prostoru vlivem aktuálních politických a občas i ekonomických tlaků. Velmi úzce je problematika hranic spjata s problematikou vzniku a územního vývoje států, s problematikou separace a naopak integrace politických celků.¹⁹

Politické hranice se zpravidla klasifikují podle funkce, resp. podle toho, jaké politické celky oddělují. Jako *státní hranice* se označuje smluvně stanovená linie, která odděluje území jednoho suverénního státu od území jiného suverénního státu, nebo od oblasti nepodléhající suverenitě žádného státu (volné moře).²⁰ Relativně stejnorodější politické celky oddělují hranice administrativní (hranice administrativních jednotek, ale i jednotek technických – např. volebních obvodů). Značně hrubé je dělení hranic na přírodní nebo umělé, nelze ale zapomínat na skutečnost, že v minulosti byly všeobecně považovány přírodní hranice za stabilnější a z bezpečnostního hlediska příhodnější, a proto byly upřednostňovány nejen v teoretických koncepcích, ale i v praktické politice. Tento fenomén není soustavně zkoumán, zajímavé jsou proto výsledky Gurnákovy studie,²¹ která dělí přírodní hranice na říční a horské, přičemž dokládá pro středovýchodní a jihovýchodní Evropu pro uplynulé tisíciletí nepřerušovanou převahu přírodních politických hranic nad hranicemi umělými a v čase se měnící poměr délky hranic říčních a horských (před tisíci let byl zhruba 2:1, v současnosti 1:1, což zřejmě odpovídá tomu, že řeky s technologickým rozvojem postupně ztrácely bariérový efekt, navíc v sobě mají díky dopravní funkci i velký potenciál integrační). S tímto problémem úzce souvisí podobně vágní pojem *strategické hranice* – za strategicky nejvýhodnější byly považovány hranice minimalizující náklady i úsilí nutné na obranu území (tj. hranice přírodní a pokud možno co nejkratší). Jako strategické ale mohou být označeny i hranice nevyčleňující z území důležité dopravní uzly, ale ani dopravní linie, které je spojují, eventuelně hranice zajišťující státu hospodářsky cenná území.

Modernější jsou genetické klasifikace hranic, které zohledňují vztah mezi kulturním vývojem krajiny a jeho členěním. Z tohoto hlediska se vyčleňují:

- antecedentní hranice (jsou starší, než kulturní vývoj na daném území, čili kultura se přizpůsobila hranicím),
- subsekvantní hranice (jsou mladší než kulturní diferenciací území, které se přizpůsobily),
- asekventní (jsou mladší než kulturní diferenciací území, té se ale nepřizpůsobily – čili jsou vedeny navzdory kulturním rozdílům),
- reliktní (už nefungují jako politické hranice, ale dodnes se projevují v kulturní diferenciaci prostoru – např. v národnostním složení obyvatelstva, architektuře, charakteru dopravních sítí, volebním chování, apod.).

¹⁹ GURŇÁK (2007), s. 18.

²⁰ BAAR – RUMPEL – ŠINDLER (1996); zde je níméně třeba podotknout, že státní území je prostorový, nikoliv dvourozměrný útvar, přesnější by proto bylo mluvit ne o oddělovajících liniích, ale o oddělovajících plochách.

²¹ GURŇÁK (2007), s. 119.

Zvláštní pozornost je také věnována stabilitě hranic, kterou se rozumí schopnost hranic zachovat si svůj průběh a svoji hierarchickou úroveň co nejdéle bez změny.²² Za míru stability je pak nejčastěji brána délka časového úseku, po který nedošlo ke změně. Aktuálnost hranice je pak délka období, které uběhlo od posledního daného průběhu hranic do současnosti (tj. aktuálnost současných hranic je nulová a s rostoucí hodnotou se aktuálnost snižuje).²³ Gurňák²⁴ na základě rozsáhlého výzkumu aplikovaného na středovýchodní a jihovýchodní Evropu potvrzuje pro tyto oblasti vyšší stabilitu hranic přírodních než umělých.

1.4 Cíle práce

Cílem této práce je charakteristika změn politicko-geografické organizace území bývalé Socialistické federativní republiky Jugoslávie v období od berlínského kongresu (1878) do současnosti a jejich politicko-geografická a „geopolitická“ interpretace, zejména ve vztahu k rozpadu tohoto státu.

V souladu s touto náplní se práce bude zabývat především těmito tématy:

- sumarizace změn politických hranic v oblasti Západního Balkánu v uvedeném časovém horizontu (včetně stručnější a povrchnější charakteristiky politickogeografických poměrů oblasti před tímto obdobím),
- výzkum změn vnějších hranic a administrativní struktury jugoslávského státu,
- historická etapizace těchto změn s postížením hlavních vazeb na vnitřní i vnější politické síly,
- detailnější charakteristika rozpadu Jugoslávie,
- vytváření, budování a proměny etnické identity oblasti, násilné i spontánní migrace a jejich vliv na etnickou, jazykovou a náboženskou strukturu obyvatelstva,
- zhodnocení politicko-geografických vlivů polohy, geografického prostředí, a historických tradic zkoumaného území, komprace místních „geopolitických škol“ a přístupů.

²² GURŇÁK (2007), s. 22.

²³ GURŇÁK (2007), s. 22.

²⁴ GURŇÁK (2007), s. 117.

2. Přehled literatury

Výběr studované literatury byl podřízen tematice práce, proto byl zaměřen převážně na díla historická a geografická.²⁵ Česká a československá historiografie se o dějiny jižních Slovanů tradičně zajímá velmi intenzivně. Tento zájem pramení z jisté podobnosti dějinných procesů probíhajících v československém a jihoslovenském prostoru, z etnické a kulturní blízkosti našich národů, z tradiční politické orientace Československa ale i z jazykové příbuznosti. Ještě v předválečné době se jihoslovenskými dějinami zabývalo několik českých balkanologů, nejvýznamnější z nich byl nepochybně Konstantin Jireček (1854–1918), který se řadí mezi přední historiky Srbů vůbec,²⁶ Frank Wollman,²⁷ Milada Paulová,²⁸ Václav Žáček²⁹ a další.

V poválečném období dochází k jistému ochlazení zájmu o Jugoslávii, vycházejí sice některé překlady ze srbochorvatštiny i původní práce (zejména v roce 1970 solidní syntéza Dějiny Jugoslávie,³⁰ dále např. v roce 1975 Češi a Jihoslované v minulosti³¹), z politických důvodů ale většinou autoři omezovali svůj zájem na období do roku 1945 a nepolemizovali s tradičním českým pojetím vzniku Jugoslávie jako jediného možného vyústění historického vývoje jižních Slovanů). Výrazný byl zájem o události druhé světové války,³² o balkánské války, o období kolem vzniku Jugoslávie a o nejstarší dějiny.

K zásadnímu obratu došlo na počátku 90. let, kdy politické události v Jugoslávii podnítily nebyvalý zájem odborné i laické veřejnosti o zhodnocení poválečných dějin jihoslovenského státu a kdy se také otevřel prostor pro vědeckou diskusi o perspektivách a alternativách soužití jednotlivých jugoslávských národů. V řadě článků, úvah a knih výrazně převažují práce historického a publicistického rázu (z cizích námátkou neuvěřitelně odbytý překlad životopisu J. Broze-Tita,³³ reportážní kniha o občanské válce v Bosně,³⁴ zajímavé deníky manželky Slobodana Miloševiče Miry Markovićové³⁵ atd.). Na rozdíl od českých žurnalistů, kteří bez hlubšího studia³⁶ přebírali

²⁵ Z bohaté literatury věnované komplikovanému procesu rozpadu Jugoslávie zmiňme alespoň tyto tituly: CRKVENČIĆ – KLEMENČIĆ (1994), PIRJEVEC (1995), PIRJEVEC (2003), BURG – SHOUP (2000), RAMET (1992), RAMET (2002), DJOKIĆ (2003), TEJCHMAN a kol. (1996), PELIKÁN (1997), ŠESTÁK a kol. (1998), HLADKÝ (2005). Problematikou migrací na celoevropské úrovni i v prostoru bývalé Jugoslávie se zabývají např. tyto práce: LACZKO a kol. (1999), CUTTS (2000), BADE (2005), BARŠOVÁ – BARŠA (2005), CRKVENČIĆ (1991), KOTZAMANIS (2000), KUKIĆ (2001), ŽIVIĆ a kol. ed. (2005).

²⁶ Zejména jeho dvojdílná *Geschichte der Serben. Gotha, F. A. Perthes, 1911/1918, 442 + 288 s.*, která je dodnes vydávána

²⁷ Wollman byl literární vědec.

²⁸ Paulová se zaměřovala na činnost jihoslovenské emigrace během 1. světové války a na její kontakty s T.G. Masarykem, významná je zejména její kniha *Tajná diplomatická hra o Jihoslovany za světové války. Praha, Vesmír, 1923, 187 s.*

²⁹ S jeho jménem jsou mj. spojeny práce ŽÁČEK – STARČEVIĆ (1970), Češi a Jihoslované v minulosti (1975) atd.

³⁰ ŽÁČEK – STARČEVIĆ (1970).

³¹ Češi a Jihoslované v minulosti. Od nejstarších dob do roku 1918. Praha, Academia 1975, 751 s.

³² Z českých autorů se tímto tématem zabýval především Tejchman (hlavně TEJCHMAN (1986), z knih necitovaných v přehledu literatury *Balkánský fašismus: fašistické hnutí a organizace zemích jihovýchodní Evropy. Praha, Academia, 1989, 86 s.*, zčásti i *Ve službách Třetí říše: Hitlerovy zahraniční jednotky. Praha, Mladá fronta, 1999, 246 s.*, vyšlo ale i několik překladů ze srbochorvatštiny (např. STRUGAR (1965), ad.).

³³ RIDLEY (1995).

³⁴ VULLIAMY (1994).

³⁵ MARKOVIĆ (1996).

³⁶ Tím se nechci v žádném případě dotknout cti celé řady velmi dobře informovaných a zodpovědně svou práci provádějících novinářů (námátkou uvedme Jana Urbana, který se zabývá dlouhodobě problémem Kosova, přestože autor této práce v mnoha ohledech nesdílí jeho stanoviska).

(a mnohdy dodnes přebírají) nekriticky protisrbské komentáře a líčili mnohdy probíhající konflikt jako boj proti srbskému bolševizmu nebo naopak zcela převzali srbská stanoviska (např. rodinnými vazbami se srbským prostředím spjatý Doleček³⁷), dokázala si většina historiků i geografů a politologů uchovat značnou míru objektivity a neskouzla k unáhleným a jednoznačným soudům.

V současnosti se zabývají jihoslovanskou problematikou zejména historici Miroslav Tejchman,³⁸ Miroslav Šesták, Ladislav Hladký a Jan Pelikán. Společně řešili první tři z nich v letech 1994–1996 s podporou Grantové agentury ČR projekt „Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie“. Výsledkem této práce bylo vydání stejnojmenného sborníku,³⁹ který byl jakýmsi předstupněm k dosud nejkompexnější české syntézy jihoslovanských dějin vydané v roce 1998 pod názvem *Dějiny jihoslovanských zemí*.⁴⁰ Všichni tito autoři ve svých pracích zdůrazňují při hodnocení rozpadu Jugoslávie především osobní zodpovědnost politických vůdců. Do podvědomí veřejnosti se z nich dostal nejvýrazněji Jan Pelikán sérií článků ve *Tvaru, Přítomnosti* a různých denících, ve kterých polemizoval se „záměrnými zkresleními, kterými se zpravodajství českých médií o válce na Balkánu jen hemžilo“.⁴¹

Spíše okrajový zájem o aktuální dění v Jugoslávii projevili čeští geografové,⁴² z kterých v 90. letech věnovali soustavnější pozornost tomuto tématu pouze Vladimír Baar⁴³ a tradičně i Dušan Trávníček,⁴⁴ prakticky nepovšimnuta zůstala Jugoslávie i v české politologii.⁴⁵

Úplný přehled prací českých balkanologů všech zaměření podávají pravidelně vydávané bibliografie.⁴⁶

Světová, zejména anglosaská, historiografie i politická geografie a politologie věnovala jugoslávskému problému soustředěnou pozornost už od 60. let, obrovský počet studií se objevil i v 90. letech. Tyto práce jsou rozdílné úrovně, cenný na nich je především pohled na dějiny oproštěný od středoevropských a balkánských „historických mýtů“, na druhé straně však často podceňují vliv hisrických stereotypů a tradičního výkladu dějin na konkrétní politická rozhodnutí. Zejména práce politologické a zčásti i geografické proto občas navrhují řešení, která jsou naprosto cizí mentalitě obyvatel bývalé Jugoslávie, protože si neuvědomují rozdílnosti západoevropského

³⁷ DOLEČEK (1999).

³⁸ Viz seznam literatury, z ostatních prací z hlediska tématu této práce zajímavé především: *Kořeny nenávisti (Z dějin chorvatsko-srbských vztahů)*. *Slovanský přehled*, 78, č. 4 (1992), s. 386–395, *Procentová dohoda Churchilla a Stalina o Balkánu*. *Historický obzor*, 5, č. 10 (1994), s. 223–227, *Bosenští a Hercegovští muslimové v letech druhé světové války*. *Slovanský přehled*, 83, 4 (1997), s. 427–439, zajímavý popularizační článek v *Týdnu Komunistická Jugoslávie: Rozpory byly jen potlačeny, nikoliv odstraněny* (roč. 6, č. 18 (26. 4. 1999), s. 70–73)

³⁹ TEJCHMAN a kol (1996), dalším výsledkem bylo vydání přehledné *Chronologie rozpadu Jugoslávie 1990–1995* (*Slovanský přehled*, 1996, č. 1).

⁴⁰ ŠESTÁK a kol. (1998).

⁴¹ Takto hodnotí sám své cíle ve sborníku těchto statí *Jihoslovanská krize* (PELIKÁN (1996), s. 3),

⁴² Předválečné období může nabídnout větší počet výraznějších osobností zabývajících se politikogeografickými poměry na Balkáně: Stanislav Nikolau, Lev Vokáč (zejména Vokáč, L. (1936): *Albanie v mezinárodní politice s hlediska geopolitického*. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, roč. 42, s. 137–143), Viktor Dvorský, Jiří Viktor Daněš (viz seznam literatury), různé monografie o Jugoslávii vycházející v poválečném období se politických témat dotýkaly jen letmo, např. BOHÁČ (1968), TYL (1981).

⁴³ Zejména BAAR (1997a).

⁴⁴ Viz seznam literatury.

⁴⁵ Pozoruhodná je ale např. Baršova studie (BARŠA(1997)), která byla v rozšířené podobě uveřejněna i v knize Barša, Pavel – Strmiska, Maxmilián (1999): *Národní stát a etnický konflikt: Politologická perspektiva*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 92–140.

⁴⁶ BENDA (1966), DOROVSKÝ – ROMPORTLOVÁ (1973).

a balkánského nacionalismu.⁴⁷ Autorův výběr publikací z tohoto okruhu byl víceméně náhodný, jeho hlavním cílem bylo korigovat a dokreslit údaje primárně přebírané od jugoslávských a postjugoslávských autorů.

Na rozdíl od Československa se v Jugoslávii rozvíjela poměrně bouřlivě politická geografie a autor tak mohl čerpat z děl Chorvatů Mladena Klemenčiče a Radovana Paviće, Slovinců Antona Melika, Vladimira Klemenčiče a Antona Gosara, Srba Kosty Čavoškiho apod. V 90. letech většina politických geografů sklouzla na úzce nacionální nebo nacionálně-propagandistickou úroveň, i když značně etnocentrický ráz vykazovala jejich díla už v 80. letech a do jisté míry se tak zařadila do proudu politické a historické propagandy, která ideologicky „připravovala“ události 90. let.

Podobný proces ostatně probíhal i mezi jugoslávskými historiky, zejména pro veškerou produkci 90. let je proto nutný velmi obezřetný hodnotící přístup, protože mnohdy se autoři těchto prací nedokázali oprostít od osobní zkušenosti a prezentovali v podstatě politicky diktované interpretace dějinných událostí případně neodlišili ve svých dílech historické události od historických mýtů (asi v nejostřejší formě se to týká nadprodukce děl o Kosovu, kterých se objevilo (zejména po roce 1989) několik desítek). Z těchto důvodů vybral autor pro svou práci z rozsáhlého souboru děl jihoslovanských historiků práce v těchto okruzích:

- různé edice dokumentů⁴⁸ případně komentované edice dokumentů, zejména starší ale spolehlivé práce Ferdo Čulinoviče, které jsou navíc svým charakterem (dějiny státu a práva) nejbližší tématu práce,⁴⁹
- komplexní dějiny Jugoslávie a jejich nástupnických států,
- monografie a články zabývající se konkrétními hraničními spory a konflikty, případně otázkou politického statutu různých území,⁵⁰
- různé nacionálně-euforické knihy, propagační tiskoviny a podobně, které byly hlavně využity jako zdroj mezi Jihoslovany tak oblíbených historických (a pseudohistorických) argumentů,
- (okrajově) memoárová a biografická literatura.

Mimo prací politickogeografických a historických bylo ve větší míře použito i děl jazykovědných (se zaměřením na jazykovou otázku v procesu etnogeneze jihoslovanských národů),⁵¹ informace o aktuálních událostech byly doplňovány z různých zdrojů, především z denního tisku a internetu (vyžity byly zejména stránky ústředních orgánů a politických stran jednotlivých postjugoslávských států a různých mezinárodních misí na jejich území a on line vrze místního tisku).

⁴⁷ Pro ilustraci: WHITE (1996) odsuzuje politické přijetí zásady etnického rozdělení Bosny s tím, že „etnická identita je dynamická v čase“, zřejmě tím myslí, že by se mělo mezinárodní společenství místo kreslení map zaměřit na změny této (etnické) identity.

⁴⁸ ANDONOV-POLJANSKI (1981), KOLENC (1977), MOWAT (1916), PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985).

⁴⁹ Dále např. JANKOVIĆ – MIRKOVIĆ (1982).

⁵⁰ Zejména BOBAN (1993), BURDETT (1995), MITROVIĆ (1975), dále např. BLAKE (1994), práce Bogo Grafenauera, Ali Hariho, Bogdana Križmana, Savy Skoka, Fuada Slipičeviće.

⁵¹ Zejména FRANOLIC (1980).

3. Historické pozadí politickogeografické organizace Západního Balkánu v 2. polovině 19. století

Politická organizace západní části Balkánu se v průběhu posledních dvou tisíciletí několikrát radikálně změnila. Nejpodstatnější změnu přineslo pronikání jazykově příbuzných slovanských kmenů do oblasti Západního Balkánu v 6. a 7. století. Stávající státoprávní poměry v celé oblasti byly zcela rozvráceny, zejména byla narušena byzantská státní organizace v jihovýchodní Evropě. Již od 7. století začaly slovanské kmeny v několika centrech vytvářet své vlastní, dosud poměrně primitivní, státní formy, které v období konsolidace poměrů v Evropě po ukončení velkých přesunů obyvatelstva mnohdy úspěšně vzdorovaly snaze okolních dobře organizovaných říší o jejich ovládnutí. Všechny byly pod silným tlakem franské říše (resp. později svaté říše římské), která zahájila expanzi na východ v 8. století, Byzantské říše, která se, zčásti úspěšně, pokoušela obnovit své pozice v jihovýchodní Evropě, a později i Uher. Stav permanentního vnějšího ohrožení trval až do 13. století, kdy byla Byzanc rozvrácena křižáckými vojsky a přestala být pro slovanské státy vojenskou hrozbou. Důsledkem ztráty hlavního vnějšího nepřítele byla naprostá politická fragmentace Srbska a Bosny, která následně výrazně usnadnila pronikání osmanské říše do Evropy. V průběhu 14. a 15. století ztratily všechny státní útvary v oblasti svoji nezávislost a po roce 1526⁵² byla několik století většina území Západního Balkánu rozdělena mezi dvě velké, na tomto území vzájemně soupeřící, říše – rakouskou a osmanskou. Pod jejich svrchovanost nespadało pouze pobřeží, které kontrolovaly až do napoleonských válek Benátky, prakticky nezávislá zůstala i Dubrovnická republika.⁵³

Rakouské pronikání na Západní Balkán je spojeno s vytvářením habsburské rodové domény. Habsburkům se podařilo do konce 16. století ovládnout všechny země ležící při jihovýchodní hranici Svaté říše římské národa německého, v roce 1526 i Uhersko (včetně Chorvatska), čímž se stal jejich stát bezprostředním sousedem osmanské říše. Osmanská expanze na Balkán začala v roce 1354. Během následujících 200 let postupně Turci rozšiřovali svá území v Evropě na úkor Byzance, rozdrobených slovanských států a následně i Rakouska.⁵⁴

Rakousko-osmanská hranice byla v průběhu 16. století tureckými výboji neustále posouvána na severozápad, k obratu došlo až po neúspěšném obléhání Vídně (1683). V následujících třech dekádách se podařilo Rakousku (znovu) získat podstatnou část území, patřících před tureckými výboji k Uhersku, novou hranicí na jihu se staly řeky Sáva a Dunaj, hraniční čára se však stabilizovala.

⁵² Jde o rok nástupu Habsburků na uherský trůn.

⁵³ Jejich vzájemná řevnost má nicméně dodnes důsledky v podobě politických hranic v oblasti: obě země původně přímo sousedily, v roce 1718 však Dubrovnik odstoupil Turkům pásy území při své západní i východní hranici až k moři, aby byl od benátských území oddělen nárazníkovými zónami. Tím získala Bosna a Hercegovina na dvou místech přístup k moři: v Neumu a v oblasti Boky Kotorské (Sutorina). Kontakt Turecka s Jadranským mořem se však podle smlouvy týkal výhradně pevninského území, Turci nezískali žádná práva na moře v zálivech – RUDOLF (2007a), s. 115; FORETIĆ (1998), s. 32.

⁵⁴ Např. 1361 Thrákie, 1389 Kosovo, 1393 Bulharsko, 1430 Soluň, 1462 Bosna a Valašsko, 1512 Moldavsko, 1526 značná část Uher.

zovala až v letech 1699–1700 (mír uzavřený ve městě Sremski Karlovci)⁵⁵ a 1718 (požarevacký mír),⁵⁶ drobné korekce ještě přinesl mír svišтовský (1791).⁵⁷

V době mezi vídeňským a berlínským kongresem byla ilyrská oblast Balkánu rozdělena mezi dva státy – Rakousko-Uhersko a Turecko (viz obr. 1)⁵⁸. Oba tyto státy byly etnicky nejednotné a značně je ohrožovaly evropské modernizační procesy, zejména rodící se partikulární nacionalismus. Míra narušení jejich státní organizace ale byla různá: Rakousko bylo v 19. století ještě vcelku konsolidovanou zemí, osmanský stát naopak procházel vleklou krizí a státní moc ve své balkánské části uplatňoval jen s obtížemi, v Černé Hoře, Srbsku a zčásti i Albánii dokonce pouze formálně.

3.1 Turecko

Osmanská říše byla programově budována jako unitární stát. Její administrativní struktury na nově získaných územích byly vytvářeny bez ohledu na místní tradice a stávající politické hranice. V politickém systému říše nebylo místo pro národnostní nebo náboženskou autonomii v teritoriálním smyslu. Důsledkem této politiky bylo přerušení historických státoprávních tradic ovládaných území a mnohdy i jejich kulturní (zčásti i populační) diskontinuita s před-osmanskými slovanskými státy. Platí to zejména o středověké Bosně⁵⁹ a zčásti i o Makedonii.⁶⁰ V prvním případě se sice stal název zaniklého státu názvem správní jednotky, v roce 1580 vytvořeného Bosenského pašalíku (*Bosanski beglerbegluk / Bosanski alajet*), ta však měla jiný teritoriální rozsah⁶¹ a v důsledku masových přesunů obyvatelstva a islamizace mezi ní a bývalým Bosenským královstvím neexistovala kulturní ani „biologická“ spojitost.

Z administrativní uniformity osmanského státu se v evropské části vymykaly pouze Černá Hora a Srbsko, kterými se budeme zabývat podrobněji.

⁵⁵ Jednalo se o soubor 2 smluv: rakousko-turecké, podepsané 26. 1. 1699, a benátsko-turecké ze 7. 2. 1700 (FUERST-BJELIŠ – ZUPANC (2007), s. 50).

⁵⁶ Tímto mírem získalo Rakousko Banát, přechodně i Severní Bosnu, severní Srbsko a část Valašska, které však později opětovně vyklidilo (na základě bělehradského míru v roce 1739).

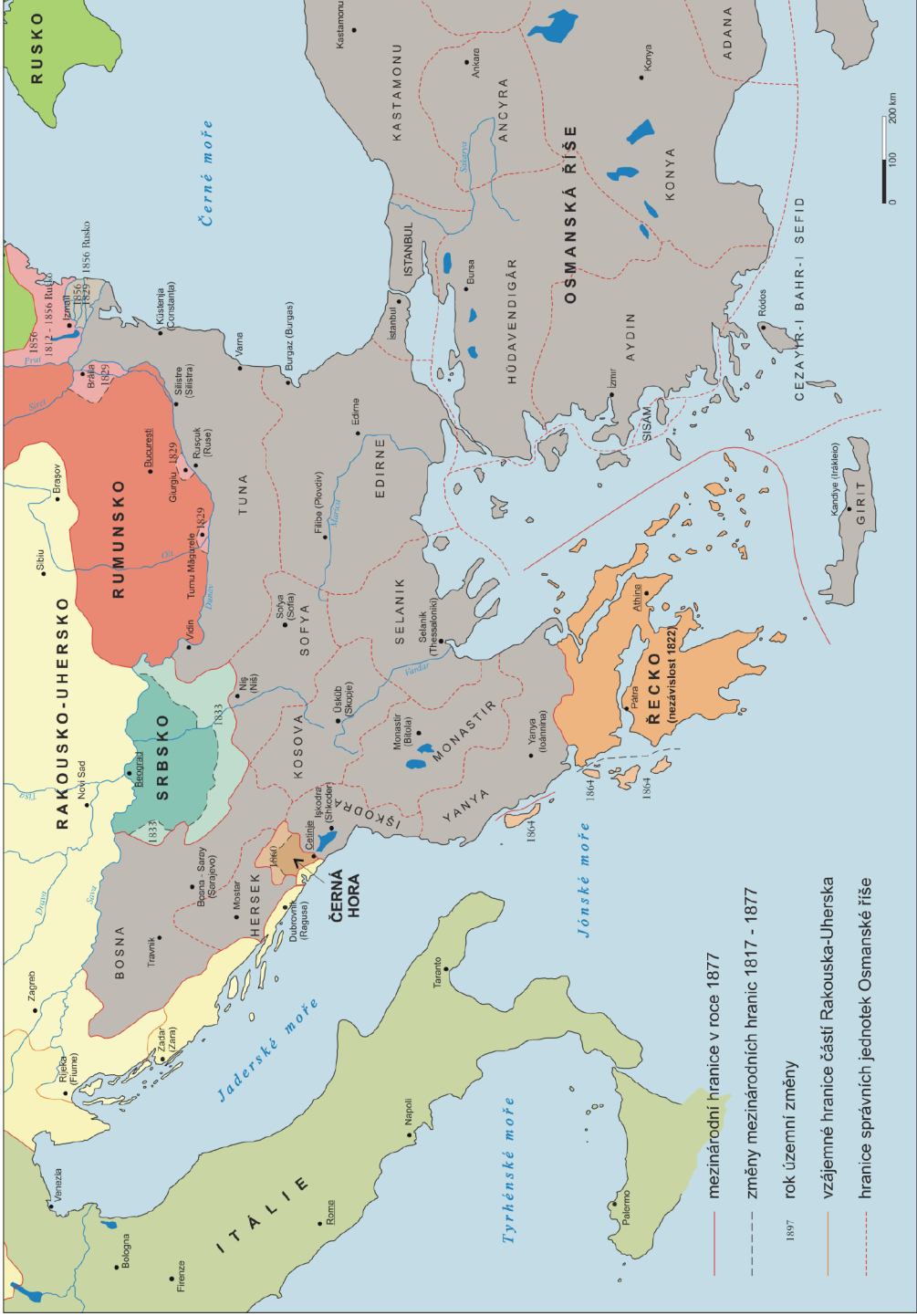
⁵⁷ Šlo o úzký pás země v Chorvatsku u Cetinogradu a východně od města Donji Lapac a město Srb.

⁵⁸ Vzhledem k tomu, že z rozhodnutí vídeňského kongresu získalo Rakousko v roce 1815 Dubrovnik a východní část již dříve zrušené benátské republiky (Dalmácii).

⁵⁹ Středověký bosenský stát se začal vytvářet ve 12. století na horním toku řeky Bosny. Do 14. století se vyvíjel a územně rozšiřoval pod střídavým tlakem Uher a Srbska pod jejich slabší či silnější správou, v roce 1377 dosáhl nezávislosti a přetvořen na království rychle územně expandoval. V době největšího územního rozmachu zahrnoval kromě dnešního území Bosny a Hercegoviny i část Dalmácie a Srbska. Ještě před příchodem Turků se Bosna rozpadla na řadu v podstatě nezávislých území, která byla osmanskou říší ovládnuta v letech 1463 (Bosna) a 1482 (Hercegovina) – viz např. IBRAHIMAGIĆ (1998).

⁶⁰ V tomto případě je diskutabilní i fakt, jestli vůbec nějaký předosmanský slavofonní makedonský stát existoval, od příchodu Slovanů totiž Makedonie prakticky nikdy nebyla nezávislá. Pouze v letech 969–1018 existovala na jejím území Samuilova říše, která, přestože se její vládci označovali za „bulharské“ cary, bývá někdy označována za první makedonský stát (např. TAŠKOVSKI (1968), s. 29), tento názor ale nesdílí prakticky žádný nemakedonský historik – např. WEITMANN (1996), s. 58 ho deklaruje jako „pokus vytvořit vlastní historickou tradici“.

⁶¹ IBRAHIMAGIĆ (1998) s. 15; pašalik původně zahrnoval spolu s dnešní Bosnou a Hercegovinou i části Slavonie, Chorvatska (Lika, Krbava), většinu Dalmácie, západní a jihozápadní Srbsko a sever Černé Hory. Změny rakousko-tureckých hranic (zejména 1699, 1791) redukovaly jeho území ze severu, západu a jihu v podstatě na dnešní hranice Bosny a Hercegoviny, východní hranice dostala dnešní podobu po roce 1833, kdy se stala Drina západní hranicí Srbska, a po vyčlenění Novopazarského sandžaku z Bosny.

Podle: MAGOCSI (1993), s. 85, mapa 26a, upraveno

Obrázek 1: Balkán v letech 1817 - 1877

3.1.1 Černá Hora

Turci se zmocnili Černé Hory na konci 15. století (od roku 1499 byla formální částí Skadarského sandžaku), nikdy se jim však nepodařilo zcela ovládnout část černohorských kmenů žijících v nepřístupných horských oblastech, které zůstaly de facto nezávislé. Nepodmaněné území bylo naprosto izolované a společnost si proto zachovala řadu předfeudálních rysů. Funkce, které za normálních podmínek vykonává stát (soudnictví, obrana a pod.), plnily kmeny. Ty byly spojeny osobou vladyky, který byl zároveň hlavou místní pravoslavné církve, do atypického kmenového svazu⁶² (jednalo se tedy o jistou formu teokracie). Svaz přerůstal ve stát v dnešním slova smyslu, tj. ve stát s pevnou územní organizací a jasně definovanou výkonnou a zákonodárnou mocí, jen pozvolna. Tento proces byl ukončen do poloviny 19. století – v roce 1852 byl Národní skupštinou zvolen první kníže (zároveň byla funkce hlavy státu oddělena od funkce duchovní) a v roce 1854 došlo poprvé k rozdělení území na jednotky vytvořené podle teritoriálního, ne kmenového, principu, tzv. kapetánie. Kmenové instituce postupně odumíraly, povědomí jejich existence a příslušnost ke kmeni hrála ale jistou roli ve vnitřní politice až do roku 1918, některé kmenové zvyky a rozdíly však, zejména v severní části země, přetrvaly dodnes.

Hranice území ovládaného černohorským protostátem byly značně nejasné, ovlivňovaly je nejen boje s Turky, ale i občasně změny příslušnosti pohraničních kmenů, protože na „turecké“ straně žily v podobném státoprávním postavení prakticky nezávislé albánské horské kmemy, při hranicích pak několik zčásti islamizovaných slavofonních kmenů s ne zcela vyhraněnou identitou. První jasně vymezení hranice bylo provedeno až v roce 1841 uzavřením černohorsko-rakouské hraniční smlouvy, v roce 1859 (po vítězné válce) byla smluvně definována i hranice s Tureckem. Obě smlouvy můžeme považovat za uznání nezávislosti Černé Hory de facto. De jure se však jednalo o území pod osmanskou svrchovaností, které Turecko označovalo za „odbojnou provincii“ a hranice s ním pokládalo za demarkační linii.⁶³

3.1.2 Srbsko

Středověký srbský stát se začal vytvářet po rozpadu bulharské říše v 10. století ve dvou sjednocovacích centrech, která vzájemně soupeřila o vedoucí postavení – Raška a Zeta. Ve 12. století převážila Raška, která se stala základem srbského království (1217) rozšiřujícího se postupně k jihu. Největšího územního rozsahu i politického vlivu dosáhlo Srbsko za Štěpána Uroše IV. Dušana (1331–1355), kdy využilo oslabení Byzance a Bulharska v důsledku osmanských útoků a krátce se stalo nejmocnějším balkánským státem. V té době sahalo od Dunaje a Jaderského moře k Egejskému moři a Korintskému zálivu a ovládalo i dnešní Makedonii, Albánii a severní Řecko. Po Dušanově smrti se však jeho stát⁶⁴ postupně rozpadl na řadu nezávislých útvarů. Ty se po bitvě na Kosově poli (1389) dostaly do politické závislosti na osmanské říši a v následujících 70 letech (do roku 1459) byly postupně včleněny do organizačního rámce tohoto státu.

V Turecku pak už netvořilo území Srbska jednotný správní celek. Zpočátku bylo rozděleno na 4 sandžaky (Bělehradský, Smederevský, Kratovský, Novopazarský), od začátku 19. století na pašalíky (Bělehradský, část Bosenského, Skadarského, Rumelijského a Vidinského). I za těchto

⁶² ČULINOVIĆ (1954), s. 109.

⁶³ DVORSKÝ (1909) je charakterizuje jako pás, kde „chábne moc turecká, kde však ani Černohorci nedovedli si trvale zabezpečiti nadvládu“.

⁶⁴ Tento státní útvar se většinou označuje jako srbská říše, nebo Velké Srbsko, jeho panovníci (do roku 1371) ale používali příhodnější titul „cisař Srbů a Řeků“ (Car Srba i Grka / Βασιλεως και αυτοκρατωρ Σερβιας και Ελλαδας).

podmínek se ale do jisté míry udržovala kulturní i politická kontinuita se středověkým Srbskem, jejím nositelem se stala srbská pravoslavná církev.⁶⁵

Efemerně byla srbská státnost obnovena pod vládou Habsburků v letech 1718–1739 (od požarevackého do bělehradského míru),⁶⁶ kdy přechodně Rakousko získalo oblast středního Srbska (mezi řekami Dunaj a Zapadna Morava). Území bylo administrováno pod názvem Srbské království (*Kraljevina Srbija / Königreich Serbien event. Königreich Servien*) jako jedna ze zemí rakouského soustátí a označení „srbský král“ se stalo součástí oficiální titulatury rakouských monarchů. Fakticky bylo území spravováno vojensky. Po roce 1739 byl obnoven předchozí právní stav.

Na základě sultánových fermanů z let 1793 a 1794 dostal Bělehradský pašalík jistou formu autonomie,⁶⁷ zejména oblastní samosprávu křesťanských obyvatel. Po prvním srbském povstání (1804) byl na území Bělehradského pašalíku jednostranně vytvořen nezávislý stát, který se udržel až do roku 1813. Důvodem porážky byla zejména slabá a špatně organizovaná ústřední moc (prakticky neexistovaly psané zákony, uplatňovalo se zvykové právo apod.), silný partikularismus jednotlivých srbských vůdců, a zejména změna mezinárodně-politické situace. Povstání se zprvu těšilo podpoře Ruska, které však bylo ohrožováno napoleonskou Francií a proto bylo nuceno v roce 1812 urychleně ukončit právě probíhající válku s Tureckem.⁶⁸ Neutěšené poměry, které v zemi zavládly po obnovení tureckého panství, zapříčinily v roce 1815 druhé srbské povstání, vedené Milošem Obrenovićem. Jeho výsledkem byla dohoda o částečné autonomii Bělehradského pašalíku se zachováním suverenity Porty. Týkala se hlavně soudnictví, podle Čulinoviće v sobě ale původně neměla „žádný element státnosti“.⁶⁹ Politické a diplomatické schopnosti Obrenoviće a mezinárodněpolitické okolnosti⁷⁰ měly největší zásluhu na tom, že se míra samosprávy postupně rozšiřovala a od 29. 8. 1830 byla srbská autonomie zaručena také sultánovým hatišerifem. V něm se mj. uvádí, že kníže Miloš Orenović má právo jménem Vysoké Porty spravovat vnitřní záležitosti země v dohodě se skupštinou národních poslanců.⁷¹

Tento právní akt byl základem srbské státnosti až do berlínského kongresu. V roce 1833 bylo území Srbského knížectví rozšířeno o 6 okresů sousedních pašalíků, jeho rozloha vzrostla z 24 na 37 tisíc km².⁷² Srbskou autonomii mezinárodně garantovalo Rusko, od krymské války (1856) i západní mocnosti. Míra srbské samostatnosti se v dalších letech postupně zvětšovala a přibližně od poloviny 19. století byla jeho závislost na Turecku čistě formální, od roku 1867 nebyly v zemi ani turecké vojenské jednotky.

⁶⁵ Separátní církevní organizace Srbů, pečský patriarchát, existovala v Turecku až do roku 1766, kdy byli pravoslavní věřící na srbském území plně podřízeni cařihradskému ekumenickému patriarchovi. Autonomie srbské pravoslavné církve byla obnovena v roce 1829, v roce 1878 se stala církev autokefální. I v mezidobí 1766–1829 ale nadále existovaly samostatné pravoslavné církve na Černé Hoře a v Uhrách (Sremski Karlovci), po rakousko-uherské okupaci Bosny a Hercegoviny se dokonce zvýšil počet „srbských“ autokefálních nebo autonomních církví na 5: vedle zmíněných získala autonomii pravoslavná církev v Bosně (od 1908); pravoslavní věřící v Dalmácii pak byli organizačně sjednoceni poněkud nečekaně s pravoslavnými až z Bukoviny (od 1873, bukovinsko-dalmatská metropole – PERKO (1978), s. 98–100, PAVLINCOVÁ (1994).

⁶⁶ Viz poznámka pod čarou 56.

⁶⁷ ČULINOVIĆ (1954), s. 9.

⁶⁸ Tzv. bukureštským mírem Rusko definitivně získalo Besarábii, v případě Srbska se spokojilo s „vágním sultánovým slibem autonomie“ – WEITHMANN (1996), s. 201.

⁶⁹ ČULINOVIĆ (1954), s. 36.

⁷⁰ Porážka Turecka ve válce s Ruskem a uzavření drinopolského míru v roce 1829 – GURŇÁK (2007), s. 80

⁷¹ Edice dokumentu např. ČULINOVIĆ (1954), s. 15.

⁷² ŠESTÁK a kol. (1998), s. 185 a 192.

3.2 Rakousko-Uhersko

Habsburská monarchie vznikala zcela jiným způsobem, než osmanská říše. Jak jsme se již zmínili, zpočátku měla podobu personální unie, postupně ale přerostla ve víceméně centralizovaný stát s jistou autonomií korunních zemí. Právní aspekty tohoto procesu byly v 19. století předmětem vleklých sporů o údajná „historická práva“ jednotlivých zemí, kterých se domáhaly pod vlivem silícího nacionalismu zejména neněmecké národy státu. Pro stabilitu monarchie nejnebezpečnější maďarský separatismus se podařilo utlumit v roce 1867 dohodou o rakousko-uherském vyrovnání. Rakousko bylo podle ní rozděleno na dva státy: **Rakousko** (oficiálně: Království a země v radě říšské zastoupené,⁷³ běžně Předlitavsko) a **Uhersko** (oficiálně: Země Koruny svatoštěpánské,⁷⁴ běžně Zalitavsko). Každý z nich měl své zvláštní území, suverénní moc a občanství, tj. všechny tři základní znaky státnosti. Společný byl panovník, obrana, finance a Rakousko-Uhersko také vystupovalo jako jeden subjekt mezinárodně právních vztahů. Ze státoprávního hlediska se jednalo o „reálnou unii, resp. útvar blízký reálné unii s jistými prvky konfederace i federace“.⁷⁵ Název Rakousko-Uhersko byl zaveden císařovým dekretem z 16. 11. 1868.⁷⁶

Rakouská část soustátí zahrnovala 17 zemí, z nichž zasahovaly na území Západního Balkánu království Dalmácie, vévodství Štýrsko, vévodství Korutany, vévodství Kraňsko, okněžené hrabství Gorice a Gradiška, markrabství Istrie a město Terst.

Uhersko bylo chápáno jako stát složený z vlastních Uher (království), Chorvatska-Slavonie (království), Rijeky (město) a nominálně i Dalmácie. Každá ze zemí si zachovala v Rakousku-Uhersku teritoriální i historickou kontinuitu a budeme se jimi proto zabývat odděleně.

3.2.1 Rakouské země

Základy správní struktury rakouské části území západního Balkánu byly položeny v 2. polovině 8. století, kdy byla tato převážně slovanská území připojena k Bavorsku. Spolu s ním se pak stala v roce 788 součástí Franské říše, která své jihovýchodní pomezí organizovala ve formě pohraničních marek. Zprvu byla většina nově nabytých území součástí Korutanské marky,⁷⁷ ta však byla po nezdařeném protifranském povstání rozdělena na řadu malých hrabství. Teprve po porážce Maďarů na Lechu (955) a zastavení maďarských útoků došlo k jejich znovusjednocení a v roce 976 bylo zřízeno **Vévodství Korutanské**, zahrnující území dnešního Slovinska, severovýchodní Itálie a východní části Alp. Vévodství bylo z východní strany zabezpečeno proti Maďarům několika novými pohraničními markami (zejména Kraňskou markou a (novou) Korutanskou markou). Význam vévodství postupně upadal a byly z něj opakovaně oddělovány menší samostatné celky (Veronská marka v roce 1061, **Gorice**, část Tyrolska a **Istrie** (1077) atd.), naopak obě zmíněné marky ve stejné době posilovaly svou moc a rozšiřovaly svá území na úkor vlastního vévodství. Tento vývoj byl ukončen prohlášením Kraňské marky za **Kraňské markrabství** (1040)

⁷³ Tj. *Im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder / Regni e Paesi rappresentati nel Consiglio dell'Impero / Królestwa i kraje w Radzie państwa reprezentowane / Regatele și țerile reprezentate în senatul imperial / Королівства і краї, заступлені в державній раді / Kraljevine i zemlje zastupane u carevinskom vijeću / Kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru.*

⁷⁴ Tj. *Szent István Koronájának Országai.*

⁷⁵ ČULINOVIĆ (1953), s. 106–110.

⁷⁶ Tamtéž, s. 112.

⁷⁷ Ta územně i dynasticky navazovala na první slovanský stát v oblasti (tzv. Karantánii) existující už od poloviny 7. století.

a původní (nové) Korutanské marky za Štýrské vévodství (1180).⁷⁸ Korutanskému vévodství pak zůstala pouze území na horním toku Drávy.

Jednotlivé země se postupně dostaly pod vládu Habsburků: Štýrsko⁷⁹ v roce 1282, Kraňsko v roce 1335 (od 1364 vévodství), východní část Istrie (Pazin)⁸⁰ v roce 1374, město Terst v roce 1381, hrabství Gorice⁸¹ v roce 1500. Pod Habsburským panstvím došlo k dílčím úpravám hranic mezi jednotlivými zeměmi, k výraznějším změnám bylo ale přistoupeno až v souvislosti s napoleonskými válkami. V letech 1797–1805 (od míru v Campo Formio po bratislavský mír) připadla Rakousku podstatná část zrušené Benátské republiky – zejména Dalmácie a vlastní Benátsko. V roce 1809 bylo naopak nuceno předat pod francouzskou správu západní část Korutan, Kraňsko, sjednocenou Istrii a část Chorvatska (tzv. Civilní a Vojenské Chorvatsko). Odtržená území byla spojena s Dalmácií a Dubrovnikem a byla anektována přímo k Francii jako její **Ilyrské provincie** (*Provinces illyriennes*). Po porážce Francie v letech 1814–1815 byla všechna zmíněná území vrácena Vídni. Rakousko se rozhodlo neobnovit předválečné správní poměry a Ilyrské provincie rozdělilo na dvě nové korunní země: Dalmatské království a **Ilyrské království**. Tento model se však příliš neosvědčil, zejména proto, že byly zachovány některé politické struktury předválečných zemí, např. jejich zemské sněmy, a vyvolal nelibost Uher, protože Ilyrské království zahrnovalo původně vedle Korutan, Kraňska, Istrie, Terstu, Gorice a Gradišky i přímořskou část Chorvatska s Rijekou. V roce 1822 byla proto jižní část Ilýrie vrácena Chorvatsku, roku 1849 pak bylo celé království jako správní celek zrušeno a jeho jednotlivým částem byl postupně obnoven statut rakouských korunních zemí. V správním smyslu zůstaly však i nadále spojeny Gorice a Gradiška, Istrie a Terst, tvořící společně tzv. **Přimoří**.⁸²

Odlisný vývoj prodělala **Dalmácie**, která patřila k nejmladším rakouským zemím. Jako administrativní útvar vznikla až v napoleonské době. Její jméno se sice objevilo na mapách už počátkem letopočtu, kdy byla vytvořena stejnojmenná římská provincie, tehdy však ve zcela jiném teritoriálním obsahu (zahrnovala i území dnešní Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, části Albánie a Srbska a Istrii). Po rozpadu římské říše už netvořila žádnou správní jednotku, většinou byla rozdělena mezi několik zemí. Vnitrozemí zpravidla sdílelo osudy sousedního Chorvatska a Bosny (po roce 1526 Turecka), pobřežní města se již koncem 11. století přeměnila v obchodní republiky, které byly postupně připojeny k Benátkám.⁸³ V 17. a 18. století se podařilo Benátčanům své enklávy na pobřeží spojit v souvislý celek, jehož východní hranice se od požarevackého míru (1718) kryla s dnešní západní hranicí Bosny a Hercegoviny. Benátčané spravovali Dalmácií přímo, v horských oblastech ale ponechali u moci jednotlivé kmenové/obecní náčelníky a jejich suverenita měla v těchto oblastech formu protektorátu.⁸⁴ Po míru v Campo Formio (1797) připadla Dalmácie Rakousku, bratislavským mírem (1805) ji však Rakousko odstoupilo Napoleonovi.

⁷⁸ K přejmenování Korutanské marky na Štýrskou marku došlo v roce 1056 v souvislosti se změnou správního střediska.

⁷⁹ Už v definitivních hranicích, které se proti Uhrám a Chorvatsku ustálily v průběhu 13. století – ŠTIH (1996), s. 543.

⁸⁰ Istrie byla v roce 1209 byla rozdělena na dvě části – na západě Markrabství Istrie, které připadlo Aquilejskému patriarchátu a od r. 1420 Benátkám a na východě Hrabství Istrie (Pazin).

⁸¹ V letech 1647–1717 byla přechodně oddělena Gradiška, která byla jako okněžené hrabství dána v léno Eggenbergům (jedna z větví této rodiny zasáhla výrazněji do českých dějin jako vlastníci Českého Krumlova), po znovusjednocení byla země zpravidla označována jako Gorice a Gradiška.

⁸² Z hlediska státní správy se jednalo o jeden celek, z hlediska samosprávy o tři samostatné jednotky – DVORSKÝ (1915), s. 16.

⁸³ Kromě Dubrovniku, kterému se podařilo v roce 1358 Benátky setrást a uchovat si faktickou (ne vždy ale i formální) nezávislost obratným manévrováním mezi Turky, Uherskem a Benátkami – srov. např. CARTER (1994).

⁸⁴ Tzv. „Slobodne poljičke općine“, ČULINOVIĆ (1953), s. 206.

Vídeňským kongresem byla Dalmácie vrácena Rakousku a v jeho rámci dostala roku 1815 definitivní hranice a statut korunní země (království).

V rámci Rakousko-Uherska měla Dalmácie absurdní právní postavení: podle rakouských zákonů byla rakouskou korunní zemí, podle uherských a chorvatských pak chorvatskou zemí, což bylo navíc zdůrazněno i v úředním názvu Chorvatska („Království Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie“).⁸⁵ Fakticky ale byla součástí rakouské části monarchie (včetně zastoupení ve vídeňském parlamentu), zatímco nároky Uherska resp. Chorvatska byly pouze deklarativní.

3.2.2 Uhersko

Uhersko, které od konce 10. století vyplňovalo fyzickogeograficky výrazně ohraničené prostory Panonské nížiny, zasahovalo do prostoru bývalé Jugoslávie Chorvatsko-slavonským královstvím, přes které mělo přístup k moři, městem Rijeka a oblastí dnešní Vojvodiny.

Chorvatsko má dlouhou státoprávní tradici. Jméno dostalo podle jednoho ze slovanských kmenů, které pronikly do oblasti západního Balkánu v 7. století. Slované postupně zformovali několik kmenových svazů v různé míře závislých na Franské říši, příp. na Byzanci. Nejdůležitější mezi nimi bylo pobřežní (Dalmatské) Chorvatsko a vnitrozemské Panonské Chorvatsko. První z nich dosáhlo v počátečních desetiletích chorvatské státnosti většího rozmachu a právě jeho kníže Tomislav (910–928) v roce 924 oba chorvatské státy sjednotil. V následujícím období se politické a kulturní centrum země přesunulo do vnitrozemí. Značně proměnlivý byl teritoriální rozsah Chorvatska, v roce 1091, kdy bylo spojeno s Uhrami v personální unii,⁸⁶ zahrnovalo všechna území mezi Dravou a Jadranem, na západě sahalo až po Kupu a na východě po Drinu. V následujících letech však došlo k výrazné teritoriální redukci, postupně se z Chorvatska vyčlenila Bosna (stala se z ní fakticky nárazníková zóna mezi Uherskem a Byzancí, resp. mezi západním a východním křesťanstvím),⁸⁷ v roce 1409 i Dalmácie (připojena k Benátkám). V 16. století dobyli většinu Chorvatska Turci a ze zbytku země byla navíc administrativně vyjmuta i **Vojenská hranice**.⁸⁸ Z tureckého područí byla v 17. a 18. století postupně osvobozena Slavonie, Srem a Lika, čímž dosáhlo Chorvatsko hranic existujících do 1. světové války.⁸⁹

V 19. století se několikrát změnil poměr Chorvatska k Uhersku v rámci habsburského soustátí. Do roku 1849 mělo statut vedlejší země uherské koruny, poté však bylo od Uher správ-

⁸⁵ Tyto právní poměry zaváděl (rakouský) zákon z 21. 12. 1867 č. 146 podepsaný Františkem Josefem jako rakouským císařem, (uherský) zákon č. I z roku 1868 podepsaný Františkem Josefem jako uherským a chorvatským králem a (chorvatský) zákon č. XXX z roku 1868 – ČULINOVIĆ (1953), s. 242–243.

⁸⁶ Trvala až do r. 1918, postupně se obě země sblížovaly, nikdy ale zcela nesplynuly. Chorvatsko si zachovalo svoji teritorialitu, státní správu a zčásti i občanství (PETRIĆ (1995), s. 36); GURNÁK (2007), s. 46 označuje vztah Chorvatska a Uher za faktickou reálnou unii.

⁸⁷ GURNÁK (2007), s. 46.

⁸⁸ Zmíněná Vojenská hranice byla vytvořena v roce 1575 při tehdejších hranicích Habsburských držav s Tureckem. Hranice byla organizačně vyčleněna z pravomocí země, na jejichž území se rozkládala a státní správu v ní převzala armáda, z právního hlediska ale nepřestala být jejich součástí (ROGIĆ (1991), s. 184). Smyslem této úpravy bylo zajištění optimálních podmínek pro obranu. Obyvatelé, tzv. krajišnici, svobodní sedláci, jejichž povinností bylo v případě potřeby bránit hranice před Turky, měli zvláštní výsady a byli na původně vylidněná území organizovaně usídlováni. Většinou se jednalo o uprchlíky z oblastí pod tureckou správou, hlavně pravoslavné, což vytvořilo základ pozdějších etnických a náboženských rozporů v Chorvatsku. V 17. a 18. století byla Hranice dále rozšiřována a přizpůsobována měnícím se osmanskou-rakouským hranicím. V době, kdy měla největší rozsah, zahrnovala na východě i pohraniční území Sedmihradska. V 19. století ztratila vojenský význam a v období 1851–1873 byla postupně demilitarizována, jako zvláštní teritoriální jednotka zanikla 15. července 1881 administrativním spojením s (Bánským) Chorvatskem. Chorvatsku tehdy připadl i Žumberak s okolím, který před vytvořením Hranice patřil Kraňsku (část tohoto území byla ovšem Kraňsku vrácena v roce 1816 – BOGNAR – BOGNAR (2010), s. 199).

⁸⁹ S výjimkou období 1809–1814, kdy patřila část Chorvatska k francouzským Ilyrským provinciím.

ně odtrženo a spolu se Slavonií vytvořilo společné království v rámci Rakouské monarchie. Po rakousko-uherském vyrovnání opět připadlo Uhersku, což vyvolalo nutnost nově právně upravit jeho vztahy ke Koruně svatoštěpánské. Výsledkem složitých jednání byl systém právních norem z roku 1868 označovaný jako chorvatsko-uherské vyrovnání. Tyto dokumenty jsou (podobně jako rakousko-uherské vyrovnání) složitou právní konstrukcí, která řeší otázku postavení Chorvatska v Rakousku-Uhersku (použito je formulace „státní jednota mezi Královstvím uherským a Královstvím chorvatsko-slavonským“), jeho vztah k Uhersku („nerozdělitelný státní svazek“) a definuje okruh jeho autonomních kompetencí.⁹⁰

Mimořádně komplikované bylo v rámci uherského státu právní postavení **Rijeky**.⁹¹ Město bylo původně součástí Chorvatska, v letech 1719–1776 však bylo vyčleněno z jeho rámce jako svobodný přístav a dědičné habsburské léno v rámci Svaté říše římské. Rozhodnutím z 2. 10. 1776 se Marie Terezie tohoto svého léna vzdala ve prospěch uherských zemí, jejichž byla královnou. Cílem jejího neobvyklého právního kroku bylo podpořit uherské hospodářství a vývoz. Administrativně bylo území včleněno do Chorvatska, po třech letech (23. 4. 1779) však bylo dalším rozhodnutím panovnice zapojeno jako zvláštní správní jednotka (*corpus separatum*)⁹² přímo do Uher, přestože s nimi územně vůbec nesouviselo. Poloautonomní postavení město ztratilo v letech 1848–68 (administrativně spravováno jako součást Chorvatska), v zákonech o chorvatsko-uherském vyrovnání však byla Rijeka opětně označena za „zvláštní území spojené s Uherskou korunou“, které disponuje určitou autonomií a není ani součástí Chorvatska, ani integrální součástí Uher.⁹³

Jižní část Uher, označovaná jako **Vojvodina**, vytvořila v jejich rámci žádnou zvláštní organizační strukturu, přesto měla pro svou specifickou etnickou strukturu výjimečné postavení. V době tureckých válek se v ní usazovali Srbové, kteří se tam těšili poměrně široké kulturní autonomii. Na snahu odbourat některé jejich výhody reagovali v roce 1848 povstáním a požadovali oddělení Vojvodiny od Uher. Císař František Josef I., který hledal spojení proti Maďarům, tomuto požadavku 1. 12. 1848 vyhověl. Oblast se tak stala pod názvem „Srbská vojvodina a Temešský Banát“ rakouskou korunou zemí vně Uherska. V roce 1867 však tento administrativní útvar zanikl a v rámci politického kompromisu rakousko-uherského vyrovnání byl opět spojen s Uherskem.

⁹⁰ ČULINOVIĆ (1953), s. 112–118.

⁹¹ Rozloha po roce 1868 byla 19,57 km² (Ottův slovník naučný, tom 21 (1904), str. 850).

⁹² Tj. politicko-administrativní jednotka s vyšším stupněm autonomie, než měla v té době svobodná říšská města nebo uherské župy.

⁹³ ČULINOVIĆ (1953), s. 147.

4. Politické a společenské změny na Balkáně v letech 1877–1912

Území Balkánu bylo, přes svoji periferní polohu, pro evropské mocnosti vždy mimořádně zajímavé jako významná dopravní spojnice i jako místo, na kterém se celá staletí konfliktně střetávala evropská křesťanská kultura s islámskou civilizací. V 19. století se v zájmu Evropy o poměry na Balkáně začaly výrazněji projevovat i ekonomické motivy.

V osmanském státě došlo už v 18. století k výraznému oslabení centrální moci. Všeobecná anarchie, libovůle lokálních vůdců i utužení feudální závislosti a z toho plynoucí ztráta bezpečnostních jistot zhoršila postavení křesťanského obyvatelstva. Za těchto podmínek měly myšlenky moderního nacionalismu, které začaly na Balkán pronikat ze Západu, mimořádný ohlas.⁹⁴ Do procesu formování nových národních států od počátku zasahovaly evropské velmoci, které viděly, zcela v intencích tehdy převažujících geopolitických doktrín, v územní expanzi hlavní způsob obhajoby svých „racionálně egoistických“ zájmů. Přehled jejich cílů uvádí např. Skoko:⁹⁵

- **Německo** se snažilo ekonomicky i politicky podřídit Turecko, využít jeho zdrojů surovin pro svůj průmysl a zároveň jeho prostřednictvím zabránit dalšímu pronikání Ruska na jih. Opticky se jejich politika projevovala zdůrazňováním nutnosti zachovat status quo, případně podporou rakouské expanze na Balkán (který Německo chápalo hlavně jako dopravní spojnicí s Tureckem).
- **Rakousko** bylo na balkánské otázce zainteresováno, na rozdíl od Německa, i územně. Balkán byl jediný směr, ve kterém mělo Rakousko možnost teritoriální expanze, už proto, že ekonomická marginálnost mu zabráňovala vytvoření vlastní koloniální soustavy.⁹⁶ Hlavní zájem mělo Rakousko o přístup k Egejskému moři (zejména železnice Vídeň – Budapešť – Soluň), protože celé jeho jadranské pobřeží mohlo být uzavřeno v případě, že by Itálie ovládla Albánii.⁹⁷ Konkrétním projevem těchto snah byla politika směřující k politickému ovládnutí malých balkánských zemí, zejména Srbska.
- **Itálie** měla hlavní zájem na ovládnutí východního Středomoří, na Balkáně usilovala o dominantní postavení v Albánii a Černé Hoře, které by jí umožnily kontrolu Jadranu. Požadavky na Dalmácii (hlavně ostrovy) a Istrii byly mírněny vzhledem k oficiálnímu spojení s Rakouskem (od r. 1882, kdy se Itálie připojila k Trojspolku).
- **Británie a Francie** měly na Balkáně hlavně hospodářské zájmy (vývoz kapitálu, suroviny), pronikat se snažily zejména do nových národních států. Vzhledem k tomu se snažily uchovat dosavadní poměry, protože pouze politická stabilita zaručovala ekonomický rozvoj. Tento postoj změnilo až v roce 1912 po vytvoření Balkánského spolku, kdy podpořily jeho akce proti Turecku – spíše než z nadšení pro oslabení Turecka kvůli udržení svých pozic v národních státech. Při řešení sporů v období balkánských válek prosazovali kompromisní řešení, aby předešli vyhocení rusko-rakouských sporů.⁹⁸
- **Rusko** nemělo vzhledem k možnostem své ekonomiky na Balkáně vlastní hospodářské zájmy, pro jeho hospodářství (vývoz ukrajinské pšenice a nafty z Kavkazu) ale mělo mimořádný význam dosažení volné cesty na Středozevní moře přes úžiny (zde se snažilo

⁹⁴ WEITHMANN (1996), s. 7, VLČEK (1993), s. 20.

⁹⁵ SKOKO (1968), s. 10–50.

⁹⁶ Ostatní směry byly pro Rakousko po ztrátě severní Itálie (1859) a prohře v prusko-rakouské válce (1866) uzavřeny.

⁹⁷ SKOKO (1968), s. 10–50.

⁹⁸ OBRADOVIĆ (2006).

Rusko buď je přímo získat, nebo alespoň nepřipustit, aby připadly nepřátelské velmocí případně zprostředkovaně přes pás spojeneckých slovanských států, a proto podporovalo jejich územní expanzi.

Zároveň „velmocí střežly velmi pilně sebe vespolek a přitom domácích států balkánských“ a jejich vzájemná řevnivost udržovala tureckou moc na poloostrově při životě, jak přiléhavě hodnotil v roce 1913 situaci J. V. Daneš.⁹⁹

4.1 Velká východní krize a berlínský kongres (1875–1878)

V roce 1875 vypuklo v Bosně a Hercegovině velké povstání křesťanských obyvatel, které mělo mimořádný ohlas i v Srbsku a Černé Hoře a jejich panovníci byli tlakem veřejného mínění nuceni poskytnout vzbouřencům podporu. V červnu 1876 uzavřely obě země spojení a o několik dní později, přestože nebyly logisticky připraveny, vyhlásily Turecku válku.¹⁰⁰ Tím dostalo povstání mezinárodně-politický rozměr. Rakouský císař a ruský car se v červenci 1876 dohodli, že v konfliktu zachovají neutralitu. Pro případ turecké porážky Rusko svolilo, aby Bosna a Hercegovina připadla Rakousku, za ruskou zájmovou sféru bylo označeno Bulharsko (s přístupem k Egejskému moři) a Rumunsko.¹⁰¹ Na podzim 1876 byli Srbové vojensky poraženi, ruský nátlak je ale ochránil před tureckou odvetou – na prosinec byla do Cařihradu svolána mezinárodní konference, která měla ukončit srbsko-černoohorsko-turecký konflikt a zároveň vypracovat opatření k uklidnění situace v těch oblastech Turecka, ve kterých probíhaly nebo hrozily vzpoury křesťanského obyvatelstva, tj. hlavně v Bosně a Bulharsku. Na předběžných poradách se zástupci velmocí dohodli, že budou požadovat autonomii pro Bosnu a Hercegovinu a Bulharsko (bez přístupu k Egejskému moři) a obnovu předválečných hranic Srbska a Černé Hory. Za této situace nový turecký sultán Abdülhamid II.¹⁰² informoval delegáty konference, že se rozhodl zavést ústavu zaručující širokou decentralizaci země se samosprávou provincií a garantující náboženskou svobodu. Ústava tedy měla vést k podstatně raikálnějším politickým a správním změnám, než požadovaly velmocí, konference proto byla rozpuštěna. Srbové následně v únoru 1877 uzavřeli s Portou mír, který obnovoval předválečný stav.¹⁰³

Tím ale krize nekončila. Poté, co Abdülhamid upevnil svou vnitropolitickou pozici, odmítl provést slíbené ústavní reformy. Velmocí se v nové situaci snažily prosadit alespoň zredukované požadavky cařihradské konference, Porta je však striktně odmítala. Iniciativy se chopilo Rusko, které se snažilo vzniklé rozpory využít k posílení svého vlivu na Balkáně. Budapešťskou konvencí z 15. 1. 1877 si zajistilo neutralitu Rakouska-Uherska¹⁰⁴ a 24. dubna 1877 vyhlásilo Turecku válku. K Rusku se později připojilo i Srbsko (14. 12. 1877) a Černá Hora. Vojenský odpor Turků byl zlomen teprve při zimní ruské ofenzívě (1877/78) na Šipce, po níž následoval rychlý postup ruského vojska směrem na Cařihrad. S ohledem na jednoznačný odpor Británie i Rakouska proti ruské kontrole úžin se carské vojsko zastavilo před branami Cařihradu, zhruba 12 km od Bosporu.

⁹⁹ DANEŠ (1913), s. 3.

¹⁰⁰ Černá Hora 26. 6. 1876, Srbsko 30. 6. 1876.

¹⁰¹ Pro případ vítězství Turecka bylo dohodnuto, že obě strany prosadí zachování stávajících srbských hranic a budou požadovat autonomii Bosny a Hercegoviny – ŽÁČEK – STARČEVIČ (1970), s. 279, HLAVÁČKA (1983), s. 10–11.

¹⁰² Sultánem byl od 31. 8. 1876 do 27. 4. 1909, k příslibu ústavy došlo 23. 12. 1876.

¹⁰³ Edice např. STOJKOVIČ (1998a), s. 67–68.

¹⁰⁴ Rusko v konvencí mj. znovu uznalo právo Rakouska-Uherska na Bosnu a Hercegovinu.

Turecko bylo nuceno přistoupit na ruské podmínky a podepsat v San Stefanu¹⁰⁵ 3. března 1878 předběžnou mírovou dohodu.¹⁰⁶ Podle ní se mělo Rumunsko, stejně jako Srbsko a Černá Hora, stát plně suverénním státem, Bulharsko mělo obdržet statut vnitřně samostatného autonomního knížectví pod svrchovaností Turecka a Bosna s Hercegovinou se měla stát autonomní tureckou provincií. Územní otázky řešila smlouva takto:

- Na úkor Turecka mělo získat nová území: **Srbsko** (v okolí Niše a v Novopazarském sandžaku), Černá Hora (mj. Gacko, Foča, Plevlje, Priboj, Bjelopolje, Rožaj, Gusinje, přístup k Jadranu),¹⁰⁷ **Rumunsko** (Dobruđa, naopak Jižní Besarábie připadla Rusku) a **Bulharsko** (rozsáhlá území s přístupem k Egejskému a Černému moři, proti dnešnímu stavu mělo „Sanstefanské Bulharsko“ zahrnovat i Makedonii s městy Skopje a Bitola, část dnešní Albánie a Řecka).¹⁰⁸
- **Turecké** území v Evropě by tak bylo rozděleno na dvě nesouvisějící části: Thrákií a oblast dnešního severního Řecka a Albánie spojenou úzkým koridorem kolem bosenské silnice s Bosnou a Hercegovinou.

Uspořádání Balkánu podle sanstefanské smlouvy se setkalo s ostrým nesouhlasem všech zbylých velmocí, zejména Británie a Rakouska-Uherska. Podle jejich názoru totiž neúměrně zvyšovalo vliv Ruska na poloostrově a pak také příliš oslabovalo Turecko, které bylo evropskými mocnostmi chápáno jako nezbytný prvek rovnováhy sil na Balkáně. Podobně i nezávislé balkánské státy se cítily ohroženy naddimenzovaným Bulharskem a hlasitě protestovaly proti územním klauzulím smlouvy.

Vzniklé spory měl vyřešit berlínský kongres velmocí,¹⁰⁹ který probíhal od 13. června 1878. Rusko na něm bylo nuceno souhlasit s revizí míru ze San Stefana. Nová (berlínská) mírová smlouva¹¹⁰ byla podepsána 13. července 1878. Tato dohoda potvrdila nejradikálnější změny politických poměrů na Balkáně v 19. století: od Osmanské říše byla i státoprávně oddělena knížectví Srbsko, Černá Hora a Rumunsko, která získala úplnou nezávislost. Územní otázky byly řešeny takto:

- **Srbsko** získalo tzv. Nová území (Novi krajevi) na jih a východ od svých dosavadních hranic (hlavní centra Niš, Pirot, Vranje, Leskovac, Prokuplje a Kuršumlija) o rozloze téměř 11 tis. km²,¹¹¹
- **Černá Hora** byla rozšířena o území rozlohou přesahující její předválečnou plochu. Získala přístup k moři v délce 70 km (města Bar, Ulcinj) a dále města Podgorica, Nikšić a Kolašin.¹¹² Tyto zisky poněkud změnily dosud výrazně horský ráz země. Rozhodnutí berlínského kongresu předpokládalo, že bude připojeno i území Gusinje a Plavu, nikoliv však převážně albánský Ulcinj. Černohorské armádě se však nepodařilo muslimské (jazykově však slovanské) obyvatelstvo Gusinje a Plavu podrobit, příznačné pro tehdejší poměry je to, že toho nebylo schopno docílit ani Turecko, pod jehož suverenitou dané

¹⁰⁵ V té době vesnice s řeckým osídlením, dnes je na jejím místě letiště Istanbul-Yeşilköy, text dohody např. v BURDETT (1995), s. 231–235.

¹⁰⁶ Edice dokumentu např. STOJKOVIĆ (1998a), s. 75–85.

¹⁰⁷ Mělo být připojeno území o rozloze 9 444 km² – AMORT (1980).

¹⁰⁸ Přibližně 160 000 km² (AMORT (1980), pro srovnání dnešní Bulharsko má rozlohu 111 tis. km² – LIŠČÁK – FOJTÍK (1998).

¹⁰⁹ Účastníky kongresu byli Británie, Francie, Rusko, Rakousko-Uhersko, Itálie a Německo, k některým poradám byli přizváni i zástupci tureckého sultána, naopak účast Bulharů, Srbů, Černohorců a Rumunů byla vyloučena.

¹¹⁰ Její text např. MOWAT (1916), s. 79–83, STOJKOVIĆ (1998a), s. 117–131.

¹¹¹ Plná inkorporace území do Srbska trvala následujících 5 let, do roku 1882 – SVIRČEVIĆ (2009), s. 231.

¹¹² Pobřeží ale bylo neutralizováno a Černé Hoře bylo zakázáno vlastnit válečné lodě – toto omezení suverenity bylo odvoláno až v roce 1909 – JANKOVIĆ – MIRKOVIĆ (1982), s. 228.

oblasti byly. Situaci vyřešil anglický návrh na výměnu zmíněných území za Ulcinj, což bylo realizováno černo-horsko-tureckou úmluvou z 12. dubna 1880,¹¹³

- Sanstefanské **Bulharsko** bylo rozděleno na 3 části: oblast mezi Dunajem a Starou planinou včetně Sofijského sandžaku byla prohlášena za autonomní Bulharské knížectví poplatné Osmanské říši, území na jih od hlavního hřebene Staré planiny s řekou Maricí dostalo pod názvem Východní Rumélie statut autonomní turecké provincie v čele s křesťanským guvernérem¹¹⁴ a Makedonie byla bez územní autonomie vrácena Turecku,
- **Bosna a Hercegovina** byla okupována na 30 let Rakouskem-Uherskem, formálně ale zůstala pod tureckou svrchovaností.¹¹⁵ Okupace Bosny a Hercegoviny byla zahájena 29. července 1878 a dokončena byla v důsledku ozbrojeného odporu místního obyvatelstva až 20. října 1878,
- **Novopazarský sandžak**,¹¹⁶ oddělující Srbsko od Černé Hory, zůstal pod tureckou správou, Rakousko-Uhersko ale dostalo právo držet na celém jeho území vojenské jednotky a také kontrolovat komunikace,
- **Řecko** bylo územně rozšířeno o oblasti v Epiru a Thesálii,
- **Rakousko** získalo malé turecké území na jih od Budvy (připojeno k Dalmácii).

4.2 Vývoj od berlínského kongresu do roku 1912

Berlínský kongres svým kompromisním řešením situace na Balkáně neuspokojil žádnou z dotčených stran – ani velmoci, ani územní aspirace nových států. Weithmann¹¹⁷ charakterizuje situaci vzniklou na Balkáně po kongresu jako „soustavu nárazníkových pásem, satelitních a vazalských států ... masu, která je vždy k dispozici pro manévrování v rámci teritoriálního vyrovnávání velmocenských zájmů“, přičemž žádný z balkánských států nebyl ve skutečnosti ani ekonomicky, ani politicky nezávislý.“ Tato situace se odrážela ve vzájemné nedůvěře mezi jednotlivými etniky i v neústupnosti vlád při vzájemných jednáních a prakticky znemožňovala řešení starých i nově se rodících etnických, územních a politických sporů.

V období po berlínském kongresu se dostaly do popředí balkánské politiky spory o Makedonii, která byla předmětem zájmu Řecka, Bulharska i Srbska, a o albánské pobřeží, které mohlo Itálii či Rakousku umožnit kontrolu Jadranu a pro Srbsko by bylo vítanou možností získat přístup k moři. Řecko požadovalo jeho jižní část (v jeho terminologii Severní Epirus) s poukazem na národnostní složení této oblasti.

Srbsko-bulharské napětí vyvrcholilo v roce 1885. Srbsko vyhlásilo, pravděpodobně z popudu Rakouska, s kterým mělo v té době nejužší styky, 14. listopadu Bulharsku válku. Oficiální záminkou bylo sjednocení Bulharska s Východní Rumélií, které prý porušilo rovnováhu v oblasti.¹¹⁸ Cíle Srbů ale byly jiné – už v roce 1881 uzavřeli tajnou dohodu s Rakouskem, ve které bylo uznáno

¹¹³ Podrobnosti např. DVORSKÝ (1909); text dohody: STOJKOVIĆ (1998a), s. 162–163.

¹¹⁴ Míra autonomie byla podstatně nižší než v případě Bulharska.

¹¹⁵ Přestože tureckou suverenitu nad Bosnou potvrdila ještě cařihradská konvence mezi Rakouskem-Uherskem a Tureckem z 21. 4. 1879, začalo ihned po okupaci Rakousko-Uhersko začleňovat Bosnu do svého hospodářského prostoru, v prosinci 1879 byla mezi ním a Bosnou vytvořena celní unie, v květnu 1897 pak monetární unie, dokonce byl zásadně zmodernizován správní systém území.

¹¹⁶ V roce 1879 bylo jeho původní území z roku 1718 redukováno o 3 okresy (mitrovický, plevljský a prijepoljský), z nichž byl vytvořen Plevljský sandžak – Ottův slovník naučný, sv. XVIII (1902), s. 469–470.

¹¹⁷ WEITHMANN (1996), s. 229.

¹¹⁸ AMORT (1980), s. 340.

jejich právo na Makedonii a Kosovo výměnou za závazek neagitovat proti Rakousku v Bosně a Novopazarském sandžaku a neuzavírat bez souhlasu Vídně žádné politické dohody s jinými státy. Válka skončila překvapivě rychlou porážkou Srbska, 3. března 1886 byl mezi oběma stranami uzavřen bukureštský mír.¹¹⁹ Jednostranná politická i ekonomická orientace Srbska na Rakousko přetrvala až do roku 1903, kdy se po státním převratu nová dynastie přimkla těsně k Rusku a Francii.

Do roku 1912 došlo na Balkáně k několika změnám státního zřízení, hranice se ale v oblasti bývalé Jugoslávie neměnily (viz obr. 2)¹²⁰. Již v roce 1882 se Srbsko prohlásilo královstvím, podobný krok učinila 15. srpna 1910 i Černá Hora. Tyto změny byly motivovány snahou o zvýšení prestiže obou zemí mezi Slovanů v Turecku i Rakousku a také byly formálním zdůrazněním nezávislosti těchto států.

Nejzávažnější změnu politické mapy Balkánu přinesl rok 1908: 22. září vyhlásilo nezávislost Bulharsko, 7. října byla oznámena anexe Bosny a Hercegoviny Rakouskem-Uherskem. Bosna měla být po třicetileté okupaci v roce 1908 vrácena Turecku, přesto její včlenění do Rakouska-Uherska nebylo překvapivé a setkal se pouze s formálními protesty (tzv. bosenská krize, vlastně pouze Srbsko vystoupilo razantně proti) a 29. února 1909 se Turecko za odškodné a za navrácení Novopazarského sandžaku svých práv na Bosnu vzdalo. Bosna a Hercegovina se stala společnou zemí Rakouska-Uherska spravovanou ministerstvem financí.

¹¹⁹ Díky rakouskému ultimatu Sofii byl (v územním smyslu) obnoven předválečný stav, mírová smlouva měla vlastně pouze jediný paragraf oznamující, že „se obnovuje mír“.

¹²⁰ V jejím zázemí ale ano: v roce 1881 bylo rozšířeno Řecko o Thesálii, hranice s Tureckem pak byla upravena v roce 1897, v roce 1885 došlo k připojení Východní Rumélie k Bulharsku.

Obrázek 2: Balkán v letech 1877 - 1912
 Podle: MAGOCSI (1993), str. 65, mapa 26b upraveno podle Dějiny Jugoslávie (1970), str. 288

5. Balkánské války

V prvním desetiletí 20. století se balkánské země snažily využít poklesu vlivu Turecka na Balkáně a rozdělit si mezi sebe jeho zbylá evropská území. Snahy o vytvoření protitureckého „balkánského spolku“ sledovalo se značnými sympatiemi Rusko – likvidace Turecka byla v jeho nejbytotnější zájmu, navíc počítalo s úlohou arbitra v řešení sporů o rozdělení dobytých území a s upevněním slábnoucího vlivu na malé slovanské státy v oblasti.

5.1 Diplomatická příprava balkánských válek

Základ ke vzniku širšího protitureckého spojení balkánských zemí položila bulharsko-srbská smlouva o přátelství a spojení¹²¹ uzavřená 13. března 1912. Její tajná příloha rozdělila území dobytá v případné vítězné válce s Tureckem tak, že Bulharsku mělo připadnout území východně od Rodop a řeky Strumy, Srbsku pak území severně a západně od Šar planiny. Makedonie (až k moři) by se pak měla stát zvláštní autonomní jednotkou v rámci Turecka a – pokud by to nebylo možné – prohlašovalo Srbsko, že nemá nároky na makedonská území ležící jihovýchodně od linie Kriva Palanka – Ohrid a pro případné stanovení srbsko-bulharské hranice v Makedonii přijme arbitráž ruského cara.¹²² Část Makedonie jihovýchodně od spojnice Kriva Palanka – Ohrid, která by připadla Bulharsku, bývá označována za Bezesporné pásmo, oblast severozápadní Makedonie jako Sporné pásmo. Pragmatické rozhodnutí řešit makedonskou otázku rozdělením sporného území zřejmě vycházelo z poznání, že vzájemné soupeření o toto území se ukázalo jako neúčinné.¹²³

Srbsko-bulharská smlouva byla doplněna smlouvou o obranném spojení mezi Bulharskem a Řeckem (29. 5. 1912; ta neobsahovala žádné ustanovení o rozdělení dobytých území),¹²⁴ dohodou bulharsko-černohorskou o společných operacích proti Turecku (září 1912) a podobnou smlouvou černohorsko-srbskou.¹²⁵ Uvedenými dohodami byl vytvořen tzv. Balkánský blok (Balkánská liga), sjednocený společným odporem k Turecku, ale vnitřně nepevný kvůli nejasnostem okolo rozdělování dobytých území.

5.2 První balkánská (spojenecká) válka

Dne 30. září 1912 předaly Bulharsko, Srbsko a Černá Hora Portě ultimativní notu s požadavkem udělit křesťanským oblastem Turecka autonomii. Ultimatum bylo 3. října oficiálně odmítnuto a Turecko prohlásilo, že se cítí být s autory noty ve válečném stavu. 9. října zahájila vojenská akce Černá Hora, následovalo ji Srbsko a Bulharsko (18.10.) s Řeckem (19. 10.). Spojenecké jednotky postupovaly velmi rychle, odpor Turků byl minimální. Během 20 dnů bylo skoro celé evropské Turecko obsazeno a již 30. října požádala turecká vláda o příměří. Přijato bylo až po neúspěšném pokusu obsadit Cařihrad 21. listopadu 1912.

¹²¹ Plný text například: PEROVIĆ (1959), s. 106–111; STOJKOVIĆ (1998a), s. 285–289.

¹²² Tamtéž.

¹²³ STANIĆ (1971), s. 24.

¹²⁴ Text viz STOJKOVIĆ (1998a), s. 293–295.

¹²⁵ Z 6. 10. 1912, v úmluvě bylo dohodnuto, že vzájemnou hranici určí později společná komise, v případě neshody arbitráž řeckého a bulharského krále, viz STOJKOVIĆ (1998a), s. 310–312.

Bezprostředně poté situaci změnilo vyhlášení nezávislosti Albánie, které bylo provedeno s podporou mocností (zejména Rakouska-Uherska) 28. 11. 1912 ve Vlorë. Albánci, kteří do té doby usilovali pouze o autonomii v rámci Turecka, chtěli tímto krokem – s podporou Rakouska a Itálie – předejít rozdělení svého území mezi Srbsko, Černou Horu a Řecko.¹²⁶ K mezinárodnímu uznání její nezávislosti došlo na londýnské konferenci velvyslanců 20. prosince 1912 a znovu 29. července 1913, když stejná konference potvrdila její hranice.

Po delších jednáních byla 30. května 1913 v Londýně podepsána mírová smlouva s Tureckem. Jejím 2. článkem se Turecko vzdalo suverenity nad všemi evropskými územími s výjimkou Albánie a pobřeží Marmarského moře po linii Enos – Midia (dnes Enez a Kiyıköy).¹²⁷ Odstoupená území se okamžitě stala objektem sporů vítězných států. Prvním vážným problémem bylo určení hranic Albánie. Rakousko-Uhersko se rozhodně postavilo proti tomu, aby Srbové dosáhli přístupu k Jadranu, proto, i přes srbské protesty, kongres rozhodl, že Albánie bude na severu hraničit s Černou Horou. To vedlo Srbsko k požadavku územní kompenzace v Makedonii nad rámec jejich smlouvy s Bulharskem – požadovali nejen „sporné“ pásmo, ale i území podél Vardaru. Bulhaři se ale samozřejmě svých nároků na bezsporné i sporné pásmo v Makedonii nevzdali. Černá Hora vznesla požadavek na Skadar, Řekové se snažili získat jižní Makedonii včetně města Bitola, Rumunsko nárokovalo Jižní Dobrudžu jako náhradu za makedonské oblasti osídlené valašským obyvatelstvem atd. Nejsložitější byla otázka Makedonie a spor o Soluň, kde se střetávaly pretenze hned několika zemí.

5.3 Druhá (mezispojencká) balkánská válka

Během jednání o rozdělení území získaných v první balkánské válce uzavřely Srbsko a Řecko 1. června 1913 tajné spojení. Jejich dohoda uváděla, že je životním zájmem obou států, aby se mezi nimi západně od řeky Vardar nenacházel žádný další stát a zavázali se vzájemně se podporovat tak, aby dosáhly společné hranice.¹²⁸ Smlouva též přesně popsala hraniční linii s Bulharskem, kterou budou obě země společně prosazovat. V reakci na tento krok 29. června 1913 Bulharsko na oba bývalé spojence zaútočilo. Začala druhá balkánská válka, které se snažilo využít i Turecko k dosažení pro něj přijatelnějších hranic a Rumunsko k prosazení svých územních nároků. Po nátlaku Ruska byly boje záhy ukončeny a 10. srpna 1913 byl po ostrých diplomatických jednáních uzavřen v Bukurešti mír, určující hranice Bulharska s Rumunskem, Srbskem, a Řeckem.¹²⁹ Změny, které bukureštská mírová smlouva přinesla, znamenaly v podstatě posunutí hranic dělicích evropské Turecko v neprospěch Bulharska (ve srovnání s předválečnými plány, viz též obr. 3):

- **Srbsko** dostalo skoro celou Makedonii, Staré Srbsko a severovýchodní část Novopazar-ska (zhruba 39 000 km², 1,3 mil. obyvatel),¹³⁰

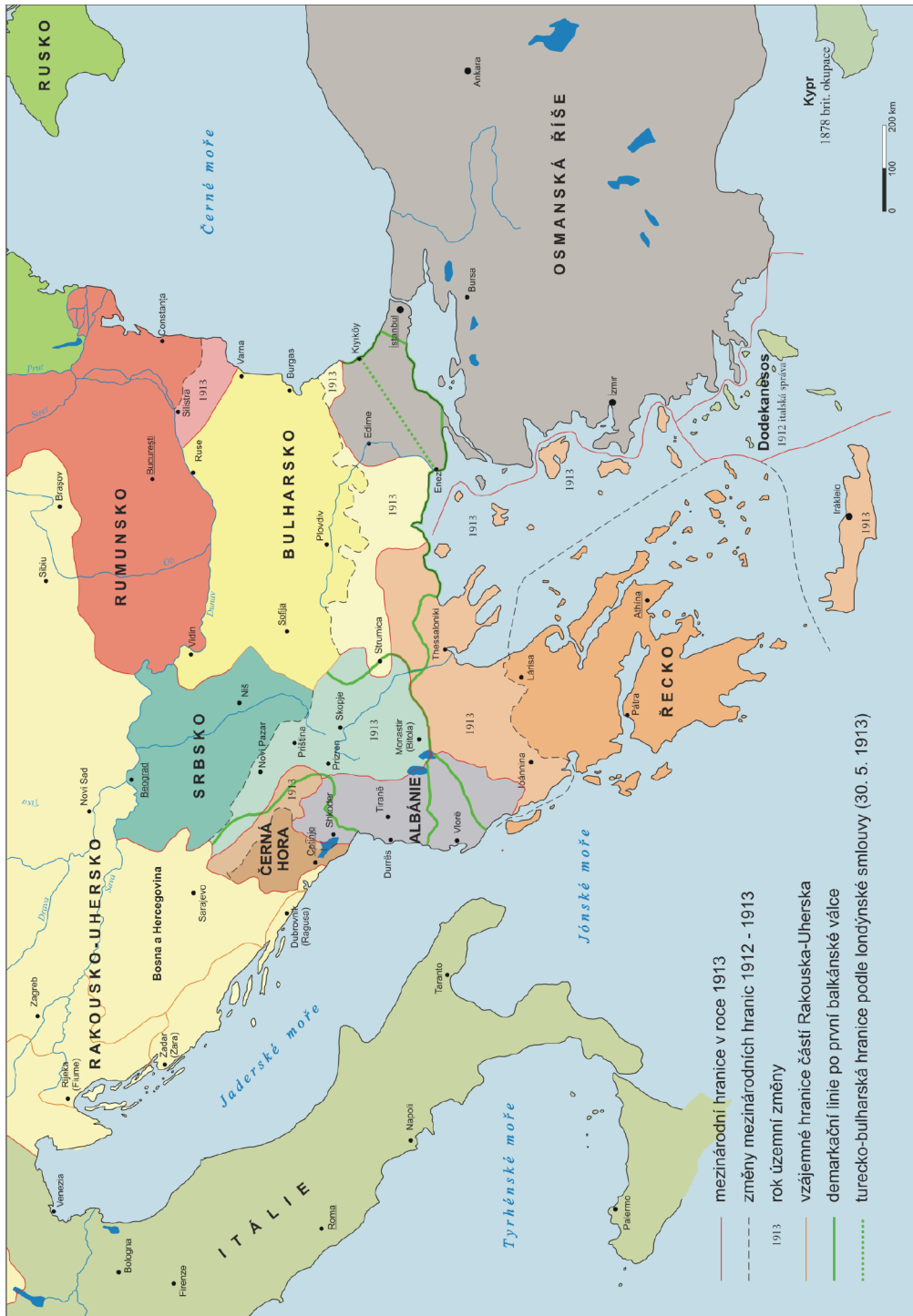
¹²⁶ Přitom se jednalo o víceméně formální akci (v době vyhlášení nezávislosti byla střední Albánie okupována Srbskem, jižní Řeckem a okolí Skadaru Černou Horou, v moci nové albánské vlády byla pouze Valona s bezprostředním okolím – HORVAT (1988), s. 24.

¹²⁷ Text smlouvy např. BURDETT (1995) s. 473–475; STOJKOVIĆ (1998a), s. 344–347.

¹²⁸ Edice dokumentu např. SKOKO (1968), s. 406; STOJKOVIĆ (1998a), s. 348–350.

¹²⁹ Plný text např. SKOKO (1975), s. 347–351; STOJKOVIĆ (1998a), s. 371–375; zbývající úseky hranic byly určeny dodatečně bilaterálními smlouvami: bulharsko-turecký určila mírová smlouva z 29. 9. 1913 – Turkům byla vrácena část východní Thrákie bez tří výhradně bulharských okresů, srbsko-černoohorský smlouva z 30. října 1913 (viz např. SKOKO (1975), s. 352–354) atd.

¹³⁰ ŽÁČEK – STARČEVIĆ (1970), s. 327. srbsko-bulharská hranice byla vedena v podstatě po rozvodnici mezi řekami Vardarem a Strumou, na srbské straně ale zůstala i horní část údolí Strumice (SKOKO (1975), s. 347–351).

Obrázek 3: Balkán v letech 1912 - 1913

- **Řecko** zvětšilo svoji rozlohu asi o 30 % – obdrželo jižní Makedonii, Soluň a západní Thrákie a ostrovy v Egejském moři, definitivně získalo Krétu,
- **Rumunsko** získalo jižní Dobružu,
- **Černá Hora** se rozšířila o jihozápadní část Sandžaku, Metohiji a část Skadarského jezera (5000 km²),¹³¹
- hranice **Albánie** byly stanoveny mezinárodní delimitační komisí počátkem roku 1914,¹³²
- **Bulharsku** zůstala menší část Makedonie, oblast Rodop a Střední Thrákie a tedy i přístup k Egejskému moři.

5.4 Shrnutí

Nově vytvořené hranice, bez větších změn potvrzené po 1. světové válce, výrazně destabilizovaly vztahy mezi jednotlivými balkánskými zeměmi. Bukurešťským mírem ukončily balkánské země (zejména Srbsko a Řecko) tu fázi své teritoriální expanze, ve které se rozšiřovaly pouze na území obývaná svým etnikem, a začlenily do svých států i území kompaktně osídlená příslušníky jiných národností – v případě Srbska etnicky i kulturně jasně neslovanské Kosovo a etnicky nevyhraněnou Makedonii. Na druhé straně Albánie zahrнула pouze polovinu příslušníků albánského národa a ještě tragičtější byla situace Makedonců, kteří byli rozděleni do 3 států shodně negujících jejich existenci.¹³³

Tab. 1: Rozdělení Makedonie v roce 1913

Stát	Vžitý název	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (tis., odhad)
Srbsko	Vardarská Makedonie	25 774	728
Bulharsko	Pirinská Makedonie	6 798	156
Řecko	Egejská Makedonie	35 169	1 042
Celkem	—	67 741	1 926

Podle PAVLICA (2004), s. 91–92; KATARDŽIEV (1987), s. 88¹³⁴

Balkánskými válkami bylo výrazně posíleno Srbsko: stalo se politicky nejmocnějším balkánským státem, navíc dosáhlo přímého hraničního kontaktu s Černou Horou, který mu umožňoval nepřímý přístup k moři. Nová hranice uzavřela Rakousku-Uhersku možnost šíření na jihovýchod. Možnosti srbské expanze na jih nebo východ se vyčerpaly, což přirozeně obracelo pozornost Bělehradu k Srbům resp. Jihoslovanům žijícím v Rakousku. Vlček tvrdí, že se Vídeň snažila útokem na Srbsko v následujícím roce řešit jednostranně jihoslovanickou otázkou, protože dospěla k přesvědčení, že „nezávislost Srbska představuje pro monarchii vážné a trvalé nebezpečí a dokonce ohrožuje její další existenci.“¹³⁵

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Podrobněji např. OBRADOVIĆ (2006).

¹³³ S typickou formální důsledností byl zakázán nejen makedonský jazyk, ale v Srbsku a Řecku i makedonská jména (koncovky příjmení -ov/-ova a -ski/-ska byly úředně změněny na -ić resp. -os/-u nebo -is/-u).

¹³⁴ Rada autorů uvádí v detailech odlišné údaje, např. podle ČULINOVIĆ (1954), s. 159–160 byla rozloha Egejské Makedonie 34 453 km² (u zbylých dvou částí se s údaji, které uvádí PAVLICA (2004), s. 91, shoduje).

¹³⁵ VLČEK (1993), s. 22.

6. První světová válka

Do státoprávních poměrů na Balkáně výrazně zasáhla i 1. světová válka, která sice měla širší příčiny, pro Balkán však znamenala především pokus o revizi válek z let 1912 a 1913. Proto celý výklad zůžeme pouze na důsledky války pro jihoslovanské oblasti. Konflikt začal 28. července 1914, kdy vyhlásilo Rakousko-Uhersko válku Srbsku, postupně se do něj zapojili spojenci obou stran a získal charakter války dvou bloků – Dohody (původně Rusko, Británie a Francie) a Ústředních mocností (Německo a Rakousko-Uhersko). Černá Hora se 5. 8. 1914 postavila na stranu Srbů, Albánie zachovala ve válce neutralitu. Řecko, Bulharsko a Itálie sice také deklarovaly neutralitu, ale zároveň vyjednávaly s oběma bloky a za vstup do války požadovaly garance územních zisků. Itálie byla získána Dohodou 26. dubna 1915, do války vstoupila 23. května 1915. Rumunsko žádalo za svoji účast ve válce na straně Dohody poválečné připojení Sedmihradska, Bukoviny, východních Uher a Banátu. Velmoci tyto nároky Rumunska smluvně uznaly 17. 8. 1916 a poté, dne 27. srpna 1916, vstoupilo Rumunsko na jejich straně do války.¹³⁶ Bulhaři se zapojili do konfliktu na straně Centrálních mocností 14. října 1915, kdy vyhlásili válku Srbsku a přispěli výrazně k tomu, že Srbsko bylo do konce roku 1915 vojensky poraženo. Na počátku roku 1916 pak byla poražena i Černá Hora – kapitulovala 21. 1. 1916.¹³⁷

6.1 Válečné cíle jednotlivých zemí

Většina zúčastněných států očekávala od konfliktu vyřešení svých politických, mocenských a územních aspirací (uvádíme pouze cíle, které se dotýkají zkoumané oblasti):

Rakousko-uherské válečné cíle

V rozhodování o osudu Srbska projevil Rakousko-Uhersko značnou nerozhodnost. Zatímco armádní kruhy (náčelník generálního štábu Conrad von Hötzendorf) prosazovaly začlenění Srbska do Monarchie,¹³⁸ uherský premiér Tisza byl zásadně proti anexi, obával se totiž přílišného početního růstu Slovanů v Dvojstátí. Uherské stanovisko nakonec převážilo,¹³⁹ Rakousko-Uhersko se tedy snažilo pouze o teritoriální zmenšení Srbska a znemožnění toho, aby se stalo centrem jihoslovanského sdružování.¹⁴⁰ Teritoriální redukce Srbska mělo být dosaženo připojením jeho pohraničních území k Bulharsku, Řecku, Albánii a možná i Rumunsku.¹⁴¹

Ve vztahu k Albánii počítalo Rakousko-Uhersko s jejím rozšířením o Kosovo a s tím, že se země stane rakouským protektorátem územně spojeným úzkým pobřežním pásem s Dalmácií.¹⁴²

Srbské válečné cíle

V první fázi války se srbské představy o poválečném uspořádání poměrů na Balkáně radikálně změnilly. Zatímco před útokem Rakouska lze označit za maximalistický srbský program sjedno-

¹³⁶ TREPTOW (2000), s. 246–251.

¹³⁷ JINDRA (1984), s. 122, VLČEK (1993), s. 22, data sjednocena podle ŽALOUDEK (1996), s. 87.

¹³⁸ Von Hötzendorf argumentoval takto: sjednocení Jihoslovanů je nezadržitelné a neprovede-li je nyní a radikálně Rakousko, uskuteční se později – a proti němu (JINDRA (1984), s. 122).

¹³⁹ ŽÁČEK – STARČEVIČ (1970), s. 354.

¹⁴⁰ ZEČEVIČ (1985), s. 208.

¹⁴¹ AVRAMOVSKI (1989), s. 75.

¹⁴² WEITHMANN (1996), s. 259.

cení všech Srbů (tj. připojení Bosny a Hercegoviny, částí Dalmácie a Chorvatska), už 21. září 1914 popisuje předseda srbské vlády N. Pašić válečné cíle svého státu takto: „Pokud dopadne válka tak, jak si přejeme, a Rakousko-Uhersko bude definitivně zničeno, pak budeme požadovat následující území a hranice: Banát v oněch mezích, ve kterých Srbové představují většinu obyvatelstva. (...) [Hranice dále mezi Tisou a Dunajem] na západ tak, aby nám připadla Subotica a Baja, dále přímo na západ k ústí potoka Rinya do Drávy, poté proti proudu tokem Drávy k jejímu soutoku s Murou, následně Murou až k Leibnitz a dále po rozvodnici obloukem kolem Kraňska k Istrii. O tu bychom se mohli rozdělit s Itálií...“¹⁴³ Oficiálně o těchto záměrech informovala srbská vláda 7. 12. 1914 parlament na jeho zasedání v Niši (tzv. Nišská deklarace). Územní požadavky v ní nejsou přímo vyjmenovány, deklarace pouze mluví o „boji za osvobození všech našich neosvobozených bratrů Srbů, Chorvatů a Slovinců“,¹⁴⁴ a také označuje válku jako boj za osvobození srbského státu a srbskochorvatského a slovinského národa (plemena).

Nutno poznamenat, že nišská deklarace, jakkoli byla ve své době pouze propagandistickou vizí a srbská vláda uvažovala i o jiných variantách, byla přelomová pro srbské chápání jihoslovanské otázky. Po převratu v roce 1903 se Srbsko jednoznačně orientovalo na spolupráci s Bulharskem a v jihoslovanské politice vidělo pouze prostředek k naplnění vlastního národního programu, tj. osvobození a připojení sousedních oblastí osídlených Srby. Myšlenka na „velké“ sjednocení s Chorvaty a Slovinci byla přítomná pouze v úzkých intelektuálních kruzích a mezi radikální omladinou. Nyní se z ní stala reálná perspektiva a vládní program, což také zásadně změnilo situaci příznivců jihoslovanského sjednocení v Rakousku-Uhersku.

Černohorské válečné cíle

Až do kapitulace v roce 1916 nebyly černohorské válečné cíle jasně prezentovány. Projugoslávsky orientovaným snahám části obyvatel odporovala snaha dynastie udržet se u moci a uchovat nezávislost země. Petranović-Zečević¹⁴⁵ uvádějí, že král Nikola počítal s podporou Ruska a Itálie (v obou případech spřízněné panovnické rody) a plánoval rozšíření země o Hercegovinu, okolí Sarajeva a jižní Dalmácii (do Splitu). Také proto se srbská nišská deklarace v Černé Hoře neseťkala s podporou oficiálních míst a vztahy s nejbližším spojencem byly velmi chladné. Poté, co král v lednu 1916 rozpustil vojsko a uprchl ze země, se přiklonilo veřejné mínění v Č. Hoře jednoznačně na stranu stoupců spojení se Srbskem a Srbové pak mohli řešit otázku černohorské státnosti bez jakýchkoliv ohledů na černohorského krále a jeho zájmy.

Italské válečné cíle

Italské válečné cíle vyjadřoval prakticky bezvýtku londýnský pakt z 26. dubna 1915, který konkretizoval její územní zisky v případě vítězství Dohody ve válce.¹⁴⁶ Podle jeho 4. a 5. článku měla na úkor Rakouska-Uherska získat Jižní Tyrolsko, Terst, Gorici, Gradišku, poloostrov Istrii, vybrané istrijské ostrovy a severní část Dalmácie. Dále Itálie požadovala neutralizaci všech ostrovů v Jadranu, které by jí nepřipadly, a velké části pobřeží. Zbylá území – chorvatské pobřeží s Rijekou, jižní část Dalmácie a pobřeží na jih od ní až do severní Albánie (řeka Drim) – ponechávala v závislosti na výsledcích války k předání Chorvatsku, Srbsku a Černé Hoře, vymínila si ale existenci zmenšené Albánie pod svým protektorátem.

¹⁴³ Z dopisu N. Pašiće M. Spaljčkovićovi, PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 21.

¹⁴⁴ ČULINOVIĆ (1968), s. 25.

¹⁴⁵ PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985) s. 25.

¹⁴⁶ Edice např. STOJKOVIĆ (1998a), s. 441–445.

Bulharské válečné cíle

Dohoda o spolupráci a tajná konvence z 6. 9. 1915, kterou bylo Bulharsko získáno pro účast ve válce na straně Centrálních mocností, mu přislíbila připojení celé Vardarské Makedonie a východního Srbska (po řeku Moravu).¹⁴⁷ Pod dojmem úspěchů válečných operací (Bulharsko obsadilo i východní část Kosova) byly rozšířeny v únoru 1916 bulharské válečné požadavky i na západní Pomoraví.¹⁴⁸ Na rozdíl od Rakouska neměli Bulhaři zájem na uchování existence Srbska a počítali s tím, že jako nezávislý stát zanikne.

6.2 Okupační správa v Srbsku a Černé Hoře

Obě země byly okupovány, státoprávní poměry ale v souladu s Haagskými konvencemi nebyly v průběhu války měněny. Hranicí mezi rakouskouherskou a bulharskou okupační zónou se stala řeka Morava, v dubnu 1916 byla poněkud upravena na Kosovu ve prospěch Bulharska (připadla mu jeho jihovýchodní část s městy Prizren, Priština/Prištině, Uroševac/Ferizaj a Gnjilane/Gjilane). V rakousko-uherské zóně Srbska byl císařským dekretem zřízen **Generální gouvernement** v čele s rakousko-uherským generálem, také v Černé Hoře byla zřízena od 1. 3. 1916 vojenská správa.¹⁴⁹ Bulharská okupační zóna byla rozdělena na dvě generální gubernátorství: Pomoraví (hlavní město Niš) a Makedonie (hlavní město Skopje).

6.3 Ukončení války, dohody o příměří

V druhé polovině roku 1918 byly Srbsko i Černá Hora osvobozeny, 3. listopadu uzavřelo Rakousko-Uhersko rozložené národně osvobozovacím bojem svých národů s Dohodou úmluvu o zastavení palby, čímž mj. odsouhlasilo právo jihoslovanských národů monarchie na sebeurčení.¹⁵⁰ Tato dohoda definovala přesně italskou okupační zónu, která (až na drobné výjimky) odpovídala linii definované londýnským paktem z roku 1915. Tím si chtěla Itálie pojistit své územní zisky – vytvoření okupační zóny vzhledem k Rakouské monarchii, která v listopadu nevyvíjela žádné vojenské aktivity a de facto už ani neexistovala, nemělo žádný vojensky relevantní důvod.¹⁵¹

Mezi Srbskem a (již samostatným) Maďarskem probíhala jednání o příměří v Bělehradě neúspěšně 7. listopadu.¹⁵² Srbský generální štáb nato rozhodl, že srbská armáda obsadí uherské území do linie Bosanski Brod – Osijek – Pécs – Baja – Subotica – Szeged.¹⁵³ Maďaři pod tlakem postupující srbské armády přistoupili na spojenecké podmínky a 13. 11. 1918 podepsali v Bělehradě dohodu o příměří. Hranice srbské „okupační zóny“ byla určena takto: na východě: Orşo-

¹⁴⁷ Původně jednali Bulhaři s Dohodou a požadovali pouze území po Vardar, později bezesporné pásmo. Jednání ztroskotala na jejich požadavku připojit tato území k Bulharsku ještě před koncem války – FELCZAK – WASILEWSKI (1985), s. 421.

¹⁴⁸ Do linie „od Dunaje mezi Smederevem a městem Gocka ... na jih východně od Kragujevace a Kraljeva, přes Goč, Željina a Kapaonik, mezi Kosovskou Mitrovicou a Vučitrnem k albánské hranici jižně od Đakovice a dále na jih, východně od Elbasanu k řece Devoli a od ní na východ k řecko-albánské hranici jižně od Prespanského jezera“ – podle AVRAMOVSKI (1989), s. 76.

¹⁴⁹ ČULINOVIĆ (1968), s. 29.

¹⁵⁰ Tento požadavek obsahovaly už americké podmínky k příměří z ledna 1918, tzv. 14 Wilsonových bodů.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 79–82.

¹⁵² Předseda maďarské vlády Mihály Károlyi tehdy odmítl podepsat cokoli, co by nezaručovalo „teritoriální integritu Uher“ a jednání opustil.

¹⁵³ KRIZMAN (1977), s. 187.

va – Mehadia – Caransebeș – Lugoj – Arad, na severu: řekou Maros/Moreș do Szegedu – severně od Subotice – Baja – Pécs – Barcs, na západě: po řece Drávě do Osijeku – Šamac – po severní a západní hranici Bosny a Dalmácie. Poněkud nelogický průběh linie obcházející západní Slavonii (viz též obr. 4) vysvětloval signatář smlouvy o příměří za Dohodu vojvoda Živojin Mišić tím, že mu byla doporučena některými profesory „aby obyvatelstvu západně od této linie zůstala plná svoboda rozhodnutí, chtějí-li jít s námi [tj. Srbskem], nebo ne“.¹⁵⁴ V srpnu 1919 byla okupační zóna ještě rozšířena o Prekmurje (na základě rozhodnutí pařížské mírové konference).¹⁵⁵

¹⁵⁴ KRIZMAN (1977), s. 190, ostatně delegát Srbska při Národní radě v Záhřebu použil jasnějšího vyjádření: „[pouze] v tomto území můžete rozhodovat po své vůli...“.

¹⁵⁵ FUJS (2000), s. 38

7. Západní Balkán v období mezi světovými válkami

7.1 Vznik Jugoslávie

7.1.1 Historické pozadí vzniku Jugoslávie

Myšlenku spojení jihoslovanských území Rakouska a Uherska se Srbskem do společného státu v průběhu války propagoval hlavně Jihoslovanský výbor založený politickými emigranty z území Rakouska-Uherska na přelomu let 1914 a 1915. Cílem organizace byla podpora akcí zaměřených na osvobození jihoslovanských částí Rakousko-Uherska a jejich sjednocení se Srbskem a Černou Horou. Ideologicky vycházela z představy o jednotném jihoslovanském národě a o jeho právu na vytvoření společného státu. Otázkami vnitřního uspořádání tohoto státu a formou vlády se výbor nezabýval, protože nechtěl, aby tyto problémy ohrozily hlavní cíl, tj. sjednocení.¹⁵⁶ Na rozdíl od podobného orgánu české emigrace nedosáhl nikdy uznání ze strany Dohody, která preferovala jako mluvčího jihoslovanských zájmů Srbsko (největší zájem na tomto stavu měla Itálie a velkosrbské kruhy).

V memorandu dohodovým vládám (Paříž, 6. 5. 1915) konkretizuje výbor své představy o území budoucího sjednoceného státu takto: „Etnické území Srbů, Chorvatů a Slovinců zahrnuje: Srbsko a Černou Horu, Bosnu a Hercegovinu, Dalmácií s ostrovy, Chorvatsko a Slavonii s Rijekou a Mezimuřím (Međimurje), Podráví jižních Uher a bývalou srbskou Vojvodinu (Bačku a Banát), Istrii s ostrovy a Terstem, Kraňsko a Gorici, jižní Korutany a jižní Štýrsko s přilehlým příhraničím jihozápadních Uher.“¹⁵⁷ Své nároky zdůvodňuje tvrzením, že na tomto území žije tento národ kompaktně a „bez příměsí jiných ras“.

V emigraci působily také dvě skupiny černohorských přívrženců sjednocení. První tvořili stoupenci černohorského krále Nikoloy I., kteří požadovali teritoriální rozšíření Černé Hory a konfederaci se Srbskem a případně i dalšími jihoslovanskými zeměmi, přičemž by si Černá Hora zachovala svoji státnost i dynastii. Druhou skupinou byl Černohorský výbor za národní sjednocení, který v březnu 1917 vytvořil A. Radović, bývalý předseda černohorské vlády, který se v průběhu války názorově rozešel s politickou linií prosazovanou králem. Černohorský výbor navrhoval přímé spojení se Srbskem v jeden unitární stát, a to i v případě, že by nakonec k vytvoření Jugoslávie nedošlo.¹⁵⁸

Srbská vláda v emigraci sice nahlížela na činnost jihoslovanského výboru se sympatiemi, přesto ale prosazovala poněkud odlišný pohled a raději než o sjednocení mluvila o rozšiřování Srbska.

Už v průběhu války se objevily mezi srbskou vládou a politiky hájícími zájmy rakousko-uherských Jihoslovanů některé sporné body:

1. forma spojení (sjednocení v nový stát nebo rozšíření Srbska ?)
2. forma státu (unitární nebo federativní, monarchie nebo republika ?)

Protože o nesouladu v těchto otázkách se všeobecně vědělo a případné spory by mohly oslabit pozici nového státu při mírových jednáních, bylo nezbytné najít ještě za války kompromisní řešení a tím jasně spojencům ukázat jednotnost cílů představitelů rakousko-uherských Jihoslovanů a srbského vedení. V červenci 1917 probíhala jednání srbské exilové vlády se zástupci Ji-

¹⁵⁶ ČULINOVIĆ (1968), s. 33.

¹⁵⁷ PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 44.

¹⁵⁸ PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 51.

hoslovanského výboru na Korfu, která skončila podpisem tzv. korfské deklarace (20. 7. 1917). Podle ní bylo konečné rozhodnutí o unitární nebo federativní formě státu přenecháno suverénnímu rozhodnutí budoucí ústavodárné skupštiny (kvalifikovanou – dvoutřetinovou – většinou hlasů). Výbor ustoupil v otázce monarchie a souhlasil s tím, aby byl do čela sjednoceného státu postaven srbský monarcha. Srbové naopak přistoupili na požadavek, aby nový stát vznikl sjednocením Srbska s jihoslovanskými oblastmi Rakouska a Uherska, nikoliv jeho rozšířením. Řešení národnostní otázky bylo kompromisně unitaristické: Jihoslované byli sice prohlášeni za jediný národ, zároveň ale byla uznána i individualita Slovinců, Chorvatů a Srbů jako tří „kmenů“ tohoto národa. Území budoucího státu nedefinuje deklarace přesně, omezuje se pouze na formulaci, že: „území Království Srbů, Chorvatů a Slovinců zahrnuje všechna území, na kterých žije náš trojmený národ v kompaktní a nepřerušované mase, která nemůže být bez újmy na životních zájmech celku dělena“¹⁵⁹. K závěrům korfské deklarace se 11. srpna 1917 připojil i Černoohorský výbor.

Domácí politická scéna v jihoslovanských oblastech Rakousko-Uherska se v prvním období války (částečně pod vlivem tlaku vojenské a státní moci) vrátila k propagování austroslavizmu a poněkud se aktivizoval velkochorvatský politický směr, jehož rétorika byla slučitelná s tria-lismem a navíc byla militaristickým kruhům sympatická jeho srbofóbie. Jak ve Slovinsku, tak v Chorvatsku se zásadně změnila situace ve chvíli, kdy vstoupila do války Itálie – šanci na obranu proti realizaci londýnského paktu nabízel pouze jihoslovanský program nebo rakouské vítězství ve válce. V květnu roku 1917, kdy už bylo zřejmé, že k druhé variantě nedojde, vznesl Jihoslovanský poslanecký klub ve vídeňském parlamentu požadavek na sjednocení Slovinců, Chorvatů a Srbů z Rakouska i Uherska do zvláštního státního útvaru – zatím v rámci Monarchie. Během roku 1918 se stanoviska domácích politiků postupně radikalizovala a 5. října byla v Záhřebu založena Národní rada Slovinců, Chorvatů a Srbů (*Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba / Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov / Народно вijeће Срба, Хрвата и Словенаца*), která se prohlásila za „jediného politického představitele jihoslovanských zemí v Rakousku-Uhersku“¹⁶⁰ a jako svůj hlavní programový cíl si už otevřeně vytýčila „sjednocení všech Slovinců, Chorvatů a Srbů do národního, svobodného a nezávislého státu“¹⁶¹. Byla v ní zastoupena všechna významnější jihoslovanská politická seskupení ze slovinských zemí, Istrie, Dalmácie, Chorvatska-Slavonie s Rijekou, Bosny a Hercegoviny a také zástupci Srbů v Uhrách (Vojvodina). Rakouský císař Karel se ještě pokusil zachránit svoji monarchii manifestem (16. 10. 1918), kterým přislíbil přetvoření Rakouska¹⁶² na „svazový stát, ve kterém každý národ na svém území bude tvořit svoji vlastní státní jednotku“¹⁶³. Národní rada SHS tyto návrhy odmítla a 19. října se prohlásila za nejvyšší orgán státní moci na území, které reprezentovala.

Dne 29. října 1918 rozhodl chorvatský sněm o zpřetrhání historických svazků s Uhrami. Rezoluce sněmu mj. uváděla: „Všechny stávající státoprávní vazby a vztahy mezi královstvími Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie z jedné strany a Uherským královstvím a Rakouským císařstvím z druhé strany, se ruší. ... Dalmácie, Chorvatsko, Slavonie a Rijeka se prohlašují za stát zcela nezávislý na Uhersku a Rakousku ... a ... vstupuje do společného národního suverenního státu Slovinců, Chorvatů a Srbů na celém etnografickém území tohoto národa, bez ohledu na

¹⁵⁹ „Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krajiti.“ – celý dokument např. v: ČULINOVIĆ (1968), s. 48; edice deklarace např. STOJKOVIĆ (1998a), s. 486–489.

¹⁶⁰ VLČEK a kol. (1983), s. 282.

¹⁶¹ BOBAN (1993), s. 10.

¹⁶² Nikoliv Rakouska-Uherska, Uhrám měla být zaručena „integrita zemí Uherské koruny“.

¹⁶³ KRIZMAN (1977), s. 58.

jakékoliv administrativní nebo státní hranice, ve kterých dnes národ Slovinců, Chorvatů a Srbů žije.¹⁶⁴ Zároveň sněm uznal Národní radu v Záhřebu za nejvyšší orgán státní moci. Stejný den, tedy 29. 10., jmenovala Národní rada zemské vlády pro Chorvatsko-Slavonii, Bosnu a Hercegovinu, Slovinsko, Dalmácii a 31. října 1918 oznámila vytvoření **Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů** (*Država Slovenaca, Hrvata i Srba / Država Slovencev, Hrvatov in Srbov*) na jihoslovanských územích Rakouska-Uherska.¹⁶⁵ V chaotické situaci ale nebyla Národní rada schopna reálně uplatňovat státní moc na nárokovaném teritoriu, nedisponovala totiž žádnými vlastními ozbrojenými složkami. Největší nebezpečí jí hrozilo ze strany Itálie, která po podepsání příměří s Rakouskem-Uherskem získala právo okupovat celé území slíbené jí Londýnskou smlouvou i strategické body ve vnitrozemí. Postupně obsadila Terst, Pulu, Rijeku a Zadar a po 19. listopadu překročila i demarkační linii území, která měla podle dohody o příměří obsadit. Na vlastní obranu byl nucen Stát SHS požádat o pomoc srbskou armádu (ta začala Stát SHS obsazovat 6. listopadu 1918),¹⁶⁶ navíc se mu nepodařilo dosáhnout mezinárodního uznání.¹⁶⁷

V Černé Hoře probíhal po ukončení války krátký, ale ostrý boj přívrženců sjednocení se Srbskem a příznivců uchování černohorské samostatnosti. Území státu, během války okupované rakousko-uherskou armádou, bylo přitom obsazeno dohodovými vojsky (Francie, Británie, USA, Itálie a Srbsko). Do Cetinje srbské vojsko dorazilo 5. 11. 1918 a město bylo postaveno pod vojenskou správu podléhající vrchnímu velitelství srbské armády.

Koncem října 1918 se vytvořila v Cetinje Národní rada se stejnými úkoly a cíli, jaké měl podobný orgán v Záhřebu. Civilní moc po příchodu srbského vojska převzal tzv. Ústřední výkonný výbor sjednocení Srbska a Černé Hory (*Centralni izvršni odbor za ujedinjenje Srbije i Crne Gore*), který za svůj hlavní cíl prohlásil zorganizovat volby nového parlamentu, který následně rozhodne o budoucím státoprávním postavení země. Ze všech rozhodovacích procesů byl zcela vyloučen černohorský král Nikola I., který se spojením Černé Hory se Srbskem nesouhlasil.

Volby byly veřejné a nepřímé – 19. 11. 1918 byli zvoleni volitelé, kteří o dva dny později zvolili 169 poslanců.¹⁶⁸ Nový parlament po svém prvním zasedání (24. 11.) přijal dosti výmluvný název **Velká národní skupština srbského národa v Černé Hoře** (*Velika Narodna Skupština Srpskog Naroda u Crnoj Gori*) a 26. listopadu 1918 jednomyslně rozhodl sesadit černohorského krále Nikolu I. Petroviče Njegoše a jeho dynastii z černohorského trůnu a „spojit Černou Horu s bratrským Srbskem v jednotný stát (u jednu jedinou državu) pod vládou dynastie Karadorđevićů, aby tak sjednocené vstoupilo do společné vlasti našeho trojkmenného národa Srbů, Chorvatů a Slovinců.“¹⁶⁹ Své rozhodnutí zdůvodnil parlament politickými i ekonomickými zájmy „malé, slabé a osamělé Černé Hory“ a hlavně skutečností, že „srbský národ v Černé Hoře jedné je krve, jednoho jazyka a jedněch tužeb, jedné víry a zvyků s národem, který žije v Srbsku a dalších srbských územích, ... společně [má s nimi vše,] co jeden národ činí národem ...“.¹⁷⁰

¹⁶⁴ RUDOLF – ČOBANOV (2009), s. 294; edice dokumentu též KRIZMAN (1977), s. 81–82.

¹⁶⁵ Oznámila dohodovými státním, že: „*Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja se konstituirala na teritoriju Južnih Slavena, koji je dosud spadao u sastav bivše Austro-Ugarske Monarhije ... izjavljuje formalno, da se ne nalazi u ratnom stanju sa alijiranim državama*“, některými autory je kladen vznik Státu SHS už na 29. říjen (BOBAN (1993), s. 12; s odkazem na něj RUDOLF – ČOBANOV (2009), s. 295, ad.

¹⁶⁶ RUDOLF – ČOBANOV (2009), s. 295–296.

¹⁶⁷ Tento útvar formálně uznalo jen Srbsko a Maďarsko – RUDOLF – ČOBANOV (2009), s. 295.

¹⁶⁸ ČULINOVIĆ (1968), s. 88 uvádí 168 (tj. počet poslanců, který měl být zvolen podle volebního řádu), KRIZMAN (1977), s. 203 uvádí 165 (počet mandátů, které byly verifikovány), VUJOVIĆ (1989), s. 34 a 43 pak 169 (počet reálně zvolených poslanců před verifikací).

¹⁶⁹ Edice prohlášení např. ČULINOVIĆ (1968), s. 88, STOJKOVIĆ (1998a), s. 544–547.

¹⁷⁰ ČULINOVIĆ (1968), s. 88.

Černohorští separatisté toto rozhodnutí později prohlašovali za nelegitimní (kvůli nedemokratičnosti voleb) a právně chybné (o spojení dvou států nemůže rozhodnout jednostranným prohlášením jen jeden z nich).¹⁷¹

Spojení se Srbskem odsouhlasili 25. listopadu i představitelé Vojvodiny (v té době byla podle smlouvy o příměří už obsazena srbskou armádou). V rezoluci „Velké Národní skupštiny Srbů, Bunjevců a ostatních Slovanů“¹⁷² se území „připojuje k Srbskému království, které ... zaručuje svobodu, rovnoprávnost a rozvoj nejen nám, ale všem slovanským i neslovanským národům, které s námi společně žijí“.¹⁷³ Zároveň s odvoláním se na právo národů na sebeurčení bylo vyhlášeno úplné oddělení území Banátu, Baranje a Bačky (přesněji jejich částí obsazených dohodovými vojsky) od Uher a vytvoření nového nejvyššího orgánu moci – Velké národní rady. Vojvodina sice byla teoreticky součástí Státu SHS, místní politici se ale s evidentní podporou Bělehradu rozhodli nečekat na konečnou dohodu o spojení Státu SHS se Srbskem.

Jednání „rozšířeného“ Srbska se Státem SHS a zástupci Jihoslovanského výboru pokračovala 6.–9. listopadu v Ženevě. Závěrečný akt tohoto jednání – ženevská deklarace – byl pokusem o rozpracování a konkretizování korfské deklarace. Jednak deklaroval spojení Srbska a Státu SHS, jednak konstatoval, že „vláda Srbského království a Národní rada v Záhřebu budou na svých územích vykonávat dosavadní vnitrostátní kompetence až do doby, než Velká skupšina ... ústavou neurčí definitivní uspořádání státu“.¹⁷⁴

Společný stát by tedy byl přechodně faktickou federací dvou jednotek: Srbska a Státu SHS (a ten byl též v přechodném období spravován jako faktická federace). Ženevská deklarace ale byla naprosto nepřijatelná pro politiky z okruhu kolem srbského regenta, protože znovu otevírala možnost, že ústavodárné shromáždění v budoucnu prohlásí zemi republikou, a ani v řadách členů Národní rady se nesetkala s příliš dobrým hodnocením, především jí byl vytýkán „dualismus“. Za těchto podmínek dala 24. listopadu 1918 záhřebská Národní rada nový impuls k jednáním: potvrdila svůj zájem o sjednocení se Srbskem a Černou Horou a jmenovala osmadvacetičlenný výbor zplnomocněný dohodnout se Srbskem všechny podrobnosti. V instrukcích daných výboru znovu vyslovila požadavek, aby budoucí ústava byla schválena dvoutřetinovou většinou, aby ústavodárné shromáždění mělo právo rozhodnout o otázce státní formy a aby do přijetí ústavy zůstaly zachovány dosavadní zemské vlády v prostoru státu SHS.¹⁷⁵ Při jednáních se Srby ale delegace většinu zmíněných požadavků nebyla schopna prosadit. Definitivně bylo rozhodnuto, že země bude monarchií – Srbové přitom argumentovali tím, že regent bude schopen prosadit jihoslovanské teritoriální požadavky pouze tehdy, nebude-li jeho autorita doma zpochybňována spory mezi monarchisty a republikány – a ani otázka kvalifikované většiny, nutné k přijetí ústavy, nebyla jednoznačně potvrzena, přesto dala delegace SHS souhlas k tomu, aby princ-regent Alexandr vyhlásil jménem krále Petra I. dne 1. prosince 1918 „sjednocení Srbska se zeměmi ne-

¹⁷¹ ČULINOVIĆ (1954), s. 154.

¹⁷² KRIZMAN (1977, s. 214) píše dost nekonkrétně, že „byla zvolena obyvatelstvem“, nezmiňuje se ale o tom, kdo vlastně měl volební právo. Podle názvu se můžeme domnívat, že v tomto orgánu nebyli zástupci Maďarů a Němců. ŽÁČEK – STARČEVIĆ (1970), s. 379 označují skupštinu za setkání 757 „představitelů obyvatelstva“; ČOLOVIĆ (2011), s. 237 používá označení „Národní skupšina Srbů, Chorvatů, Bunjevců, Slováků, Rusinů a ostatních národů z Banátu, Bačky a Baranje“.

¹⁷³ STOJKOVIĆ (1998a), s. 549, PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 112.

¹⁷⁴ Článek 4 ženevské deklarace, citováno podle ČULINOVIĆ (1954), s. 206.

¹⁷⁵ BOBAN (1993), s. 14.

závislého státu SHS v jednotné **Království Srbů, Chorvatů a Slovinců** (*Kraljevstvo¹⁷⁶/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, slovincky *Kraljestvo / Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev*)¹⁷⁷

Vyhlášení sjednocení bylo dodatečně schváleno Národní skupštinou Srbska (29. 12. 1918 – schválení bylo nutné z ústavněprávních důvodů: podle srbské ústavy z roku 1903 totiž musel parlament odsouhlasit jakoukoliv změnu státního území Srbska), Národní rada je ale už dále neprojednávala ani formálně neratifikovala, za vyjádření souhlasu se považovalo už vyslání sjednocovací delegace z 24. listopadu.¹⁷⁸ Mezinárodního uznání dosáhlo Království SHS až v červnu 1919. Podle Čulinoviće¹⁷⁹ delegace NR ustoupila v jednáních z většiny svých požadavků z nutnosti provést sjednocení co nejrychleji. Podobně Tejchman¹⁸⁰ hodnotí politické dohody o sjednocení za „více vynucené obavou z anarchie, než skutečnými nacionálními tužbami“. Právě tento fakt byl v následujících letech určující pro vztah Chorvatů a Slovinců k jugoslávskému státu.

7.1.2 Státoprávní interpretace sjednocení a jeho význam

Nabízejí se dvě možné státoprávní interpretace sjednocení. Podle první vzniklo Království SHS **pouhým rozšířením Srbska** (velkosrbská i velkochorvatská interpretace).¹⁸¹ Podle přívrženců tohoto pohledu nepřestalo Srbsko po 1. prosinci 1918 existovat, pouze změnilo název a bylo územně rozšířeno. Jako hlavní argumenty pro toto tvrzení jsou zmiňovány: zahraniční právní kontinuita, dynastická kontinuita, skutečnost, že bez srbského vítězství ve válce by nemohlo dojít k vytvoření Království SHS a údajné rozšíření platnosti některých článků ústavy Srbska na celý stát, politická a vojenská nemohoucnost Státu SHS atd. Mezi srbskými a chorvatskými přívrženci této interpretace jsou dva rozdíly – Chorvaté dodávají, že se tak stalo „protiprávně“ a tedy de jure nepřestalo existovat Chorvatsko a také se od Srbů liší v otázce postavení Státu SHS (na rozdíl od nich se Srbové kloní k názoru, že nebyl nikdy nezávislým státem). Odpůrci těchto pohledů většinou zdůrazňují právní stránku spojení, při kterém bylo zásadně používáno formulace „sjednocení“ a tvrdí, že Království SHS byl **nový stát**, jehož vytvořením přestaly existovat jak Srbsko, tak Stát SHS. Tento v podstatě pouze právní spor nabyl na významu při rozpadu Jugoslávie, kdy se prakticky všechny strany hlásily nejen k přirozeným, ale i historickým právům na některá území. Například Srbsko nárokovalo pro případ rozpadu Jugoslávie všechna území, která „vložit“ v roce 1918 do společného státu, ale zároveň i zbylá území obydlená Srby.

Historická hodnocení vzniku Jugoslávie napsaná v posledních letech nejsou ani v náznu jednoznačná a pohybují se mezi označeními „náhoda“ a „historická nutnost“ a mezi interpretací „přínosné pro jihoslovanské národy“ a „katastrofa pro jižní Slované“. Nejen v propagandistické

¹⁷⁶ Původní srbský a chorvatský název *Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca* byl prozatímním parlamentem upraven 15. 7. 1920 na *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, důvody byly spíše gramatické, výraz „kraljevstvo“ byl vnímán jako zastaralý a jazykově cizorodý; nový název byl zaváděn postupně, např. název úředního listu SHS používal staré označení státu do 23. 8. 1920 a nové od 24. 8. 1920 (MILOŠEVIĆ (2000), s. 97 a 109).

¹⁷⁷ Formálně mělo sjednocení podobu dvou na sebe navazujících státoprávních aktů: prohlášení delegace záhřebské Národní rady SHS s žádostí o připojení k Srbsku a prohlášení prince-regenta, ktereré slavnostní formou mj. oznamovalo, že: „*privodim konačno u delo ono, što su najbolji sinovi naše krvi, sve tri vere, sva tri imena, s obje strane Dunava, Save i Drine, počeli pripremati još za vlade blažene uspomene moga deda Kneza Aleksandra I. i Kneza Mihajla ono, što odgovara željama i pogledima moga naroda, te u ime Njegova Veličanstva Krlja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba* [nikoliv tedy s nezávislým Státem SHS, ale s jeho jednotlivými zeměmi – podle ČOLOVIĆ (2011), s. 236 proto, že Stát SHS nebyl mezinárodně uznán] *u jedinstveno Kraljestvo Srba, Hrvata i Slovenaca.*“, ČULINOVIĆ (1968), s. 99,

¹⁷⁸ PAVLIČEVIĆ (1996), s. 385, ČULINOVIĆ (1968), s. 101.

¹⁷⁹ ČULINOVIĆ (1968), s. 90–91.

¹⁸⁰ PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 10.

¹⁸¹ Např. MARKOVIĆ (1991), s. 11, KLEMENČIĆ (1994), s. 150.

kých brožurkách, ale i ve vědeckých dílech se objevily velmi ostré odsudky¹⁸² i emotivní obhajoby bývalé Jugoslávie. Jistě se lze ztotožnit s hodnocením Ladislava Hladkého, který uvádí, že „ustavení společného jugoslávského státu v roce 1918 bylo jen realizací jedné z možných alternativ, o jejímž naplnění rozhodl souběh vnitřních a také zahraničně politických dobových okolností“.¹⁸³

Do Jugoslávie vstupovaly jednotlivé národy z různých příčin a s rozdílnými očekáváními, často vzájemně protichůdnými. Z toho, jak byly nebo naopak nebyly jejich plány realizovány, se odvíjel i jejich vztah ke společnému státu. Jednotlivá etnika si s sebou přinášela do Jugoslávie tyto představy, tradice a historické stereotypy:¹⁸⁴

- **Srbové (z vlastního Srbska)** – jedni z vítězů 1. světové války, sebevědomý a hrdý národ. Jejich vztah ke státu byl veskrze pozitivní (měli zkušenost, že stát je schopen hájit jejich zájmy a bránit je před nepřáteli), nová území považovali za „osvobozená“ a očekávali, že to budou Chorvaté a Slovinci respektovat a budou za to vděční a že převezmou i jejich instituce a politickou kulturu.
- **Srbové (z Rakouska-Uherska)** – skupina s paradoxním postavením: civilizačně a zkušenostmi se státem měli velmi blízko k Chorvatům, což jim bránilo plně splynout s jádrem svého národa, přestože se s ním plně identifikovali. Jejich zapojení do společného státu bylo zcela upřímné, v politické praxi ale lavírovali mezi „středoevropskou“ solidaritou s národy bývalého Rakousko-Uherska a „národní“ solidaritou se Srby z vlastního Srbska.
- **Chorvatí** – ve válce bojovali za cizí zájmy a na nesprávné straně, hrdí na svoji kulturnost a civilizační přínos. Měli hlubokou nedůvěru k cizí vládě a k politické moci jako takové (jak Vídeň tak Budapešť je v době Rakouska-Uherska zneužívala a nepovažovala je za rovnocenné partnery). Do Jugoslávie je více než ideje přivedla pragmatická potřeba a svoji příslušnost k tomuto státu proto nepovažovali za bezpodmínečnou
- **Slovinci** – malá, vzdělaná komunita trpící pocitem ohrožení své existence.¹⁸⁵ Jejich vztah ke státu byl pozitivnější než u Chorvatů (státní moc v Předlitavsku fungovala celkem efektivně, navíc se slovinští politici naučili už za Rakouska manévrovat v koaliciích). Do Jugoslávie je přivedl také pragmatismus (ochrana před italskou rozpínavostí a před germanizací), díky jazykové bariéře se v ní necítili ohroženi a dokonce jim přinášela výhody.¹⁸⁶
- **Černohorci** – skupina s primitivní politickou tradicí a s četnými kmenovými prvky, sebevědomá a mimořádně hrdá na své válečné tradice. Stát a jeho instituce (s výjimkou armády) měl mezi nimi poměrně malou autoritu, protože jejich zkušenost se státní mocí byla jen povrchní. Jejich přistoupení ke společnému státu bylo dobrovolné a nebylo podníceno zahraničně politickými okolnostmi (dokonce bylo popřením vlastní státní tradice).

Od počátku se musel nový stát vypořádávat se skutečností, že vznikl spojením území, která před válkou patřila 4 různým státům (Srbsko, Černá Hora, Rakousko-Uhersko a Bulharsko). Každé z nich mělo naprosto rozdílný správní systém, kulturní tradice a hospodářskou úroveň, ostré

¹⁸² Například obsažný *Altas Europe*, vydaný v Záhřebu v roce 1997, jehož textovou část sestavovali přední chorvatští geografové, neváhá použít pro Jugoslávii označení „*velkosrpska geopolit. tvorevina*“ (s. 349).

¹⁸³ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 381.

¹⁸⁴ Většinou podle Ladislava Hladkého (ŠESTÁK a kol. (1998), HLADKÝ (1993), HLADKÝ (1995)), doplněno a upraveno, uvádíme pouze národy, které se staly součástí společného státu z vlastní vůle.

¹⁸⁵ V Rakousku měli Slovinci nejnižší přirozený přírůstek, mimo Kraňsko rychle postupovala germanizace.

¹⁸⁶ Srbové nemohli kvůli jazyku pronikat do úřadů ve Slovinsku, zatímco většinou bilingvní a vzdělanější Slovinci nacházeli snadno uplatnění v ústředních jugoslávských institucích (proto také netrpěli pocitem, že jsou vykořisťováni) – tato situace přetrvávala až do rozpadu Jugoslávie, ve které se Makedonci a Slovinci učili ve školách povinně srbochorvatštinu, zatímco Chorvatí a Srbové prakticky neměli možnost naučit se některý jiný jihoslovanský jazyk.

civilizační hranice existovaly i v jejich rámci (např. mezi územím Srbska do roku 1913 a jeho zisky z balkánských válek). Pirjevec¹⁸⁷ vypočítává tyto hlavní rozdíly:

- **jazyk:** z 12 milionů obyvatel používalo srbochorvatštinu 8 mil. lidí, slovinštinu kolem 1 mil. lidí. Kromě těchto dvou¹⁸⁸ jazyků, které měly v předválečné Jugoslávii postavení úředního jazyka¹⁸⁹ používaly své vlastní jazyky i příslušníci národnostních menšin, z nichž pouze některé byly uznávány,
- **náboženství:** pravoslavní měli relativní většinu (5 mil. obyvatel), následovali katolíci (4,7 mil.), muslimové (1,3 mil.) a méně početné skupiny uniátů (0,4 mil.), protestantů (229 tis.) a židů (36 tis.),
- **kulturní úroveň:** nejvyšší byla v oblastech patřících dříve Rakousku (Slovinsko – negramotnost 8,8 %), nejnižší v oblastech, které patřily do roku 1913 Turecku (Jižní Srbsko – negramotných 83,8 %),
- **hospodářství:** rozdíly byly v míře rozvoje průmyslu, ale hlavně v úrovni zemědělství. Neexistoval společný trh ani měna, výkonnost ekonomiky se zmenšovala na ose severozápad – jihovýchod. Navíc bylo nutno překonat destrukci země v důsledku válečných operací (přičemž materiální ztráty byly obrovské právě v nerozvinutých částech země, zatímco západních oblastí se dotkly jen zprostředkovaně), vybudovat komunikační síť nového státu apod.

Po celou dobu existence Jugoslávie byly v politice jejích ústředních orgánů prvky, které Pirjevec¹⁹⁰ označuje za „homogenizační tendence“. V první Jugoslávii ale výrazně překročily rámec běžné regionální politiky a kromě (zcela legitimních) ekonomických, správních a kulturně-vzdělávacích prvků měly výrazný etnický náboj. Státní doktrínou se stalo integrální jihoslavenství, tj. představa, že Srbové, Chorvati a Slovinci tvoří tři kmeny jugoslávského národa (Makedonci, Černohorci a muslimové byli přičítáni k Srbům), Jugoslávie pak je národním státem tohoto národa.¹⁹¹ V oblasti národnostní politiky bylo oficiální snahou pacifikovat Kosovo a Makedonii, jejichž etnická struktura mohla být příčinou proalbánského resp. probulharského iredentismu. Řešení bylo spatřováno ve zvyšování počtu rodilých Srbů (k čemuž dávala ideální možnost probíhající agrární reforma spojená s kolonizací)¹⁹² a v postupné asimilaci Makedonců i Albánců, která byla podporována i vytačením jejich jazyka ze škol a úřadů. Existence Makedonců nebyla vůbec připuštěna – oficiálně se jednalo o Srby, Albánci, které téměř celá politická elita první Jugoslávie považovala za „civilizačně nižší a státu nepřátelský element“¹⁹³ byli zase podle logiky bělehradského vedení uzurpátoři, kteří obsadili kolébkou srbského národa a tuto historickou křivdu je nyní nutno urychleně napravit. Přitom byl jugoslávský postup pouhým pokračováním „pacifikačních“

¹⁸⁷ PIRJEVEC (1995), s. 13.

¹⁸⁸ Nerozdělujeme zde srbochorvatštinu na dva či více jazyků.

¹⁸⁹ Jeho úřední označení bylo podle čl. 3 vidovdanské Ústavy (KRALJEVINA SHS (1926), s. 6) jazyk srbo-chorvatsko-slovenský resp. jugoslávský, slovinština byla chápána jako jedno z nářečí (resp. jedna z knižních forem) jazyka.

¹⁹⁰ PIRJEVEC (1995), s. 13 a násl., nutno dodat, že podobnou politiku v té době prováděly prakticky všechny balkánské země.

¹⁹¹ Tato fikce byla určena hlavně do zahraničí – v architektuře versailleské Evropy by se jen obtížně uplatňoval požadavek na vytvoření mnohonárodnostního státu (ostatně Češi a Slováci zvolili podobný postup).

¹⁹² LAUČIĆ (1989).

¹⁹³ HORVAT (1988), s. 38; to, že se od té doby ve vztahu Srbů k Albáncům příliš nezměnilo, dokládá i Nikola Gaćeša, který píše doslova: „...v nově vytvořeném jugoslávském státě vznikla potřeba založená na historických, sociálních a národněpolitických důvodech alespoň částečně odčinit historickou křivdu [v Kosovu] a vrátit alespoň část ukradené země Srbům“ (Gaćeša, Nikola (1989): *Naseljavanje Kosova i Metohije posle prvog svetskog rata i agrarna reforma*. IN: Kosovo – prošlost i sadašnjost, s. 95–106).

akcí Srbska po roce 1878 a 1912¹⁹⁴ a v podstatě byl tolerován i velmocemi, které, na rozdíl od maďarské a německé menšiny,¹⁹⁵ Jugoslávii nezavázaly k ochraně práv Albánců.

V oblasti náboženství se první Jugoslávie snažila jednak sjednotit všechny pravoslavné věřící do jedné autokefální církve a tím oddělit Makedonce od bulharského exarchátu (realizováno 30. 8. 1920 obnovením srbského patriarchátu),¹⁹⁶ dále snížit vliv islámu (podpora emigrace muslimů, zejména etnických Turků a Albánců, do Turecka) a zlepšit vztahy mezi náboženskými skupinami (neúspěšně, protože katolictví či pravoslaví bylo neustále vtahováno do sporů o postavení Chorvatů ve státě).

Program homogenizace byl ve svém výsledku naprosto neúspěšný až kontraproduktivní – administrativní zásahy zaměřené na překonávání objektivně existujících rozdílů mezi jednotlivými skupinami obyvatel vedly u některých etnických skupin k pocitu ohrožení vlastní individuality (Chorvaté, v menší míře i Slovinci) či dokonce existence (Makedonci, Albánci), bránily tomu, aby se tyto skupiny ztotožnily s novým státem a byly neustálým zdrojem politického napětí.

7.2 Hranice Jugoslávie

Otázka hranic byla nejdůležitějším zahraničněpolitickým problémem Jugoslávie. Se šesti ze svých sedmi sousedů měl nově vytvořený stát hraniční spory nebo nedelimitované hranice, nejkomplikovanější byla tato otázka v případě Rakouska a Itálie. Na mírových jednáních v Paříži se jugoslávská delegace opírala ve svých požadavcích zejména o etnický princip, v některých případech ale tento rámec záměrně překročila.¹⁹⁷ Principiálním odpůrcem jakýchkoliv jihoslovanských nároků byla Itálie, snažící se využít vnitřní nestability KSHS k prosazení vlastních teritoriálních aspirací, proti jihoslovanským zájmům také hrála skutečnost, že z hlediska Dohody bylo území bývalého Státu SHS nepřátelským teritoriem, o jehož osudu se teprve musí rozhodnout. Naopak výhodná byla pro Jugoslávii skutečnost, že Srbsko patřilo k vítězným zemím, že Británie a Francie měly strach s přílišného růstu italského vlivu ve Středomoří a také skutečnost, že USA nebyly, na rozdíl od předešlých dvou států, „pod hypotékou“ londýnské smlouvy.¹⁹⁸

7.2.1 Hranice SHS – Rakousko

Při formování hranice s Rakouskem byla Jugoslávie ve výhodné pozici vítězného státu. Štýrský úsek hranice si navíc pojistila v listopadu 1918, kdy major Rudolf Maister s dobrovolníky obsadil Maribor a údolí Drávy, tj. zhruba území ohraničené národnostní hranicí. Rakousko své představy o hranici se SHS vyjádřilo jasně už zákonem z 22. 11. 1918 o rozsahu a hranicích státního území Německého Rakouska.¹⁹⁹ Později své požadavky omezilo na Maribor, okolí Radgony a některé obce v okolí Mury, pro toto území jako celek požadovalo plebiscit. Jugoslávie s tím ale

¹⁹⁴ Pašić po válce odhadoval, že proces „kulturní a nacionální asimilace“ Kosova bude dovršen do 20–25 let. HADRI (1996), s. 188–189.

¹⁹⁵ Zejména Němci se v první Jugoslávii těšili jisté kulturní autonomii.

¹⁹⁶ CERANIĆ (1970), s. 9, PERKO (1978), s. 99.

¹⁹⁷ MITROVIĆ (1975) tvrdí, že jugoslávskou prioritou bylo dosažení strategicky výhodných hranic, teprve na dalších místech byl etnický, historický a hospodářský princip.

¹⁹⁸ ČULINOVIĆ (1968), s. 198–199.

¹⁹⁹ Rakousko nárokovalo mj. celé Korutany, ze Štýrska území ohraničené na jihu čarou vedenou hřebenem Pohorje, z něj přes Pragersko na hranici Chorvatska, po ní až do místa, kde se Dráva stává hranicí mezi Chorvatskem a Štýrskem, a dále přes Slovenske gorice do Radgony (GRAFENAUER (1979), s. 397).

nesouhlasila (poměr německojazyčného obyvatelstva a Slovinců byl v něm přibližně vyrovnaný) a navrhovala pro případ uskutečnění hlasování rozšíření plebiscitního území na celou spádovou oblast Mariboru (v tomto území byla trojnásobná převaha Slovinců). V tomto požadavku získala Jugoslávie podporu nejvyšší rady mírové konference, což vedlo Rakousko k ústupu a přijetí pozdější definitivní úpravy.²⁰⁰

V případě Korutan Jugoslávci vznesli na mírové konferenci v únoru 1919 požadavek na připojení jejich jižní části (z etnických a historických důvodů), Rakušané argumentovali proti hlavně tím, že jižní Korutany tvoří jeden geografický celek, který je od Jugoslávie dopravně odříznut. Na konferenci nakonec převážil návrh, že o další příslušnosti sporného území rozhodne plebiscit. Království SHS se v průběhu jednání ještě pokusilo rozhodnout spor jednostranně a 26. května 1919 jeho vojska začala jižní Korutany obsazovat. Do 6. června, kdy přistoupilo na příměří, okupovalo celou Klagenfurtskou kotlinu včetně samotného města Klagenfurt, později však bylo přinuceno k částečnému ústupu a do referenda zůstalo pouze v jižní části sporného území (severní část vyklidilo k 31. 7. 1919).²⁰¹

Definitivní průběh hranice určila 10. 9. 1919 saintgermainská mírová smlouva, která definovala územní rozsah Rakouska, nikoliv však rozdělení odtržených oblastí mezi SHS a Itálii.²⁰² Kraňsko a Přímoří byly od Rakouska odděleny zcela, z Korutan bylo připojeno k Jugoslávii údolí řeky Mislinja (Prevaljsko). Celkem ztratily Korutany 797 km² ze své původní rozlohy 10 327 km² – část ovšem ve prospěch Itálie. Ze Štýrska byla ke Království SHS připojena jižní čtvrtina země o rozloze 6039 km².²⁰³

Plebiscitní území mělo rozlohu 2120 km² (72 000 obyvatel) a bylo rozděleno na dvě zóny – jižní A (1768 km²) a severozápadní B (352 km²).²⁰⁴ Plebiscit v pásmu A proběhl 10. října 1920 a vyzněl překvapivě v neprospěch Jugoslávie, čímž plebiscit v pásmu B odpadl a sporné území zůstalo Rakousku.²⁰⁵ Příčiny negativního výsledku plebiscitu bývají tradičně hledány v korutanském partikularismu a také v maximalistickém vymezení zóny A, nověji jsou ale také zmiňovány chyby a neobratnost jugoslávské okupační správy přímo v terénu.²⁰⁶

Při definitivní delimitaci hranice byla v roce 1922 k Jugoslávii připojena jediná obec plebiscitního území – Libeliče – vyměněna byla za drobná území na levém břehu Drávy.²⁰⁷

7.2.2 Hranice SHS – Maďarsko

Skutečnost, že v jižním Maďarsku byla jugoslávská okupační zóna, představovala pro SHS ideální vyjednávací pozici. Jugoslávie své územní požadavky formulovala v Memorandu o teritoriálních nárocích z února 1919. Požadovala celou okupační zónu, v pozdějších měsících ale své nároky rozšířila o Prekmurje²⁰⁸ a několikrát posunula požadovanou severní hranici až na Mecsek,

²⁰⁰ GRAFENAUER (1979), s. 398.

²⁰¹ KARDUM (2001), s. 139.

²⁰² Jugoslávie ji podepsala až 5. 12. 1919 kvůli nespokojenosti se způsobem zajištění ochrany menšin a s vyšší reparací, plný text viz např. Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé č. 133/1921, s. 1853.

²⁰³ Všechny číselné údaje: TRÁVNÍČEK (1994), s. 243–244.

²⁰⁴ MĻAKAR (1996), s. 86.

²⁰⁵ Z 37 304 platných hlasů (oprávněných voličů bylo 39 291) se pro Království SHS vyslovilo 15 279, pro Rakousko 22 025 (RANDALL (1966), s. 320–323, KARDUM (2001), s. 141).

²⁰⁶ Např. KARDUM (2001), s. 141.

²⁰⁷ MĻAKAR (1996), s. 86 a 139.

²⁰⁸ Oblast zůstala i po kapitulaci Rakouska-Uherska v maďarských rukou a Budapešť se snažila získat místní obyvatelstvo příslibem autonomie. Ta se realizovala až v rámci Maďarské republiky rad vytvořením Slovinského kraje (*Slovenska krajina / Slovenska okroglina*) v rámci župy Vas. Její komisař Vilmoš Tkalec (Vilmos Tkálec) 29. 3. 1919

čímž by jí připadl i Pécs a okolní uhelné doly.²⁰⁹ Maďarsko, spoléhající se na národnostní složení obyvatel sporných území, požadovalo provedení referenda, což přimělo Jugoslávii ke kompromisnímu souhlasu s posunutím hranice na „linii Clemenceau“ (tj. dnešní jižní hranici Maďarska).

Podle trianonské mírové smlouvy (4. 6. 1920)²¹⁰ Maďarsko ztratilo Chorvatsko-Slavonii, Prekmurje,²¹¹ Mezimuří a většinu Vojvodiny, Baranje a Bačky. Jugoslávské požadavky tedy uspěly v těch oblastech, kde se opíraly o národnostní složení, v ostatních případech však ne – jedinou výjimkou byla Baranja, chápaná jako bezprostřední zázemí Osijeku. Naprosto neuspěla snaha získat nová území na sever od Drávy, která byla spojenci doporučována jako vynikající přírodní hranice,²¹² malé chorvatské území na levém břehu Drávy (Prekodravlje) bylo dokonce mírně zmenšeno tak, aby železniční trať Gyékényes–Barcs zůstala celá v Maďarsku.²¹³ Okupované území Baranje, které zůstalo Maďarům, bylo vyklizeno v srpnu 1921.²¹⁴

7.2.3 Hranice SHS – Bulharsko

Pašić požadoval na mírové konferenci úpravu hranice s Bulharskem na několika místech (mj. Vidin, Belogradčik, Bosilegrad, Trăn, Caribrod (dnešní Dimitrovgrad), Strumica, Petrič, Kjustendil). Důvody byly strategické, nikoliv národnostní – své požadavky podepřel poukazem na ohrožení strategických komunikací v moravsko-varždarském údolí, hlavně železnice Bělehrad–Niš–Skopje–Soluň, základní spojnice Srbska se světem, případným neočekávaným bulharským útokem.²¹⁵ Dalším argumentem byla snaha o posílení obrany Pirotu (z něhož je dobře dostupný Niš) a v případě Vidinu možnost vybudování přímého železničního spojení s Rumunskem.

Spojenci považovali tyto nároky za přehnané, už proto, že se jich většina dotýkala citlivé oblasti v blízkosti Sofie, a Jugoslávie z nich prosadila pouze malou část. Novou hranici s Bulharskem určila neuillyská mírová smlouva (27. 11. 1919).²¹⁶ Bulharsko ztratilo přibližně desetinu své rozlohy, z toho Jugoslávie získala území o rozloze 2566 km² ve čtyřech územně oddělených částech – města Caribrod (Dimitrovgrad) a Bosilegrad, pruh území na pravém břehu Timoku a v Makedonii Strumicu.²¹⁷

v chaotických poměrech jednostranně rozšířil území kraje na celé Prekmurje a 29. 5. 1919 ho dokonce prohlásil za samostatnou Murskou republiku (*Murska republika / Mura Köztársaság*). Jemu podřízená vojska obsadila území do linie Mura – Velika Polana – Turnišče, při protiofenzivě maďarské armády ve dnech 2.–4. 6. 1919 ale byla vytlačena do Rakouska. Na mírové konferenci v Paříži bylo i pod vlivem těchto událostí 9. 7. 1919 rozhodnuto, že Prekmurje ohraničené rozvodnicí mezi Murou a Rábou bude připojeno k Jugoslávii, zároveň bylo jugoslávské straně umožněno území vojensky obsadit. FUJS (2000), s. 37–38.

²⁰⁹ KLEMENČIĆ (1991a), s. 188–189.

²¹⁰ Edice např. STOJKOVIĆ (1998b), s. 98–106.

²¹¹ Název této oblasti nepřekládáme, analogicky k Mezimuří (Međimurje) by snad mohla být označována za „Předmuří“.

²¹² Zpráva č. 2 výboru pro studium územních otázek Rumunska a Jugoslávie mírové konference v Paříži. In: BURDETT (1995), s. 523–557.

²¹³ KLEMENČIĆ (1991a), s. 186.

²¹⁴ Ještě před příchodem maďarských jednotek na něm byla vyhlášena obdoba republik rad z roku 1919 – Baraňská srbsko-maďarská republika (*Baranjska srpsko-mađarska republika/Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság*), udržela se ale pouhý týden.

²¹⁵ TASIĆ (2007), s. 121; tento požadavek vycházel z předchozí válečné zkušenosti Srbska: v roce 1915 bylo právě přerušeno této železnice ve Vranje jednou z hlavních příčin zhroutil srbské obrany (poznámka autora).

²¹⁶ Podobně jako v případě Rakouska podepsala Jugoslávie mírovou smlouvu až 5. 12. 1919. Celý text např. Službene novine, br. 141/a, od 27. juna 1921, edice: STOJKOVIĆ (1998b), s. 55–93; území Strumice bylo Srbskem obsazeno už na podzim 1919, Caribrod 6. 11. 1920 a Bosilegrad 24. 11. 1920 – TASIĆ (2007).

²¹⁷ PETRANOVIĆ-ZAČEVIĆ (1985), s. 151; TASIĆ (2007), s. 121.

7.2.4 Hranice SHS – Rumunsko

Sporným bodem mezi Jugoslávií a Rumunskem bylo vymezení hranic v Banátu.²¹⁸ Rozdělení ztěžovala nejasná etnická rozhraní a také neexistence jakýchkoliv historických hranic. Za hlavní kritérium dělení proto prohlásila mírová konference princip co nejmenších menšin a snahu o nezpretrhání důležitých dopravních tras. Hranici určila 13. 6. 1919 mírová konference v Paříži.²¹⁹ Konečná rumunsko-jugoslávská dohoda o rozdělení Banátu²²⁰ uzavřená 24. 11. 1923 tuto hraniční čáru mírně modifikovala.²²¹

7.2.5 Hranice SHS – Řecko

Hranice s Řeckem byla ponechána na linii z roku 1913, což potvrzovala i dvoustranná dohoda z roku 1919.

7.2.6 Hranice SHS – Itálie a rijecká otázka

Italové se na pařížských mírových jednáních snažili realizovat územní zisky, které jim slibovala londýnská smlouva z roku 1915. Výhodiskem jugoslávské delegace bylo potvrzení staré italsko-rakouské hranice, byla ale ochotna přistoupit i na arbitráž pro Gorici, Terst a západní Istrii. Wilson navrhl, jako kompromisní řešení, aby se londýnský pakt realizoval pouze v severní části sporného území, Istrie by byla rozdělena a Lošinj by připadl Itálii, ostatní ostrovy Jugoslávii (tzv. Wilsonova linie).²²² Rijeka by byl svobodný přístav v celní unii s Královstvím SHS.²²³ Italové ale tento návrh označili za nepřijatelný. Koncem roku 1919 navrhl italský předseda vlády²²⁴ tzv. Nittiův kompromis – zřekl se realizace londýnského paktu za záruku, že Rijeka a Zadar budou italské a bude demilitarizováno dalmatské pobřeží. To se naopak zdálo nepřijatelné Jugoslávii.

Přímá jednání obou států začala pod nátlakem spojenců až v květnu 1920, před nimi byla Jugoslávie upozorněna Francií a Británií, že vzájemná italsko-jugoslávská dohoda, na kterou ale nelze čekat příliš dlouho, má jedinou alternativu – plnou realizaci londýnského paktu, který je pro obě zmíněné velmoci závazný.²²⁵ Italové se za daných podmínek snažili dosáhnout maximálních územních zisků, nechťeli ale ani příliš oslabit SHS, ve které v té době viděli (spolu se svojí přítomností na Jadranu) pojistku proti restauraci habsburské monarchie a proti německému pronikání na Balkán.²²⁶

Výsledkem složitých jednání se stala rapallská mírová smlouva (12. 11. 1920),²²⁷ která ponechala Itálii Julskou krajinu (zahrnuje Přímoří a jihozápadní pruh Kraňska), Zadar a některé

²¹⁸ Banát byl rozdělen mezi 3 státy: jeho severozápadní část s centrem v Szegedu zůstala v Maďarsku.

²¹⁹ TREPTOW (2000), s. 302.

²²⁰ Text např. v STOJKOVIĆ (1998b), s. 202–208.

²²¹ Z větších sídel Rumunsku odstoupeny (v závorkách současné názvy) vesnice Žombolj (Jimbolia), Mali Komluš (Cormloșu Mic), Keča (Checea) a Čenej (Cenei), naopak od Rumunska získány Pardanj (Međa), Modoš (Jaša Tomić) a Veliki Gaj – KRIVOKAPIĆ (2010), s. 131, opraveny tiskové chyby a doplněny současné názvy.

²²² KACIN WOHINZ (2006), s. 21

²²³ RUDOLF (2008), s. 64.

²²⁴ Měl v té době vážné vnitropolitické problémy a obával se puče.

²²⁵ RUDOLF (2008), s. 65.

²²⁶ PIRJEVEC (1995), s. 28.

²²⁷ Datum podpisu, k výměně ratifikačních listin došlo v Římě 2. 2. 1921; edice dokumentu např. STOJKOVIĆ (1998b), s. 128–132.

ostrovy v Jadranu,²²⁸ Jugoslávie tedy oproti londýnské smlouvě uhájila hlavně své nároky na Dalmácii, zcela neúspěšná ale byla na slovinských etnických územích.

Mírně rozšířené území dosavadního Corpus separatum Rijeka podle dohody získalo nezávislost pod názvem **Svobodný stát Rijeka** (*Stato libero di Fiume / Fiumei Szabad Állam / Freistaat Fiume*).²²⁹ Rijeka nepařila mezi území, která Itálii přislíbila londýnská smlouva a ani na mírových jednáních v Paříži nebyla Itálií požadována. Po pádu Rakouska-Uherska bylo město okupováno americko-francouzsko-britskými silami. „Rijecký problém“ tak měl nejdříve pouze podobu soupeření dvou konkurenčních místních národních rad (italské a chorvatské), které chtěly připojit území ke svým národním domovinám. K vyhocení situace došlo až v důsledku soukromé iniciativy známého italského básníka D'Annunzia, pod jehož vedením tehdy kosmopolitní město se silným zastoupením Italů, Maďarů a Němců obsadili 12. 9. 1919 itaľští dobrovolníci. Ti ve městě (a také na ostrově Krk) převzali moc a jednostranně vyhlásili jeho připojení k Itálii, narazili ale na ostře odmítavou reakci italské vlády, která dokonce nařídila blokádu města. Proto vytvořil D'Annunzio vlastní prozatímní správu, kterou formalizoval 8. 9. 1920 vyhlášením ústavy Italské správy Kvarneru (*Reggenza Italiana del Carnaro*) s výraznými proto-fašistickými korporativními rysy.²³⁰ Dohodové státy na situaci vzniklou po září 1919 reagovaly návrhem, aby se z Rijeky stal nárazníkový stát pod patronací Ligy národů, na což později italská i jihoslovanská strana přistoupily. Samotní vzbouřenci ovládající město tento kompromis odmítli a po uzavření rapalské smlouvy dokonce vyhlásili Itálii válku, byli ale z města v posledních dnech roku 1920 (24.–30. prosince) vytlačeni regulérním italským vojskem. Svobodný stát Rijeka byl formálně ustaven 31. 12. 1920, relativně normálně však fungoval pouze jeden rok. Po demokratických volbách se ve městě dostali k moci místní autonomisté, 3. 3. 1922 však došlo k pokusu o fašistický převrat, před kterým uprchla legální vláda do SHS.²³¹ Následně ve městě obnovila pořádek italská armáda, která město fakticky kontrolovala až do formálního zániku Svobodného státu.²³² Poté, co se v Itálii dostal k moci Mussolini²³³ totiž Itálie revidovala svůj přístup k rijecké otázce a opětně začala usilovat o přímé připojení města ke svému území. Jugoslávie, ve snaze zlepšit vztahy se svým západním sousedem, na to výměnou za menší teritoriální ústupky²³⁴ přistoupila tzv. římskými smlouvami z 27. 1. 1924 (platnost od 22. 2. 1924).²³⁵ Dále byla Jugoslávii na padesát let pronaja-

²²⁸ TEJCHMAN (1975), s. 363, toto území o rozloze 8 928 km² bylo organizováno jako provincie Venezia Giulia a Zara; text smlouvy např. Société des Nations : Recueil des Traités et des Engagements Internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations / League of Nations : Treaty Series : Publication of Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations, vol. XVIII, s. 387–403.

²²⁹ Vedle stávajícího corpus separatum Rijeka (město a okres Rijeka) také přilehlé pobřežní části Istriie umožňující spojení města s Itálií o rozloze cca 8 km² (viz čl. 4 (b) smlouvy).

²³⁰ STOJKOVIĆ (1998b), s. 123–124.

²³¹ V exilu působila vláda jediného demokraticky zvoleného prezidenta Riccarda Zanelly až do 40. let 20. století, ještě v letech 1945 a 1946 se aktivně snažila prosadit obnovení Svobodného státu, přičemž argumentovala především faktem, že Svobodný stát de jure nepřestal existovat, protože jeho spojení s Itálií bylo důsledkem fašistické agrese – viz např. KLINGER (2011).

²³² MASSAGRANDE (1982).

²³³ Benito Mussolini byl předsedou italské vlády od 31. října 1922 do 25. července 1943.

²³⁴ Konkrétně přístav Baroš a Delta (podle čl. 1 smlouvy budou předány SHS 2 dny po výměně ratifikačních listin dohody) a korekce severní hranice území ve prospěch SHS (podle čl. 3 předání po delimitaci nové hranice, která začne 5 dní po ratifikaci smlouvy).

²³⁵ Text smlouvy např. Société des Nations : Recueil des Traités et des Engagements Internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations / League of Nations : Treaty Series : Publication of Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations, vol. XXIV (1924), s. 31–89, překlad do srbochorvatštiny v PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 161.

ta za symbolickou 1 liru ročně část rijeckého přístavu a bylo internacionalizováno rijecké nádraží. Itálie rijecké území k 16. 3. 1924 anektovala, čímž Svobodný stát Rijeka fakticky zanikl.²³⁶

7.2.7 Hranice SHS – Albánie

V případě Albánie kladla jugoslávská delegace na mírových jednáních větší důraz na omezení italského vlivu v oblasti než na rozšíření svého území. Proto navrhla dvě varianty řešení „albánského problému“ buď obnovení nezávislé Albánie v hranicích z roku 1913, nebo (pro případ realizace londýnského paktu) omezení územního rozsahu Albánie tak, aby jí ze severu omezovala „strategická hranice, nejpřirozeněji vedoucí od moře tokem Drimu (Drin) až k Černému Drimu (Drini i Zi / Crn Drim), následně Černým Drimem ... a později rozvodnicí kolem Ochridského jezera, které by zůstalo na naší straně“.²³⁷ Zmíněné území by nemuselo být nutně připojeno k SHS, mohl by na něm být případně vytvořen nárazníkový stát pod jugoslávským vlivem.

Pařížská mírová konference přechodně rozdělila Albánii na tři protektoráty – sever připadl Jugoslávii, střed Itálii a jih Řecku, 9. 11. 1921 pak potvrdila albánskou nezávislost v předválečných hranicích. Jugoslávské vojsko vyklidilo severní Albánii v roce 1922.

Oproti stavu z roku 1913 byly provedeny jen drobné korekce hraniční čáry ve prospěch Jugoslávie u Debru a Prizrenu, naopak ve prospěch Albánie byla změněna hranice u Ochridského jezera (vesnice Lin/Lini).²³⁸ Konečnou demarkaci prováděla v letech 1922–1925 mezinárodní komise, i během těchto prací docházelo k drobným územním výměnám, např. došlo k posunu hranice tak, aby se na její jugoslávské straně ocitl kulturně mimořádně cenný klášter Sveti Naum u Ohridu.²³⁹

7.2.8 Shrnutí

Výsledek boje o jugoslávské hranice není hodnocen jednoznačně: Čulinović²⁴⁰ se domnívá, že za daných podmínek to byl poměrně pozitivní výsledek, slovinští historici²⁴¹ převážně zdůrazňují, že srbsí politici obětovali slovinské národní zájmy svým politickým kalkulacím a věnovali větší pozornost územím bezprostředně sousedícím se Srbskem. Toto obvinění není zcela spravedlivé – vyjednávací pozice Jugoslávie byla nejsložitější právě s Itálií a bez srbské prestiže by zřejmě dopadli Slovinci ještě hůř. Jisté ale je, že za hranic se jich ocitlo asi 300 000 (tj. jedna čtvrtina celkového počtu, s nimi asi 160 tisíc Chorvatů). Zřejmě největším zklamáním byla pro Slovince skutečnost, že poté, co opustili Habsburskou monarchii (ve které žili sice v několika zemích, ale bez skutečných hranic) a připojili se k SHS, od které očekávali zajištění své etnické celistvosti, byli rozděleni mezi tři navzájem nepřátelské státy.²⁴²

Základní údaje o zemích, které vytvořily Jugoslávii, jsou obsaženy v následující tabulce (viz též obr. 4).

²³⁶ Dekretem č. 211 z 22. 2. 1924 – ČULINOVIĆ (1968), s. 210.

²³⁷ PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 152.

²³⁸ KUKLÍK (1985).

²³⁹ AVRAMOVSKI (1989), s. 80; závěrečný protokol rozhraničovací komise z července 1926 např. v STOJKOVIĆ (1998b), s. 242–253.

²⁴⁰ ČULINOVIĆ (1968), s. 199.

²⁴¹ Např. PIRJEVEC (1995), s. 30, GRAFENAUER (1993), s. 40.

²⁴² STIPILOVŠEK (1995), s. 18, nesporně největším přínosem pro Slovinci bylo přerušení postupující germanizace.

Zagreb: MAGCCSI (1993), str. 139, opraveno podle Historijski atlas (Zagreb, 1954), mapa číslo 47

Obrázek 4: Vznik Království Srbů, Chorvatů a Slovinců

Tab. 2: Základní údaje o územích, která vytvořila Jugoslávii (1921)

Území	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel [sčítání 1921]	Národnostní složení [sčítání 1921, v %]		
			Srbochorvaté	Slovinci	jiné skupiny (nad 3 %)
Severní Srbsko: Srbsko v hranicích před 1912	48 302	2 656 731	93,18	0,13	Rumuni (Vlaši) 5,37
zisky od Bulharska	1 648				
Černá Hora (v hranicích před 1912)	9 668	199 227	91,41	0,00	Albánci 8,45
Jižní Srbsko: zisky od Bulharska	916	1 476 747	59,58	0,00	Abánci 28,37, Turci kolem 10
územní zisky Srbska a Č. H. z balkánských válek	44 801				
Bosna a Hercegovina	51 199	1 890 440	96,63	0,25	
Dalmácie (část)	12 732	620 432	98,55	0,19	(Italové 0,74)
Chorvatsko – Slavonie původní území	42 534	2 614 378	92,72	0,81	Němci 4,69, (Maďari 2,63)
Mezimuří	775	96 892	97,02	0,64	(Maďari 1, 86)
část Istrie (Kastav a ostrov Krk)	513	28 618	96,01	0,34	Italové 3,52
Vojvodina	19 702	1 346 527	37,31	0,53	Maďari 27,93, Němci 23,51, Rumuni 5,16, ost. Slované 4,86
Slovinsko části Korutan, Kraňska a Štýrska	15 247	962 624	1,04	94,64	Němci 3,91
Prekmurje	950	92 295	0,83	80,66	Maďari 15,64
Celkem	248 987	11 984 911			

Poznámky: 1. Rakousko-uherská korunní země Dalmácie měla rozlohu 12 835 km² (HONZÁK a kol. (1995), s. 125).

2. V materiálech ze druhého sčítání (v roce 1931) je uváděna menší rozloha (247 542 km²), statistický úřad tuto skutečnost v definitivních výsledcích sčítání vysvětluje nepřesnostmi určení rozlohy jednotlivých území v roce 1921 a skutečností, že některé hranice nebyly v té době ještě přesně definovány,

3. V české předválečné literatuře je často uváděn odlišný počet obyvatel (12 017 323 ob., např. v Masarykově slovníku naučném, 3. díl (1927), s. 8). Tento údaj byl převzat z předběžných výsledků sčítání.

Pramen: údaje v 2. sloupci: Prethodní rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1924), ostatní údaje: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1932)

7.3 Spory o vnitřní uspořádání státu

Otázka vnitřního uspořádání Jugoslávie nebyla řešena bezprostředně po sjednocení, rozhodnutí o její definitivní státoprávní podobě a administrativním členění bylo ponecháno ústavodárné skupštině. Vztahy mezi národy a míra jejich autonomie však byly hlavním tématem vnitřní politiky i po schválení ústavy 28. června 1921.

7.3.1 Přijetí ústavy Království SHS

28. listopadu 1920 byly provedeny volby do ústavodárné skupštiny. Už předem schválila vláda její jednací řád, který určoval, že k přijetí ústavy stačí nadpoloviční většina hlasů všech zvolených poslanců (tj. 210 z 419, přitom rozšířené Srbsko zastupovalo 212 a bývalý stát SHS 207 poslanců).²⁴³ To bylo v ostrém rozporu s požadavkem Národní rady na nutnost kvalifikované většiny. V diskusích před přijetím ústavy bylo prezentováno 9 návrhů odrážejících představy hlavních politických stran na administrativní uspořádání země. Po dlouhotrvajících jednáních byla první ústava Království SHS přijata 28. 6. 1921 (na Vidov dan, proto je běžně označována jako vidovdanská ústava). Z 419 poslanců se zúčastnilo závěrečného hlasování pouze 258²⁴⁴ a s konečnou podobou ústavy vyslovila souhlas jen nevýrazná většina 223 poslanců.²⁴⁵ Navíc část muslimských hlasů z Bosny a Sandžaku si vláda „koupila“ za ústupky v otázce agrární reformy a také příslibem, že při budoucím administrativním členění SHS na oblasti budou respektovány hranice Bosny a Hercegoviny.²⁴⁶

Tab. 3: Přijetí vidovdanské ústavy (1921)

Území	Celkem	Hlasů		Neúčast	Hlasujících pro ústavu (%)	Reálná podpora centralistického uspořádání země (%)
		pro	proti			
Slovinsko	40	12	6	22	30	43
Chorvatsko – Slavonie	93	27	0	66	29	38
Dalmácie	11	2	4	5	18	27
Bosna a Hercegovina	63	37	8	18	59	65
Černá Hora	10	4	2	4	40	80
Vojvodina	44	31	4	9	70	82
Srbsko	103	74	11	18	72	85
Kosovo a Metohija	22	18	0	4	82	95
Makedonie	33	18	0	15	55	100
Bývalý Stát SHS	207	78	18	111	38	46
„rozšířené“ Srbsko	212	145	17	50	68	88
Celkem	419	223	35	161	53	67

Pramen: BALKOVEC (1989), částečně upraveno

Řešení národnostní otázky ve vidovdanské ústavě bylo kompromisně unitaristické – ústava zdůrazňovala národní jednotu, ale zároveň uznávala „tříkmenovost“, hovořila o srbsko-chorvatsko-slovinském národu i jazyku. Z hlediska uspořádání státu byla silně centralistická. Způsob přijetí ústavy i výsledky hlasování ukázaly jasně hloubku rozkolu mezi východní a západ-

²⁴³ Tento poměr neodpovídal aktuálnímu poměru počtu obyvatel ani voličů; ve volebních obvodech (které byly větší v západní a menší ve východní části země) byl volen jeden poslanec na 30 000 obyvatel, proti tomuto pravidlu byla zvýhodněna města Ljubljana, Bělehrad a Záhřeb, která volila vždy o 3 poslance více, než by odpovídalo počtu obyvatel (BALKOVEC (1988), s. 434), volební systém zvýhodňoval Srbsko s poukazem na jeho velké válečné ztráty (navíc postihující hlavně muže – ženy volební právo neměly).

²⁴⁴ Jednání od počátku bojkotovala Chorvatská (republikánská) selská strana (50 poslanců, 54 % poslanců z Chorvatska a Slavonie), později se k ní připojily i menší, převážně chorvatské strany a komunisté.

²⁴⁵ ČULINOVIĆ (1968), s. 211.

²⁴⁶ KRALJEVINA SHS (1926), s. 54–55, čl. 135.

ní částí země a také mezi obyvatelstvem katolického a pravoslavného náboženství (z poslanců hlasujících pro bylo 75 % pravoslavných). Pro doložení tohoto tvrzení uvádíme přehled hlasování poslanců podle místa zvolení, který do značné míry odráží nálady voličů. Protože ne všechny strany které hlasovaly proti ústavě, tak činily pro nesouhlas s řešením národnostní otázky,²⁴⁷ pokusili jsme se tyto údaje očistit o tyto vlivy.²⁴⁸

Prakticky okamžitě po přijetí ústavy začal boj o její revizi, přičemž neúspěch těchto snah způsoboval stále hlubší politické krize. Celou dobu existence první Jugoslávie byla politická scéna rozdělena na příznivce **unitárního uspořádání země** a příznivce **federalizace** nebo **autonomizace** země, podobně byli politici rozděleni v názoru na otázku jihoslovanského národního integritismu.

Unitaristé argumentovali zejména existencí jugoslávského národa (toto označení se používalo od roku 1929, do té doby se mluvilo o „trojmeném“ srbsko-chorvatsko-slovinském národě), tvrdili, že státoprávní partikularismus je nevýhodný, drahý a je pouze důsledkem historických okolností a dokonce odporuje právu (jihoslovanského) národa na sebeurčení. Federalisté ve svých programových dokumentech uváděli, že historicky vzniklé rozdíly nelze odstranit pouhými administrativními úpravami a snažili se dokázat, že federace je výkonnější systém státní organizace.²⁴⁹

7.3.2 Politické strany a jejich představy o uspořádání země

Politické strany předválečné Jugoslávie můžeme rozdělit podle způsobu, kterým chtěly řešit otázku formy jugoslávského státu na centralistické a federalistické, podle pohledu na otázku existence jugoslávského národa na nacionálně unitaristické a nacionálně pluralistické. Většina srbských politických stran (Jugoslávská demokratická strana, Národní radikální strana) stála jednoznačně za unitární formou státu, chorvatské politické strany (a zejména vedoucí Chorvatská selská strana (HSS)) většinou prosazovaly federalizaci země, slovinské (Slovinská lidová strana) a muslimské (Jihoslovanská muslimská organizace) strany byly ochotny ke kompromisnímu řešení. Program HSS se změnil v roce 1925, kdy se stala vládní stranou a uznala centralismus i monarchii, v roce 1928 se vrátila k původnímu programu (v rámci Selsko-demokratické koalice se Samostatnou demokratickou stranou), posunula ho ale více k monarchii a federalismu. V rezoluci z 1. srpna 1928 uvedla, že „tím, že [státy] Chorvatsko a Černá Hora přistoupily ke společnému státu se Srbskem, se nevzdaly své historicko-státní a národě-politické individuality“. Sjednocovací akt z 1. 12. 1918 a ústava z roku 1921 byly využity k vytvoření hegemonie bývalého Království Srbsko nad ostatními územími. Za cíl politiky selsko-demokratické koalice bylo prohlášeno nové státní uspořádání, které „by ochránilo tuto individualitu“.²⁵⁰

Pouze okrajově se objevovaly názory negující existenci Jugoslávie jako státu, případně vysloveně separatistické programy.

Program likvidace Jugoslávie prosazovala komunistická strana od roku 1924,²⁵¹ kdy přejala tezi kominterny o tom, že Jugoslávie je zrůdným výtvozem versailleského systému, ve kterém vládnoucí srbská buržoazie vykořisťuje ostatní národy a národnostní menšiny. Ve „státoprávní“

²⁴⁷ Konkrétně komunistická strana, která v té době patřila mezi nejrozhodnější přívržence existence jednotného jugoslávského národa (PLETERSKI (1986), s. 457).

²⁴⁸ Za příznivce centralistického uspořádání země jsme považovali ty poslance, kteří hlasovali za ústavu, komunisty a předsedu parlamentu, který se z procedurálních důvodů hlasování neúčastnil.

²⁴⁹ ČULINOVIC (1954), s. 224–227.

²⁵⁰ JELIĆ (1991), s. 4.

²⁵¹ Do té doby prosazovala národní i státoprávní unitarismus.

části programu KS z roku 1926 se počítalo s rozdělením Jugoslávie na několik národních států: „minimálně Slovinsko, Chorvatsko, Srbsko, Makedonii, nejspíš ale i Vojvodinu a Černou Horu“²⁵² a s připojením maďarské, albánské a bulharské minority k mateřským zemím. Ještě v roce 1934 označila KS vznik Jugoslávie za „okupaci Chorvatska, Dalmácie, Slovinska, Černé Hory, Makedonie, Kosova, Bosny a Vojvodiny srbskými vojáky“²⁵³ v roce 1935 ale byl program podle instrukcí z Moskvy změněn a komunisté začali prosazovat federalizaci země.

Jisté separatistické prvky obsahoval i program černoohorských federalistů,²⁵⁴ zcela odkrytě je hlásala ilegální VMRO, jejíž manifest z 15. 5. 1924 mj. uvádí, že organizace bojuje „za osvobození a sjednocení rozdělené Makedonie v jednotnou plně nezávislou a samostatnou politickou jednotku v jejich přírodních, geografických a etnických hranicích ... a za její zapojení do balkánské federace, která jediná může garantovat politickou existenci nezávislé Makedonie ...“²⁵⁵ Na chorvatské straně vedli separatistické snahy příslušníci ilegální organizace Ustaša, která definovala vztah k Jugoslávii v programu z roku 1933 (*Načela hrvatskog ustaškog pokreta*) celkem jednoznačně slovy: „Ve versailleské Evropě plně lží a podvodů nebylo těžké prorazit s touto hloupou myšlenkou, a tak se ze zločinné srbské podlosti a z hlouposti demokratických představitelů zrodila Jugoslávie“²⁵⁶

Obdobný postoj (ovšem s opačným morálním hodnocením aktérů) zastávali i příznivci srbské koncepce **amputace Chorvatska**, která vzešla z unitaristických kruhů v roce 1928. Vycházeli z představy, že Chorvaté jsou natolik velkou překážkou pro národní unifikaci země, že by bylo výhodnější jim poskytnout nějakou formu státní existence, i kdyby to mělo být mimo rámec Jugoslávie. Toto odtržení by se ale nesmělo týkat celého chorvatského historického území, v Jugoslávii by musely zůstat oblasti obývané Srby a oblasti strategicky důležité (tj. Dalmácie).²⁵⁷

7.3.3 Změny po převratu v roce 1929

Neutěšené politické poměry a zejména neschopnost politických stran vyvést zemi z permanentní politické krize přiměly autoritativního krále k provedení státního převratu. 6. 1. 1929 nastolil svoji osobní diktaturu, rozpustil parlament a zakázal činnost politických stran založených na územním, etnickém nebo konfesijním principu. Nový režim se snažil ještě užší unitarizací země uklidnit politické poměry ve státě. Součástí změn bylo nejen nové správní členění státu, ale také 5. 10. 1929 zavedený nový název státu – **Království Jugoslávie** (*Kraljevina Jugoslavija*).²⁵⁸ Není bez zajímavosti, že název „Jugoslávie“ navrhovali Jihoslované z Rakouska-Uherska již v roce 1918, byli ale odmítnuti ze strany Srbů, kteří „se nechtěli vzdát své identity“²⁵⁹ Hodnocení tohoto kroku jsou různá: Slovinci²⁶⁰ a Chorvaté v něm vidí, přestože se král formálně vzdal někte-

²⁵² ČAVOŠKI (1991).

²⁵³ ČAVOŠKI (1991), s. 44 z výčtu vyvozuje, že případné nezávislé Srbsko by podle komunistického programu mělo hranice z roku 1878.

²⁵⁴ Tzv. zelenáši, od roku 1925 Černoohorská strana.

²⁵⁵ Citováno podle Majskijot manifest i Deklaracija na VMRO, Skopje, 1948, s. 16.

²⁵⁶ Obsáhlý výbor uveřejněn nově např. v POŽAR (1995).

²⁵⁷ KLEMENČIĆ (1994b), s. 153, ČULINVIĆ (1968), s. 290.

²⁵⁸ Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, br. 233 od 5. oktobra 1929. godine – zákon byl vydán rozhodnutím krále Alexandra 3. 10. 1929, v platnost ale vstoupil až dnem svého publikování (MILOŠEVIĆ (2000), s. 97), řada autorů přesto uvádí nesprávně datum změny (už) dnem 3. 10. 1929.

²⁵⁹ PIRJEVEC (1995), s. 12; obdobně MILOŠEVIĆ (2000) uvádí, že název Království SHS v roce 1918 lépe vyhovoval srbským politikům, protože v něm „převládalo“ označení srbského etnika, a tím lépe navenek demonstrovalo převážně srbský charakter společného státu.

²⁶⁰ PIRJEVEC (1995), s. 27.

rych vnějších srbských znaků, snahu „srbizovat celou zemi“. Srbové ho naopak často interpretují jako obranu před separatismem a upřímnou snahu zlepšit poměry ve státě, zejména v zákonodár-
né oblasti (stranickými spory zmítaný parlament byl několik let prakticky paralyzován).

V roce 1931 byl v omezené míře obnoven politický pluralismus, nová ústava oktrojovaná krá-
lem 3. září mu sice ponechávala rozsáhlé pravomoci a potvrdila silnou centralizaci administra-
tivní i politickou,²⁶¹ uvolnila ale do značné míry politickou aktivitu a většina politických stran
existujících do roku 1929 obnovila svoji činnost v podobě neformálních skupin svých bývalých
vůdců. Programy jednotlivých stran se příliš nezměnily, po roce 1932 (tzv. záhřebské punkta-
ce Chorvatské selské strany a Samostatné demokratické strany) lze ale sledovat určitý příklon
k federalismu, na který reagovala vstřícně i Demokratická strana, která jako jediné významnější
srbské politické seskupení začala prosazovat decentralizaci (až federalizaci) země.

7.3.4 Jednání Cvetković – Maček, názory na uspořádání Jugoslávie v období 1939–1941

Ve zhoršených mezinárodně-politických podmínkách,²⁶² a také pod dojmem voleb z prosince
1938, ve kterých vládní kandidátka zvítězila nepřesvědčivým poměrem hlasů 1,6 : 1,3 mil. pro
sdruženou opozici, jejíž vedoucí silou byla Chorvatská selská strana, si nová vláda Dragiše Cvet-
koviće jmenovaná 5. 2. 1939 vytýčila jako prioritu řešení chorvatské otázky.²⁶³ Na tomto zákla-
dě začala v srpnu 1939 přímá jednání mezi Cvetkovićem a vůdcem chorvatské opozice Mačkem
(vedl ji od roku 1928) o poskytnutí určité formy autonomie pro chorvatská území. Tato totální
změna srbské politiky²⁶⁴ byla sice nečekaná, v době, kdy bylo nutno stabilizovat stát a kdy se evi-
dentně vyčerpaly všechny jiné možnosti ale logická. Znamenala přitom popření toho, co bylo po
dvacet let chápáno jako hlavní pilíř státu: integranční jihoslovanství (tj. teze o jihoslovanském ná-
rodu) a centralistické uspořádání státu.²⁶⁵ Zároveň tímto krokem začala etapa diskusí o budoucí
podobě státu, která ale nebyla do rozbití Jugoslávie v roce 1941 dokončena.

Jednání sama se prakticky nezabývala obsahem autonomie, ale soustřeďovala se na územní
otázky. Cvetković navrhoval rozdělení Jugoslávie na 4 územní jednotky:

- Drávská bánovina (tj. Slovinsko),
- Sávská bánovina, Přímořská bánovina, Dubrovnik (tj. Chorvatsko),
- Vrbaská, Drinská a Zetská bánovina (sídlo pravděpodobně Sarajevo),
- Vardarská, Moravská, Dunajská bánovina (sídlo by bylo v Niši).

Další případné korektury by podle něj mohly být provedeny v procesu konečného uspořádá-
vání státu. Vojinović²⁶⁶ se domnívá, že návrh na čtyřčlennou Jugoslávii nebyl myšlen zcela vážně
a že měl pouze přimět Mačeka ke kompromisům, ke kterým by byl méně ochotný v případě, že by
byla východní hranice Chorvatska chápána jako hranice chorvatsko-srbská.

Maček předložil tři varianty:

- obnovení historických chorvatských hranic (tj. podle rezoluce sedl.-dem. koalice
z 1. 8. 1928) a rozdělení Jugoslávie na 6 autonomních zemí;

²⁶¹ Zejména volební zákon, který umožňoval účast ve volbách pouze celostátním kandidátkám, které získaly podporu
minimálně 60 voličů v každém z několika set malých volebních obvodů, což vylučovalo z voleb regionálně nebo etnic-
ky profilované strany nebo skupiny.

²⁶² Rozbití Československa, italská okupace Albánie, anšlus.

²⁶³ Srov. DUJMOVIĆ (2005), s 55.

²⁶⁴ Přesněji části srbské politické reprezentace, protože tento postup měl řadu odpůrců zejména v armádních a církev-
ních kruzích a byl jimi označován za „jugoslávský Mnichov“.

²⁶⁵ Ostatně v tom byla situace v Jugoslávii dost podobná událostem v Československu v roce 1938.

²⁶⁶ VOJINOVIĆ (1980) s. 96.

- pro případ, že se Bosna a Vojvodina nestane součástí Srbska: Chorvatsko by zahrnovalo Sávskou bánovinu do Šidu, okresy Brčko, Gradačac, Derventa, z něj by měla hranice jít tokem Sávy do Uny, po ní do ústí Sany a dále Sanou [a jejím směrem] do Jajce, Zenice, Visoka, odtud po hranici Přímořské bánoviny včetně Dubrovníku a Hercegu Novi;
- pro případ, že Chorvatsko bude na východě hraničit pouze se Srbskem: hranice rovnou linií od Subotice na Ilok, Sávu, Potom do Bosny, Bosnou pod Sarajevo a odtud po hranici Přímořské bánoviny do Hercegu Novi.²⁶⁷

Konečná smlouva²⁶⁸ byla podepsána 26. srpna 1939 a byla z obou stran kompromisem jak v územním vymezení, tak v tom, že prohlásila tuto úpravu za dočasnou. **Chorvatská bánovina** (*Banovina Hrvatska*) formálně vznikla spojením 2 celých stávajících bánovin (Sávská a Přímořská) a 8 přilehlých okresů (Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik a Fojnica).²⁶⁹

V nově vytvořené Chorvatské bánovině tvořili Srbové přibližně 1 z 4,5 mil. obyvatel, naopak 700 000 Chorvatů zůstalo mimo její rámec (nepočítáme-li 1 mil. muslimů, které v té době v Záhřebu považovali také za Chorvaty). Také z těchto důvodů bylo rozhraničení Chorvatska prohlášeno za dočasné s tím, že při vytyčování definitivních hranic v procesu reorganizace Jugoslávie budou zohledněna nejen politická, ale i ekonomická a geografická měřítka, přičemž obce a vesnice, které nemají chorvatskou většinu, v tomto procesu mohou být z Chorvatské bánoviny vyčleněny.²⁷⁰ Tím se ale objevil zásadní spor o to, co se při „definitivním uspořádání státu“ stane s Vrbaskou bánovinou, která byla prakticky celá obklopena Chorvatskem. Stará otázka: „Čí je Bosna?“ se aktuálně přeformulovala na hledání vlastníka Vrbaské bánoviny. Velkosrbské řešení (tedy připojení k budoucímu autonomnímu Srbsku – už proto, že ve Vrbaské bánovině mají relativní většinu Srbové) bylo prosazováno srbskými politickými stranami. Ty ztotožnily východní hranici Chorvatska se západní hranicí Srbska²⁷¹ a přes jisté rozdíly v rétorice se shodly v myšlence, že Bosna a Hercegovina se nemůže stát čtvrtou jednotkou v Jugoslávii.²⁷² V tom s nimi souhlasily i chorvatské politické strany, jejichž (velkochorvatské řešení) argumentace byla založena na tom, že ve zbytku Bosny převažují „Chorvaté katolické a islámské víry“. Protože byli přesvědčeni, že muslimové podporují jejich snahy, nebránili se ani myšlence provést v Bosně referendum, jehož největším propagátorem byla HSS. Poněkud jiný pohled v „chorvatském táboře“ prosazovala Samostatná demokratická strana. Ta sice také byla pro připojení Vrbaské bánoviny k Chorvatsku, ale z jiných důvodů – ve zvýšení podílu srbského obyvatelstva v Chorvatsku viděla jakousi pojistku proti separatistickým tendencím. Jimi prosazované uspořádání Jugoslávie by vypadalo takto: 3 celky – Slovinsko v hranicích Dravské bánoviny, Chorvatsko spojené ze Sávské, Přímořské a Vrbaské bánoviny (bez korektur hranic, tj. bez Dubrovníku) v jehož rámci by Dalmácie a Vrbaská oblast disponovaly určitou autonomií, a Srbsko ze zbývajících pěti bánovin.²⁷³ Ideu **autonomní Bosny a Hercegoviny** prosazovaly muslimské politické strany, v letech 1933–1939 i (srbská) Demokratická strana. V jejich pohledu by toto řešení snížilo „totalitární nacionalismy“,

²⁶⁷ JELIĆ (1991), s. 5, BOBAN (1993), s. 40.

²⁶⁸ Text např. v STOJKOVIĆ (1998b), s. 427–429.

²⁶⁹ ČULINOVIĆ (1968), s. 340; DUJMOVIĆ (2005), s. 55.

²⁷⁰ Takto VOJINOVIĆ (1980), s. 87; BOBAN (1993), s. 41 uvádí, že v tomto případě byly myšleny okresy z Bosny a Hercegoviny, nikoliv z vlastního Chorvatska, Slavonie a Dalmácie.

²⁷¹ Mnohým Srbům se ale nelíbila – už proto, že ponechávala na chorvatské straně hranice Krajinu s převažujícím srbským osídlením (např. ZEČEVIĆ – LEKIĆ (1991), s. 14 tvrdí, že „založení Chorvatské bánoviny bylo provedeno na úkor srbského národa“).

²⁷² VOJINOVIĆ (1980), s. 95.

²⁷³ VOJINOVIĆ (1980), s. 99.

náboženskou nesnášenlivost a muslimský separatismus.²⁷⁴ Variantou tohoto programu byl požadavek Jugoslávské muslimské organizace z listopadu 1939 na čtyřčlennou Jugoslávii, v níž by čtvrtým celkem byla **Bosna a Hercegovina** v historických hranicích **rozšířená o část Sandžaku**. Stablním požadavkem muslimské politiky byl odpor proti jakémukoliv dělení Bosny (což už tak úplně neplatí o možnosti zachování územní integrity v rámci širšího celku).

7.4 Zahraniční politika a mezinárodní postavení Jugoslávie v letech 1918–1941

Primárním cílem zahraniční politiky předválečné Jugoslávie bylo zajištění země proti re- vanšismu sousedních států. Jugoslávský král viděl hlavní bezpečnostní záruku ve spojení s Francouzi,²⁷⁵ což plně odpovídalo francouzské snaze o vybudování „sanitárního kordonu“ ve východní Evropě (spojenecká smlouva z 11. 11. 1927). Nedílnou součástí francouzského bezpečnostního systému se stala **Malá dohoda**,²⁷⁶ která vznikla na základě série mezinárodních smluv Československa, Jugoslávie a Rumunska uzavřených v letech 1920–1921 původně proti maďarskému revizionismu resp. proti restauraci habsburské dynastie. Pevnější organizační strukturu dostala až v roce 1933.²⁷⁷

V únoru 1934 se stává Jugoslávie spolu s Rumunskem, Řeckem a Tureckem členem dalšího vojensko-politického bloku – **Balkánské dohody**. Účastníci se zavázali k vzájemné pomoci v případě napadení některého z členských států a garantovali si hranice,²⁷⁸ všeobecně byla Balkánská dohoda vnímána jako protibulharská.

Obě dohody chránily Jugoslávii před nároky menších sousedů nespokojených s versailleskými hranicemi, neposkytovaly ji ale žádné bezpečnostní garance proti Itálii. Pouze dva spojenci, Rumunsko a Řecko, s Jugoslávií přímo sousedili, jinak byla Jugoslávie obklopena poměrně nepřátelskými sousedy.

Vztahy s Itálií byly velmi napjaté zejména poté, co se v Římě dostali k moci fašisté. Itálie podporovala různá opoziční a separatistická protijugoslávská hnutí, snažila se zemi destabilizovat a dosáhnout revize versailleských hranic, v letech 1926 a 1927 navíc uzavřela protijugoslávská spojení s Maďarskem a Albánií, v roce 1934 v reakci na Balkánskou dohodu i s Rakouskem.

Vztah k Maďarsku, které se také nechtělo smířit s trianonskými hranicemi, byl podobně nepřátelský, vztahy s Bulharskem, přes epizodické snahy o urovnání, byly také poměrně chladné. Hlavní příčinou byl makedonský problém, zejména bulharská podpora VMRO.

V Albánii se snažil Bělehrad v prvních poválečných letech nastolit projugoslávský režim, dokonce v roce 1924 poskytl přímou vojenskou pomoc povstání budoucího prezidenta (a pozdějšího krále) Ahmeda Zogu, nedokázal ale zabránit jeho pozdějšímu příklonu ke spolupráci s Itálií. Tím se ale Jugoslávie dostala do téměř úplného obklíčení nepřátelsky naladěnými státy – na jedné straně Itálie s jejími spojenci, na druhé Bulharsko.²⁷⁹

Jisté změny zahraniční politiky Jugoslávie proběhly v druhé polovině 30. let: Stojadinovičova vláda postupně měnila zahraničněpolitickou orientaci z Francie na Německo, což umožnilo v roce 1937 částečně urovnat vztahy se dvěma nejproblematictějšími sousedy – Itálií (smlouva

²⁷⁴ Z programového dopisu Lj. Davidoviče, citováno podle VOJINOVIĆ (1980), s. 99.

²⁷⁵ Na rozdíl od nich se ale bránil jakýmkoliv dohodám se SSSR, ke kterému byl mimořádně kritický (panovnická rodina byla totiž spřízněna s Romanovci).

²⁷⁶ Smlouvy byly uzavřeny 14. 8. 1920 (ČSR – SHS), 23. 4. 1921 (ČSR – Rumunsko) a 7. 6. 1921 (SHS – Rumunsko).

²⁷⁷ „Organisační pakt Malé dohody“ (viz 106 / 1933 Sb.) byl podepsán v Ženevě 16. 2. 1933, v platnosti od 30. 5. 1933.

²⁷⁸ Právě tento závazek odradil od účasti Bulharsko.

²⁷⁹ Takto hodnotil dobovou situaci Jugoslávie VOKÁČ (1936), s. 137–138.

25. 3. 1937) a Bulharskem (24. 1. 1937), zároveň však vedlo k oslabení Malé dohody a praktickému zániku Balkánské dohody.²⁸⁰

7.5 Administrativní členění Jugoslávie v období 1918–1941

Nově vytvořený stát – Království SHS – přejal dosavadní administrativní strukturu Srbska, Černé Hory a bývalých zemí Rakouska-Uherska. Historické země si v tomto období uchovaly prostřednictvím zemských vlád jistou (omezenou) autonomii. Přechodně existující Stát SHS měl charakter federace Slovinska (tj. vlastně Kraňska rozšířeného o část Štýrska a Korutan), Chorvatska-Slavonie, Dalmácie a Bosny a Hercegoviny.²⁸¹ Po sjednocení byly přeneseny kompetence záhřebské národní rady na ústřední orgány v Bělehradě, čtyři zemské vlády ale po určitý čas spravovaly zužující se „zemskou“ agendu samostatně. Žádný odpovídající orgán neexistoval v Srbsku, proto lze Království SHS v době před přijetím ústavy chápat i jako unitární stát se 4–5 *de facto* autonomními územími.²⁸²

7.5.1 Stav před sjednocením správy (1918–1922)

V období let 1918–1922 mělo Království SHS paradoxní vnitřní strukturu kombinující předchozí správní systémy. Prakticky bezesbýtku byly převzaty starší administrativní struktury v oblasti Slovinska, Chorvatska, Dalmácie, Bosny a Srbska, mírně upraveny byly bezprostředně po sjednocení (resp. připojení) v Černé Hoře, ve Vojvodině a na územích získaných od Bulharska. Díky tomu vedle sebe existovaly správní jednotky různých názvů a velikostí s rozdílným legislativním zajištěním výkonu veřejné správy (viz též tab. 4 a 5):

- **Bosna a Hercegovina** byla podle nařízení zemské vlády z 29. září 1882 rozdělena na 6 oblastí²⁸³ (*oblast*, event. *okružna oblast*), které se členily na okresy (*kotar* – v roce 1910 jich bylo 34) a ty dále na obce (*općina*).²⁸⁴
- Černá Hora se podle zákona z 12. 2. 1910 „o administrativním členění Knížectví Černá Hora“ dělila před balkánskými válkami na 10 oblastí (*oblast*, *nahija*), ty na okresy (*kapetanija*) (66), města (*varoš*) a obce (*općina*).²⁸⁵ Po roce 1918 byla administrativní struktura přizpůsobena Srbsku, její podoba v době sčítání v roce 1921 je uvedena v tabulce 6.
- **Dalmácie** se dělila v Rakousku na 4 okruhy (*okružje*), ty na okresy (*kotar*) a obce (*općina*).²⁸⁶ Po připojení k Jugoslávii byly okruhy zrušeny, země se členila pouze na okresy a obce.
- **Chorvatsko-Slavonie** se na základě zákona „Ob ustroju županija i uredjenju uprave u županijah i kotarih“ z 5. 2. 1886 (platný od 1. 9. téhož roku) členilo na 8 žup (županija), ty na okresy (*kotar*) a obce (*općina*). K původnímu území přibýlo v roce 1918 Mezimuří (rozdělené na 2 okresy) a část Istriie (jeden okres a jedna obec mimo jeho rámeč).

²⁸⁰ Bělehrad ani jeden z paktů nevyprovodil a nadále usiloval o korektní vztahy s jejich účastníky.

²⁸¹ IBRAHIMAGIĆ (1998), s. 27.

²⁸² STIPLOVŠEK (1995), s. 18.

²⁸³ U nás dobově překládáno jako „kraj“.

²⁸⁴ ČULINOVIĆ (1953), s. 319–320.

²⁸⁵ ČULINOVIĆ (1953), s. 119 – Přehled oblastí: Brdska nahija, Durmitorska nahija, Katunska nahija, Moračo-rovačka nahija, Nikšička nahija, Primorsko-črnjička nahija, Riječko-lješańska nahija, Vasojevička nahija, Vučedolska nahija, Zetska nahija.

²⁸⁶ ČULINOVIĆ (1953), s. 235.

- **Severní Srbsko** se před balkánskými válkami členilo na 17 okruhů (*okrug*), které se dělily na okresy (*srez*) a ty na obce (*opština*), stejnou správní strukturu mělo i tzv. **Jižní Srbsko**, jak byla v první Jugoslávii označována území získaná během balkánských válek (včetně černohorské části Sandžaku a Metohije).
- **Slovinsko** bylo v přechodném období spravováno jako jeden celek (bývalá zemská příslušnost tedy nebyla zohledněna) členěný na okresy (*okraj*) a obce. Prekmurje bylo přechodně spravováno civilním komisařem, okresem se stalo k 1. 6. 1921.²⁸⁷
- **Vojvodina** převzala uherské okresy (*járás/srez*) a obce, zbytky 4 uherských žup byly spojeny do dvou „dočasných žup“ (*privremena županija*).

Okamžitě po sjednocení začaly přípravy na sjednocení správy, vzhledem k potížím s přijetím ústavy Království SHS však došlo k jejímu provedení až v roce 1922. Administrativní členění Jugoslávie v přechodném období zachycuje následující tabulka.

Tab. 4: Administrativní členění Království SHS v roce 1921

Oblast	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1921)	Počet okresů		Počet obcí
			norm.	měst	
Bosna a Hercegovina – oblasti (oblast)					
Banja Luka	9 018	423 096	9	1	587
Bihać	5 603	216 973	6	0	256
Tuzla	8 918	416 460	10	1	514
Mostar	9 139	265 998	9	1	338
Sarajevo	8 405	287 214	7	1	217
Travnik	10 116	280 699	9	1	316
Černá Hora – okruhy (okrug)					
Andrijevića	1 275	24 624	4	1	12
Bar	859	28 638	5	1	16
Kolašin	1 023	14 899	2	1	8
Nikšić	3 724	50 516	4	1	20
Podgorica	1 644	48 651	4	1	21
Cetinje	1 143	31 899	3	1	21
Dalmácie					
(jeden správní celek)	12 732	620 432	14		88
Chorvatsko – župy (županija)					
Bjelovarsko-kržiževačka	5 050	330 994	8	3	49
Ličko-krbavska	6 211	199 539	9	1	32
Modruško-riječka	4 880	220 865	9	2	58
Požeška	4 931	260 089	6	2	70
Srijemska	6 810	389 098	10	5	167
Varaždinska	2 454	291 168	8	0	44
Virovitička	4 807	242 597	7	0	57
Zagrebačka	7 061	407 831	15	2	101

²⁸⁷ FUJS (2000), s. 38.

Oblast	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1921)	Počet okresů		Počet obcí
			norm.	měst	
Chorvatsko – města postavená na úroveň žup (grad)					
Zagreb, grad	66	108 674	-	1	-
Varaždin, grad	67	13 647	-	1	-
Osijek, grad	57	34 485	-	1	-
Zemun, grad	56	18 528	-	1	-
Karlovac, grad	84	16 863	-	1	-
Chorvatsko – ostatní správní jednotky					
Međimurje	775	96 892	2	0	26
Ostrov Krk sa opštinom Kastav	513	28 618	1	0	8
Severní Srbsko – okruhy (okrug) a město (grad)					
Beograd	2 025	138 920	5	0	97
Čačak	3 798	121 922	5	1	77
Kragujevac	2 295	165 981	4	1	111
Krajina	3 031	105 631	5	1	81
Kruševac	2 710	153 014	5	1	88
Morava	2 899	184 539	6	1	135
Niš	2 558	187 270	5	1	97
Pirot	3 003	131 698	4	1	71
Podrinje	3 551	182 627	6	1	110
Požarevac	4 157	217 998	7	1	165
Rudnik	1 569	76 203	3	1	49
Smederevo	1 277	128 043	3	1	56
Timok	3 322	135 380	4	1	98
Toplica	2 839	107 915	3	1	42
Užice	3 288	119 424	6	1	79
Valjevo	2 458	133 974	5	1	77
Vranje	5 158	254 453	7	1	105
Beograd, grad	12	111 739	1	-	1
Jižní Srbsko – okruhy (okrug)					
Berane	987	23 864	3	1	13
Bijelo Polje	1 215	26 147	2	1	11
Bitolj	5 803	180 732	6	1	75
Bregalnica	4 956	104 347	6	1	44
Zvečane	1 810	70 137	3	1	25
Kosovo	4 046	171 285	4	1	55
Kumanovo	3 556	147 184	4	1	52
Metohija	1 997	90 080	3	1	21
Ohrid	1 956	69 211	3	1	26
Plevlje	1 293	26 798	2	1	12

Oblast	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1921)	Počet okresů		Počet obcí
			norm.	měst	
Prizren	2 216	96 781	5	1	60
Prijepolje	1 760	42 322	3	1	21
Raška	2 828	72 365	3	1	31
Skoplje	3 475	145 880	3	1	61
Tetovo	3 609	117 179	4	1	50
Tikveš	4 210	92 435	5	1	49
Slovinsko					
(jeden správní celek)	16 197	1 054 919	20	4	1 077
Vojvodina – dočasné župy (privremena županija)					
Banat	9 776	1 346 527	14	5	187
Bačka i Baranja	9 926		13	5	140
celkem	248 987	11 984 911	386		6 575

Podle: Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1932) – údaje o počtu obyvatel
Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1924) – ostatní údaje

Tab 5: Rozdíly velikosti nižších správních jednotek v historických částech SHS v roce 1921

Země	Počet okresů	Počet obcí	Průměrný počet obyvatel okresu (v tis.)	Průměrný počet obyvatel obce
Srbsko	143	2 145	28,9	1 927
Černá Hora	22	98	9,1	2 033
Bosna a Hercegovina	51	2 228	37,1	848
Dalmácie	14	88	44,3	7 050
Chorvatsko-Slavonie	95	612	28,0	4 346
Slovinsko	24	1 077	44,0	979
Vojvodina	37	327	36,4	4 118
Celkem	386	6 575	31,0	1 823

Podle: Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31 januara 1921 god. (1924), s. XVIII - XXIX

7.5.2 Administrativní členění v letech 1922–1929

Vidovdanská ústava ve svém článku 95 definovala správní členění Jugoslávie takto: „Správa se v Království provádí v oblastech, okruzích, okresech (srez) a obcích. Rozdělení na oblasti se určuje zákonem na základě přírodních, sociálních a ekonomických podmínek. Oblast může mít nejvýše 800 000 obyvatel“.²⁸⁸ Zároveň bylo ustanoveno, že se dvě či více oblastí může z vlastní iniciativy spojit, ani spojená oblast ale nesmí překročit limit počtu obyvatel (tato podmínka měla zabránit obnovení bývalých zemí – zejména Chorvatska a Bosny a Hercegoviny).

²⁸⁸ KRALJEVINA SHS (1926), s. 36.

Prováděcí zákon, kterým byla země rozdělena na 33 oblastí, byl vydán až 26. 4. 1922.²⁸⁹ Při vymezení oblastí byly většinou respektovány hranice zemí existujících do roku 1918 (viz tab. 6 a obr. 5).²⁹⁰ Nižší správní jednotky (okruhy, okresy a obce) zůstaly zachovány v původní podobě.²⁹¹

Tab. 6: Přehled oblastí Království SHS v letech 1922–1929

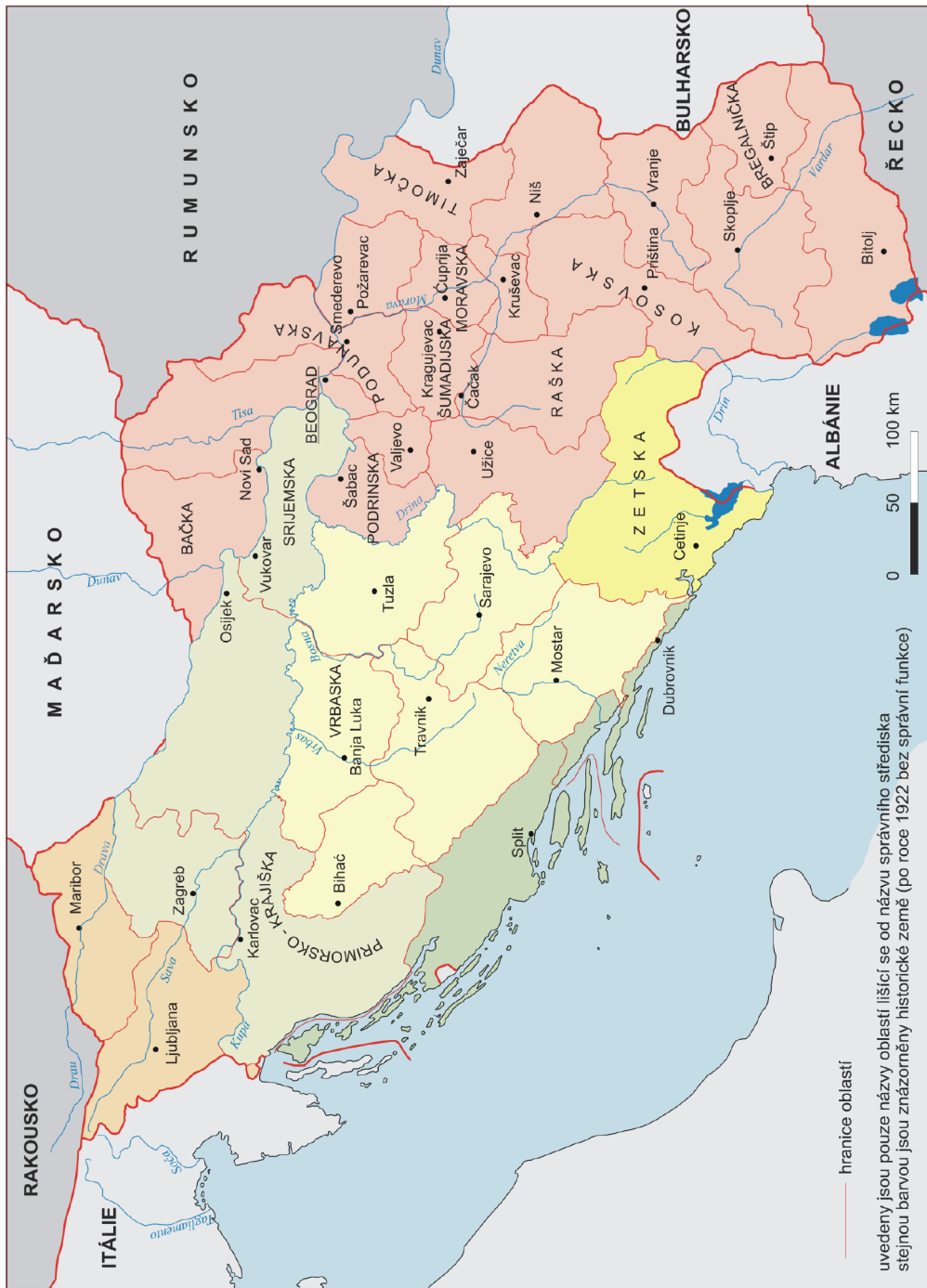
Oblast	Správní středisko	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1921)	Politická příslušnost do roku 1918
Bačka oblast	Novi Sad, Sombor ²⁹²	7 173	590 500	Uhry
Beogradska oblast	Beograd	9 675	762 493	Srbsko, Uhry
Bihačka oblast	Bihać	5 603	217 023	Bosna a Hercegovina
Bitoljska oblast	Bitolj (Bitola)	11 969	341 095	Srbsko
Bregalnička oblast	Štip	4 956	104 460	Srbsko
Dubrovačka oblast	Dubrovnik	2 236	136 698	Dalmácie
Kosovska oblast	Priština	8 472	351 990	Srbsko
Kruševačka oblast	Kruševac	2 710	152 976	Srbsko
Ljubljanska oblast	Ljubljana	9 222	537 079	Slovinsko
Mariborska oblast	Maribor	7 430	624 121	Slovinsko
Moravska oblast	Čuprija	2 899	183 959	Srbsko
Mostarska oblast	Mostar	9 139	265 330	Bosna a Hercegovina
Niška oblast	Niš	7 269	422 243	Srbsko
Osiječka oblast	Osijek	13 386	775 723	Chorvatsko
Podrinska oblast	Šabac	3 554	182 358	Srbsko
Podunavska oblast	Smederevo	6 168	405 113	Srbsko, Uhry
Požarevačka oblast	Požarevac	4 177	219 103	Srbsko
Primorsko-krajiška oblast	Karlovac	14 279	621 708	Chorvatsko
Raška oblast	Čačak	8 435	264 803	Srbsko
Sarajevska oblast	Sarajevo	8 405	287 214	Bosna a Hercegovina
Skopska oblast	Skoplje (Skopje)	8 849	336 423	Srbsko
Splitska oblast	Split	10 169	469 111	Dalmácie
Srijemska / Sremska oblast	Vukovar	6 866	407 025	Chorvatsko

²⁸⁹ Uredba o razdelitvi države na oblasti (razglašena v „Službenih Novinah kraljevine Srba, Hrvata i Slovenace“ št. 92, izdanih dne 28. aprila 1922), Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, Letnik IV, št. 49 (15. 5. 1922), s. 313–314.

²⁹⁰ Výjimkou byla bývalá srbsko-uherská hranice. V případě chorvatsko-slovinské hranice se staly ty oblasti, které byly k Chorvatsku připojeny až po 1. sv. válce (Mezimuří a Kastav), součástí „slovinské“ Mariborské resp. Ljubljanské oblasti. Situace se poněkud změnila 6. 7. 1928, kdy byl okres Kastav (mezitím ale už rozšířený o 3 obce bývalého Kraňska – Osilnica, Draga a Trava) přearzen do oblasti Primorsko-krajiške (datum podle oznámení velkého župana Ljubljanské oblasti S. br. 2393/4, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, Letnik X, Kos 66., s. 471, v literatuře se zpravidla uvádí nesprávné datum podpisu příslušného zákona králem, tj. 20. 5. 1928 – takto např. MLAKAR (1996), s. 90, ŠTAMBUK-ŠKALIĆ (1995), s. 154, ZUPAN (1937), s. 1). Při administrativní reformě 1922 se také změnilo území Černé Hory (Zetské oblasti) – byla rozšířena o Boku, ve východní části byly naopak 2 okresy zahrnuty do jiných oblastí (BOBAN (1993), s. 24).

²⁹¹ V případě Lublaňské oblasti byly „nové“ okresy (*srez*) ztotožněny se „starými“ politickými okresy (*politični okraji*), v Mriborské oblasti pak vzniklo 13 okresů seskupením stávajících soudních okresů – viz poznámka 289.

²⁹² Dočasné sídlo podle rozhodnutí vlády z 3. 12. 1923.

— hranice oblastí
 uvedeny jsou pouze názvy oblastí lišící se od názvu správního střediska
 stejnou barvou jsou znázorněny historické země (po roce 1922 bez správní funkce)

Obrázek 5: Správní členění Království SHS v letech 1922 - 1929

Oblast	Správní středisko	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1921)	Politická příslušnost do roku 1918
Šumadijska oblast	Kragujevac	3 864	214 862	Srbsko
Timočka oblast	Zaječar	6 353	240 506	Srbsko
Travnička oblast	Travnik	10 116	280 709	Bosna a Hercegovina
Tuzlanska oblast	Tuzla	8 918	416 413	Bosna a Hercegovina
Užička oblast	Užice	7 556	214 271	Srbsko
Valjevska oblast	Valjevo	2 458	133 984	Srbsko
Vranjska oblast	Vranje	5 870	249 321	Srbsko
Vrbaska oblast	Banja Luka	9 018	423 240	Bosna a Hercegovina
Zagrebačka oblast	Zagreb	7 990	809 482	Chorvatsko
Zetska oblast	Cetinje	13 326	348 957	Černá Hora, Dalmácie (Boka Kotorska)
Království SHS	Beograd	248 510	11 990 293	

Podle: LAKATOŠ (1929), s. 5.

Poznámka: Původní správní středisko Bačky byl Novi Sad, podle rozhodnutí vlády z 3. 12. 1923 se stal „dočasným sídlem“ Sombor.

Součty počtu obyvatel a rozlohy se drobně liší od předběžných i definitivních výsledků sčítání z roku 1921 vzhledem k tomu, že definitivní výsledky tohoto sčítání byly publikovány až v roce 1932, jedná se pravděpodobně o částečně opravené předběžné výsledky.

7.5.3 Administrativní členění v letech 1929–1939

V souvislosti se změnami po převratu z 29. 1. 1929 bylo zákonem O názvu a členění Království na správní jednotky z 3. 10. 1929 (s platností od 5. 10. 1929)²⁹³ provedeno nové administrativní členění země. Podle §2 tohoto zákona se království člení na 9 bánovin (*banovina*) a dále na okresy (*srez*) a obce (*opština*), samostatným územním celkem zůstalo hlavní město. Hranice bánovin byly vymezeny bez ohledu na historické územní jednotky a staré hranice, diskontinuita se starými oblastmi byla vyjádřena už názvy bánovin podle velkých řek (zřetelně podle francouzského vzoru, viz obr. 6).

Nesrbští autoři hodnotí vymezení bánovin jednoznačně nepříznivě: Klemenčić²⁹⁴ tvrdí, že byly vytvořeny se záměrem zničit integritu Chorvatska, Stiplovšek²⁹⁵ je označuje za prostředek k „ještě větší centralizaci země“, Lorković²⁹⁶ si všímá celkového etnického složení obyvatelstva jednotlivých bánovin, zejména skutečnosti, že v 7 z 10 jednotek mělo převahu pravoslavné obyvatelstvo, a tvrdí, že cílem reformy bylo oddělení čistě chorvatských území od zón se smíšeným chorvatsko-srbským osídlením a že bánovina Sáva a Přímořská bánovina byly jakousi „novou definicí“ Chorvatska.

Jediný historický celek, který zůstal po administrativní reformě zachován, bylo Slovinsko (pod názvem Drávská bánovina), jehož historické hranice byly sice v roce 1929 výrazně napří-

²⁹³ Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja, Službene Novine kraljevine Jugoslavije, br. 233/XCVI. od 5. oktobra 1929. godine.

²⁹⁴ KLEMENČIĆ (1993), s. 32.

²⁹⁵ STIPLOVŠEK (1996), s. 42.

²⁹⁶ LORKOVIĆ (1996), s. 221.

Obrázek 6: Správní členění Jugoslávského království v roce 1929

meny,²⁹⁷ po změnách území některých bánovin v roce 1931 (mj. výrazná změna východní hranice bánoviny Sáva) ale znovu dostaly téměř historickou podobu.²⁹⁸

Tab. 7: Členění Jugoslávie na bánoviny (stav po úpravách v roce 1931²⁹⁹)

Bánovina	Hlavní město	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1931)	Podíl (%)		
				prav.	kat.	musl.
1. Dravska banovina	Ljubljana	15 849	1 144 298	1	97	0
2. Savska banovina	Zagreb	40 536	2 704 383	19	78	0
3. Vrbaska banovina	Banja Luka	18 917	1 037 782	58	17	24
4. Primorska banovina	Split	19 653	901 660	15	77	8
5. Drinska banovina	Sarajevo	27 845	1 534 739	65	11	23
6. Zetska banovina	Cetinje	30 997	925 516	56	10	34
7. Dunavska banovina	Novi Sad	31 229	2 387 295	58	32	0
8. Moravska banovina	Niš	25 466	1 435 584	95	1	4
9. Vardarska banovina	Skoplje	36 672	1 574 243	66	1	32
Beograd	-	378	288 938	72	20	1
Celkem	Beograd	247 542	13 934 038	49	37	11

Podle Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine. Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstva. Državna štamparija Beograd 1937, 140 s.

Teprve v roce 1933³⁰⁰ byla sjednocena správa na úrovni obcí – do té doby byly jejich základem zákony z předjugoslávského období (např. ve Štýrsku z roku 1864, v Kraňsku z roku 1866 apod.) a lišily se výrazně velikostí v jednotlivých částech země (viz následující tabulka).

Tab. 8: Počty okresů a obcí v jugoslávských bánovinách v roce 1931

Bánovina	Počet okresů			Počet obcí		
	1921	1931	1937	1921	1931	1937
1. Dravska	28	29	25	1 077	1 069	407
2. Savska	81	87	69	499	537	537
3. Vrbaska	20	24	25	1 014	169	169
4. Primorska	20	21	21	405	103	102
5. Drinska	44	37	37	933	447	444

²⁹⁷ Čabar připadl Slovinsku, naopak Mezimuří a oblast Bela krajina (okres Črnomelj) byly podřízeny Sávské bánovině – viz např. ŠTAMBUK-ŠKALIČ (1995), s. 156.

²⁹⁸ Odchylyky od historických slovinsko-chorvatských hranic byly v letech 1931–1941 nepatrné: v okrese Čabar zůstaly na chorvatské straně tři původně kraňské obce (Draga, Osilnica, Trava), naopak k Dravské bánovině byla připojena i vesnice Radatovići (původně chorvatská) a drobnější území v Mezimuří (obce Štrigova a Razkrižje) (MLAKAR (1996), s. 90, ZUPAN (1937), s. 1).

²⁹⁹ Jejich úplný seznam viz např. Almanah Kraljevine Jugoslavije (1931), s. XII–XIII.

³⁰⁰ Zakon o občinah, Službene novine kraljevine Jugoslavije, z dne 15. aprila 1933., št. 85/XXVI/255, Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, Letnik IV., 35. kos, 29. aprila 1933, št. 229, s. 537–549; Zakon o mestnih občinah, Službene novine kraljevine Jugoslavije, z dne 25. julija 1934., št. 169/XLII/415, Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, Letnik V., 67. kos, 22. avgusta 1934, št. 530, s. 693–707.

Bánovina	Počet okresů			Počet obcí		
	1921	1931	1937	1921	1931	1937
6. Zetska	32	32	32	466	282	277
7. Dunavska	56	61	52	811	811	811
8. Moravska	40	40	40	734	771	768
9. Vardarska	46	44	44	552	453	379
hl. m. Beograd	3	3	-	4	3	2
Celkem	370	378	345	6 575	4 645	3 896

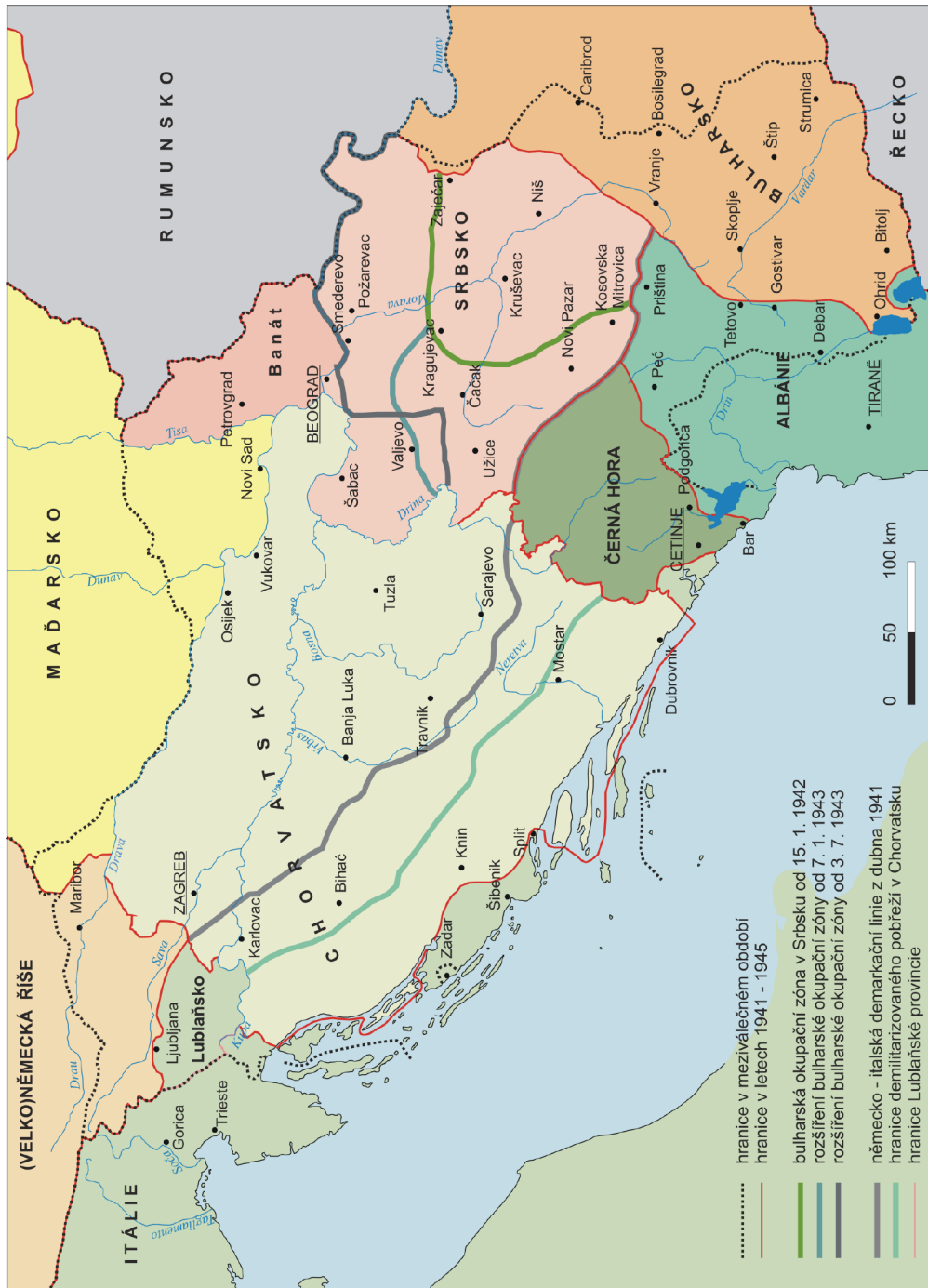
Podle Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine.
Knjiga I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstva. Državna štamparija Beograd 1937, 140 s.

Nový zákon o obcích z roku 1933 požadoval, aby obec jako samosprávná jednotka a právní subjekt měla nejméně 3 000 obyvatel, bylo proto nutno provést radikální úpravu obecních hranic v západní části země, zejména v Drávské bánovině, kde byl během 4 let snížen počet obcí na polovinu.³⁰¹

7.5.4 Administrativní členění v letech 1939–1941

Dekretem regentské rady z 26. 8. 1939 byla vytvořena autonomní Chorvatská bánovina (politické pozadí – viz předchozí kapitola). Nová bánovina vznikla z území Sávské a Přimořské bánoviny a bylo k ní připojeno i několik okresů Dunajské, Drinské, Zetské a Vrbaské bánoviny. Tím získala Jugoslávie velmi zvláštní – nutno ale podotknout že dočasnou – vnitřní strukturu: více než třetina obyvatel státu žila v autonomním útvaru, který navíc dělil zbývající státní území (organizované do 7 neautonomních bánovin) na dvě nesouvisející části lišící se jazykem i náboženstvím.

³⁰¹ STIPLOVŠEK (1996), s. 46.

Obrázek 7: Rozdělení území Jugoslávie v roce 1941

Podle BOBAN (1983), str. 49, upraveno podle KLEMENČIĆ (1993), Historijski atlas (Zagreb, 1954), mapa číslo 50

8. Západní Balkán v období druhé světové války

Na počátku 2. světové války deklarovala Jugoslávie svoji neutralitu v konfliktu. Zhroucení dosavadních spojeneckých svazků (Francie, Malá dohoda) ji nutilo k velmi omezujícímu vztahu k mocnostem Osy. Mezi italskými a německými představami o postavení Jugoslávie v novém evropském pořádku byl přitom zásadní rozpor: Hitler měl zájem na volném přístupu k potravinám a surovinám Balkánu, v státoprávním ohledu proto dával přednost zachování jugoslávského státu (pod podmínkou stability bělehradského režimu), Itálie, Maďarsko a Bulharsko naopak prosazovaly své teritoriální požadavky a otevřeně se snažily Jugoslávii destabilizovat.

Po střízlivém zvážení situace rozhodlo jugoslávské vedení 25. 3. 1941 o připojení země k Ose, aniž by se zavázalo k vojenské spolupráci.³⁰² Přestože tento pakt neměl v té době protiruský charakter, vnímala krok své vlády protiněmecky a protiitalsky orientovaná srbská veřejnost naprosto negativně. Za velmi napjaté situace byl v Bělehradě proveden 27. 3. 1941 státní převrat, který odstranil dosavadní k Německu vstřícnou vládu. Po této události se německé vedení rychle rozhodlo zajistit si své zájmy v Jugoslávii vojensky: 6. dubna 1941 začalo Jugoslávii spolu s Itálií a satelity obsazovat. Po nevýrazném odporu Jugoslávie 17. dubna kapitulovala a její území bylo okupováno německými, italskými, maďarskými a bulharskými vojsky. Postupně byly anektovány okrajové části území, na zbylých se vytvořily tři státy (Chorvatsko, Srbsko a Černá Hora) v různé míře závislé na Itálii či Německu. Kromě Chorvatska žádný z nich neobdržel formální nezávislost. Proces vytváření nových státoprávních poměrů trval několik měsíců, zhruba do konce roku 1941 (viz obr. 7).

Vzhledem k náhlosti útoku na Jugoslávii nebyly v jeho průběhu dopracovány všechny detaily budoucího rozdělení jugoslávského území. Ještě v březnu 1941 uvažoval Hitler, že Chorvatsko (pravděpodobně ale bez Dalmácie) bude autonomním státem pod maďarským vlivem a Maďarům případnou i všechna území, která patřila do roku 1918 Uhrám.³⁰³ V německých předběžných směrnicích k rozdělení Jugoslávie z dubna 1941 je už Chorvatsko označováno za „samostatný stát uvnitř etnických hranic“ a s Bosnou a Hercegovinou se počítá pro Itálii.³⁰⁴

O detailech „postjugoslávského“ územního uspořádání oblasti se rozhodovalo na italsko-německé konferenci ve Vídni 21.–24. 4. 1941. Při jednáních hájilo Německo i bulharské a maďarské zájmy. Hlavní spory se vedly o územní rozsah Velké Albánie (zde si Němci vymínili, že „bulharská národní svatyně“ Ohrid případně Bulharům), průběh demarkační linie v Kosovu a o míru závislosti Chorvatska na Itálii. Němci kromě větší části Slovinska požadovali okupaci Srbska, možnost hospodářsky využívat zdroje surovin na různých místech bývalé Jugoslávie, zejména doly na olovo a chrom.³⁰⁵ Dále požadovali kontrolu severovýchodního Chorvatska, zejména místních železničních tratí, po dobu rozmístění německé armády v Srbsku. Zbývající oblasti dali jako „pro Německo nezajímavé“ k dispozici Itálii, která měla sama rozhodnout o jejich osudu a hranicích. Zároveň ale projevil zájem o to, aby byla Chorvatsku dána možnost „budovat svůj mocenský systém samostatně“, a doporučili, aby územní požadavky Itálie vzhledem k Chorvatům

³⁰² Itálie a Německo souhlasily s tím, že přes jugoslávské území nebudou přesouvat svá vojska, že jim nebude Jugoslávie poskytovat vojenskou pomoc, ale přesto jí bude po porážce Recka postoupena Soluň – ŠESTÁK a kol. (1998), s. 441.

³⁰³ ČULINOVIĆ (1970), s. 52.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 171.

³⁰⁵ Srbsko bylo v té době největším evropským producentem olova a antimonu a vedla přes něj v podmínkách námořní blokády velice důležitá železnice do Recka (zásobování německých vojáků) – TEJCHMAN (1995a), s. 2–3.

příliš neodporovaly etnickému principu.³⁰⁶ V diskusích o jižní hranici Maďarska bylo dohodnuto, že Banát bude v budoucnu maďarský, ale dočasně ho obsadí Němci, aby se předešlo rumunsko-maďarským sporům, přičemž případné předání Banátu pod správu Budapešti by muselo být provázeno kompenzacemi ve prospěch Rumunska. Maďarský požadavek na přístup k moři byl uspokojen italským slibem, že mu bude poskytnuta svobodná zóna v jednom z jadranských přístavů. Bulharské nároky na Soluň i rozhodnutí o konečném statutu Řecka (bez částí anektovaných Itálií resp. Albánií) bylo odloženo na dobu po skončení války.³⁰⁷ Současně byla dohodnuta hranice mezi italskou a německou zájmovou zónou.³⁰⁸ Tato linie sice měla hlavně vojenský význam a nepředurčovala politické rozdělení, v podstatě ale bylo i politické uspořádání a zejména určení hranic v „německé zóně“ jednoznačně závislé na vůli Berlína, v italské pak na rozhodnutí Říma.

V této souvislosti je třeba upozornit na fakt, že rozdělení Jugoslávie odporovalo mezinárodnímu právu, zejména haagským úmluvám o zákonech a obyčejích vedení pozemní války z 29. 7. 1899 a 18. 10. 1907, které zakazují měnit na okupovaném území státoprávní poměry, zejména provést jeho anexi, a tedy Jugoslávie zanikla v roce 1941 pouze de facto, nikoliv de jure. Všechny státy podílející se na anexích si toho byly vědomy, obhajovaly však svůj postup tvrzením, že podepsáním kapitulace a odtržením Chorvatska přestala Jugoslávie existovat a haagské konvence nelze v jejím případě uplatnit.³⁰⁹

8.1 Německá mocenská zóna

8.1.1 Srbsko

Srbsko bylo omezeno do hranic zhruba odpovídajících stavu před balkánskými válkami. Převažná část jeho území byla okupována Německem, které 22. dubna 1941 zřídilo v zemi německou okupační správu (*Der Militärbefehlshaber in Serbien*) a rozdělovalo ji na 4 oblasti (polní velitelství; jejich sídla byla v Bělehradě, Niši, Užici a Pančevu).³¹⁰ Srbsko během války nevyvíjelo samostatné mezinárodněprávní aktivity, čímž se odlišovalo např. od režimu v Chorvatsku, zároveň ale ani nebylo Německem anektováno.³¹¹ Domácí politici ochotní organizovat civilní správu země vytvořili nejdříve naprosto neschopnou radu komisařů (Milan Aćimović, od 4. května do 29. srpna 1941), po jejím rozpadu „vládu národní spásy“ (Milan Nedić, jmenována 29. 8. 1941). Jak Aćimović tak Nedić se snažili v rámci svých kontaktů s Němci dosáhnout příznivějších hranic. První z nich prosazoval zejména srbské nároky na Kosovo a Sandžak (a zdůvodňoval tyto požadavky nejen historickými argumenty, ale i poukazem na ekonomickou důležitost těchto území pro německé hospodářství),³¹² Nedić se pak snažil počátkem roku 1942 dohodnout s Chorvatskem výměnu

³⁰⁶ KRIŽMAN (1971), s. 116.

³⁰⁷ ČULINOVIĆ (1970).

³⁰⁸ Šlo o linii Samobor – Petrinja – Glina – Bosanski Novi – Prijedor – Banja Luka – Jajce – Donji Vakuf – Travnik – Visoko – Sarajevo, železnice: Sarajevo – Prača – Ustiprača – Rudo, cesta: Nova Varoš – Sjenica – Novi Pazar – Mitrovica, železnice: Mitrovica – Priština – Uroševac (podle ČULINOVIĆ (1970), s. 72).

³⁰⁹ ČULINOVIĆ (1954), s. 356–357.

³¹⁰ AMORT (1971), MILETIĆ (1978), s. 79.

³¹¹ Na mezinárodním poli zastupovala Srbsko německá vláda (např. 22. 7. 1942 uzavřela jeho jménem s dalšími státy dohodu o rozdělení majetku bývalého jugoslávského státu) – ČOLOVIĆ (2011), s. 237 a 244.

³¹² HADRI (1965), s. 44.

obyvatel a připojení východní části Bosny, Sremu a části Dalmácie,³¹³ podobně jako jeho předchůdce se ale na německé straně nesetkal s nikým, kdo by byl ochoten jeho projekt minimálního Velkého Srbska podpořit.

Jižní Srbsko bylo po několika dnech německé přítomnosti okupováno (nikoliv anektováno) Bulharskem. Hranice mezi německou a bulharskou okupační zónou se několikrát změnila (např. v únoru 1942). Bulhaři na rozdíl od Němců neuznávali pravomoc Nedićovy vlády, Tejchman³¹⁴ oceňuje chování bulharských okupačních jednotek v Srbsku jako „mírné a dokonce i přátelské“, což ostře kontrastovalo se situací v Makedonii.

Specifické postavení v rámci Srbska měl **Banát a srbská část Kosova**. Řada autorů označuje Banát za samostatnou jednotku vně Srbska, formálně však zůstal součástí Srbska pod kompetencí Dunajské bányoviny a z hlediska okupačního statutu tvořil jedno ze čtyř polních velitelství „Vojenského velitelství Srbsko“.³¹⁵ Dne 14. června 1941 uzavřela rada komisařů dohodu s banátskými Němci sdruženými ve Švábsko-německém kulturním spolku. Podle ní byl Banát prohlášen za část Srbska, ve které platí zákony bývalé Jugoslávie, ale která má vlastní statut zvláštního území spravovaného podbáňem ve městě Veliki Bečkerek / Großbetschkerek.³¹⁶ Tato funkce byla vyhrazena etnickým Němcům. Na správě Banátu se podíleli i Maďaři z Maďarské kulturní asociace, která podle dohody z listopadu 1941 obsazovala některá místa v okresních a obecních úřadech, a Rumuni z kulturní společnosti Astra (ti ale pouze na místní úrovni). Území, které si před válkou nárokovalo jak Maďarsko, tak Rumunsko, dostalo pravděpodobně tuto atypickou správní podobu hlavně kvůli tomu, aby se odložilo řešení konečného statutu na dobu po ukončení války. Někteří autoři zmiňují neprokryté snahy místní německé menšiny připojit území přímo k Německu jako jednu z nových žup.

Část Kosova (údolí řeky Ibaru, město Kosovska Mitrovica / Mitrović) zůstala také formální částí Srbska. Nacisté odmítli předat toto území Velké Albánii pro zdejší významná naleziště surovin. 6. srpna 1941 byla na základě dohody rady komisařů s předáky místní albánské menšiny udělena Albáncům v této oblasti kulturní autonomie a území bylo organizováno jako **Kosovský okruh**³¹⁷ se sídlem v Kosovské Mitrovići. Po dobu existence Drinské bányoviny, byl okruh její součástí, při reorganizaci správního členění Srbska v prosinci 1941 byl přejmenován na Mitrovický okruh a byl poněkud územně rozšířen.³¹⁸ V rámci kulturní autonomie dostali Albánci právo nejen na vlastní školství a kulturní instituce, ale i na odpovídající zastoupení v orgánech státní správy.

Cílem německé okupace Srbska nebyla jeho anexe, ale pouze „zajištění klidu a pořádku“,³¹⁹ což zahrnovalo bezpečnost německých vojáků a nerušenou hospodářskou exploataci. Informace o německých záměrech v Banátu jsou rozporné, Amort³²⁰ tvrdí, že už v květnu 1941 požadovali banátská Němci zřízení německé župy „Donaugau“ či „Svobodného německého státu Banát“,

³¹³ ČULINOVIĆ (1970), s. 454–458, srbsko-chorvatská hranice byla Nedićem navrhována takto: Srbsku připadne Srem, Bosna a Hercegovina (Chorvatům ale zůstane údolí řeky Una a území severozápadně od ní), z Dalmácie okresy Kotor, Dubrovnik, Metkovići, polovina Makarske, Korčula. plán předpokládal výměnu 750 000 katolíků za 750 000 pravoslavných.

³¹⁴ TEJCHMAN (1986), s. 25.

³¹⁵ TEJCHMAN (1986), s. 18–19.

³¹⁶ Od roku 1946 název Zrenjanin, v letech 1935–1941 a 1944–1946 název Petrovgrad.

³¹⁷ Zahrnoval 4 okresy – Kosovska Mitrovica, Vučitrn, Podujevo (= Lapski srez) a Novi Pazar, název Kosovský okruh tedy nebyl zcela korektní ČULINOVIĆ (1970), s. 524; MILETIĆ (1978), s. 80–81 uvádí i rozlohu (4 568 km²) a počet obyvatel (189 tis. v roce 1942).

³¹⁸ Připojen byl Studenički srez (centrum v Rašce).

³¹⁹ TEJCHMAN (1986), s. 19.

³²⁰ AMORT (1971).

neuvádí ale, jestli to změnilo původní záměry Berlína předat toto území Maďarsku. Do konce války ke změně statutu nedošlo.

Správní členění Srbska bylo v roce 1941 totožné s Jugoslávií, členilo se tedy na bánoviny (na území Srbska zůstaly 3: Moravská, Drinská a Dunajská) – okresy (*srez*, zbylo jich 110) – obce (*opština*).³²¹ K 26. 12. 1941 byla provedena reforma administrativního členění – bánoviny byly nahrazeny menšími okruhy (*okrug*, dva z nich – Banát a Kosovo – měly zvláštní statut).³²²

8.1.2 Území připojená přímo k Německu

Na území Slovinska proběhl po napadení Jugoslávie pokus vytvořit nezávislý stát. 6. dubna 1941 založilo několik politických stran v Lublani Národní radu, která 10. dubna oznámila převzetí vlády v zemi. Záměry Itálie a Německa ale byly jiné. 17. dubna byla Národní rada rozpuštěna a na vídeňské konferenci bylo Slovinsko rozděleno, hranici mezi italskou a německou částí určil jednostranně Hitler³²³ a definitivní průběh precizovala mezi 17. 7. a 15. 9. 1941 italsko-německá rozhraničovací komise.

Tab. 9: Rozdělení Slovinska v roce 1941

Připojeno k	Rozloha	Počet obyvatel (odhad, 1941)
Německo	10 261 km ²	798 700
Itálie	4 551 km ²	336 279
Maďarsko	997 km ²	103 867

Podle ČULINOVIĆ (1970), s. 90.

Německo obsadilo Dolní Štýrsko, Horní Kraňsko a 4 obce v Prekmurju³²⁴ s cílem toto území postupně anektovat. 14. dubna 1941 vydal Hitler direktivy „O dočasné správě obsazených území někdejších rakouských Korutan a Kraňska“ a „O dočasné správě Dolního Štýrska“. Do jejich čela byli postaveni „šéfové civilní správy“ (sídlili na Bledu a v Mariboru), jejichž postavení odpovídalo správcům ostatních německých zemí (Gauleiterům). Akty z 14. 4. ale nemluvily o anexi (používají termín *obsazené území*), k ní formálně právním aktem nikdy nedošlo a zřejmě byla odkládána až na dobu, kdy bude toto území plně germanizováno. Podle Čulinoviće³²⁵ lze ale faktický stav vzniklý po dubnu 1941 označit za anexi de facto (došlo například k rozšíření německého práva, finančního systému, částečně i občanství a pod. na toto území).

Němci oficiálně zdůvodňovali obsazení Dolního Štýrska a části Kraňska dvěma argumenty: státoprávním historismem (Německo jako nástupce Rakouska má právo na všechna jeho bývalá území) a národnostně-politickými důvody (v německé interpretaci se jednalo o území „německého charakteru“, tj. území obývané lidmi německé kultury).³²⁶ Hlavním cílem německé politiky

³²¹ ČULINOVIĆ (1970), s. 457.

³²² Službene novine br. 136-A od 26. XII. 1941 – citováno podle HADRI (1965), s. 56.

³²³ K velkému zklamání Italů, kteří požadovali, aby byla vedena na sever od železniční tratě Ljubljana – Zagreb (ČULINOVIĆ (1970), s. 131).

³²⁴ ČULINOVIĆ (1970), s. 71.

³²⁵ ČULINOVIĆ (1970), s. 93–94.

³²⁶ ČULINOVIĆ (1970), s. 96–97.

v době války se proto stala společensko-ekonomická a národnostně-politická integrace prostoru s Říší.

Těmto snahám odpovídal mimořádně tvrdý okupační režim a plánovaný odsun asi 260 000 Slovinců (s nejnižší rasovou klasifikací) do Chorvatska a Srbska, který ale byl díky činnosti partyzánů, kteří přerušili dopravní spoje, realizován pouze zčásti (asi 170 tis. lidí). Zcela vysídleno bylo v průběhu války území při jižní hranici Dolního Štýrska, na které byli usídlováni etničtí Němci z oblasti Kočevlje v Lublaňské provincii.

8.1.3 Území připojená k Bulharsku

K okupaci „srbské Makedonie“ vyzval Hitler Bulhary už 8. 4. 1941, ti ale začali vojensky obsazovat Makedonii, část Kosova a jižní Srbsko až po kapitulaci Jugoslávie, od 19. dubna 1941.³²⁷ Vystřídali zde německou armádu, pravomoci německé policie a některých dalších orgánů ale zůstaly zachovány. Hranice mezi Srbskem a Bulharskem byla definitivně určena 27. 5. 1941,³²⁸ demarkační linii mezi italskou a bulharskou okupační zónou stanovila v dubnu 1941 dohoda Ciano – Ribbentrop, později se ale tato čára několikrát změnila ve prospěch Bulharska, které nikdy nezastíralo svoji snahu získat Vardarskou Makedonii celou. Největší změny byly provedeny ještě v roce 1941 (zřejmě po bulharsko-italské konferenci v Římě v červenci 1941, na které dosáhli Bulhaři úpravy demarkační linie ve svůj prospěch). Došlo k připojení 44 obcí v okolí Tetova a 4 obcí u Ohridu, po porážce Itálie v roce 1943 bylo k Bulharsku připojeno dalších 20 obcí v prepské oblasti.³²⁹

Makedonii a Kosovo Bulharsko nikdy neanektovalo, podobně jako v případě části Slovinska se ale jednalo o anexi de facto. 14. května 1941 získali např. všichni Makedonci bulharské státní občanství, Bulharsko rozšířilo na Makedonii svůj právní a finanční systém. Apostolski-Hristov-Terzioski³³⁰ upozorňují na to, že suverenita Bulharska nad Makedonií nebyla úplná, Německo mělo v Makedonii exteritoriální práva na využívání nerostného bohatství.

Územní nároky na Makedonii odůvodňovalo Bulharsko etnickým složením obyvatelstva – s tím, že Makedonce považuje za Bulhary. Tomu byla přizpůsobena i bulharská politika k obyvatelstvu obsazených území – úředním jazykem se stala bulharština, všestranně bylo rozvíjeno bulharské školství, bulharizován byl i byrokratický aparát (tedy stejné metody, které používala při utvrzování jugoslávského resp. srbského charakteru oblasti předválečná Jugoslávie).

Správní členění bylo přizpůsobeno bulharským poměrům: připojené území bylo od dubna 1941 rozděleno na 2 oblasti – Skopskou a Bitolskou, které se členily na okresy a obce.³³¹

³²⁷ APOSTOLSKI – HRISTOV – TERZIOSKI (1963), s. 46.

³²⁸ ČULINOVIĆ (1970), s. 72.

³²⁹ TEJCHMAN (1986), s. 24, ČULINOVIĆ (1970), s. 72 píše, že 27. 5. 1941 bylo provedeno rozhraničení mezi Bulharskem a Srbskem, Bulharsku připadl zbytek Nišského okresu, celý Poljaničský okres a několik vesnic, zároveň ale odstoupilo Bulharsko nějaká území Albánii (z textu není jasné, jestli zde Čulinović popisuje stejnou událost jako Tejchman).

³³⁰ APOSTOLSKI – HRISTOV – TERZIOSKI (1963), s. 59–60.

³³¹ V roce 1943 byly ze Skopské oblasti vyčleněny 3 okresy, které připadly nově vytvořené Gornodžumajské oblasti – APOSTOLSKI – HRISTOV – TERZIOSKI (1963), s. 55–56.

8.1.4 Území připojená k Maďarsku

Bačka, Baranja, Mezimuří a Prekmurje připadlo Maďarsku. Až do 16. srpna 1941 byla tato území spravována vojensky, poté v nich byla, s výjimkou Mezimuří,³³² zavedena civilní správa a byla podřízena župám, ke kterým patřila v době Rakouska-Uherska. 16. prosince 1941 přijal budapeštský parlament zákon o „znovunavrácení jižních území koruně sv. Štěpána“. Anexe se týkala i Mezimuří.³³³

Maďarsko zdůvodňovalo své nároky na tato území tím, že po zániku Jugoslávie má právo na všechna území, která byla před jejím vznikem uherská (i když tomu odporovalo ponechání Banátu v Srbsku) a podobně jako Německo se snažilo podepřít své nároky i etnickým složením obyvatelstva.

Ke dni 30. 3. 1944 bylo toto území, podobně jako celé Maďarsko, okupováno Německem, které na něm vytvořilo vlastní okupační správu existující až do osvobození v říjnu 1944.

Na připojených územích bylo v podstatě obnoveno **správní členění** existující před první světovou válkou.

8.2 Italská mocenská zóna

8.2.1 Anektovaná území

Přímoří a část Dalmácie byly připojeny přímo k Itálii. 18. května 1941 vydal italský král dekret č. 452 o anexi Chorvatského Přímoří, Dalmácie a některých ostrovů. Uvedená území byla dalším dekretem (č. 453, z 7. 6. 1941) zapojena do správní struktury Itálie (4 provincie: Fiume (Rijeka), Zadar, Split, Kotor, poslední tři byly pod pravomocí „guvernéra Dalmácie“).³³⁴

Nároky na anektovaná území nemohla Itálie opřít o etnické složení – odvolávala se na strategické zájmy a „historickou příslušnost Dalmácie k Itálii“.³³⁵

8.2.2 Lublaňsko

Na území Dolního a Středního Kraňska (Dolenjska a Notranjska), které Itálii určila již zmíněná konference ve Vídni, byla zřízena 3. května 1941 královským rozhodnutím č. 291 Lublaňská provincie (*Provincia di Lubiana/Ljubljanska pokrajina*).³³⁶ Slovinci v ní dostali určitou správní, finanční a kulturní autonomii a mohli vytvořit i tzv. Consultu, poradní orgán komisaře. Poměrně liberální postup³³⁷ získal Italům určité sympatie a část slovinské politické scény i veřejnosti celou válku viděla ve spojení s Itálií (později Německem) přijatelnou alternativu k jihoslovansky orien-

³³² Toto území nárokovalo i spojenecké Chorvatsko, proto v tomto případě postupovali Maďaři opatrněji a zachovali i po srpnu 1941 vojenskou správu.

³³³ ČULINOVIĆ (1970), s. 577, ŠESTÁK a kol. (1998), s. 452, naopak COLIĆ (1973), s. 115 tvrdí, že Mezimuří zůstalo do konce války okupovaným územím.

³³⁴ ČULINOVIĆ (1970), s. 246 a násl.

³³⁵ KRIŽMAN (1971), 116, doslova: „Dalmácie je blízka srdci každého Itala“.

³³⁶ Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana / Službeni list za Ljubljansko pokrajino, No. / kos 37. (7. 5. 1941-XIX. E. F.), s. 825–826.

³³⁷ Ve srovnání s italskou politikou uplatňovanou v Istrii a Dalmácii a zejména ve srovnání s poměry v Německem okupované části Slovinska.

tovanému partyzánskému hnutí, na druhé straně byli partyzáni právě zde neaktivnější, což vedlo k tomu, že národněosvobozenecký boj měl ve Slovinsku charakter občanské války.³³⁸

8.2.3 Černá Hora

Italové okupující Černou Horu si přisoudili roli „osvoboditelů“, jejichž cílem je obnovení **Království Černá Hora** (*Kraljevina Crna Gora / Država Crna Gora*) jako nezávislého státu spojeného s Itálií politickými a ústavními svazky. Země však byla fakticky italským protektorátem pod přímou italskou správou. Ta byla zpočátku, od 30. dubna 1941, vytvořena na civilním základě a převzala dosavadní správní aparát Zetské bánoviny. Zároveň byly podporovány snahy separatistů o formální obnovení nezávislosti Č. Hory. Již 17. dubna vytvořilo jedno z křídel federalistické strany pod vedením Sekuly Drljeviće³³⁹ Prozatímní černohorský správní výbor (*Privremeni administrativni komitet Crne gore*), který byl 5. května nahrazen tzv. Černohorskou radou (*Crnogorsko vijeće*), ani jeden z těchto orgánů ale neměl jakoukoliv reálnou moc. Na 12. červenec 1941 svolala Černohorská rada zákonodárné shromáždění (*Crnogorski sabor*, podle dne, ve kterém proběhlo jediné zasedání označované též petrovdanski Sabor), které též den vyhlásilo obnovení „suverénního a nezávislého státu“ Černé Hory. Země byla prohlášena za království, trůn ale zůstal neobsazený.³⁴⁰ Vzhledem k tomu, že již 13. července 1941 vypuklo v Černé Hoře komunistické povstání, které započalo chaotickou občanskou válku mezi několika stranami (komunisté, srbští monarchisté, černohorští separatisté, okupační jednotky), byla 26. července italská civilní správa nahrazena správou vojenskou. Dne 3. října 1941 byl do jejího čela postaven vojenský guvernér, domácí politické orgány obnovovaného Černohorského království byly rozpuštěny a Drljević byl přinucen odejít do exilu. K projektu černohorské nezávislosti se už Italové později nevrátili, popsaný stav se nezměnil až do roku 1943, kdy převzala kontrolu nad Č. Horou německá armáda. Území bylo opět spravováno vojensky. Drljević ještě vytvořil v chorvatském exilu v červenci 1944 exilovou vládu (Černohorská státní rada – *Crnogosko državno vijeće*) do dění v Černé Hoře ale už přímo nezasáhl. V občanské válce během roku 1944 zvítězili komunisté, kterým se 15. 12. 1944 podařilo vypudit z černohorského území poslední německé okupační jednotky.

8.2.4 Území připojená k Albánii

V západní Makedonii (Tetovo, Gostivar, Gičevo, Debar atd.), části Kosmetu a části čtyř okresů Černé Hory,³⁴¹ které obsadila italská armáda, byla Mussoliniho dekretem z 17. 5. 1941 organizována civilní správa „osvobozené části Albánie“. Původní hranice německé a italské zóny dohodnutá v dubnu ve Vídni (železnice Priština/Prishtinë – Uroševac/Ferizaj, přičemž obě města měla připadnout Srbsku) byla zřejmě ještě v květnu 1941³⁴² upravena ve prospěch Itálie. Obě zmíněná města byla připojena k italské zóně. 12. července 1941 italský (a albánský) král svým

³³⁸ Rozdělení slovinské společnosti na „partyzány“ a „domobrance“ vlastně existuje dodnes.

³³⁹ Toto křídlo zcela odmítalo příslušnost Černé Hory k Jugoslávii, druhé křídlo vedené Krsto Popovićem bylo ochotné připustit i federalizaci Jugoslávie a bylo zdrženlivější ve spolupráci s Italy z důvodu řešení územních otázek v roce 1941 (ztráta Boky a předání části území Velké Albánie).

³⁴⁰ Italská královna Helena (Elena) byla dcerou posledního černohorského krále, navíc se původní kalkulace se znovunastolením dynastie Petrović-Njegoš zhroutila na neochotě pretendenta Mihajla vrátit se do země „tak ponižujícím způsobem“ (PIRJEVEC (1995), s. 115); rovněž příslušníci ruské dynastie Romanovců trůn odmítli.

³⁴¹ Konkrétně Ulcinj s okolím, část okresu Podgorica (Tuzi, Hoti, Grudi, Zatrijebač, Vranj, Vladanj, Kotrabudan), část okresu Andrijevica (Plav, Gusinje a okolí) a okresu beranského (Rožaje s okolím) – ČULINOVIĆ (1970), s. 625.

³⁴² HADRI (1965), s. 40–41, neuvádí ale přesné datum.

dekretem č. 264 tato území anektoval k Albánii.³⁴³ Tento krok se opíral hlavně o etnické složení obyvatel. Nové poměry přijalo albánské obyvatelstvo se sympatiemi – zejména díky kulturní a osvětové politice v době okupace. Hadri³⁴⁴ uvádí, že také díky tomu se mezi Albánci prakticky nerozvinulo partyzánské hnutí.

Otázka hranic Velké Albánie byla pro Itálii dosti ožehavá – hlavně v Makedonii, kde se střetávaly italské a německé zájmy, a v Černé Hoře, ve které usilovala o přízeň místního obyvatelstva. Italský král ostatně navrhoval obnovu Černé Hory v hranicích z roku 1914, naopak Albánie požadovala i přístav Bar a maximalistický velkoalbánský program (Marin Sirdani v knize *Shqypnija dhe Shqyptarët*)³⁴⁵ požadoval, aby „etnická Albánie zahrnovala 4 bývalé turecké ejalety – Janinský, Bitolský, Kosovský a Skadarský – a aby se území Černé Hory vrátilo do hranic před rokem 1878“.

V rámci Albánie tvořila připojená území až do 12. února 1943 zvláštní celek podléhající ministerstvu osvobozených území Albánie, po tomto datu byla jejich správa plně sjednocena se zbytkem země.³⁴⁶

8.2.5 Chorvatsko

Dne 10. dubna 1941 vyhlásil Kvaternik jménem „vůdce“ (poglavnik) Ante Pavelić jediný formálně samostatný státní celek vytvořený ve válečném období na území bývalé Jugoslávie – **Nezávislý chorvatský stát** (*Nezavisna Država Hrvatska*, NDH). Fašistické mocnosti ho uznaly 15. dubna. Moc v zemi převzal s pozhěním Itálie Ante Pavelić, vůdce do války poměrně málo vlivného a nepočteného nacionalistického hnutí Ustaša, které působilo od roku 1929 v zahraničí a s italskou finanční podporou se snažilo destabilizovat Jugoslávii a realizovat svůj velkochorvatský program.³⁴⁷ Vnitřně byl stát organizován podle německého vzoru na přísně vůdcovském principu bez byť jen formálních demokratických mechanismů.

Hranice NDH byly stanoveny dodatečně:

- s **Německou říší** mezinárodní dohodou z 13. května 1941, která mj. stanovila, že „se potvrzuje chorvatsko-německá hranice, která vede mezi trojmezím bodem Chorvatsko – Německá říše – Itálie k trojmezímu bodu Chorvatsko – Německá říše – Maďarsko shodně s bývalou hranicí mezi Královstvím Chorvatsko, Slavonie a Dalmácie z jedné strany a rakouských korunních zemí Kraňska a Štýrska z druhé strany“.³⁴⁸ Při vyznačování hranice v terénu byly provedeny jen menší korektury ve prospěch NDH, které měly za cíl hranici zkrátit a napřímít.³⁴⁹

- **se Srbskem** po předchozím schválení ze strany Německa rozhodnutím poglavníka NDH Ante Paveliće z 7. června 1941, které určilo, že východní hranice státu prochází: „1. od soutoku řeky Dunaj se Sávou tokem Sávy až k ústí Driny do Sávy; 2. od ústí Driny touto řekou, resp. jejími nejvýchodnějšími rameny tak, že všechny ostrovy na Drině připadnou Nezávislému chorvatskému státu, až k ústí potoka Brusnice do Driny východně od vesnice Zemlice; 3. od soutoku Driny s potokem Brusnica vede hranice Nezávislého chorvatského státu východně od Driny starou hra-

³⁴³ HADRI (1965), s. 40, Albánie byla 7. dubna 1939 okupována Itálií a od 12. dubna 1939 s ní byla v personální unii.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 53.

³⁴⁵ HADRI (1965), s. 42, neuvádí rok a místo vydání.

³⁴⁶ HADRI (1969), s. 193.

³⁴⁷ Naopak Německo upřednostňovalo v čele státu umírněnější politické síly a oprávněně se obávalo, že radikalismus ustašovců znemožní stabilizaci vnitropolitických poměrů v Chorvatsku – BOBAN (1993), s. 47.

³⁴⁸ Z článku 1 Chorvatsko-německé státní smlouvy o určení společné hranice, POŽAR (1995), s. 177.

³⁴⁹ Např. NDH připadla osada Mokrice u Brežice. Po válce ale tato spíše technická úprava hraniční čáry nebyla převzata a republiky se vrátily k historické hranici – MLAKAR (1996), s. 91.

nicí mezi Bosnou a Srbskem, která existovala do roku 1908 ... s výjimkou města Zemun s okolím, které tvořice integrální část Nezávislého chorvatského státu, zůstane na základě smlouvy s Velkoněmeckou říší do konce války vojensky obsazeno spřáteleným německým vojskem“.³⁵⁰ Zmíněné území Zemunu s okolím (okresy Zemun a Stara Pazova) bylo Němci předáno do správy NDH už 10. října 1941.³⁵¹

- s **Itálií** začalo Chorvatsko jednat o vzájemné hranici 25. dubna 1941 v Ljubljani. Italové požadovali na těchto jednáních široký pruh území od jadranského pobřeží zhruba po spojnici Karlovac – Mostar – severozápadní cíp území Černé Hory.³⁵² Jako alternativu těmto územním požadavkům navrhli vytvoření „těsného svazku“ Chorvatska s Itálií spojeného se zajištěním chorvatského přístupu k moři. Pavelić byl ochoten přenechat Italům celé území zmíněné v londýnském paktu z roku 1915, proti přílišné závislosti na Itálii i jejím územním požadavkům argumentoval hlavně náladami chorvatské veřejnosti a ohrožením svého postavení v Chorvatsku v případě ztráty pobřeží.³⁵³ Teprve 7. května 1941 při jednáních s Mussolinim v podstatě na požadavek „těsného svazku“ přistoupil.

Přesný obsah „těsného svazku“ byl konkretizován společně s hranicemi v tzv. římských smlouvách z 18. května 1941 (v platnosti od data podpisu).³⁵⁴ První z těchto dohod – smlouva o průběhu hranice mezi Chorvatským královstvím³⁵⁵ a Italským královstvím – předávala Itálii širší zázemí Rijeki, většinu jadranských ostrovů, rozsáhlá území v Dalmácii mezi Zadarem a Splitem a Boku Kotorskou.³⁵⁶ Tzv. smlouvou o otázkách vojenského významu na jadranském pobřeží bylo „demilitarizováno“ zbývající chorvatské pobřeží (pás mezi novou italsko-chorvatskou hranicí a linií Vinica – Plitvička jezera – Plješevica – Šator – Velika Golija – Prenj – Troglav³⁵⁷ zahrnující též všechny chorvatské ostrovy), v této zóně bylo dále výslovně povoleno umístit italské jednotky, fakticky byl demilitarizovaný pobřežní pás zcela podřízen italské vojenské správě.³⁵⁸ Třetí byla smlouva o zárukách a spolupráci, na základě které Itálie převzala „ochranu chorvatské politické nezávislosti a územní celistvosti“ a kontrolu nad mezinárodně-právními akty Chorvatska na následujících 25 let. Poslední významnou smlouvou dotvářející „těsný svazek“ byla úmluva o personální unii³⁵⁹ NDH a Itálie, která dávala italskému králi právo jmenovat budoucího chorvatského krále ze savojské dynastie. Později byl pod jménem Tomislav II. na tuto funkci designován princ Aimone Savojský, vévoda di Spoleto,³⁶⁰ nikdy se však, zejména kvůli ostře odmítavým náladám chorvatské veřejnosti, neujal vlády.

- s **Černou Horou** po neúspěšné snaze získat Sandžak³⁶¹ dohodou s Itálií z 27. října 1941, která rozhodla, že: „Hranice Nezávislého chorvatského státu s Černou Horou vedoucí z oblasti Dobričevo (severní zakončení hranice dohodnuté již římskou smlouvou z 18. května 1941) vede starou hranici z roku 1914 mezi bývalým Rakousko-uherským císařstvím a Černou Horou

³⁵⁰ Ze zákonného nařízení o východní hranici NDH, citováno podle POŽAR (1995), s. 192.

³⁵¹ JELIĆ (1991), s. 6.

³⁵² Bulat, E. (1958): Kroz borbe i izkušnja. Hrvatska misao, Buenos Aires, Sv. 24, s. 11 – citováno podle KRIŽMAN (1971), s.126.

³⁵³ KRIŽMAN (1971), s. 128.

³⁵⁴ DEGAN (2008a), s. 119; DEGAN (2008b), s. 272.

³⁵⁵ Římské smlouvy jsou jedinými dokumenty tohoto druhu, kde je NDH označován jako „Chorvatské království“ – viz DEGAN (2008b), s. 272, pozn. 16.

³⁵⁶ Edice dokumentu např. POŽAR (1995), s. 177–178.

³⁵⁷ COLIĆ (1973), s. 123.

³⁵⁸ ČULINOVIĆ (1970), s. 242.

³⁵⁹ Název není přesný, jednalo se spíše o „dynastickou unii“.

³⁶⁰ od roku 1942 též vévoda z Aosty

³⁶¹ NDH dokonce Sandžak v květnu 1941 vojensky obsadil, pod tlakem Italů ale byl nucen ho vyklidit.

se Srbskem, až k vrcholu Kljunačka Glava (kóta 1082), který je trojmezným bodem mezi Černou Horou, Chorvatskem a Srbskem.³⁶²

Nezávislost Chorvatska lze označit za formální. Právní podoba „těsného svazku“ s Itálií byla sice jistou formou protektorátu, ten byl ale spíše deklaratorní a Itálie do chorvatské vnitřní politiky prakticky nezasahovala, resp. její vliv byl menší, než vliv Německa, který se přitom neopíral o formální smlouvu.³⁶³ Mnohem silněji byla svrchovanost NDH omezena v pobřežním pásu, který byl od září 1941 pod italskou okupační správou (v něm bylo dokonce zakázáno Chorvatské ustašovské hnutí a Italové tam i vojensky podporovali četnické hnutí, ve kterém viděli lepší záruku své bezpečnosti, než v chorvatských jednotkách). Chorvatsko bylo prohlášeno královstvím, podle maďarského vzoru ale zůstalo bez krále. Němci, do jejichž zóny vlivu patřila severovýchodní polovina země, se politických zájmů v Chorvatsku formálně zřekli, ne však zájmů vojenských a hospodářských.

Otázka, byl-li NDH nezávislý stát a mělo-li Chorvatsko právo vyhlásit nezávislost, byla po válce řešena několika autory, většinou v souladu s jejich politickým zaměřením. Čulinović³⁶⁴ zdůrazňuje, že Chorvatsko nebylo za války ani nezávislé, ani stát, protože nadále právně existovala Jugoslávie, vedení NDH byli „agenti okupantů“ a vyhlášení nezávislosti nebylo aktem uplatnění práva národa na sebeurčení, ale „aktem okupačního násilí“.

NDH nezahrnoval celé chorvatské etnické území a nebyl tedy naplněním maximalistického velkochorvatského programu, jak se občas uvádí.³⁶⁵ Navíc 30 % obyvatel tvořili „nepřátelští“ Srbové, podíl Chorvatů byl podle některých údajů menší než 50 %.³⁶⁶ Podstatně tvrdšími prostředky než Jugoslávie v prvních letech své existence se pokoušelo Chorvatsko tento problém řešit „nacionální homogenizací“³⁶⁷ – počítalo s tím, že zhruba třetinu Srbů vystěhuje na východ, třetinu fyzicky zlikviduje a zbytek „pochorvatští“. Zatímco snaha eliminovat romské a židovské obyvatelstvo byla převzata z Německa, genocida Srbů, podle Paveliće „největších nepřátel chorvatského národa“, se opírala o propracované teoretické základy chorvatské provenience, do nichž ustašovci vnesli ještě rasistický prvek (boj germánských (sic!) Chorvatů se slovanskými Srby). Později byla také propagována teorie o chorvatském původu pravoslavných obyvatel Chorvatska – v této logice pak bylo pokatoličtění pouhým návratem k víře předků (v NDH byla příslušnost ke katolictví nebo islámu³⁶⁸ determinující pro národní zařazení k Chorvatům). Když se tato cesta ukázala jako neschůdná, přestože se katolická církev násilnému získávání nových členů evidentně nebránila a svým postojem zajišťovala režimu jistou legitimitu,³⁶⁹ došlo v dubnu 1942 k pokusu „smířit“ pravoslaví s chorvatstvím založením státní „Chorvatské pravoslavné církve“, která měla nahradit už rok zakázanou Srbskou pravoslavnou církev, byla však pravoslavným oby-

³⁶² Článek 1 chorvatsko-italské smlouvy o hranicích mezi NDH a Černou Horou, citováno podle POŽAR (1995), s. 209.

³⁶³ DEGAN (2008b), s. 274, podrobně se hospodářským a vojenským vlivem Německa na NDH zabývá TRIFKOVIĆ (1993).

³⁶⁴ ČULINOVIĆ (1954), s. 357–358.

³⁶⁵ Podle původního ustašovského programu měl NDH zahrnovat i Sandžak, Vojvodinu a Černou Horu. Např. FRANJO TUĐMAN (1990), s. 143 (přednáška z roku 1964) píše: „...ni s NDH ... nacionalno pitanje hrvatskog naroda nije bilo riješeno ... ne samo zato što je ustaško vodstvo NDH izvršilo otvorenu nacionalnu izdaju predajom hrvatskih etničkih teritorija talijanskom i mađarskom okupatoru već i zato što to nije bila nikakva samostalna država nego vazalna tvorenina...“.

³⁶⁶ KOCSIS (1994), s. 91.

³⁶⁷ Ta byla zaměřena i proti jiným národům, jedinou výjimku tvořili Němci, kteří dostali statut „politicky autonomní etnické skupiny“, mající v sobě některé znaky exterioritálnosti – ČULINOVIĆ (1970).

³⁶⁸ Podle Paveliće byli muslimové „nejčistší Chorvaté“ a snaze o jejich získání pro chorvatské ideje odpovídalo i plánované přenesení sídla vlády ze Záhřebu do Banja Luky.

³⁶⁹ Signifikantní je, že podobnou loajalitu odepřela po 2. světové válce Titovi, přestože jeho režim byl nesrovnatelně liberálnější.

vatelstvem země ignorována. Ustašovský režim a genocida, kterou prováděl, dodnes traumatizuje srbský vztah k Chorvatům a vnáší do něj podezřívavost a nedůvěru stejně jako iracionální strach z „ustašoidního národa“.

Správní členění Chorvatska bylo určeno rozhodnutím Ante Paveliće z 10. 6. 1941. Země byla rozdělena na 22 žup (*velika župa*), které se členily na okresy (*kotar* – bylo jich 141) a 31 teritoriálních jednotek podřízených přímo ústřední moci.³⁷⁰ Nejnižší správní jednotkou zůstala obec (*općina*). Systém okresů a obcí se prakticky nezměnil.³⁷¹ Za základní kritérium vymezení žup byly prohlášeny ekonomické potřeby, názvy pak byly vybrány z chorvatské historie.³⁷²

Tab. 10: Rozdělení Jugoslávie v roce 1941

Území	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel [odhad, 1941]
Chorvatsko	98 572	6 300 000 ²⁾
k Německu	9 620	775 000
Lublaňsko	5 242	380 000
k Itálii – anektováno	5 381	380 000 ³⁾
Kosovo a Černá Hora	28 000	1 230 000
Srbsko – něm. okupace bez Banátu	51 100	3 810 000
Banát	9 776	640 000 ⁴⁾
k Maďarsku	11 601	1 145 000 ⁵⁾
bulharská území ¹⁾	28 250	1 260 000
Jugoslávie	247 542	15 920 000

1) anektovaná Makedonie a okupované jižní Srbsko, jiné zdroje (např. zpráva ve Sborníku České společnosti zeměpisné, 1940-41 (XLVI), s. 102) udávají podstatně větší rozlohu – asi 45 000 km²

2) 3,3 mil. Chorvatů, 1,925 mil. Srbů, 700 000 Muslimů, 150 000 Němců, 75 000 Maďarů, 65 000 Slováků, 40 000 Židů, 30 000 Slovinců, 5 000 Italů

3) 5 000 Italů, 280 000 Chorvatů, 90 000 Srbů

4) 295 000 Srbů, 120 000 Němců, 95 000 Maďarů, 70 000 Rumunů, 18 000 Slováků, 14 000 Chorvatů, 4 000 Židů

5) 301 000 Maďarů, 197 000 Němců, 243 000 Srbů, 220 000 Chorvatů, 80 000 Slovinců, 40 000 Slováků.

Podle: ŽÁČEK – STARČEVIĆ (1970), s. 459, COLIĆ (1973), s. 117 – údaje převzaty z informativního oběžníku německého min. zahraničních věcí z května 1941, tedy před definitivním vytyčením většiny hranic. Např. KOCŠIS (1994), s. 91 uvádí rozlohu NDH 102 725 km² a podíl Chorvatů 49,5 %, Sborník České společnosti zeměpisné, ročník 1940-41, s. 101–102 uvádí v krátké zprávě o Chorvatsku dokonce rozlohu 115 tis. km² a počet obyvatel odhaduje na 7 milionů.

8.2.6 Změny v okupačním režimu v průběhu války

Na úpravy hranic (demarkačních čar) mezi Bulharskem a Albánií jsme již upozornili. Nejpodstatnější změny v okupačním systému přinesla kapitulace Itálie 8. září 1943. Na většině dřívě „italských“ území byla rozmístěna německá vojska. Do čela oblasti Terstu, Gorice, Udine, Puly,

³⁷⁰ ČULINOVIĆ (1970), s. 253, ŠTAMBUK-ŠKALIĆ (1995), s. 157.

³⁷¹ COLIĆ (1973), s. 157.

³⁷² Ne vždy ale odpovídaly historickým územním jednotkám.

Rijeki, Lublaně a ostrova Krk byl postaven říšský správce „Operační zóny Jaderského přimoří“ (*Operationszone Adriatisches Küstenland*).

V Lublaňsku byla zřízena slovinská provinční správa³⁷³ – oblast byla označována jako **Lublaňská provincie** (*Provinz Laibach/Ljubljanska pokrajina*) a její autonomie byla rozšířena. Politika Němců v Jaderském přimoří se odlišovala od anektovaných území ve Štýrsku a Kraňsku, jasné byly snahy o spolupráci s místními nacionalisty. Ti se snažili využít této okolnosti k opětovnému sjednocení Slovinska – ovšem v rámci Říše. Např. předseda vlády Lublaňské provincie Leon Rupnik požadoval v polovině roku 1944, aby ze slovinských území byl vytvořen říšský protektorát, z území Korutan přišel návrh na spojení s Lublaňskem a Dolním Štýrskem do „Gau Slowenien“ apod.

Některé části Dalmácie obsazené Itálií v roce 1941 byly vráceny Chorvatsku. 9. září 1943 prohlásil poglavnik NDH po předchozím svolení A. Hitlera připojení „těch chorvatských území na Jadranu, která byla odtržena od Chorvatska ... bez ohledu na to, připadala-li dříve bývalé Jugoslávii nebo Itálii“. V jejich výčtu se uvádí Dalmácie, „chorvatská část“ Istriie, Rieka (Rijeka) a Zadar. Celý pobřežní pás nicméně zůstal pod okupační správou – pouze Italy vystřídali Němci.³⁷⁴ Následující den vydal Pavelić „státoprávní prohlášení“, kterým označil za neplatné všechny římské smlouvy s Itálií z 18. května 1941 i dohodu o určení osoby budoucího chorvatského krále ze savojské dynastie.³⁷⁵

Černá Hora byla v září 1943 obsazena Německem a byla v ní zřízena vojenská správa. 10. listopadu byla vytvořena správa civilní pod národním výborem.

Poslední výraznější změnu přinesla porážka Bulharska. Dne 8. září 1944 ho začala sovětská armáda obsazovat, Makedonii bleskově zabrali Němci poté, co zcela ztroskotal plán na vytvoření loutkového spojeneckého státu Nezávislá Makedonie.³⁷⁶ Německá okupační správa Makedonie trvala do 13. listopadu 1944, kdy moc na celém jejím území přebírali Titovi partyzáni.

³⁷³ Ovšem nadále v rámci *Operationszone Adriatisches Küstenland*.

³⁷⁴ Navíc Istriie a Rijeka v rámci *Operationszone Adriatisches Küstenland*, zdá se, že nárok Chorvatska na tato území byl pouze deklarativní.

³⁷⁵ Platnosti smluv se zřekla ve stejné době i Itálie, srov. DEGAN (2008a), s. 119, DEGAN (2008b), s. 275, POŽAR (1995), s. 317–318.

³⁷⁶ Ten se počátkem září snažil zorganizovat s německou podporou vůdce pravicového křídla VMRO Ivan Michajlov, předpokládalo se, že by zahrnoval všechny 3 části Makedonie (Egejská Makedonie byla v té době okupována Německem) a celkově by měl převážně bulharský ráz.

9. Západní Balkán v období „Druhé“ Jugoslávie

9.1 Osvobození Jugoslávie

Po kapitulaci Jugoslávie v dubnu 1941 odešla stávající vláda do emigrace (Káhira, později Londýn). Na domácí půdě se rozvinulo široké osvobozenecské hnutí, rozdělené do dvou základních proudů – komunistický odboj (Josip Broz-Tito), který měl projugoslávskou orientaci, a velkosrbsky zaměřené četnické hnutí (Draža Mihailović). Přes nejrůznější snahy se nepodařilo nekomunistický a komunistický odboj sjednotit, často bojovaly obě větve více mezi sebou navzájem, než s okupanty. Partyzánské hnutí bylo silné v Ljubljanské provincii a v NDH (především v Bosně a Hercegovině). V Srbsku a Černé Hoře naopak měli dlouhodobě větší podporu četnici. Prakticky vůbec se do odboje nezapojilo Kosovo, jehož obyvatelstvo nové poměry jednoznačně podporovalo.³⁷⁷

Partyzánské oddíly postupně osvobodily rozsáhlá území, na kterých vytvářely novou státní organizaci, zřizovaly národně osvobozenecské výbory.³⁷⁸ Ty plnily funkce místních orgánů moci a s rozšiřováním osvobozeného území byly vytvářeny nejen na místní, ale i na okresní a krajské úrovni. Na svém zasedání v Bihaći 26.–27. 11. 1942 partyzáni vytvořili vedle štábu národně osvobozenecské armády i zvláštní celostátní politický orgán, tzv. Antifašistickou radu národního osvobození Jugoslávie (*Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije* – AVNOJ).

Na svém II. zasedání 29.–30. 11. 1943 se AVNOJ prohlásila za nejvyšší orgán zákonodárné i výkonné moci a jediného představitele suverenity lidu i Jugoslávie jako státu a zároveň odmítla legitimitu jugoslávské emigrační vlády v Londýně. Zásadní bylo také rozhodnutí AVNOJ, že „Jugoslávie bude budována na demokratickém federativním základě jako stát územních jednotek rovnoprávných národů“.³⁷⁹ Otázka monarchie zůstala otevřená do „rozhodnutí ... po osvobození země“, byl ale zakázán návrat krále Petra II. Zároveň AVNOJ jmenoval vlastní jugoslávskou vládu (pod názvem „Národní výbor osvobození Jugoslávie“). Druhé zasedání AVNOJ bývá většinou považováno za státoprávní počátek existence „druhé“ Jugoslávie.

Po druhém zasedání AVNOJ měla Jugoslávie před světem dva navzájem se popírající politické představitele. AVNOJ měl faktickou moc na osvobozených územích, londýnská vláda pak tradici, ústavní legitimitu a také uznání spojeneckých vlád. Reálná situace na bojištích přiměla spojence, aby uznali Národněosvobozenecské vojsko za regulérního člena antifašistického bloku, uznání se ale nevztahovalo na politické orgány této armády. Tato skutečnost oslabovala mezinárodní postavení Jugoslávie, což nakonec přimělo obě strany ke snaze odstranit dualitu jugoslávských představitelů.

Výsledkem dohod domácího a zahraničního odboje byly tzv. smlouvy Tito – Šubašić,³⁸⁰ podle první z nich (16. 6. 1944) emigrační vláda uznala AVNOJ výměnou za závazek, že tento orgán nevnese otázku státního zřízení do konce války, druhá (1. 11. 1944) pak rozhodla, že na místo emigrační vlády a Národního výboru osvobození Jugoslávie bude vytvořena nová společná vláda a dále, že král zůstane v emigraci do konečného rozhodnutí o státní formě. Současně se dohod-

³⁷⁷ PIRJEVEC (1995), s. 138.

³⁷⁸ V Černé Hoře měly název „místní výbory národního osvobození“, v Bosně a Hercegovině a Chorvatsku „národně osvobozenecské a revoluční rady“, ve Slovinsku „výbory Osvobozenecské fronty“.

³⁷⁹ Z Deklarace druhého zasedání AVNOJ, citováno podle Prvo i drugo zasedanje AVNOJ-a, s. 219.

³⁸⁰ Označovány podle Ivana Šubašiće, který byl předsedou jugoslávské vlády v emigraci v období 8. 7. 1944 – 30. 1. 1945.

li, že nová Jugoslávie má mezinárodně-právní kontinuitu s Jugoslávií předválečnou.³⁸¹ Společná vláda označovaná jako „prozatímní vláda Demokratické federativní Jugoslávie“ byla vytvořena 7. března 1945, předsedou se stal vůdce komunistického odboje Josip Broz-Tito.³⁸² Z AVNOJ se po doplnění o „nezkompromitované“ poslance poslední předválečné skupštiny, zástupce nových politických stran a některé nezávislé osobnosti stala v srpnu 1945 Prozatímní skupština.

Po úplném osvobození země byla Jugoslávie oficiálně označována názvem **Demokratická federativní Jugoslávie** (*Demokratska Federativna Jugoslavia*, DFJ) a zůstala formálně královstvím.³⁸³ Volby do Ústavodárné skupštiny proběhly 11. listopadu 1945. Připuštna byla jediná kandidátka Lidové fronty Jugoslávie (*Narodni front Jugoslavije*),³⁸⁴ která formálně spojovala několik politických stran a řadu společenských organizací a byla plně kontrolována Komunistickou stranou Jugoslávie.³⁸⁵ Nový parlament na svém prvním zasedání dne 29. listopadu 1945 rozhodl, že „Demokratická federativní Jugoslávie se prohlašuje za lidovou republiku s názvem *Federativní lidová republika Jugoslávie*. ... [FLRJ] je svazový lidový stát republikánské formy, stát rovnoprávných národů, které svobodně vyjádřily vůli zůstat sjednoceny v Jugoslávii. ... Tímto rozhodnutím je jménem všech národů Jugoslávie s konečnou platností v Jugoslávii zrušena monarchie a Petr II. Karađorđević a celá dynastie Karađorđevićů se zbavuje všech práv, která mu a dynastii Karađorđevićů náležela“.³⁸⁶

Nový komunistický režim pak bez velkých obtíží vyřadil své politické odpůrce z veřejného a politického života a v krátké době ovládl všechny mocenské posty v zemi. Přes svůj totalitární charakter se však dlouhodobě těšil značné popularitě i podpoře obyvatelstva. Šesták³⁸⁷ uvádí, že základem jeho obliby byla nová národnostní politika, která v rozporu se staletými tradicemi hluboce zakořeněnými v jugoslávském prostoru nepreferovala žádné etnikum. Příznává, že systém ústřední moci byl oligarchický a reálné pravomoci federálních jednotek byly omezené, díky široce pojaté kulturní autonomii a dobrým podmínkám pro rozvoj jednotlivých národů i národnostních menšin však bylo dosaženo téměř úplného národnostního smíru. Oficiálně se režim opíral o doktrínu „bratrství a jednoty národů Jugoslávie“,³⁸⁸ která spočívala na umožnění kulturního rozvoje,³⁸⁹ a zároveň na tvrdých trestech za jakékoliv projevy národnostní nevráživosti.³⁹⁰

³⁸¹ ČULINOVIĆ (1968), s. 501 a následující.

³⁸² Hlavou výkonné moci zůstal až do 29. 6. 1963 (do 14. 1. 1953 jako předseda vlády, 14. 1. 1953 – 4. 5. 1980 jako prezident, funkce předsedy vlády („federální výkonné rady“) byla obnovena při ústavních změnách v roce 1963.

³⁸³ Podobné byly i oficiální názvy subjektů federace: Demokratické federální Chorvatsko (*Demokratska Federalna Hrvatska*) atd.; název začal být používán 7. 3. 1945, tj. dnem zformování prozatímní vlády Demokratické federativní Jugoslávie (MILOŠEVIĆ (2000), s. 97–98.

³⁸⁴ Při 89% účasti získala 90,48 % hlasů, proti bylo 9,52 % hlasujících.

³⁸⁵ Pouze prostřednictvím svých přidružených organizací (odborníky, mládež, ženy), oficiálním členem nebyla a dokonce se ani nenechala registrovat jako politická strana. PIRJEVEC (1995), s. 160 k tomu s jistotou mírou škodolivosti dodává, že z právního hlediska byla vlastně Komunistická strana (později Svaz komunistů) Jugoslávie ilegální.

³⁸⁶ Z Deklarace o vyhlášení FN RJ, citováno podle ČULINOVIĆ (1968), s. 551.

³⁸⁷ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 498.

³⁸⁸ Uznávala národní svébytnost jednotlivých jihoslovanských etnik, zároveň zahrnovala představu o účelnosti a prospěšnosti jejich vzájemné spolupráce v jednom státě.

³⁸⁹ Jedinou hranicí byla komunistická ideologie, restriktive v tomto směru ale už pro její anacionálnost nebyly příčinou národnostních tenzí. Jistou výjimkou byly protiinformbyrovské čistky, které zasáhly Černohorče výrazněji než ostatní národy, a také latentní napětí na Kosovu, za nímž stála obava z infiltrace albánské menšiny protijugoslávskou stalinistickou ideologií ze strany Hoxhova režimu v Albánii (nikoliv tedy nacionalismus – PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 65).

³⁹⁰ Např. byla zřejmá snaha zabránit diskusi historiků o vině jednotlivých národů za genocidu v průběhu 2. světové války.

9.2 Určení vnějších hranic poválečné Jugoslávie

Proces utváření poválečných hranic Jugoslávie byl zahájen ještě v průběhu bojů, protože partyzánské hnutí našlo odezvu i mezi příslušníky slovinské a chorvatské národnostní menšiny na území italském a zčásti i rakouském (resp. německém). Již na zasedání AVNOJ v listopadu 1943 byl vysloven požadavek na připojení Julské krajiny (tj. bývalých rakouských oblastí, které byly po 1. světové válce získány Itálií) včetně Terstu a části Korutan k nové Jugoslávii, což, alespoň v prvním případě, bylo pouhým potvrzením předchozích rozhodnutí oblastních orgánů. Vrchní plénium Osvozenecké fronty slovinského národa totiž vydalo 16. 9. 1943 prohlášení, které mj. uvádělo, že tento orgán „vyjadřuje základní, z přirozených i historických práv vycházející požadavek slovinského národa a vyhlašuje připojení Slovinského přímoří ke svobodnému a sjednocenému Slovinsku ve svobodné a demokratické Jugoslávii“.³⁹¹ V deklaraci se území „Slovinského přímoří“ blíže nedefinuje.

Podobně se vyjádřil i Zemský antifašistický výbor národního osvobození Chorvatska (ZAVNOH) ve svém prohlášení z 20. září 1943: „Istrie, Rijeka, Zadar, anektované části Chorvatského přímoří, Gorského Kotaru, Dalmácie a všechny jadranské ostrovy (včetně Lastova, Cresu, Lošinj a dalších) se připojují k mateřské zemi – Chorvatsku, a jeho prostřednictvím k novému demokratickému bratrskému svazku národů Jugoslávie, za který naše národy bojují.“³⁹²

Žádný z těchto dokumentů nelze považovat za anexi, spíše bychom je mohli hodnotit jako politický manifest.

Požadavky na výraznou úpravu hranic s Itálií vznášela i královská vláda v Londýně (v deklaraci z června a července 1943 v podstatě požadovala posunutí západní hranice Jugoslávie na řeku Tagliamento).³⁹³

17. srpna 1944 proběhla v Národním výboru osvobození jednání o budoucích hranicích Jugoslávie. Bylo rozhodnuto podržet ve sporných oblastech přes nesouhlas spojenců vojáky NOA a urychleně v nich vytvořit civilní jugoslávskou administrativu. Znovu byly územní nároky potvrzeny v září 1944, kdy Tito ve svém projevu na Visu mj. řekl: „Dnes se blíží čas, kdy bude třeba mluvit o hranicích naší země ... Tímto bojem musí být osvobozeni naši bratři v Istrii, Slovinském přímoří a Korutanech, a budou pak žít svobodně ve své vlasti se svými bratry“,³⁹⁴ a v prosinci 1945, kdy ústavodárná skupština potvrdila všechna rozhodnutí AVNOJE včetně těch, která vyhlašovala územní nároky vůči Itálii a Rakousku.³⁹⁵

9.2.1 Hranice Jugoslávie s Maďarskem, Bulharskem a Rumunskem

Hranice s Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem určily pařížské mírové smlouvy se satelity Německa podepsané 10. února 1947.³⁹⁶ Ve všech třech případech byl obnoven předválečný stav. V případě Makedonie Národní výbor osvobození Jugoslávie sice 24. 6. 1944 uznal „historické aspirace makedonského národa na sjednocení všech jeho částí“,³⁹⁷ ale zabránil vznesení oficiál-

³⁹¹ Podle ČULINOVIĆ (1968), s. 563.

³⁹² Podle ČULINOVIĆ (1968), s. 564.

³⁹³ TEJCHMAN (1975), s. 364.

³⁹⁴ BROZ - TITO (1961), s. 278–279.

³⁹⁵ ČULINOVIĆ (1968), s. 566.

³⁹⁶ Plně texty zmíněných mírových smluv viz Sběrka zákonů a nařízení ČSR (s Maďarskem č. 192/1947 Sb., s Rumunskem 209/1947 Sb. a s Bulharskem 207/1947 Sb); srbské edice: STOJKOVIĆ (1999), s. 38–59, 88–120.

³⁹⁷ ČAVOŠKI (1991), s. 37.

ních územních požadavků, počítalo se totiž se sjednocením Makedonie až v rámci připravované Balkánské federace.

9.2.2 Hranice Jugoslávie s Albánií

V závěrečném válečném a ranném poválečném období byly mezi jugoslávským vedením opět otevřeny úvahy o nutnosti (či významu) existence Albánie jako nezávislého státu ale i o příslušnosti jugoslávských území osídlených Albánci. Podle Horvata³⁹⁸ se zvažovaly 3 alternativy:

- Připojení Albánie k Jugoslávii a v jejím rámci její spojení s Kosovem. Podobné řešení prosazovalo Řecko, které navrhovalo po válce rozdělení Albánie s tím, že větší severní část připadne Jugoslávii, Jugoslávie tento návrh ale rezolutně odmítla. Zdá se, že varianta připojení Albánie jako 7. republiky jugoslávské federace definitivně padla až v roce 1948 v souvislosti s vyobcováním FLRJ z východního bloku.
- Územní ústupky Jugoslávie, které se ale nesměly překrývat s Velkou Albánií. Předpokládalo se, že by Albánie, ovšem pouze bude-li komunistická, získala část Kosova, čímž by byla odstraněna hlavní příčina dosavadních etnických tenzí.
- Obnovení předválečného stavu.

Vnitrojugoslávská diskuse v první polovině roku 1945 vedla k volbě třetí varianty, tj. obnovení hranice přesně podle stavu z počátku 30. let. Toto řešení sice principiálně neřešilo kosovský problém, v atmosféře očekávání výrazného státoprávního sblížení s Albánií a Bulharskem se ale kosovská (a také makedonská) otázka jevila jako překonaná.

9.2.3 Hranice Jugoslávie s Rakouskem

V průběhu války jugoslávští představitelé několikrát vznesli požadavek na úpravu hranice s Rakouskem (nejčastěji se hovořilo o Korutanech). Protože se tyto úvahy nedostaly do fáze jednání se spojenci či Rakušany samotnými, nebyl nikdy jugoslávský požadavek přesně formulován.³⁹⁹

V poslední fázi války (8. a 9. 5. 1945) obsadila jugoslávská vojska jižní Korutany (ale ne Klagenfurt) a Tito požádal, aby i Jugoslávii byla přidělena jedna okupační zóna v Rakousku. Ze spojenců okupujících Rakousko s tím vyslovil souhlas pouze SSSR, ostatní země se postavily proti s tím, že by tím bylo prejudikováno budoucí uspořádání.⁴⁰⁰ Jugoslávie se 19. května z Rakouska stáhla, oficiálně odůvodnila tento ústupek snahou o splnění „přání spojenců“, řada historiků⁴⁰¹ tvrdí, že tak učinila výměnou za jugoslávské kolaboranty v britském zajetí (kteří byli – už vzhledem k počtu – výraznou hrozbou pro jugoslávskou bezpečnost a tudíž jejich výměna za neisté územní zisky se nezdá tak nepravděpodobná).

Diplomatický boj o řešení hraničních otázek Rakouska trval do roku 1949, během tohoto období byla diskutována otázka, má-li být připuštěna možnost hraničních korektur, nejednalo se ale o konkrétních územních požadavcích. Tím, že se velmoci dohodly na označení Rakouska za

³⁹⁸ HORVAT (1988), s. 60.

³⁹⁹ MELIK (1949b), s. 33–32 uvádí, že FLRJ požaduje území „slovinských Korutan“, které vymezuje jako území, které bylo „původně slovinské“ a jehož obyvatelstvo by se ještě, bude-li k tomu mít možnost, svobodně prohlásilo za Slovince. KLEMENČIĆ (1991b), s. 321 bez udání zdroje uvádí, že Jugoslávie požadovala asi 2 600 km² rakouského území (tedy větší oblast, než zabíralo bývalé plebiscitní území, které mělo plochu 2 120 km²).

⁴⁰⁰ BIBER (1978), s. 486 uvádí, že se zejména USA obávaly, že by úspěch Jugoslávie v této otázce příliš posílil jugoslávskou touhu po revizi hranic s Bulharskem a Maďarskem, a tím by byl destabilizován celý Balkán.

⁴⁰¹ Většinou Chorvatů, ale i např. MLAKAR (1996), s. 97.

první oběť fašistické agrese a 20. 6. 1949 se zavázaly obnovit je v hranicích z roku 1937, ztratila Jugoslávie jakoukoliv šanci prosadit své nároky na Korutany.⁴⁰² V dalším období se proto zaměřila na prosazování národnostních práv svých krajanů.

Snah o úpravu hranice s Rakouskem se Jugoslávie definitivně vzdala až v roce 1955 přístupem ke Státní smlouvě o obnovení nezávislého demokratického Rakouska⁴⁰³ výměnou za garantování národnostních práv Slovinců v Korutanech a Chorvatů v Burgenlandu.

9.2.4 Hranice Jugoslávie s Itálií

Území Julské krajiny (*Julijska krajina, Venezia Giulia*) se v závěru války pokoušela obsadit jak vojska jugoslávská, tak oddíly spojenců. Jugoslávie si chtěla tímto postupem (který se jí vyplatil v roce 1918 ve Štýrsku) zajistit příznivé vymezení budoucí státní hranice. První jednání o ustavení demarkační linie probíhala mezi gen. Alexanderem a Titem v Bělehradu v únoru 1945. Jediným hmatatelným výsledkem byl Titův souhlas s tím, aby Terst osvobodili spojenci, a Rijeku s Pulou Jugoslávci. Začaly pak svého druhu závody, kdo obsadí co nejvíce sporného území. Protože tato situace hrozila přerůst ve vzájemný konflikt, ustoupili Jugoslávci poněkud od svých původních požadavků a podle dohody o dočasné správě Julské krajiny podepsané v Bělehradě 9. června 1945 přijali jako demarkační čáru mezi oběma vojenskými seskupeními tzv. Morganovu linii (viz obr. 8).⁴⁰⁴ Západně od ní ležela zóna A pod spojeneckou angloamerickou správou (zahrnovala západní část Gorice, Terst, Pulu) a východně zóna B pod jugoslávskou vojenskou správou.⁴⁰⁵ Území za Morganovou linií opustily jednotky jugoslávské armády 12. června. Spojenci měli původně v plánu okupovat i některá městečka v západní Istrii mezi Terstem a Pulou, ale smlouvou v Devinu (20. 6. 1945) se tohoto požadavku zřekli.⁴⁰⁶

Na londýnské konferenci ministrů zahraničních věcí pěti velmocí (září–říjen 1945) předložila Jugoslávie své územní požadavky v této podobě: za základ budoucí hranice vzala etnickou hranici, tj. hranici mezi kompaktním italským a slovinským venkovským osídlením, od tohoto principu se odchýlila pouze v případě nutnosti „svázání měst se zázemím“, případně z komunikačních důvodů. V jižní části byla požadovaná hranice totožná s vymezením Julské krajiny, v severní pak opisovala okraj Severoitalské nížiny s tím, že Slovinsku případnou horské oblasti tzv. Benátského Slovinska (*Beneška Slovenija*) a Kanalska dolina. Pro Terst návrh zaručoval postavení zvláštní federální jednotky.⁴⁰⁷

Konference nechala ale otázku italsko-jugoslávské hranice otevřenou, rozhodla pouze, že Julská krajina bude rozdělena tak, aby menšiny ponechané pod cizí vládou byly co nejmenší. Na základě těchto kritérií navrhla sedmičlenná komise jmenovaná v lednu 1946 po výzkumu přímo v terénu mírové konferenci čtyři varianty hranice:⁴⁰⁸

- **sovětský návrh** předpokládal předání celé Julské krajiny včetně Terstu a měst Tarvisio (Trbiž), Cividale del Friuli (Čedad) a Monfalcone (Tržič) Jugoslávii,

⁴⁰² ZWITTER (1979), s. 159 Podobný slib učinili spojenci už v roce 1943, přesto, až do roztržky mezi Stalinem a Titem, Sovětský svaz jugoslávské požadavky „váhavě podporoval“.

⁴⁰³ V podstatě se jednalo o mírovou smlouvu, název byl zvolen s ohledem na to, že Rakousko de jure válku nevedlo, plný text viz vyhláška č. 39 / 1956 Sb.

⁴⁰⁴ Dohoda vstoupila v platnost okamžitě (tj. 9. 6. 1945), plný text STOJKOVIČ (1998b), s. 666–667.

⁴⁰⁵ Tento stav trval až do září 1947, kdy vstoupila v platnost mírová smlouva s Itálií (MIKUŽ (1975), s. 14), dohoda z 9. 6. 1945 však zůstala i nadále v platnosti pro území Terstu (až do jeho rozdělení mezi Itálií a Jugoslávii v roce 1954).

⁴⁰⁶ TEJCHMAN (1975), s. 369.

⁴⁰⁷ ZWITTER (1947), s. 17.

⁴⁰⁸ RUDOLF (2008), s. 67–68.

- italsko - jugoslávská hranice v roce 1924
 - italsko - rakouská hranice v roce 1914
 - hranice podle pařížské mírové smlouvy (1947)
 - chorvatsko-slovenská hranice (1954)
- Julská Krajina:**
- zóna A (spojenecká správa)
 - zóna B (jugoslávská správa), včetně enkláv v zóně A kontrolované jugoslávskou armádou
 - Morganova linie (hranice zón A a B)
- Různé návrhy jugoslávsko - italské hranice:**
- americký návrh
 - britský návrh
 - sovětský návrh
 - jugoslávský návrh
 - italský návrh

Obrázek 8: Západní hranice Jugoslávie po 2. světové válce

zbývající tři návrhy na severu sledovaly bývalou rakousko-italskou hranici, Itálii ale ponechaly výše zmíněná města a také Gorici a Terst. Lišily se pouze v jižní části:

- **britský návrh** předával Itálii jihozápadní část Istrie včetně Puly,
- **americký návrh** počítal pro Itálii i s jihovýchodní částí Istrie včetně Labinu a uhelných dolů Arsia (Raša),
- **francouzský návrh** předpokládal, že z Istrie dostane Itálie pouze severozápadní část ohraničenou na jihu řekou Mirna.

Kritérium co nejmenších menšin přitom splňoval nejlépe francouzský návrh, který byl proto vzat za základ jednání. Při nich se omezilo sporné území pouze na Terst s okolím a severozápadní Istrii. Kompromisním řešením této situace byla internacionalizace sporných území, která konečné řešení odložila na pozdější dobu. Na území o rozloze 831 km² bylo vytvořeno **Svobodné území Terst** (*Slobodna teritorija Trsta*, slovinšky: *Svobodno Tržaško Ozemlje*, STO) rozdělené Morganovou linií na severní oblast A, spravovanou spojenci, a jižní zónu B pod pravomocí jugoslávské armády. Tato okupační správa měla být zachována do doby, než se italská a jugoslávská vláda dohodnou na osobě terstského guvernéra. Mírová smlouva s Itálií, která zakotvila výše popsané uspořádání poměrů na italsko-jugoslávské hranici, byla podepsána v Paříži 10. února 1947, v platnost vstoupila 15. 9. 1947.⁴⁰⁹ Jugoslávie podle ní získala území o rozloze 7 728 km²,⁴¹⁰ přesto k svému podpisu smlouvy připojila prohlášení, že se nezříká nároků na území etnicky jihoslovanská „bez ohledu na případné etnické změny, které by nastaly v budoucnosti jako důsledek cizí správy těchto území“.⁴¹¹ Kromě části Julské krajiny získala Jugoslávie i obec Zadar, ostrovy ve dvou přesně vymezených zónách⁴¹² a ostrov Palagruža s okolními ostrůvky, který byl podle smlouvy demilitarizován a italským rybářům zůstalo právo lovu v jeho okolí.⁴¹³

Postavení Terstu jako svobodného území bylo pouze neživotným provizoriem, jeho ústřední orgány nebyly nikdy zvoleny⁴¹⁴ a okupační správa v obou zónách trvala až do roku 1954. Už v roce 1948 se snažili spojenci převést správu své části území na Itálii,⁴¹⁵ po protestech FLRJ byla zvolena mírnější forma „spoluúčasti“ Itálie na správě města. V květnu 1952 uzavřela Itálie s Brity a Američany v Londýně smlouvu o užší spolupráci v zóně A, zajišťující jí místo poradce k spojeneckému veliteli zóny a uznávající její italský charakter. To vyvolalo formální protesty Jugoslávie. Američané pak zprostředkovali italsko-jugoslávská jednání, na nichž bylo zvažováno rozdělení svobodného území. Tito byl ochoten na to přistoupit pouze pod podmínkou, že Italové nedostanou žádné území na jih od Terstu, jednání ale nakonec ztroskotala na jejich neochotě zříci se nároků na některá pobřežní města zóny B (hlavně Koper).

Na bezvysledná jednání reagovali Britové a Američané pokusem o jednostranné řešení problému – 8. října 1953 prohlásili, že mají v úmyslu odevzdat zónu A Itálii a zároveň zrušit spojeneckou vojenskou správu. Zároveň dali najevo, že toto řešení považují za konečné (tj. nebudou

⁴⁰⁹ MIKUŽ (1975), s. 26, plný text smlouvy viz Sbírka zákonů a nařízení ČSR, 3, 1948, s. 9 (č. 5/1948 Sb.); srbská edice STOJKOVIĆ (1999), s. 59–87.

⁴¹⁰ Srov. IBLER (2008), s. 47, TEJCHMAN (1970); včetně zóny B, z této rozlohy připadlo Slovinsku 4337 km², což představuje 21 % jeho současné plochy (MLAKAR (1996), s. 82).

⁴¹¹ Edice např. ČULINOVIĆ (1968), s. 567, nejnověji IBLER (2008), s. 48–49.

⁴¹² I. zóna: mezi 42°50' a 42°42' s. š. a mezi 16°25' a 17°10' v. d., II. zóna: oblast ohraničená spojnicí těchto bodů: pobřežního bodu hranice FLRJ a STO – bodu 45°15' s. š., 13°24' v. d. – bodu 44°51' s. š., 13°37' v. d. – bodu 44°23' s. š., 14°12,5' v. d. a odtud na východ po rovnoběžce 44°23' s. š. k pobřeží.

⁴¹³ Plný text: Služební list FNRJ, broj 74 od 29. augusta 1947, ČULINOVIĆ (1968), s. 568–574.

⁴¹⁴ Volby zpočátku zdržovaly západní země, obávající se, že ve STO jako celku by zvítězila koalice jugoslávských a italských komunistů, pro Jugoslávii se naopak staly nevýhodnými po její roztržce se Sovětským svazem, po které zůstala slovinšská i italská levice v zóně A věrná Stalinovi a Tito na ni ztratil jakýkoliv vliv; TROHA (2001), s. 34.

⁴¹⁵ Snažili se tím stabilizovat vnitropolitickou situaci v Itálii před volbami v dubnu 1948.

brát v úvahu italské nároky na část zóny B, ani jugoslávské na část zóny A). Jugoslávie na to reagovala prohlášením, že použije vojenskou sílu, bude-li Terst předán Italům. Tato hrozba iniciovala další kolo jednání, probíhající do října 1954. Při nich se obě země smířily s faktickým stavem věci a 6. října 1954 přistoupily na společné memorandum vlád Jugoslávie, Itálie, USA a Británie o předání zóny A (223 km²) Itálii a zóny B Jugoslávii (608 km²).⁴¹⁶ Zároveň byla provedena drobná korekce hranic mezi zónami ve prospěch Jugoslávie.⁴¹⁷ Konečnou podobu hranice precizovala italsko-jugoslávská komise 21. října 1954.⁴¹⁸

Spojenecká správa pásma A byla ukončena 26. října 1954. Tím byl skončen okupační status Terstského svobodného území de facto, nikoli však de jure. Hranice zón byla nadále označována za demarkační linii a ani Itálie, ani FLRJ svoji zónu neanektovala.⁴¹⁹

Poměry na italsko-jugoslávské hranici byly zcela znormalizovány až v polovině 70. let. 10. listopadu 1975 byla v Osimu podepsána nová hraniční smlouva, která prohlásila dosavadní demarkační linii v bývalém STO za státní hranici a zároveň nově definovala průběh hranice v Terstském zálivu.⁴²⁰

Tab. 11: Územní zisky Jugoslávie (vše na úkor Itálie) po 2. světové válce

Rozloha (v km ²) v letech:	Jugoslávie	Z toho	
		Slovensko	Chorvatsko
1920–1941	247 542	15 849	52 678
1947–1954	255 270	19 992	56 263
1954–1990	255 804	20 251	56 538

Pramen: Jugoslavija 1918–1988, s. 16

9.2.5 Hranice Jugoslávie na moři

Mořským hranicím začala být věnována větší pozornost až v období po 2. světové válce. V Jadranském moři přitom byla poměrně jednoduchá situace, na jeho pobřeží ležely jen 3 země – Itálie (33 % délky pobřeží), Jugoslávie (56 %) a Albánie (11 %), dosažení dohody však ztěžovaly ideologické rozdíly i albánský izolacionismus.⁴²¹ Všechny jadranské státy vyhlásily nároky na pobřežní moře – jako první Albánie (15 nm, v roce 1990 nárok přizpůsoben na mezinárodně obvyklých

⁴¹⁶ Text memoranda STOJKOVIĆ (1999), s. 262–264.

⁴¹⁷ Jugoslávie původně požadovala výraznější úpravu ve svůj prospěch, nakonec se však prakticky všech územních nároků vzdala výměnou za hospodářské výhody. Jediným územním ziskem byla tedy již zmíněná malá část zóny A (asi 11 km², 3000 obyvatel – PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 58).

⁴¹⁸ TEJCHMAN (1975), s. 372–374.

⁴¹⁹ Podle rozhodnutí Výkonné rady FLRJ č. 524 ze 7. 10. 1954 (Službení list FN RJ, Br. 43, 13. 10. 1954, God. 1954) došlo pouze k „zavedení civilní správy“ na území včetně jejího rozdělení mezi republikové orgány Slovinska a Chorvatska. – viz též IBLER (2008), s. 51–52.

⁴²⁰ Plný text je uveřejněn např. v KOLENC (1977); STOJKOVIĆ (1999), s. 389–401. Hranici teritoriálních vod určily už mírové smlouvy v 40. letech, osmiská smlouva její průběh ale částečně modifikovala. Změna byla provedena ve prospěch Itálie, jejíž část zálivu je mělčí, což znemožňovalo přístup lodí s velkou tonáží do Terstu. Hranice byla určena souřadnicemi pěti bodů, které byly neobvykle spojeny konvexní křivkou (ve smlouvě uvedena jako „lok maksimalnega kroga“). Tato úprava byla ale v rozporu s ženevskou konvencí o teritoriálním moři z roku 1958, a proto bylo později smluvně dohodnuto, že hranice povede po přímkových spojnicích zmíněných pěti bodů (což znamenalo další územní zisk pro Itálii) – MĽAKAR (1996), s. 100 (neuvádí přesné datum, kdy byla provedena poslední úprava).

⁴²¹ KLEMENČIĆ – TOPALOVIĆ (2009), s. 312.

12 nm), v roce 1974 Itálie (12 nm) a jako poslední v roce 1979 Jugoslávie (12 nm). První bilaterální smlouvu o mořských hranicích uzavřela Jugoslávie v roce 1968 s Itálií (v platnost vstoupila v roce 1970). Touto smlouvou byl vzájemně rozhraničen kontinentální šelf čarou v délce 353 nm, která prochází 43 dohodnutými body, které spojuje 40 přímých linií a 2 oblouky.⁴²² Tento systém byl doplněn dalšími 4 body až k pobřeží na základě Osimské smlouvy z roku 1975. Dohoda s Albánií byla možná až po pádu místního komunistického režimu, v roce 1992 uzavřela smlouvu o rozhraničení kontinentálního šelfu s Itálií, jugoslávsko- (resp. černoohorsko-) albánská mořská hranice není definována dodnes.

9.2.6 Shrnutí

Jugoslávské území se po 2. světové válce rozšířilo pouze na úkor Itálie, přestože by jistě dával význam Jugoslávie v protifašistické koalici šance na realizaci větších teritoriálních požadavků, zejména vůči Maďarsku a Bulharsku, které stály v konfliktu na straně poražených. Je zřejmé, že od územních nároků Jugoslávie odstoupila v součinnosti se SSSR, který prosazoval na Balkáně návrat k předválečným hranicím.⁴²³ Weithmann tvrdí, že tím chtěli Rusové posílit svoji pozici mezi spojeneckými státy rodícího se východního bloku, protože byl „konzervován politicky neuspokojivý stav, ve kterém revizionistické a antirevizionistické státy z období mezi oběma válkami i nadále budou stát proti sobě, i když ... v rámci sovětské mocenské sféry“.⁴²⁴

Charakter jugoslávských vnějších hranic se proti meziválečnému stavu příliš nezměnil: pouze menší část z nich byla spojena s fyzicko-geografickými předěly (nejdelším přírodním úsekem byla hranice mezi Chorvatskem a Maďarskem vedoucí po řece Dravě)⁴²⁵ a většinu z nich můžeme označit za historické (zde ve smyslu „předjugoslávské“). Podrobnější charakteristiku podává následující tabulka.

Tab. 12: Základní charakteristika vnějších hranic Jugoslávie (stav po roce 1954)

Úsek	Délka (km)	Stáří	Etnický základ	Přírodní prvky	Poznámky
Itálie	290	1947 / 1954	částečně	částečně	Severní část hranice byla určena mírovou smlouvou v roce 1947, v jižní části dosáhla dnešní podoby po faktickém rozdělení Svobodného území Terstu v roce 1956, právně uznána ale byla až v roce 1975 osimskou smlouvou, patří tedy k nejmladším v Evropě. V několika úsecích ale navazuje na starší administrativní hranice rakouských zemí resp. na hranici rakousko-italskou.
Rakousko	327	10 st. / 1919	částečně	ANO	Východní úsek hranice byl určen v roce 1919 mírovou smlouvou (a také určen v roce 1920 plebiscitem v jižních Korutanech)

⁴²² KLEMENČIĆ – TOPALOVIĆ (2009), s. 313.

⁴²³ Ještě v roce 1945 o nich diskutovalo jugoslávské vedení, nikdy ale nebyly vzneseny oficiálně – MĻAKAR (1996), s. 97.

⁴²⁴ WEITHMANN (1996), s. 334.

⁴²⁵ KLEMENČIĆ (1993), s. 33.

Úsek	Délka (km)	Stáří	Etnický základ	Přírodní prvky	Poznámky
Maďarsko	623	10. st./ 19. st./ 1909 / 1919	částečně	částečně	Několik částí rozdílného charakteru: úsek vedoucí řekami Drávou a Murou patří mezi nejstarší v Evropě – hranici dvou států byl už v 10. století. Později se změnil na hranici zemskou, tvořil tak nepřetržitě administrativní předěl. Méně stabilní je úsek hranice v Mezimuří, které sice původně patřilo k Chorvatsku, v letech 1720-1785, 1789-1848 a od roku 1861 do vzniku Jugoslávie bylo administrativně součástí Uher. Poměrně mladý je i úsek hranice v Prekodravlju, které bylo sporným územím mezi Chorvatskem a Uhrami už v 18. století a definitivně tam byla hranice určena až v roce 1909 (v terénu vyznačena až smíšenou komisí v letech 1911-1914). Nejmladší část hranice je její úsek v Baranji a Vojvodině, který byl vytvořen po 1. světové válce (trianonská mírová smlouva) a nemá žádnou přírodně - geografickou ani historickou osnovu. (KLEMENČIĆ (1991a), s. 185 – 186)
Rumunsko	557	? / 1923	NE	částečně	Severní část rumunsko-jugoslávské hranice (v Banátu) byla určena po první světové válce, nemá žádný starší základ, zhruba ale odpovídá hranici etnické. Jižní část hranice tvoří řeka Dunaj a je podstatně starší, odpovídá hranici valašského a srbského knížectví z tureckých dob, jako výrazný hydrologický předěl měl ale hraniční charakter prakticky vždy.
Bulharsko	536	1833 / 1878 / 1913/ 1919	původně NE	převážně NE	Jednotlivé etapy vzniku bulharsko-jugoslávské hranice odpovídají postupnému teritoriálnímu růstu Srbska a do balkánských válek a výsledkům Neuillyské mírové smlouvy (1919).
Řecko	262	1913	původně NE	NE	Hranice vznikla jako důsledek balkánských válek. Precizně vyznačena byla až po první světové válce, poslední sporné úseky byly rozhraničeny v roce 1929 (KLEMENČIĆ (1991b), s. 320).
Albánie	495		NE	částečně	Práce rozhraničovací komise započatá v roce 1913 byla přerušena první světovou válkou, obnovena byla až v letech 1921–1925
Celkem	2969				

Poznámka, v případě těch úseků řek, kde se rychle vyvíjí říční koryto, je pojem „přírodní hranice“ poněkud zavádějící – např. k preciznímu zaměření chorvatsko-uherských hranic totiž došlo během josefinského katastru v 2. polovině 18. století a od té doby nebyly prováděny změny přizpůsobující průběh hranice změnám říčního koryta.

Pramen: Jugoslavijska 1918–1988, s. 16, podle stejného zdroje je délka pobřeží 2092 km (Ale: Statistički ljetopis 1997. Hrvatska republika, s. 36 udává jen u Chorvatska délku pobřeží 5 835 km (tj 1 777 pobřežní linie pevniny, 4 058 km pobřeží ostrovů), interpretace stáří hranic viz KLEMENČIĆ (1991), s. 182

9.3 Vznik federace a utvoření subjektů federace

9.3.1 Vytvoření subjektů federace

Jak četnické hnutí tak partyzánské vedení počítalo s federalizací poválečné Jugoslávie. Pro komunistický odboj byla federace jedinou možnou formou rovnoprávného soužití národů, četnici v ní viděli hlavně nástroj proti „rozpuštění“ Srbska v Jugoslávii. Programovým dokumentem

četnického odboje byl Moljevičův plán „Homogenního Srbska“ (viz obr. 9), který předpokládal, že poválečná Jugoslávie bude federací tří zemí – Srbska, Slovinska a Chorvatska. Tyto země měly podle plánu mít jasně vymezené hranice a přesídlováním a výměnami obyvatelstva měly být národnostně „homogenizovány“, ve federaci pak mělo dominovat Srbsko.⁴²⁶

Představy partyzánů o struktuře federace, počtu členů a míře jejich samosprávy se vytvářely až v průběhu války a jen zčásti navazovaly na předválečný program KS Jugoslávie.⁴²⁷ Už v organizační struktuře partyzánských oddílů byly jisté prvky federalismu: regionální vojenská velení (hlavní štáby pro Srbsko, Chorvatsko, Slovinsko atd.), zemská politická vedení, z kterých se postupně vyvinuly faktické vlády jednotlivých zemí, a pod.

Na svém 2. zasedání 29.–30. 11. 1943 AVNOJ přijal rozhodnutí, že se „Jugoslávie vytváří na demokratickém federativním základě jako státní společenství rovnoprávných národů“, otázka subjektů federace i jejich hranic zůstala ovšem otevřená.⁴²⁸ Rozhodnutí mluví pouze o tom, že federace „zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Chorvatů, Slovinců, Makedonců a ČernoHORCŮ, resp. národů Srbska, Chorvatska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny“.⁴²⁹ Přitom hned v následujícím článku je proveden výčet zemských antifašistických rad národního osvobození, které „vyvíjejí činnost již nyní, v době národněosvobozené války“. Ten obsahuje kromě šesti výše zmíněných také Zemskou antifašistickou radu národního osvobození Sandžaku.

Systém republik a jejich hranice se vytvářely v letech 1943 až 1945 do jisté míry živelně a tyto útvary nebyly ani čistě historické, ani etnické. Zečević⁴³⁰ si všímá toho, že hranice územních organizací KSJ⁴³¹ se staly v zásadě hranicemi federálních jednotek, i když připouští, že „yet no decision exists for party borders“. Jelić⁴³² uvádí, že byly výsledkem anifašistického boje a rozhodnutí nejvyšších stranických a státních orgánů a byly svázány s novým politickým systémem moci. Ve většině případů pak hrála hlavní roli „historická kontinuita hranic“.

Jisté je to, že prozatímní parlament ani ústavodárné shromáždění nepřijalo právní akt, který by hranice mezi federálními jednotkami přímo definoval. Podobné rozhodnutí neučinila ani vláda resp. Národně osvobozená rada. Jako velmi pravděpodobné se tak jeví to, že o územních otázkách rozhodovalo tehdejší nejdůležitější centrum moci – Politické byro ÚV KSJ resp. úzký okruh lidí kolem Tita. Čavoški⁴³³ tuto skupinu dokonce identifikuje jmenovitě – kromě Tita Aleksandar Ranković, Milovan Đilas a Edvard Kardelj a vyslovuje domněnku, že tato skupina přijala rozhodnutí o počtu a hranicích fed. jednotek pouze ústně a bezprostředně poté je uvedla v život.

⁴²⁶ V plánu se doslova píše: „Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodna imati hegemoniju u Jugoslaviji“ – plný text je např. ve VOJNOISTORIJSKI INSTITUT (1981), s. 1–10.

⁴²⁷ Ta svůj postoj k územní celistvosti Jugoslávie nekolikrát změnila v souladu se stanovisky Kominterny – krajními body přitom byl požadavek rozdělení Jugoslávie na 4 národní státy a představa vytvoření širší balkánské federace; konstantou bylo však akceptování Srbů, Slovinců, Chorvatů a Makedonců za samostatné národy – SAVOVIĆ – PRLJA (2008), s. 115–116.

⁴²⁸ VLČEK a kol. (1983).

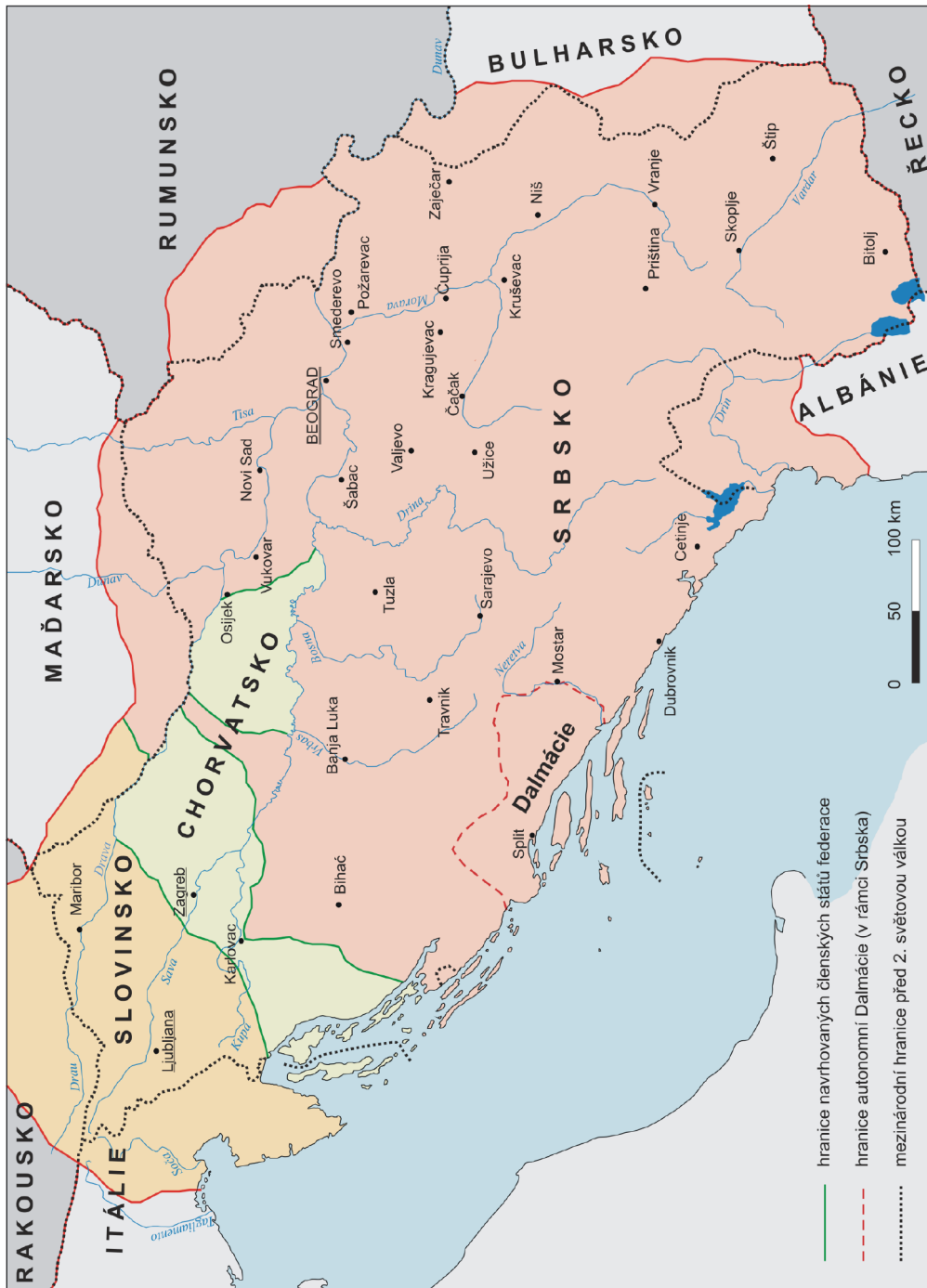
⁴²⁹ „...će obezbediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine ...“ – edice dokumentu např. v ČULINOVIĆ (1968), s. 497–499.

⁴³⁰ ZEČEVIĆ – LEKIĆ (1991), s. 10, obdobně SAVOVIĆ – PRLJA (2008), s. 117.

⁴³¹ Od roku 1937 letech působily v rámci Komunistické strany Jugoslávie 2 národní organizace (KS Slovinska a KS Chorvatska), pro oblasti, kde nepůsobily národní komunistické strany, byla vytvořena oblastní vedení pro Dalmácii, Srbsko, Černou Horu, Bosnu a Hercegovinu, Vojvodinu, Kosovo a pro Makedonii (v jejím případě se počítalo s budoucím vytvořením národní kom. strany) – ČAVOŠKI (1991), s. 53–54; SAVOVIĆ – PRLJA (2008), poznámka pod čarou 4.

⁴³² JELIĆ (1991), s. 2.

⁴³³ ČAVOŠKI (1991), s. 34.

Obrázek 9: Moljevićův plán rozšíření a federalizace Jugoslávie

Původně se předpokládalo, že federativní Jugoslávie se bude skládat z Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, Chorvatska, Makedonie, Sandžaku, Slovinska a Srbska. Nejasné bylo během války postavení Vojvodiny, Kosmetu, Dalmácie a Istrie. Všechna tato území měla do jisté míry autonomii, kterou v menším rozsahu disponovala i Slavonie, a specifické postavení měly i jiné regiony – např. Krajina. V případě Kosova dokonce nebylo během války zcela jasné, jestli se obnoví jeho příslušnost k Jugoslávii nebo bude ponecháno Albánii. Můžeme tedy konstatovat, že kromě federálních jednotek zde existovala řada oblastí se zvláštní územní organizací. Prakticky v každé fed. jednotce byl nějaký kandidát na autonomii. Zečević⁴³⁴ uvádí kromě výše zmíněných i Boku, Hercegovinu, Dubrovnik a „pravděpodobně i Kraňsko a Štýrsko ve Slovinsku“. Podobný výčet provádí i Čavoški,⁴³⁵ který klade při výčtu potenciálních autonomních území do jedné řady s Kosmetem a Vojvodinou i Pančevo a Zemun. Vytvoření tak velkého počtu autonomních území by mohlo ohrozit tehdejší jednoznačnou tendenci k vytvoření federace národních států podle sovětského vzoru. Ze sovětského modelu federace se ostatně vymykala i Bosna a Hercegovina. Názory komunistického vedení na její postavení ve federaci se vyvíjely od původního návrhu, aby tvořila autonomní část Srbska nebo Chorvatska, přes úvahu, že by se mohla stát autonomním útvarem (ne ale plnoprávnou republikou) podřízeným přímo federálním orgánům až k jejímu uznání za federální republiku.⁴³⁶

Tab. 13: Průběh vytváření politických orgánů komunistického odboje a konstituování subjektů jugoslávské federace⁴³⁷ (1944)

Země	Název nejvyššího politického orgánu komunistického odboje	Datum založení	Datum schválení rezoluce 2. zasedání AVNOJ
Slovinsko	Slovinský národněosvobozenecký odbor	27. 4. 1941	19. 2. 1944
Chorvatsko	ZAVNO Chorvatska	2. 3. 1943	9. 5. 1944
Černá Hora	ZAVNO Černé Hory a Boky	8. 2. 1942	14. 7. 1944
Bosna a Hercegovina	ZAVNO Bosny a Hercegoviny	20. 11. 1943	1. 7. 1944
Makedonie	Antifašistické shromáždění národního osvobození Makedonie	2. 8. 1944	2. 8. 1944
Srbsko	Antifašistická skupština národního osvobození Srbska	11. 11. 1944	11. 11. 1944
Sandžak	ZAVNO Sandžaku	26. 11. 1943	—

Podle KLEMENČIĆ (1991b), s. 323 a následující

Vysvětlivky: ZAVNO = zemský antifašistický výbor národního osvobození, u dat založení je uvedeno: v případě Slovinska založení Slovinské národněosvobozenecké fronty, u Chorvatska Iniciativního výboru ZAVNO Chorvatska, u Č. H. Národněosvobozeneckého odboru pro Černou Horu a Boku, v ostatních případech orgánu uvedeného ve třetím sloupci.

V průběhu roku 1945 bylo rozhodnuto o definitivním statutu Sandžaku, Kosova a Metohije a Vojvodiny. Antifašistický výbor národního osvobození Sandžaku rozhodl 29. března 1945 v Novém Pazaru, že: „1. že okresy Pribojski, Mileševski, Zlatarski, Sjenički, Deževski a Štavički

⁴³⁴ ZEČEVIĆ – LEKIĆ (1991), s. 20.

⁴³⁵ ČAVOŠKI (1991), s. 35.

⁴³⁶ HLADKÝ (1995), s. 250.

⁴³⁷ Tj. data, kdy nejvyšší politické orgány komunistického odboje schválily rezoluci 2. zasedání AVNOJ.

budou připojeny k federálnímu Srbsku a okresy Pljevaljski (s bývalým Boljaničským) a Bjelopoljski (s bývalým Lozanským) k Černé Hoře; 2. že Antifastický výbor národního osvobození Sandžaku se okamžitě rozpouští“.⁴³⁸ Tímto krokem byla vlastně obnovena černo-horsko-srbská hranice existující po ukončení balkánských válek.

Kosovo bylo po obsazení jugoslávskou armádou, od 8. února 1945, pod vojenskou správou, politický orgán komunistického odboje obdobný republikovým ZAVNO se během války nevytvořil.⁴³⁹ Teprve v červenci 1945 byla zorganizována Oblastní lidová skupština Kosova a Metohije, která 10. 7. 1945 odsouhlasila připojení Kosova k federálnímu Srbsku. V příslušné rezoluci se přitom neobjevila zmínka o tom, že by Kosovo mělo mít v rámci Srbska autonomii.⁴⁴⁰ Podobně 31. července 1945 požádali delegáti ústředního lidového osvobozenického výboru pro Vojvodinu, aby AVNOJ „vyhověl přání lidu Vojvodiny a přijal rozhodnutí o včlenění *autonomní* Vojvodiny do Srbska“. Příslušnost Vojvodiny i Kosova k Srbsku pak formálně potvrdil zákon o administrativním členění Srbska platný od 9. 9. 1945.⁴⁴¹

O tom, že by tyto akty vyjadřovaly skutečně vůli lidu, si není třeba dělat iluze. Hradečný je označuje za „frašku zinscenovanou komunistickým režimem“.⁴⁴² Důvod těchto kroků vidí Jelić v Titově snaze „koupit si Srby“, protože srbské území bylo v letech 1941–1944 vně partyzánského boje a pročetnický naladěný obyvatelstvo muselo být získáno pro myšlenku federace.⁴⁴³ Pirjevec se domnívá, že se jednalo o kompromis, který nejlépe uspokojil protichůdné zájmy všech stran, a uvádí, že při jednáních Srbové neuspěli se svým požadavkem na Bosnu a Hercegovinu⁴⁴⁴, kterou požadovali jako kompenzaci za ztrátu Černé Hory a Makedonie.⁴⁴⁵ Také Horvat připouští, že o statutu Vojvodiny, Sandžaku a Kosova rozhodovalo na svých poradách nejužší stranické vedení, konstatuje však, že tato jednání probíhala „bez nacionálních sentimentů“ a že v případě Kosova komunisté ani příliš nelpěli na tom, aby zůstalo součástí Jugoslávie.⁴⁴⁶

Všechna výše popsaná rozhodnutí byla potvrzena prezidiem AVNOJ 10. srpna 1945. Jeho usnesení je zřejmě prvním oficiálním aktem, ve kterém se definují hranice za války vzniklých jednotek (srbsko-černo-horské). Podobné rozhodnutí existuje už jenom pro „provizorní demarkaci“ mezi Chorvatskem a Vojvodinou. Výsledný stav zachycují tab. 14 a 15 a obr. 10.

⁴³⁸ Podle PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 621.

⁴³⁹ SAVOVIĆ – PRLJA (2008), s. 119.

⁴⁴⁰ STOJKOVIĆ (1998b), s. 672–674; PETRANOVIĆ – ZEČEVIĆ (1985), s. 621.

⁴⁴¹ Službeni glasnik Srbije, br. 28/45 od 9. septembra 1945, pod číslem 233.

⁴⁴² HRADEČNÝ (1994).

⁴⁴³ JELIĆ (1991), s. 12.

⁴⁴⁴ V tom případě by byla pravděpodobně autonomní oblastí.

⁴⁴⁵ PIRJEVEC (1995), s. 163–164.

⁴⁴⁶ Žujović na konferenci o cílech národněosvobozenické fronty Srbska v prosinci 1944 dokonce prohlásil, že by se komunisté nebránili myšlence na předání oblasti Albánii, pokud by „se Albánie organizovala na stejných principech“ jako Jugoslávie. Konečné rozhodnutí o Kosovu padlo v únoru 1945 na poradě stranických vůdců Jugoslávie, Srbska a Kosmetu, na které se kromě varianty autonomní oblasti Srbska živě diskutovala i možnost spojení Kosova s Albánií a Albánie s Jugoslávií (HORVAT (1988), s. 60).

Tab. 14: Struktura jugoslávské federace (1945–1991)

Republika	Hlavní město	Of. zkratka		Rozloha [km ²]			Počet obyvatel (sčítání 1981)
		do 1963	od 1963	1945	1947	1954	
Bosna a Hercegovina	Sarajevo	NR BiH	SR BiH	51 129	51 129	51 129	4 124 256
Černá Hora	Podgorica/ Titograd	NRCG	SRCG	13 812	13 812	13 812	584 310
Chorvatsko	Zagreb	NRH	SRH	52 678	56 263	56 538	4 601 469
Makedonie	Skopje	NRM	SRM	25 713	25 713	25 713	1 909 136
Slovinsko	Ljubljana	LRS	SRSI	15 849	19 992	20 251	1 891 864
Srbsko	Beograd	NRS	SRSr	88 361	88 361	88 361	9 313 676
Jugoslávie	Beograd	FNRJ	SFRJ	247 542	255 270	255 804	22 424 711

Podle: Jugoslavija 1918–1988 (1989), s. 16

Poznámka: oficiální názvy subjektů federace byly v roce 1945 *Demokratska Federalna* ...[např. *Hrvatska*], v letech 1945–1963 *Narodna Republika*...[např. *Hrvatska*], (slovincky: *Ljudska Republika Slovenija*), poté *Socijalistička Republika*... (slovincky *Socijalistična Republika Slovenija*). Hlavní město Černé Hory Podgorica mělo v letech 1946–1992.

Tab. 15: Autonomní oblasti Srbska (od roku 1945)

Autonomní oblast	Hlavní město	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1981)
Vojvodina	Novi Sad / Újvidék	21 506	2 034 772
Kosovo	Priština / Prishtinë	10 887	1 584 440
Srbsko bez AO	-	55 968	5 694 464
Srbsko	Beograd	88 361	9 313 676

Podle: Jugoslavija 1918–1988, s. 16

Poznámka: oficiální názvy Vojvodiny: do roku 1963 *Autonomna Pokrajina Vojvodina*, 1963–1990 *Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina*, poté *Autonomna Pokrajina Vojvodina*
 oficiální názvy Kosova: do r. 1963 *Autonomna kosovsko-metohijska oblast / Autonomna Oblast Kosovo i Metohija*, v letech 1963–1970 *Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija*, 1970–1990 *Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo*, od roku 1990 *Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija*

Obrázek 10: Správní členění poválečné Jugoslávie (stav po roce 1954)

9.3.2 Hranice federálních jednotek

Naprostá většina hranic mezi republikami byla vedena po starých politických nebo administrativních hranicích (slovinско-chorvatská⁴⁴⁷, hranice Bosny⁴⁴⁸ atd.). Hranice bez dřívějšího historického podkladu jsou spíše výjimečné.

Velmi problematické bylo zejména vymezení **chorvatsko-srbské (vojvodinské) hranice**. Vnitrostranické spory o to, komu bude patřit Srem, případně jak bude rozdělen, začaly už v roce 1942. V lednu 1942 Vrchní štáb rozhodl, že na území Slavonie včetně Sremu „až k Bělehradu“ se vytvoří jedno operativní velení, podřízené Hlavnímu štábu Chorvatska, počátkem července 1943 však Tito toto rozhodnutí změnil a za novou hranici určil linii Vukovar–Vinkovci–Županja a vše na východ od ní podřídil Hlavnímu štábu Vojvodiny.⁴⁴⁹ To vyvolalo ostrou nesouhlasnou reakci oblastního vedení Komunistické strany Chorvatska a opakující se spory se stranickými funkcionáři ve Vojvodině.

Po ukončení války byl tento hraniční problém předán k rozhodnutí předsednictvu AVNOJ, vzhledem k tomu, že jeho rozhodnutí byla předem diskutována v politickém byru ÚV KSJ, můžeme za rozhodujícího činitele považovat spíše je. 19. 6. 1945 byla jmenována předsednictvem AVNOJ pětičlenná komise pro určení hranice mezi Chorvatskem a Vojvodinou. Ta předložila své závěry vedení komunistické strany už za týden – 26. 6. 1945.

Ve zdůvodnění jejího návrhu je zajímavé vymezení sporného území i důvody uvedené pro rozhraničení. Sporná byla příslušnost: severní Bačky (okresy Subotica, Sombor, Apatin, Odžaci), Baranje a části Sremu (okresy Vukovar, Šid, Ilok). Z okresů první skupiny měla Subotica „výraznou většinu Chorvatů“, ti také převažovali ve venkovských oblastech okresu Sombor a Apatin. Právě etnické složení daného území bylo příčinou úvah o jeho spojení s Chorvatskem. Komise to ale nedoporučila s tím, že se jedná o nepřirozený, komunikačně necelistvý pás, navíc by se Subotica stala hraničním městem odtrženým od svého zázemí. Situace by se ale změnila, pokud by, jak komise předvídá, došlo k „rozšíření jugoslávského území na sever od staré hranice s Maďarskem“.⁴⁵⁰

Baranju komise předala Chorvatsku (historicky mu toto území nikdy předtím nepatřilo) z důvodu relativní chorvatské většiny mezi slovanskou menšinou,⁴⁵¹ a také pro „přirozenou spádovost na západ“.

Nejsložitějším problémem bylo rozhraničení ve sporných oblastech Sremu: zde komise navrhla hranici vedenou mezi Vukovarem a Šidem tak, aby na chorvatské straně zůstalo území kompaktně osídlené Chorvaty. Otázku příslušnosti Iloku (s chorvatskou většinou) nechala ko-

⁴⁴⁷ Výjimkou je pouze Mezimuří, kde Slovinsku patří i několik do roku 1918 uherských vesnic (Gibina, Globoka, Kopriva, Razkrižje, Šprinc, Veščica) – KLEMENČIĆ (1991b), s. 326.

⁴⁴⁸ Opět s drobnou výjimkou posunu chorvatsko-bosenské hranice západně od Bihaće ve prospěch Bosny – původně chorvatské vesnice Medudražje, Skočaj a Zavalje. V tomto případě ale byla historická hranice narušena už v roce 1929 novou hranicí Vrbaské a Sávské bánoviny. (KLEMENČIĆ (1991b), s. 327, BOBAN (1993), s. 58). Podstatnější změna oproti historické bosenskohercegovské hranici byla provedena už v roce 1945 v oblasti jednoho ze dvou páسů spojujících Bosnu s mořem. Území katastrálních obcí Sutorina a Kruševica (celkem asi 75 km²) se stalo součástí Černé Hory, fakticky tedy byla respektována administrativní změna z dob předválečné Jugoslávie, kdy byla v roce 1929 vytvořena z katastrálních obcí Sutorina a Kruševica obec Primorska, která přešla v roce 1936 do správy Bokotorského okruhu – viz TUNO a kol. (2011), s. 31.

⁴⁴⁹ Problematikou se podrobně zabývají zejména ŠTAMBUK-ŠKALIĆ (1995), JELIĆ (1991).

⁴⁵⁰ V červnu 1945 ještě nebyla budoucí příslušnost Maďarska k východnímu bloku zaručena, vůči spojencům Jugoslávie žádné územní nároky neuplatňovala.

⁴⁵¹ Ještě v roce 1910 v oblasti dominovali Maďaři (40 %) a Němci (27 % – KLEMENČIĆ (1992), s. 19), v první Jugoslávii pak narostl podíl slovanské složky obyvatelstva a v bezprostředně poválečném období navíc docházelo k výměně obyvatelstva, což ztěžovalo možnost určení skutečných etnických poměrů.

mise otevřenou, doporučila ale aby zůstal ze stejných důvodů jako Subotica (odtržení od zázemí) ve Vojvodině.⁴⁵²

Předseda rozhraničovací komise Aleksa Đilas ve svých vzpomínkách uvádí, že jednání komise bylo do jisté míry motivováno i strachem z toho, aby se nestala maďarská menšina ve Vojvodině příliš početná.⁴⁵³

Návrh komise byl stranickými vůdci přijat, což umožnilo, aby Národní skupština Srbska přijala 1. 9. 1945 zákon o Autonomní oblasti Vojvodině, jehož první článek upřesňuje i „dočasnou“ hranici (*privremena granica*) – má vést Dunajem od maďarské hranice do Iloku a dále na jih tak, aby Ilok, Šarengrad a Mohovo připadly Chorvatsku.⁴⁵⁴ Problém Iloku byl tedy rozhodnut ve prospěch Chorvatska. Jelič⁴⁵⁵ uvádí, že město bylo připojeno k Chorvatsku na základě rozhodnutí místních obyvatel.

V březnu 1947 navrhl ÚV KS Srbska ještě jednu menší korekci hranic – výměnu vesnice Bapska-Novak (dnes Bapska), ležící dosud ve Vojvodině, za vesnici Jamena. Důvodem bylo údajně etnické složení obyvatelstva, a také jeho přání. ÚV KSCH na to přistoupil. Takto upravená hranice se později již neměnila.

Složitějším (ale víceméně pouze právním) problémem je otázka, kdy a jakým způsobem se z „dočasných“ hranic z roku 1945 stala „definitivní“. O mezirepublikových hranicích rozhodla nová ústava FLRJ z ledna 1946 ve svém čl. 12, který ustanovoval, že „Vymezení území lidových republik provádí Lidová skupština FLRJ. Hranice lidové republiky nemohou být změněny bez jejího souhlasu.“⁴⁵⁶ Jelič⁴⁵⁷ se domnívá, že právě ústava FLRJ a ústavy lidových republik přijaté na počátku roku 1947 systém mezirepublikových hranic dodatečně legalizovaly, srbsští autoři o tom ale spíše pochybují. V letech 1945 až 1947 byly republikové hranice právně uznány prostřednictvím zákonů jednotlivých republik o jejich územním členění.

Bez historického podkladu byla také vymezována **makedonsko-srbská** a **kosovsko-srbská** hranice, na rozdíl od srbsko-chorvatského sporu ale v podstatě bez vážnějších kontroverzí. Došlo i ke změně černo-horsko-srbské hranice jižně od Ibru – k autonomnímu Kosovu v rámci Srbské LR připadla i Metohija, která byla po balkánských válkách černo-horská.

V květnu 1946 jugoslávská vláda požádala vlády republik, aby jí poslaly případné návrhy na změny mezirepublikových hranic s dokumentací o národnostním složení, ekonomických vazbách a důvodech navrhované změny, aby se zabránilo případným pozdějším nedorozumněním nebo sporům.⁴⁵⁸ Např. srbská vláda na základě této výzvy požádala o úpravy všech svých vnitrojugoslávských hranic – nejčastěji s poukazem na etnickou příslušnost obyvatel, případně na přirozenou spádovost nebo dopravní spojení pohraničních vesnic.⁴⁵⁹ Dříve zmíněná výměna Jamena za vesnici Bapska mezi Chorvatskem a Vojvodinou patří k těmto již jen technickým úpravám vnitřních jugoslávských hranic, které byly realizovány v 2. polovině 40. a na počátku 50. let.⁴⁶⁰

452 JELIČ (1991), s. 18–19.

453 ĐILAS (1990), s. 243.

454 BOBAN (1993), s. 55.

455 JELIČ (1991), s. 30.

456 Citováno podle edice dokumentu v ČULINOVIĆ (1968), s. 558.

457 JELIČ (1991)

458 JELIČ (1991), s. 30, BOBAN (1993), s. 56; KAMBEROVIĆ (1999), s. 204.

459 PAVLICA (2004), s. 94; většina požadavků ale nebyla vůbec řešena, zejména v případech, kdy se argumentace opírala o dopravní problémy a přirozenou spádovost – např. zůstala zachována i bosenská exkláva v Srbsku – ČIRKOVIĆ – GOLIĆ (2007), s. 331.

460 Touto problematikou se zabýval např. ZEČEVIĆ – LEKIĆ (1991), s. 30–45, který uvádí podrobnosti řady vnitrojugoslávských hraničních sporů na přelomu 40. a 50. let, v mnoha případech ale neuvádí, jestli nakonec došlo k hraniční změně. V kombinaci s jinými zdroji se podařilo zaznamenat:

Hodnocení systému mezirepublikových hranic vytvořených po válce v Jugoslávii se výrazně liší podle národnosti autorů. Srbové je většinou zpochybňují: Zečević (1991) je označuje pro nejasný mechanismus jejich vzniku za nelegitimní či pouze částečně legitimní po celou dobu existence Jugoslávie, podobně Marković⁴⁶¹ píše o hranicích „vně právního systému“, chorvatští a slovinští autoři hranice federálních jednotek Jugoslávie většinou oceňují jako rozumný kompromis – např. Boban⁴⁶² hodnotí „AVNOJské“ hranice jako výsledek realistického přizpůsobení komunistického programu historickým skutečností a zdůrazňuje, že až na výjimky jsou historické (viz následující tabulka). Jejich prosazení označuje za porážku velkosrbského hegemonismu, oživení diskuse o vnitrojugoslávských hranicích na konci 80. let pak přičítá právě obnově srbské hegemonistické vize. Přitom ale musíme souhlasit s Pirjevcem,⁴⁶³ který srovnává způsob vzniku poválečného uspořádání Jugoslávie s obdobným procesem v letech 1918–1921 a uvádí, že v obou případech se jednalo o výraz vůle malé skupinky osob, která díky svému mocenskému postavení mohla rozhodovat bez účasti obyvatelstva.

Tab. 16: Základní charakteristika vzájemných hranic republik jugoslávské federace

Úsek	Délka (km)	Stáří	Etnický základ	Přírodní prvky	Poznámky
Chorvatsko – Slovinsko	501	10.–16. století	ano	zčásti (78 %) ^{C)}	Nejstarší a nejstabilnější v oblasti, od středověku mají nepřetržitě charakter státní nebo alespoň administrativní hranice, kopírují hranice bývalých feudálních panství. Podstatně mladší jsou jen úseky v Mezimuří (1945), bývalé Istrii (1945/47) a bývalém Svobodném území Terstu (1954) měly. ^{A)}
Chorvatsko – Bosna a Hercegovina	932	1699/1791	ne	ano	Kopíruje bývalou turecko-rakouskou hranici definovanou v severním úseku mírem v Karlovcích (1699), v jižním svištokvským mírem (1791), později jen drobné korektury.
Chorvatsko – Černá Hora	25	1699/1700	převážně ano	ne	Původně západní hranice úzkého pásu tureckého území oddělujícího od sebe Dubrovnickou a Benátskou republiku, později část hranice dalmatsko-bosenské.

- 11. 6. 1949 byly znovupřipojeny černohorské vesnice Kruševo a Vučevo k Bosně a Hercegovině (Uradni list FLRJ, št. 50, 11. 6. 1949, s. 732; Službeni list NR BiH, br. 43, 27. 10. 1949) – v tomto případě šlo o vesnice osídlené černohorským obyvatelstvem, které byly do roku 1941 součástí Bosny, za války byly ale připojeny k Černé Hoře KAMBEROVIĆ (1999), s. 204
- 30. 3. 1953 byly k Chorvatsku připojeny bosenskohercegovské vesnice Kestenovac, Bosanski Štrpci, Seoce, Drenovac, Lički Tiškovac (Uradni list FLRJ, št. 14, 30. 3. 1953, s. 145; Službeni list NR BiH, br. 13, 20. 5. 1952; KATZ (2008), s. 173)
- 4. 4. 1956 provedena korektura slovinško-chorvatské hranice, Slovinsko obdrželo vesnice Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači-Boškini, Močunigi, Pregara a Sirči (Uradni list FLRJ, št. 15, 4. 4. 1956, s. 253)
- 12. 12. 1956 byla k Chorvatsku připojena z Bosny vesnice Bušević (Uradni list FLRJ, št. 51, 12. 12. 1956, s. 831)
- v roce 1959 byla ke Kosovu připojena obec Leposavić, ležící původně ve vnitřním Srbsku (jako součást obce Raška)
- dvakrát se po druhé světové válce měnila hranice mezi Chorvatskem a Slovinskem na řece Kolpa. Tři levobřežní vesnice – Marindol, Milići / Milići a Paunovići / Paunovići – které byly původně chorvatské (osídlené ale uniatskými Srby) a v roce 1941 připadly Lublaňské provincii, zůstaly i krátce po válce Slovinsku, 11. 6. 1946 byly navráceny Chorvatsku, ale už 14. 4. 1952 byly opět spojeny se Slovinskem (BOBAN (1993), s. 60, SEROVAC (1964))
- několikrát byla změněna hranice Vojvodiny s vnitřním Srbskem – vždy v souvislosti s rozšiřováním území Bělehradu (např. MELIK (1949a), s. 305).

⁴⁶¹ MARKOVIĆ (1991), s. 9.

⁴⁶² BOBAN (1993), s. 62.

⁴⁶³ PIRJEVEC (1995), s. 140.

Úsek	Délka (km)	Stáří	Etnický základ	Přírodní prvky	Poznámky
Srbsko – Chorvatsko	241	1945	ne	ne	Hranice vede po bývalých katastrálních hranicích a proto se nedrží přesně říčního koryta Dunaje. ^{B)}
Srbsko – Bosna a Hercegovina	357	1833 - 1913	ne	zčásti	Odpovídá hranici Turecka (a později rakousko-uherské Bosny) s postupně se osvobozujícím Srbskem tak, jak vznikala do roku 1913.
Černá Hora – Bosna a Hercegovina	249	1878/1913	ne	zčásti	Pouze nejjihnější úsek je novější – po válce dostala Černá Hora úzký pás území spojující Bosnu a Hercegovinu s Kotorským zálivem a poslední korektury hranice byly provedeny v roce 1949. ^{A)}
Černá Hora – Srbsko	211	1913/1945	zčásti	zčásti	
Makedonie – Srbsko	240	1945	zčásti	ne	
Vojvodina – (Vnitřní) Srbsko	.	1699/1945	ne	ano	Hranice v hlavních rysech odpovídá hranici Uherska a Turecka tak, jak se ustálila v průběhu 18. století. Jedinou výjimkou je okolí Bělehradu, kde byla během existence FLRJ/SFRJ několikrát posunuta při administrativních reformách.
Kosovo – (Vnitřní) Srbsko	.	1945	zčásti	zčásti	

Podle KLEMENČIČ (1997)

Poznámky: A) KLEMENČIČ (1991b), s. 322–323, B) BOBAN (1993), s. 56; C) BOGNAR – BOGNAR (2010), s. 189–191.

9.3.3 Charakter jugoslávského federalismu a jeho vývoj

9.3.3.1 Jugoslávský federalismus

Jugoslávská federace byla organizována přesně podle sovětského modelu uspořádání národnostně heterogenních států. Jednotlivým národům bylo formálně zaručeno právo na svébytný vývoj ve vlastních národních republikách – členských státech federace, které byly obdařeny širokými právy včetně práva na odtržení, na druhé straně ale politickou moc monopolizovala komunistická strana, která byla původně zcela centralizovaná a hierarchická. Za těchto podmínek byl federalismus pouhou fikcí bez reálného obsahu.⁴⁶⁴ Na druhé straně ale právě tento princip umožnil Jugoslávii udržet dlouhou dobu korektní mezietnické vztahy, už proto, že mocenská elita Svazu komunistů Jugoslávie byla (na rozdíl od SSSR) natolik národnostně fragmentována, že nemohla být chápána jako prostředek národnostního útlaku.

První poválečná ústava (1946), velice věrná kopie sovětské ústavy z roku 1936, charakterizovala Jugoslávii takto: „Federativní lidová republika Jugoslávie je svazovým lidovým státem republikánské formy, společenstvím rovnoprávných národů, které na základě práva na sebeurčení včetně práva na odtržení projevíly svou vůli žít společně ve federativním státě.“⁴⁶⁵ Všech šest členských států federace bylo označeno za lidové republiky, v rámci LR Srbsko byla zaručena existence autonomních útvarů Kosovo a Metohija a Vojvodina (měly různou míru autonomie).

⁴⁶⁴ VODOPIVEC (1994), s. 578, uvedené tvrzení v případě Jugoslávie ale platí pouze do 70 let, kdy byl SKJ federalizován.

⁴⁶⁵ Článek 1. Ústavy FLRJ, překlad in: VLČEK (1993).

Případné vytvoření dalších autonomních útvarů bylo prohlášeno za kompetenci federace, přesnější popis pravomocí autonomních území byl ale ponechán Srbsku.⁴⁶⁶

Na počátku roku 1953 byla Ústava FLRJ zcela přepracována, charakteristika federace ale zůstala obsahově totožná: formulace v preambuli hovořila o „svazovém státu suverénních a rovnoprávných národů“.⁴⁶⁷

Ústava ze 7. dubna 1963 použila při charakteristice jugoslávské federace tuto formulaci: „Socialistická federativní republika Jugoslávie je svazový stát dobrovolně sjednocených a rovnoprávných národů, socialistický demokratický útvar založený na moci pracujícího lidu a na principech samosprávy.“⁴⁶⁸ Ústava tedy změnila název země na **Socialistická federativní republika Jugoslávie** (*Socijalistička Federativna Republika Jugoslavia*, SFRJ) a dále zrovnoprávnila Kosovo a Metohiji s Vojvodinou – obě území dostala statut autonomní oblasti.⁴⁶⁹ I v této ústavě byla řešena otázka vytváření případných dalších autonomních oblastí, na rozdíl od úpravy z roku 1946 bylo toto právo přeneseno z federace přímo na republiky (v praxi by ale byly nutné i změny federální ústavy, protože ta obsahovala výčet autonomních oblastí).

Doplňky federální ústavy přijaté v roce 1971 v rámci ekonomické reformy nově definovaly Jugoslávii jako „státní pospolitost dobrovolně spojených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí“.⁴⁷⁰

Zatímco ústavy z let 1953 a 1963 redukovaly samosprávu autonomních oblastí v podstatě na pouhé správní okruhy Srbska,⁴⁷¹ od poloviny 60. let se projevuje zcela opačná tendence – autonomní oblasti postupně silně posílily své postavení (zejména po přijetí ústavních doplňků 26. 12. 1968) a v poslední ústavě SFRJ – přijaté roku 1974 – byly prakticky zrovnoprávněny s republikami. Federace byla nově definována jako „stát dobrovolně spojených rovnoprávných národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou součástí SR Srbsko“.⁴⁷² Autonomie tedy byly prohlášeny za subjekt federace i subjekt Srbska, a v konstrukci složení federálních orgánů byly s republikami prakticky zrovnoprávněny (např. měly vlastní zástupce v předsednictvu SFRJ, včetně zařazení do systému roční rotace jeho předsedy).⁴⁷³ V praxi to zpochybnilo územní integritu Srbska v rámci federace, protože jeho ústřední orgány měly nadále plnou pravomoc jen nad „vnitřním“ Srbskem.⁴⁷⁴ Stejná ústava také posílila kompetence republik, a Jugoslávie pak měla některé znaky konfederace.⁴⁷⁵

Zatímco státnost Slovinska, Chorvatska, Makedonie, Srbska a Černé Hory byla opřena o jejich charakter národních států, Bosna a Hercegovina představovala jakousi abnormalitu vzniklou na základě historicko-teritoriální tradice, tedy fenoménu, který byl komunistickému chápání státu naprosto cizí. Od počátku bylo její postavení federální republiky kompromisním řešením srbsko-chorvatského sporu o „právo“ na Bosnu a jako takové mělo toto řešení smysl pouze za ur-

466 SAVOVIĆ – PRLJA (2008), s. 121.

467 VLČEK (1993), s. 310.

468 Službeni list SFRJ, br. 14, od 10. aprila 1963. godine.

469 Tradičně se používá tohoto překladu srbského slova „покрајина“ (zřejmě pod vlivem autonomních oblastí v SSSR), což je dosti paradoxní, protože v době, kdy vedle sebe existovala vojvodinská „покрајина“ a kosovskometohijská „област“, se u nás mnohdy psalo o „Autonomním kraji Vojvodina“ a „Autonomní oblasti Kosmet“, přesnější by ale asi bylo: autonomní země.

470 CHOVANEC – TRELLA (1979), s. 39.

471 HRADEČNÝ (1994).

472 SAVOVIĆ – PRLJA (2008), s. 126.

473 MALIQI (1996), s. 140 dokonce píše o autonomních oblastech jako o „republikách de facto“.

474 Autonomní oblasti měly v rámci Srbska vlastní zákonodárství nepodřízené srbskému a některé další asymetrické výhody (např. právo vetovat srbskou ústavu, zatímco Srbsko vzhledem k nim toto právo nemělo).

475 POPOVIĆ (2011), s. 142; významná rozhodnutí ústředních orgánů musela být přijímána konsensem všech republik a autonomních oblastí, byl tedy zpochybněn federalistický princip samostatného rozhodování federálních orgánů.

čitých podmínek, mj. existence širšího (jihoslovanského) státoprávního společenství, uchování rovnováhy mezi Srby, Muslimy a Chorvaty v Bosně apod.⁴⁷⁶

Jugoslávie měla tedy v podstatě charakter federace národních států, přičemž postavení konstitutivního národa bylo příznáno v Chorvatsku dvěma národům (Chorvaté a Srbové) a v Bosně a Hercegovině dokonce třem národům (Muslimové, Srbové a Chorvaté).⁴⁷⁷ V rámci federace se jednotlivá etnika dělila na národy (s teoretickým právem na sebeurčení), národnosti (tj. přesahy národů, které vytvořily mimo rámec Jugoslávie národní státy, bez práva na sebeurčení) a etnické skupiny (ty na rozdíl od národnostních menšin neměly nikde svůj národní stát, pro jejich nepočtenost a rozptýlenost ale neměly právo na sebeurčení). I mezi jednotlivými národnostmi a etnickými skupinami ale existovaly rozdíly v míře práv, která jim jugoslávský stát zaručoval. Bugarski uvádí tuto kategorizaci (upraveno):

Tab. 17: Právní postavení národů, národností a etnických skupin v jugoslávské federaci

Kategorie	Právo na sebeurčení	Územní autonomie	Kulturní autonomie	Skupiny
I. (národy)	ANO	ANO (federální republika)	ANO	Černohorci, Chorvaté, Makedonci, Muslimové, Slovinci, Srbové
II. (národnosti)	NE	ANO (autonomní oblast)	ANO	Albánci, Maďaři
III. (národnosti)	NE	NE	ANO	Turci, Slováci, Rumuni, Bulhaři, Rusíni, Italové, Češi, Ukrajinci
IV.	NE	NE	ČÁSTEČNĚ	Romové
V.	NE	NE	NE	Němci, Rusové, Poláci, Řekové, Arméni

Podle: BUGARSKI, Ranko (1992): *Language in Yugoslavia: Situation, Policy, Planning*. IN: BUGARSKI – HAWKESWORTH ed. (1992), s. 10–26.

I v rámci jednotlivých „Bugarského kategorií“ ovšem můžeme najít vnitřní rozdíly: např. Muslimové na rozdíl od 5 zbývajících národů nedisponovali vlastními kulturně osvětovými a jazykovými institucemi typu akademie věd a umění.⁴⁷⁸

9.3.3.2 *Etnické procesy v poválečné Jugoslávii*

Složitý administrativní systém Jugoslávie zajišťoval prakticky všem přijatelné podmínky národnostního rozvoje, relativně nejméně vyhovoval Albáncům, kteří v Makedonii a Černé Hoře zůstali bez jakékoliv formy autonomie, navíc při své početní převaze nad Makedonci a Černohorci považovali statut národnosti za degradující. Naopak Makedoncům a Muslimům/Bosňákům, jejichž národní identita byla ještě v 40. letech tohoto století nevyhraněná, vytvořil ideální podmínky pro dokončení vlastní etnogeneze.

Potvrzením národně-uvědomovacího procesu Makedonců nebylo jen vytvoření vlastní státnosti, ale také dokončení kodifikace makedonského spisovného jazyka a (v komunistickém státě poněkud paradoxně) vytvoření vlastní pravoslavné církve. Z jazykového hlediska v podstatě až do

⁴⁷⁶ HLADKÝ (1995), s. 251.

⁴⁷⁷ Muslimové v Bosně byli uznáni za národ až v roce 1969 na 5. sjezdu SK BiH. V obou případech tím byly odstraněny tlaky na autonomii pro Srby, značná problematičnost této právní konstrukce se však projevila ve chvíli, kdy se Srbové jako konstitutivní národ rozhodli nepřijmout na počátku 90. let rozhodnutí zbývajících národů o státní formě.

⁴⁷⁸ BOUGAREL (2009), s. 123.

konce 2. světové války nemůžeme mluvit o kodifikované makedonštině, existovala pouze dosti rozdílná makedonská nářečí tvořící postupný přechod mezi srbsštinou a bulharštinou. V dubnu 1944 bylo, v podstatě na politickou objednávku, jedno z nich prohlášeno za standardní makedonštinu a teprve 3. května 1945 určila makedonská vláda písmo – upravenou azbuku (*makedonskata azbuka*).⁴⁷⁹ V poválečném období prodělal nový slovanský spisovný jazyk bouřlivý vývoj, který však podle většiny lingvistů není dosud, zejména v oblasti slovní zásoby, dokončen.⁴⁸⁰ Co se církevních poměrů týče, byl vývoj poněkud složitější: v roce 1958 se prohlásilo dosavadní Ochridské arcibiskupství Srbské pravoslavné církve za autonomní Makedonskou pravoslavnou církev, v roce 1967 dokonce oznámilo úplné oddělení od srbského pravoslaví a autokefalitu. Tento akt ale dodnes ostatní pravoslavné církve neuznávají – srbská se snaží obnovit svou jurisdikci, řecká pravoslavná církev a ekumenický patriarchát zase odmítají označení církve za „makedonskou“.

Zatímco v Makedonii uznání makedonského národa nepřineslo žádné nové národnostní tenze a naopak výrazně přispělo k urovnání srbsko-makedonských vztahů,⁴⁸¹ v Bosně a Hercegovině bylo prohlášení muslimského obyvatelstva za svébytný národ výsledkem poměrně zdouhavého procesu. V tomto případě totiž musely být zohledňovány i důsledky pro postavení republiky v rámci jugoslávské federace. Státní moc vytváření oddělené muslimské identity slavofonního obyvatelstva Bosny a Hercegoviny rozhodně neiniciovala ani ji „nebudovala“, zdá se ale, že ji pragmaticky uznala.⁴⁸² Projevem postupné akceptace reálného stavu byly změny přístupu k deklaraci národnosti v jugoslávských sčítáních (od označování slovanských muslimů za národnostně nevyhraněné přes kategorii národnostně nevyhraněných Jugoslávců ke kategorii Muslim ve smyslu národnosti), ale také uvedení muslimů v preambuli ústavy Bosny a Hercegoviny z roku 1963. Dne 17. 5. 1968 pak došlo na zasedání ÚV SK Bosny a Hercegoviny k definitivnímu uznání Muslimů za jeden ze tří bosenskohercegovských národů. Proces byl završen v roce 1974, kdy byli v nové ústavě SFRJ doplněni Muslimové jako šestý konstitutivní národ Jugoslávie.⁴⁸³ Zvláštní je volba označení „Muslim“ pro název národa, komunistický režim v Jugoslávii totiž patřil v rámci východního bloku spíše k těm nábožensky represivnějším. Kamberović⁴⁸⁴ to zdůvodňuje hlavně ohledem na národnostní individualitu Srbů a Chorvatů v Bosně (jméno Bosanci nebo Bosňáci by totiž mohlo vzbuzovat dojem celobosenského unitarismu), ale také snahou oslabit spjatost jejich identity s islámským náboženstvím (identifikace s osmanským kulturním dědictvím) a snahou posílit vedoucí pozice komunistů v této komunitě.

V době jejího vzniku byla Bosna zachována jako územně-správní jednotka pouze z vůle Chorvatů a Srbů a mohla být, pokud by se oba národy dohodly, i rozdělena, od 60. let se muselo počítat s muslimským národem se všemi formálně zaručenými právy, zejména právem na sebeurčení. Navíc ze skutečnosti, že Muslimové byli, na rozdíl od Srbů a Chorvatů, konstitutivním národem pouze v Bosně, intuitivně vyplývalo, že mají jakási nadstandardní práva na rozhodování o jejich dalším osudu. Jasně se tento posun projevil v průběhu rozpadu Jugoslávie, kdy se objevilo i teoretické zdůvodnění tohoto práva: Bosňáci/Muslimové jsou jako potomci bogomilů (sic!) jedinými

479 Viz Rešenje na Narodnata vlada na Federalna Makedonija za makedonskata azbuka, 3 maj 1945 g. IN: ANDONOV – POLJANSKI (1981), s. 647–648.

480 FRANOLIC (1980).

481 Zahraničněpolitický význam byl ale naprosto opačný: vztahy s Řeckem a Bulharskem byly nadále znehodnocovány jejich národnostní politikou v Egejské a Pirinské Makedonii.

482 KAMBEROVIĆ (2009), s. 68.

483 BOUGAREL (2009), s. 122.

484 KAMBEROVIĆ (2009), s. 69 a 73.

bosenskohercegovskými autochtony, zatímco Srbové a Chorvati představují pouze alochtonní přistěhovalce.⁴⁸⁵

Během existence SFRJ docházelo rovněž k pozvolným změnám etnického složení jednotlivých členských republik federace způsobeným migracemi a zejména rozdílnou mírou porodnosti jednotlivých etnických skupin. Ve všech republikách se v letech 1948–1991 snížil podíl „konstitutivních národů“ (viz tab. 18), nejvýrazněji v případě Srbů v Kosovu a Černohorců v Černé Hoře (pokles podílu Černohorců z 90,7 % v roce 1948 na 61,8 % v roce 1991 byl však do jisté míry způsoben emancipací muslimského obyvatelstva, které se, na rozdíl od Bosny, v prvních poválečných sčítáních deklarovalo jako Černohorci).⁴⁸⁶ Tyto změny sice nevedly k přehodnocení systému „konstitutivních národů“, zvýraznily však „albánský problém“, zejména otázku zajištění jejich národnostních práv v Makedonii (22,7 % podle sčítání v roce 1994, albánské odhady uvádějí až 40 %) a „sandžacký problém“, tj. otázku postavení muslimského obyvatelstva v bývalém Novopazarském sandžaku.

Tab. 18: Vývoj podílu konstitutivních národů na počtu obyvatel jednotlivých republik a autonomních oblastí v poválečném období (zahrnuje též menšiny s výraznějším podílem)

Republika, území národ(-nost)	Podíl příslušníků dané národnosti na celkovém počtu obyvatel republiky [v %]						
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1948–1991
BOSNA A HERCEGOVINA							
Muslimové	30,7	31,3	25,7	39,6	39,5	43,7	+ 13,0
Srbové	44,3	44,4	42,9	37,2	32,0	31,4	- 12,9
Chorvati	23,9	23,0	21,7	20,6	18,4	17,3	- 6,6
ČERNÁ HORA							
Černohorci	90,7	86,6	81,4	67,2	68,5	61,8	- 29,1
Muslimové	0,1	1,5	6,5	13,3	13,4	14,6	+ 14,5
CHORVATSKO							
Chorvati	79,2	79,6	80,3	79,4	75,1	78,1	- 1,1
Srbové	14,5	15,0	15,0	14,2	11,5	12,2	- 2,3
MAKEDONIE							
Makedonci	68,5	66,0	71,2	69,3	67,0	66,6	-1,9
Albánci	17,1	12,5	13,0	17,0	19,8	22,7	+ 5,6
SLOVINSKO							
Slovinci	97,1	96,4	95,6	93,7	90,5	87,8	- 9,3 %
SRBSKO - celá republika							
Srbové	73,9	73,8	74,6	71,2	66,3	65,9	- 8,0
Albánci	8,1	8,1	9,2	11,7	14,0	17,1	+ 9,0
Kosovo							
Albánci	68,5	64,9	67,1	73,7	77,4	81,6	+ 13,1
Srbové	23,6	23,5	23,5	18,4	13,2	9,9	-13,7

⁴⁸⁵ V údajné návaznosti na bogomilskou církev ovšem hledali „vědeckou“ oporu pro své historické nároky na Bosnu od druhé poloviny 19. století nejen muslimové (hlavní teze: bogomilové přestoupili jako celek na islám), ale i Srbové (bogomilství bylo podle nich čistě pravoslavným církevním útvarem) – podrobněji hlavně MATIJEVIĆ (2005).

⁴⁸⁶ Nepochybně také určitou roli sehrál příklon části Černohorců k srbské národnosti (1948: 1,7 %, 1991: 9,3 %)

Republika, území národ(-nost)	Podíl příslušníků dané národnosti na celkovém počtu obyvatel republiky [v %]						
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1948–1991
Vojvodina							
Srbové	50,6	51,1	54,9	55,9	54,4	56,8	+ 6,2
Maďari	25,8	25,4	23,9	21,7	18,9	16,9	- 8,6
Srbsko bez AO							
Srbové	92,1	91,7	92,5	89,5	85,4	87,9	- 4,2

Pramen: Jugoslavija 1918–1988, str. 49, <http://www.srbisvet.org.yu/www/brojke/tabele/t3-2.htm>, <http://www.sinf.gov.mk/Macedonia/EN/Geography/Population.htm>

Poznámka: poslední údaj pro Makedonii je z „opravného“ sčítání 20. 6. 1994, údaje pro Kosovo a Makedonii jsou zkráceny v letech 1953 a 1961 příklonem části Albánců k turecké národnosti (kvůli možnosti emigrace do Turecka), v roce 1991 bojkotem sčítání (albánské a „albanofilní“ zdroje odhadují skutečný podíl Albánců v Kosovu v roce 1991 na 90 % – KLEMENČIĆ (1997), s. 373)

Vysvětlivky: kurzívou jsou vyznačena etnika nemající na daném území statut konstitutivní národnosti

9.3.3.3 Etnické procesy spojené s rozpadem Jugoslávie

V období rozpadu Jugoslávie už byly všechny národně-integrační procesy uzavřeny a nedocházelo k žádnému zásadnímu přerodu kolektivních identit, hlavním činitelem probíhajících změn etnické struktury obyvatelstva proto už byly jen migrace a rozdílná míra přirozeného přírůstku.

Vnějškově asi nejvýraznější změnou bylo přejmenování Muslimů (v etnickém smyslu) v Bosně a Hercegovině na Bosňáky (*Bošnjaci*), na kterém se dohodli hlavní představitelé bosenskohercegovských muslimů na tzv. Bosňáckém sněmu 27. 9. 1993.⁴⁸⁷

V poměrně složité pozici se však ocitlo muslimské slovanské obyvatelstvo v Srbsku, Černé Hoře a Makedonii, které bylo postaveno před volbu, zda se identifikovat s bosňáckým národem v Bosně (včetně jeho jména), nebo si podržet stávající označení „Muslimové“, případně se identifikovat s většinovými národy (zejména v Černé Hoře). Tyto diskuse v některých případech dospěly až na hranu faktického rozdělení slavofonního muslimského obyvatelstva podle sebeidentifikace s označím „Bosňák“ a „Muslim“. Diskuse na toto téma se vyhrcovaly zejména v obdobích před sčítáním lidu, např. v Černé Hoře před rokem 2003, kde mělo hnutí za přijetí označení „Bosňáci“ kolem časopisu Almanah silnou opozici v kruzích kolem Matice muslimské (*Muslimanska matica*), která propagovala uchování starého jména.⁴⁸⁸ Nakonec se při sčítání označilo 63 tis. lidí (9,41 % – hlavně v historickém Sandžaku) za Bosňáky a 29 tis. (4,27 % – hlavně ve městech a v jižních částech Černé Hory) za Muslimy,⁴⁸⁹ ústava z roku 2007 označuje za národnostní menšiny jak Bosňáky, tak Muslimy a mezi vůdci obou skupin přetrvává značné napětí a obviňování z „velkobosňáckých“ snah.

9.4 Zahraniční politika a mezinárodní postavení poválečné Jugoslávie

Mocenské poměry v Evropě po skončení 2. světové války byly naprosto odlišné od stavu v meziválečném období. Východoevropské země se dostaly do silného politického, mocenského a ide-

⁴⁸⁷ BOUGAREL (2009), s. 128.

⁴⁸⁸ FILANDRA (2009), s. 84–85; DIMITROVOVA (2001), s. 98.

⁴⁸⁹ FILANDRA (2009), s. 88.

ologického vlivu Sovětského svazu, a Jugoslávie tak byla konfrontována s nutností najít své místo v bipolárně rozděleném světě, kterému dominovalo ideologické a mocenské soupeření SSSR a USA. Zpočátku, do roku 1948, vystupovala jako věrný satelit SSSR a její mezinárodní politika přesně kopírovala sovětské kroky.⁴⁹⁰ V rámci východního bloku se snažila kolem sebe seskupit ostatní lidově demokratické státy a zejména ve vztahu k balkánským zemím hrát úlohu, kterou Pelikán⁴⁹¹ nazývá rolí „staršího bratra“.

V dlouhodobější perspektivě počítal Tito s připojením Albánie a Bulharska jako sedmé a osmé republiky jugoslávské federace. Teoreticky byla myšlenka Balkánské federace posuzována už v průběhu války,⁴⁹² k praktickým krokům ale došlo pouze v případě Albánie (celní unie a volný pohyb obyvatelstva v roce 1947). SSSR hleděl na tyto snahy s podezíravostí, obával se, že v Balkánské federaci by obtížněji uplatňoval svůj vliv.⁴⁹³

V průběhu roku 1948, kdy se Jugoslávie vzepřela Stalinově snaze o plné ovládnutí poměrů v zemi a byla za to vyobcována z východního bloku, se mezinárodní postavení Jugoslávie zásadně změnilo. Tito byl nucen přes ideologické rozdíly normalizovat styky se západními státy. Ty se sice s komunistickým režimem v Jugoslávii neztotožňovaly, byly mu ale ochotny ze strategických či geopolitických příčin pomáhat: jednak tím byla zúžena sovětská mocenská sféra, zejména ztratil SSSR zprostředkovaný kontakt s Jadranem, a tím i se Středozemním mořem, a také se tím narušila dosavadní kompaktnost východního bloku. Nejvíce se přiblížila Jugoslávie Západu v letech 1953–1954, v srpnu 1954 dokonce uzavřela spojeneckou smlouvu s Tureckem a Řeckem (tzv. Balkánský pakt), kterou lze označit za formu jejího volného přidružení k NATO.⁴⁹⁴

Po Stalinově smrti (1953) a po odstranění příznivců radikálních reforem v Jugoslávii (1954) se začala FLRJ opět sbližovat se SSSR, dokonce se oživila i myšlenka Balkánské federace.⁴⁹⁵ Koketování s návratem do sovětské mocenské sféry skončilo v roce 1958, kdy začala Jugoslávie uplatňovat „houpáčkovou“ politiku neutrality vůči Západu i Východu, a zároveň se snažila stát mluvčím rozvojových zemí, které kolem sebe seskupovala jako svého druhu „třetí sílu“ (v roce 1961 založené Hnutí nezúčastněných).

Zejména poté, co byl všeobecně uznán *status quo* v Evropě, přinášelo Jugoslávii exkluzivní postavení státu stojícího mezi bloky mimořádné výhody. Obě soupeřící strany měly zájem na udržení rovnováhy v oblasti, a byly proto mimořádně vstřícné k jugoslávským požadavkům na finanční podporu permanentně probíhajících (a zpravidla neúspěšných) hospodářských refo-

⁴⁹⁰ S výjimkou prosazování svých územních požadavků, ve kterých byla (logicky) ke kompromisům méně ochotná než globálněji uvažující SSSR.

⁴⁹¹ PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 38.

⁴⁹² Mezi nepočetnými intelektuálními kruhy byla přítomna myšlenka na vytvoření Balkánské federace už v 19. století, výraznější popularitu ale získala pouze mezi Makedonci, kterým by její realizace přinesla možnost mírového řešení vztahu se sousedy (DOROVSKÝ (1972). Komunistická vedení Jugoslávie a Bulharska začala projekt Balkánské federace diskutovat v průběhu roku 1944, v lednu 1945 si dokonce vyměnila konkrétní návrhy smluv. Jugoslávský počítal s připojením Bulharska jako další federální republiky, bulharský počítal s tím, že „Federace Jižních Slovanů“ bude dualistický státní útvar složený z Jugoslávie a Bulharska jako dvou rovnoprávných jednotek. Oba návrhy počítaly se sjednocením Pirinské a Vardarské Makedonie do jednoho útvaru (STANIĆ (1971), s. 37). Tato jednání nakonec nevedla k žádným výsledkům a nový impuls jim dalo až setkání Tita s Dimitrovem v dubnu 1947, po roztržce mezi Titem a Stalinem je ale Bulháři urychleně opustili.

⁴⁹³ Přesto Stalin v únoru 1948 z nejasných příčin (zřejmě chtěl ochromit KS Jugoslávie svými spojenci z Bulharska) navrhl urychlené spojení Bulharska a Jugoslávie do jednoho státu, jugoslávské vedení to ale z ekonomických důvodů odmítlo a vyslovilo se pro pomalejší postup (PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 39–40).

⁴⁹⁴ Smlouva byla podepsána na 20 let, opětným sblížením Jugoslávie se SSSR v roce 1956 ale pakt ztratil praktický smysl.

⁴⁹⁵ Podle PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 58 chtěl Tito polycentrizovat východní blok a dosáhnout vůdcovství mezi balkánskými socialistickými zeměmi.

rem.⁴⁹⁶ Vzhledem k specifickému postavení Jugoslávie za to ale nepožadovali politické ústupky, oběma stranám v podstatě situace vytvořená v 60. letech vyhovovala. Politická a finanční podpora skončila náhle na konci 80. let s postupným rozpadem bipolárního světa; ani pro hroutící se SSSR ani pro Západ už nebyla tato oblast zajímavá. Jugoslávští politici i obyvatelstvo si však většinou náhlou změnu mezinárodního postavení své země uvědomili za nejtragičtějších okolností až na počátku 90. let (viz kap. 10).

9.5 Administrativní struktura republik poválečné Jugoslávie

Přestože byly otázky územního členění prohlášeny za výlučnou kompetenci republik, vždy existovala i regulace na federální úrovni a členské státy federace postupovaly v administrativních reformách vždy koordinovaně.

Po jistém přechodném období v letech 1945–1946/47, kdy přežíval (s řadou provizorií způsobených vytvořením federálních republik) třístupňový systém administrativního členění z předválečné Jugoslávie (okruh – okres – obec) byl nový dvojestupňový správní systém zaveden v jednotlivých republikách v letech 1946 a 1947. Za nejnižší správní i samosprávnou jednotkou byla prohlášena území podléhající jednotlivým místním národním výborům, vyšší jednotkou byl okres, přičemž větší města tvořila samostatné okresy, největší města mohla být rozdělena do městských okresů.

Tab. 19: Názvy správních jednotek republik FLRJ po reformách v letech 1946–1947

Republika (datum přijetí zákona o administrativním členění)	Okres	Město na úrovni okresu	Městské okresy	Města v rámci okresů	Obec
Srbsko	<i>srez</i>	<i>Grad</i>	<i>gradski reon</i>	<i>gradsko naselje</i>	<i>područje mestnih narodnih odbora</i>
Chorvatsko (28. 5. 1946)	<i>kotar</i>	<i>Grad</i>	<i>gradski rajon</i>	<i>gradsko naselje</i>	<i>područje mjestnih narodnih odbora</i>
Bosna a Hercegovina (27. 6. 1947)	<i>srez</i>	<i>Grad</i>	<i>gradski reon</i>	<i>gradsko naselje</i>	<i>područje mestnih narodnih odbora</i>
Makedonie (3. 1. 1947)	<i>podračja na administrativni okolii (sg. okolija)</i>	<i>podračja na gradovi</i>	<i>reon</i>	-	<i>podračja na mesni narodni odbori</i>
Černá Hora	<i>područija administrativnih srezova</i>	<i>područija gradova</i>	-	-	<i>područija narodnih odbora</i>
Slovinsko (25. 1. 1947)	<i>okraj</i>	<i>mesto</i>	<i>mestna četrt</i>	-	<i>kraj</i>

Už v průběhu roku 1948 byl nově vytvořený správní systém narušen vytvořením Oblasti Dalmácie, která sdružovala dalmatské okresy Chorvatska, zatímco zbylé okresy byly podřízeny pří-

⁴⁹⁶ WEITHMANN (1996), s. 348 tvrdí, že v posledních 30 letech její existence dotoval Západ bývalou Jugoslávií částkou 100 mld. dolarů, přestože věděl, že tyto peníze nebudou účelně využity (financování nákladné zahraniční politiky vzhledem ke třetím zemím, neúčelné nákupy spotřebního zboží apod.).

mo republikovému vedení. 1. 3. 1949 byla vytvořena za podobných podmínek Primorska oblast v rámci Slovinska.

Na konci 40. a počátku 50. let prodělal administrativní systém Jugoslávie v rychlém sledu několik reorganizací, jejichž cílem bylo nalezení odpovídajícího efektivního administrativního rámce pro samosprávný socialismus⁴⁹⁷ a zčásti také „upevnění lidové moci“, jak vcelku nedvojsmyslně píše Peter Serovac.⁴⁹⁸ Prezidium Lidové skupštiny FLRJ 24. 3. 1949 rozhodlo rozdělit na oblasti všechny republiky s výjimkou Černé Hory, čímž byl *de facto* obnoven třetí mezistupeň státní správy a samosprávy, opatření ale zůstalo v platnosti pouze do ledna 1951, kdy byly oblasti opět zrušeny.

V roce 1952 byl reorganizován nejnižší článek administrativní struktury, oblasti působnosti MNV, které byly nahrazeny poněkud většími obcemi (*općina, opština, občina*) a městy (na úrovni okresů) – např. ve Slovinsku bylo nahrazeno 1134 místních národních výborů 371 obcemi (z toho 44 městských obcí).⁴⁹⁹ Rozlišování měst a (venkovských) obcí bylo zrušeno v roce 1955.

I takto zvětšené obce se ale ukázaly jako neefektivní a od roku 1955 začal několikaletý proces radikálního snižování jejich počtu, zároveň byly zvětšovány okresy. Ústava z roku 1963 připouštěla, aby republiky okresy zrušily, protože v rámci systému samosprávy přešla většina z jejich kompetencí na obce a jejich další existence byla zbytečná, což do roku 1967 všechny provedly. Systém obcí vytvořený v 60. letech byl pro účely socialistické samosprávy poměrně vyhovující, brzy se ale ukázalo, že mimořádně velké a ekonomicky soběstačné obce s řadou pravomocí nejsou s to zvládnout v detailech komunální politiku.⁵⁰⁰ Reakcí na tyto problémy bylo ve Slovinsku vytvoření systému vnitřního členění obcí na tzv. „krajevne skupnosti“ v 70. letech (v roce 1971 jich ve Slovinsku bylo 981, v roce 1990 už 1214), které nebyly jednotkami státní správy, ale pouze samosprávy se značně omezeným okruhem působnosti.

⁴⁹⁷ KATZ (2008), s. 125.

⁴⁹⁸ SEROVAC (1964).

⁴⁹⁹ SEROVAC (1964).

⁵⁰⁰ VRIŠER (1991).

Tab. 20: Vývoj administrativní struktury republik Jugoslávie v letech 1946–1990

Rok, správní jednotka	Jugoslávie	Bosna a Hercegovina	Černá Hora	Chorvatsko	Makedonie	Slovinsko	Srbsko			
							celkem	Srbsko bez AO	AO Kosovo	AO Vojvodina
1946:										
Okruh	48	7	-	10	4	4	23	17	-	6
město na úrovni okruhu	6	1	-	2	1	1	1	1	-	-
Okres	407	78	14	110	27	25	153	107	15	31
město na úrovni okresu	75	9	3	23	8	2	30	20	1	9
okres:										
1947	338	65	13	88	27	25	120	81	16	23
1953	327	66	10	88	18	19	126	84	17	25
1955	107	15	5	27	7	11	42	24	5	13
1963	40	6	-	9	7	4	14	9	-	5
1967	17	-	-	8	-	-	9	9	-	-
obec:										
1953 (městská obec)	239	54	8	59	27	44	47	25	6	16
1953 (venkovská obec)	3 904	364	75	672	205	333	2 255	1 653	195	407
1955	1 479	191	36	299	86	130	737	443	82	212
1963	581	106	20	111	61	66	217	140	28	49
1967	510	106	20	111	32	60	181	115	22	44
1974	500	106	20	105	30	60	179	113	22	44
1980	516	109	20	113	34	60	180	114	22	44
1987	530	109	20	115	34	65	187	114	23	50

Podle: Jugoslavija 1918 – 1988. Statistični godišnjak. s.29, Statistički ljetopis 1997. Republika Hrvatska, s. 49–51.

10. Historické okolnosti rozpadu Jugoslávie

Jak již bylo uvedeno, poválečná Jugoslávie měla charakter totalitárního federativního státu s ústavně zaručenou vedoucí úlohou Svazu komunistů Jugoslávie. Zatímco různé aspekty zahraniční a hospodářské politiky země se pragmaticky měnily, v názoru na vnitřní uspořádání státu a principiální řešení vztahu jihoslovanských národů cestou společné federace byl komunistický režim až do 80. let naprosto jednotný. Politika „bratrství a jednoty“ se stala vhodnou základnou pro završení dlouhé a složité etnogeneze tří nových jihoslovanských národů: Černohorců, Makedonců a Muslimů (Bosňáků), čímž zaniklo jedno z destabilizujících specifík jugoslávského prostoru – velké skupiny obyvatel bez jasné etnické profilace. Na druhé straně se však hlasatelé doktríny bratrství a jednoty zaměřovali hlavně na projevy nacionalismu, zatímco řadu příčin pouze „odsunuli“ nebo řešili pouze částečně v naději, že pozitivní zkušenost z mezinárodního soužití ve FLRJ / SFRJ je postupně nivelizuje.

Uvnitř Svazu komunistů Jugoslávie se vždy projevovaly rozdílné názory na některé aspekty federalismu, prakticky až do poloviny 80. let ale nepřerostly vnitrostranický rámec. Poprvé od války byly diskutovány alternativy k dosavadní národnostní politice na konci hospodářsky i politicky úspěšných 50. let, kdy se objevila teze o nutnosti kulturní integrace státu jako dovršení integrace hospodářské a politické. Tento názor se ideologicky odvolával na marxistickou myšlenku o tom, že v socialistické společnosti se etnické zájmy spojily se zájmy dělnické třídy. Zastánci těchto teorií přitom nechtěli centralizovat stát, část kompetencí republik měla být přenesena na snadněji ovladatelné obce. Na 7. kongresu SKJ se dokonce objevil návrh na úplné zrušení republik. Tato idea sice propadla, podle některých názorů se ale odrazila při sčítání obyvatel v roce 1961, ve kterém se poprvé po válce mohli obyvatelé prohlásit za příslušníky „etnické kategorie“ Jugoslávce.⁵⁰¹

Tendence posilování role obcí na úkor republik vyvolaly ostrý odpor v Chorvatsku, Makedonii a hlavně ve Slovinsku. K národnostní otázce se vrátil 8. kongres SKJ (prosinec 1964), který sice označil tezi o jednotném jugoslávském národu za projev byrokratického centralismu, zároveň ale upozornil i na nebezpečí ožívování nacionalismu.

V druhé polovině 60. let přestali komunisté definitivně koketovat s jugoslávským integritem a (opět) začali zdůrazňovat nutnost uplatňování etnického principu. V ústavních reformách z roku 1963 byly posíleny pravomoci republik a autonomních oblastí, nově byl zaveden princip rotace kádrů a princip národní proporcionality. Pelikán⁵⁰² uvádí, že příčinou těchto změn byla Titova snaha posílit svoji mocenskou pozici, předpokládal totiž, že jednotlivé republikové předáky bude možno kontrolovat efektivněji, než federální funkcionáře, a že bude moci těžit ze vzájemných sporů republikových stranických oligarchií. Tím ale (nechtěně) otevřel dveře nacionalismu, zahájil totiž proces „etnifikace komunistických stran a republikových nomenklatur“⁵⁰³ a dokon-

⁵⁰¹ Tento diskutabilní názor uvádí PIRJEVEC (1995), s. 243, pravděpodobnější příčinou zavedení této možnosti byl reálný růst vědomí společné jugoslávské příslušnosti, které reálně převažovalo nad identifikováním se s některým z jugoslávských národů zejména u dětí ze smíšených manželství a také u některých příslušníků jihoslovanských národů žijících mimo území vlastní národní republiky.

⁵⁰² PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 72; obdobně např. POPOVIĆ (2011), s. 133 píše o „procesu přebírání stále větších ingerencí ze strany republikových byrokracií a naciokratií na vrub federálních orgánů“ v průběhu 60. let.

⁵⁰³ Vejevoda, Ivan (1996): Yugoslavia 1945-91 – from decentralisation without democracy to dissolution. IN: DYKER – VEJVODA ed. (1996) s. 19.

ce armády,⁵⁰⁴ který byl dovršen na 9. kongresu SKJ (1969) federalizací vnitřní struktury strany (ústřední orgány byly vytvářeny na paritním základě)⁵⁰⁵ a blokem ústavních reforem přijatým v roce 1971, které dále posílily kompetence republik a vnesly do jejich vztahů některé konfederativní prvky. Tím byla skutečně posílena role charismatického prezidenta Tita, ze kterého se stal hlavní garant dalšího trvání Jugoslávie, protože oslabené federální instituce byly, na rozdíl od něj, snadno paralyzovatelné vetem některé z republik.⁵⁰⁶

K jistému zhoršení vztahů mezi jihoslovanskými národy v 60. letech však nedošlo pouze v důsledku mocenských přesunů ve svazu komunistů,⁵⁰⁷ ale také v důsledku ekonomických potíží, zejména zjevných hospodářských disproporcí mezi vyspělou a zaostalou částí země. Zatímco v 50. letech se nivelizací platů a industrializací do jisté míry vyrovnala ekonomická úroveň mezi republikami, v průběhu 60. let se opět tyto rozdíly prohloubily a rozdíl mezi životní úrovní „Severu“ (Slovinsko, Chorvatsko, Vojvodina) a „Jihu“ se od té doby trvale zvětšoval – s logickými pocity doplácení na jedné a vykořisťování na druhé straně.

Vcelku pozitivně se v 60. letech odrazila národnostní politika jugoslávského vedení v Kosovu. V 50. letech byl vztah ke kosovským Albáncům výrazně ovlivněn ostrými spory s Albánií a z toho plynoucí podezíravostí vůči ideologicky nespolehlivému obyvatelstvu autonomní oblasti. V září 1966 ÚV SK Srbska tyto postoje přehodnotil, přiznal, že „ve vztahu k albánskému obyvatelstvu převládl stav nezákonnosti a diskriminace“,⁵⁰⁸ a slíbil nápravu. V jejím rámci byla v Kosovu provedena jazyková reforma, která byla uskutečněna v Albánii po válce, byly povoleny albánské národní symboly, vytvořena albánská univerzita (1969). Výrazně se zlepšily možnosti Albánců na uplatnění ve státní správě, v souvislosti se záměrnou snahou docílit odpovídajícího proporcionálního zastoupení Albánců ve všech sektorech veřejného života byli osoby albánského původu zvýhodňovány při přijímání do zaměstnání apod.⁵⁰⁹ Rozsáhlými investicemi se pokoušelo jugoslávské vedení zvýšit životní úroveň kosovského obyvatelstva a tím si zajistit jeho loajalitu, přesto ale zůstávalo Kosovo nerozvinutou oblastí a rozdíl mezi ním a bohatšími částmi federace se dokonce zvyšoval.⁵¹⁰

Politický systém vytvořený z Titovy iniciativy fungoval v době jeho života vcelku spolehlivě, přestože země procházela periodickými ekonomickými i politickými krizemi. Od poloviny 60. let docházelo v Jugoslávii k ožívování etnického (sebe)vědomí národů a národností a k jistým projevům nacionalismu. Přesnější by asi bylo mluvit o dvou typech nacionalismu: prvním z nich byl prokomunistický nacionalismus praktikovaný jako prostředek vnitrostranického boje legitimující lokální republikové elity,⁵¹¹ druhým typem pak protikomunistický a zároveň protijugoslávský nacionalismus, který však byl v té době ještě natolik marginální, že nepředstavoval pro totalitární

⁵⁰⁴ Zavedení národnostního klíče pro obsazování velitelských míst, ale také vytvoření republikových ozbrojených složek, díky kterým měly (později se separující – poznámka MF) republiky okamžitý přístup k vojenskému materiálu – POPOVIĆ (2011), s. 141–142.

⁵⁰⁵ POPOVIĆ (2011), s. 141.

⁵⁰⁶ To se jasně projevilo při rozpadu Jugoslávie, při kterém federální instituce hrály pouhou roli statistiků a (snad s výjimkou armády) nehájily žádnou vlastní profederální politiku.

⁵⁰⁷ PELIKÁN – TEJCHMAN (1996), s. 73.

⁵⁰⁸ PIRJEVEC (1995), s. 282.

⁵⁰⁹ Tato afirmativní akce paradoxně chránila většinu před menšinou a byla ze srbské strany vnímána jako nespravedlivý prostředek albanizace (s podobnými pocity se ale setkáváme prakticky všude, kde ztratí menšina své privilegované postavení – viz např. postoje Němců k Československu).

⁵¹⁰ PIRJEVEC (1995), s. 362 vidí hlavní příčinu v mimořádně nízké produktivitě pracovních sil, velkou roli také sehrála vrcholící populační exploze, v jejímž důsledku se zároveň rychle změnil etnický obraz oblasti - jen v letech 1961–1971 se podíl Srbů v Kosovu snížil z 21 % na 15 %.

⁵¹¹ Smutným paradoxem je, že k podněcování nacionalismu jako prostředku pro získání masové podpory se uchýlovaly nejen komunističtí konzervativci, ale i reformisté.

stát s mocenskými prostředky, kterými disponoval, žádné vážnější riziko. Za většinou nacionálních konfliktů, ke kterým docházelo za Titova života, stály politické ambice různých lokálních a republikových stranických lídrů. Tento charakter mělo zpočátku i největší nacionalistické vystoupení v Titově éře, tzv. chorvatské jaro 1971. Iniciováno bylo liberálním vedením SK Chorvatska, které však později ztratilo nad masovými protesty kontrolu a vůdčí roli v nich převzaly radikálně nacionalistické síly.⁵¹² Tito reagoval kompletní výměnou stranického vedení v republice a rozsáhlými čistkami, které vynesly do vedení republiky na následujících 20 let opatrné konzervativní politiky. K občasným nacionalisticky podbarveným nepokojům docházelo v 70. letech i v Kosovu, zdá se ale, že nacionalismus nepřerostl v té době únosnou mez a nebyl všeobecně považován za přímé nebezpečí pro integritu státu. Soudobými autory pak byla 70. léta hodnocena jako „příkladná ve způsobu řešení národnostní politiky“,⁵¹³ což se o následujících letech už nikdo neodvážil napsat.

Zcela jiný charakter mělo období po úmrtí Tita v květnu 1980. Jeho smrtí přestala existovat funkce jugoslávského prezidenta, která byla nahrazena kolektivním předsednictvem, v jehož čele se střídali s jednoročním mandátem zástupci republik i autonomních oblastí. Tento systém byl původně zamýšlen jako pojistka proti přílišné koncentraci moci v rukou jedné osoby, zároveň však znemožňoval profilaci silných politických osobností na federální úrovni.

Posttitovská éra je proto charakteristická prohlubující se krizí moci komunistické strany spojenou s krizí federace i ekonomickými problémy, které nebyl nikdo schopen uspokojivě vyřešit, a nepochybně také snížením významu země na diplomatickém poli.⁵¹⁴ Přesto se až do poloviny 80. let těšil komunistický režim poměrně výrazné podpoře obyvatelstva, které na něm oceňovalo zejména jeho mezinárodněpolitický kredit, schopnost uchovat na balkánské poměry vysokou životní úroveň⁵¹⁵ i jistý respekt k občanským a lidským právům. Legitimitu si získal v očích obyvatelstva také svými postoji v době 2. světové války a v době roztržky s východním blokem.⁵¹⁶

V polovině 80. let se dostal komunistický mocenský monopol do otevřené krize. Po změnách v SSSR ztratili jugoslávští komunisté svou pověst ideologických liberálů a bylo zřejmé, že řada z nich není ochotna připustit zásadní reformy, navíc v souvislosti se snižováním mezinárodního napětí přestala být územní integrita a vnitřní stabilita Jugoslávie prioritou zahraniční politiky světových velmocí. Z těchto důvodů omezily západní země hospodářskou pomoc SFRJ a začaly vymáhat své pohledávky. Ve stejné době se v zemi rozpoutal boj o moc mezi centrálními orgány a institucemi jednotlivých republik, do kterého se navíc vměšovaly jednotlivé skupiny štěpícího se vedení SK Jugoslávie.⁵¹⁷

Frakce se odlišovaly nejen názory na podobu federace, ale hlavně rozdílnými postoji k politické a ekonomické liberalizaci režimu. Jugoslávská stranická elita (ale zčásti i veřejnost) se rozdělila na 2 proudy – autonomistický a centralistický. Autonomisté (hlavně představitelé Chorvatska a Slovinska) snažící se chránit a posilovat práva republik byli motivováni zčásti snahou prosadit v jednotlivých republikách radikálnější a rychlejší reformy než ve federaci jako celku, zčásti obavou z možné ztráty svého postavení při mocenském posílení centra. Centristé, skupina federálních politiků kolem ústředního výborů SKJ, naopak usilovali o revizi podle nich příliš kon-

⁵¹² Stávkující studenti požadovali při nepokojích v této republice právo na vystoupení z Jugoslávie, vlastní měnu a do konce i zastoupení v OSN (PIRJEVEC (1995), s. 303).

⁵¹³ HORVAT (1988), s. 141.

⁵¹⁴ Tato pozice byla dříve výrazně posilována Titovým vůdčím postavením v Hnutí nezúčastněných – DAŠIĆ (2011), s. 160.

⁵¹⁵ Ovšem cenu neustálého zadlužování země.

⁵¹⁶ Také z těchto důvodů nelze dodnes vztah Jihoslovanů ke komunistické ideologii označit za jednoznačně negativní.

⁵¹⁷ ŠESTÁK a kol. (1998), str. 558.

federativní ústavy a o snížení pravomocí jednotlivých republik. Tvrdili, že Jugoslávie se kulturně i ekonomicky rozpadá a lokální politické elity se k udržení u moci pokoušejí zneužít „národní cítění lidu“. Ekonomická krize byla podle nich vyvolána právě přílišným osamostatněním republik po roce 1971 a ztrátou účinných ekonomických řídicích mechanismů na úrovni federace.⁵¹⁸ Další mocenskou skupinou, která usilovala o udržení jugoslávské jednoty, byla armáda, která se začala po Titově smrti považovat za hlavního ochránce jihoslovanských idejí.

Za této situace se vystoupení s nacionálním (resp. nacionalistickým) základem stávají běžnou součástí života a obyvatelstvo si na ně postupně zvyká. Předzvěstí množících se nacionálních problémů byla vzpoura kosovských Albánců 11. 3. 1981. Přestože bylo jejich postavení v Jugoslávii nejlepší za celou historii tohoto státu, požadovali pro Kosovo statut republiky a odvolávali se při tom na skutečnost, že vlastní republiku mají v Jugoslávii i méně početné národy, než jsou oni. Nepokoje byly potlačeny policií a vojskem, což se neobešlo bez obětí na životech. Události byly prohlášeny za pokus o kontrarevoluci a jejich nacionální ostří bylo otupeno oficiálním zdůvodněním, že příčinou byly neřešené sociální a hospodářské problémy.⁵¹⁹ Výraznou nespokojenost s poměry v Kosovu začali od poloviny 80. let projevovat i místní Srbové znepokojení rychlým poklesem jejich podílu na obyvatelstvu oblasti. Prostřednictvím médií a masových protestních shromáždění upozorňovali na údajnou diskriminaci⁵²⁰ a na nich páchané násilí a naznačovali, že se je Albánci snaží přinutit k vystěhování z provincie. Změny etnické struktury se staly předmětem vzrušených diskusí i ve Slovinsku (boj proti kulturnímu a jazykovému „jugoslovenismu“).

Dalším výrazným zdrojem nacionalisticky podbarvených kontroverzí se v druhé polovině 80. let stávají srbsko-chorvatské vztahy. Vzhledem k historickým zkušenostem obě komunity reagovaly vždy velmi podrážděně na projevy ožívování nacionalismu druhé strany. Reakce na ně byly mnohdy naprosto nepřiměřené až hysterické, ze srbské strany byla např. velmi negativně přijímána snaha Chorvatů prosadit vlastní verzi spisovného jazyka⁵²¹ a jejich následná jazyková přecitlivělost.⁵²²

S postupným úpadkem autority federálních institucí se zintenzívnil mocenský boj ve svazových republikách, ve kterých byli postupně nahrazováni autentičtí titoisté neschopní řešit problémy země novou generací pragmatických politiků zajišťujících si podporu veřejnosti nacionalistickou rétorikou. Tento proces proběhl nejdříve v Srbsku. V květnu 1986 byl do čela SK Srbska zvolen Slobodan Milošević, který k upevnění své pozice využil značných nacionálních

⁵¹⁸ Podobné názory zaznávají ze srbské strany dodnes – viz nař. DAŠIĆ (2011), s. 161.

⁵¹⁹ Ekonomický aspekt demonstrací přiznávají i současní autoři, např. PIRJEVEC (1995), s. 362 uvádí, že prvotní příčinou byla frustrace mladých absolventů příštinské univerzity, pověstné svou nízkou úrovní, kteří svým studiem chtěli vyřešit své problémy s uplatněním na trhu práce, ale po ukončení studia zjistili, že o ně není žádný zájem.

⁵²⁰ Zejména se jednalo o politiku nacionálních kvót pro zaměstnávání ve veřejném sektoru.

⁵²¹ V ústavě z roku 1945 byly za úřední jazyky prohlášeny (vedle slovinštiny a makedonštiny) „chorvatština“ a „srbština“, jak politici, tak lingvisté se ale shodovali na tom, že se jedná o dvě varianty téhož jazyka – srbochorvatštiny (pod tímto označením ale byl uveden pouze v ústavě Bosny a Hercegoviny). V prosinci 1954 proběhlo v Novém Sadu setkání chorvatských, srbských a černohorských lingvistů, na kterém bylo dohodnuto sjednocení pravopisu (ne ale písem) obou verzí jazyka, čímž se obě varianty historicky nejvíce přiblížily. Vzhledem k podobnosti a všeobecné srozumitelnosti nezajišťovaly všechny federální instituce překlad srbských textů do chorvatštiny, ale spokojily se s jejich publikováním v latině. V šedesátých letech začala část chorvatských intelektuálů upozorňovat na tuto praxi a označovat postavení chorvatské varianty jazyka za nerovnoprávné. Toto hnutí vyvrcholilo 17. března 1967 zveřejněním deklarace o jménu a úloze chorvatského jazyka, požadující úplné zrovnoprávnění srbštiny a chorvatštiny a také výlučné používání chorvatské varianty ve školách v Chorvatsku (tj. i v oblastech obývaných Srby).

⁵²² FRANOLIC (1980), s. 66 píše doslova: „In present-day Yugoslavia no group is more vociferous in their language demands than the Croats“.

vášni vyvolaných zveřejněním memoranda SANU⁵²³ a mediální kampaní kosovských Srbů obávajících se o svůj další osud v národnostně se homogenizujícím Kosovu. V následujícím období (1987–1988) se pokoušel plně ovládnout Svaz komunistů Jugoslávie (tzv. „antibyrokratická revoluce“), podařilo se mu to však pouze v Srbsku, obou autonomních oblastech a Černé Hoře. Právě během tohoto (vnitro)stranického boje vedeného pod heslem „jednotné, rovnoprávné, bohatší a kulturnější Jugoslávie“ začal, jako první z vrcholných jugoslávských politiků, používat ostře nacionalistický tón.⁵²⁴ Miloševićova pozice byla ještě posílena změnami srbské ústavy, kterými byla značně redukována politická autonomie obou autonomních oblastí.⁵²⁵ Způsob, jakým bylo dosaženo souhlasu kosovské skupštiny se změnami (Pirjevec⁵²⁶ píše doslova, že byla „obklopena tanky“) však uzavřel možnost dosažení kompromisního srbsko-albánského smíru a Albánci po těchto událostech začali považovat za jedinou možnost uhájení svých práv úplnou separaci ze Srbska resp. z Jugoslávie.

V roce 1989 se Miloševićova skupina neúspěšně pokoušela ovládnout situaci i ve Slovinsku. V této republice se už od roku 1988 rozvíjelo široké prodemokratické (zároveň však i nacionalistické) hnutí, pod jehož vlivem se komunisté vzdali v lednu 1989 mocenského monopolu, umožnili vznik dalších politických stran a přistoupili na demokratizaci a liberalizaci slovinského zákonodárství. Tím se dostali do konfliktu nejen s federálními politiky, ale i s představiteli ostatních republik, ovládaných dosud konzervativními titoisty (resp. Miloševićem). Vzniklé rozpory dále prohloubily secesionistické postoje slovinské veřejnosti, protože je vnímala jako snahu centra zabránit demokratickým reformám a stále více se přikláněla k názoru, že příslušnost Slovinska k Jugoslávii brzdí jeho rozvojový potenciál. Napětí vyvrcholilo v prosinci 1989, kdy Milošević vyhlásil hospodářský bojkot Slovinska.⁵²⁷

V lednu 1990 se po krachu 14. sjezdu rozpadl Svaz komunistů Jugoslávie na republikové organizace⁵²⁸ a v následujících měsících byly ve všech republikách provedeny zásadní demokratické změny, mj. povolena svobodná soutěž politických stran a vypsaný předčasné volby do republikových parlamentů.

V Chorvatsku se v nových poměrech začala rychle prosazovat strana Chorvatské demokratické společnosti (HDZ) vedená Franjo Tuđmanem,⁵²⁹ která se snažila získat podporu voličů kombinací antikomunismu a vypjatého chorvatského nacionalismu, který postupně nabyl otevřeně protisrbský charakter. Ostatní politické síly nedokázaly vytvořit reálnou alternativu řešení jugo-

⁵²³ Memorandum Srbské akademie věd a umění SANU z roku 1986 vylíčilo postavení srbského národa v Jugoslávii jako katastrofální: je rozdělen do 7 republik a oblastí, ekonomicky podržen Slovincům a Chorvatům, okraden o svoji duchovní, kulturní a státní identitu. V bezpečí je pouze ve vnitřním Srbsku, zatímco v Kosovu a Chorvatsku „ještě nebyl s výjimkou 2. světové války v takovém nebezpečí, jako dnes“. Jako řešení jugoslávské krize memorandum navrhlo změnu ústavy, zavedení „demokratického federalismu“, hospodářskou integraci státu a „zajištění úplné kulturní a územní celistvosti srbského národa, nezávisle na republice nebo oblasti, kde žije“. V Chorvatsku a Slovinsku přijali memorandum jako provokaci a jeho závěry za projev obnovujícího se velkosrbského vnímání světa. Milošević sice memorandum původně odsoudil, v letech 1987–88 však zapracoval jeho závěry do svého programu. Úplný text viz např. BRANDT (1991), s. 207–255, tamtéž obsáhlý komentář reflektující chorvatská stanoviska.

⁵²⁴ TOMAC, Zdravko (1991): Oživotvorenje memorandumskih ciljeva. IN: (BRANDT (1991), s. 236–300. V této souvislosti je třeba dodat, že mnohými komentáry je tehdejší Miloševićův postoj považován za účelový.

⁵²⁵ Navrhované změny přijala skupština Srbska 23. 2. 1989, skupština Kosova 23. 3. 1989 a v platnost vstoupily 28. 3. 1989, podstatou úprav bylo odstranění federalizujících prvků statutu autonomních oblastí, zejména jejich práva vetovat změny srbské ústavy.

⁵²⁶ PIRJEVEC (1995).

⁵²⁷ PIRJEVEC (1995), s. 399.

⁵²⁸ ILIČIĆ (2008), s. 86.

⁵²⁹ Franjo Tuđman (1922–1999, u nás často transliterováno na „Tuđman“), od 30. 5. 1990 do 10. 12. 1999 prezident Chorvatské republiky.

slávské krize a veřejnost se postupně ztotožnila s představou, že jediným možným východiskem z vleklé krize je obnovení chorvatské státnosti. Růst chorvatského nacionalismu spojený s idealizací NDH a návratem k některým jeho symbolům a tradicím byl pro srbskou menšinu značně traumatizující. Jejich znepokojení a obavy z podoby soužití s většinovou populací v případném nezávislém Chorvatsku navíc podněcoval Milošević, který je hodlal využít v politickém nátlaku na Chorvatsko. V dubnu a květnu proběhly v Chorvatsku parlamentní volby. Zejména díky většinovému volebnímu systému, kterým si chtěli místní (post)komunisté pojistit své udržení u moci, se stalo jednoznačným vítězem HDZ (41,3 % hlasů, 67,5 % mandátů).⁵³⁰ Pro politickou kulturu v Chorvatsku měl tento výsledek dalekosáhlé důsledky – v podstatě se pokračovalo v zaběhnutých způsobech vlády jedné strany. Nová elita se snažila upevnit své postavení obsazením významnějších míst ve státní správě i potlačovatelském aparátu svými lidmi, což za daných okolností (v dosavadním chorvatském mocenském systému měli Srbové výrazně „nadstandardní“ pozice – ve SK Chorvatska tvořili 40 % členů, v policii dokonce 2/3 zaměstnanců)⁵³¹ nemohlo být vnímáno jinak než protisrbské čistky.⁵³²

Chorvatští Srbové se v průběhu roku 1990 aktivizovali pobouření některými kroky nového vedení země (mj. je nová ústava postavila na úroveň maďarské a italské menšiny místo poválečného statutu konstitutivního národa)⁵³³ a znepokojení snahami o osamostatnění Chorvatska, které jim byly jejich předáky prezentovány jako „teroristická vzpoura proti federaci maskovaná svobodnými volbami“.⁵³⁴ Jejich politici se spoléhali na podporu Bělehradu a nebyli ochotni k žádným ústupkům: 25. července 1990 se dohodli představitelé obcí se srbskou většinou na vytvoření Sdružení obcí Severní Dalmácie a Liky (*Zajednica općina Sjeverne Dalmacije i Like*, centrum v Kninu), které po ústavním soudem zakázaném referendu vyhlásilo 1. 9. 1990 politickou a kulturní autonomii chorvatských oblastí s převahou srbského obyvatelstva. To vyprovokovalo incidenty mezi Srby a chorvatskými ozbrojenými formacemi, které události interpretovaly jako „vzpouru proti chorvatské vládě vzešlé ze svobodných voleb“ a viděly v ní hlavně projev „velkosrbského nacionalismu podporovaného z Bělehradu“.⁵³⁵ 21. prosince 1990 bylo oznámeno přetvoření Sdružení obcí Severní Dalmácie a Liky na **Srbskou autonomní oblast Krajina** (*Srpska Autonomna Oblast Krajina*).

Také ve Slovinsku se v průběhu roku 1990 veřejnost zcela ztotožnila s programem oddělení republiky od Jugoslávie. V dubnu proběhly volby republikového parlamentu, s jasnou převahou zvítězila koalice opozičních stran DEMOS (*Demokratska opozicija Slovenije*) jednoznačně usilující o nezávislost republiky s případným zachováním Jugoslávie jako konfederace. 2. července 1990 schválil parlament v Ljubljani Deklaraci o suverenitě a 27. září téhož roku podmínil platnost federálních zákonů na území republiky svým souhlasem. 23. prosince 1990 se uskutečnilo referendum o nezávislosti, na základě jeho výsledku⁵³⁶ pověřil parlament předsedu vlády, aby do 6 měsíců dojednal novou formu vztahů s Jugoslávií.

⁵³⁰ Vejvoda, Ivan (1996): Yugoslavia 1945-91 – from decentralisation without democracy to dissolution. IN: DYKER-VEJVODA ed. (1996) s. 23; ILIČIĆ (2008), s. 87.

⁵³¹ HALL – DANTA (1996), s. 28.

⁵³² ŠESTÁK a kol (1998), s. 572 uvádí, že na zostření vztahů se Srby měl velký zájem i Tudman: případný konflikt s krajinými Srby by ukázal nemožnost setrvání Chorvatska ve federaci se srbským státem a navíc by semknul chorvatské etnikum na nacionální základně.

⁵³³ Ústava přijatá 21. 12. 1990 definuje Chorvatsko jako „národní stát chorvatského národa a stát příslušníků ostatních národů a menšin“ – REPUBLIKA HRVATSKA (1992), s. 8.

⁵³⁴ PEJIN (1991), s. 68, LAMPE (1996), s. 352.

⁵³⁵ CRKVENČIĆ (1994), s. 61.

⁵³⁶ Pro suverenitu a nezávislost Slovinska (která měla být vyhlášena do 6 měsíců v rámci Jugoslávské konfederace a v případě, že to nebude možné, i mimo ni) se vyslovilo 1 289 369 voličů (88,5 %) z 1 457 020 osob majících volební

Politický vývoj v Srbsku byl značně odlišný: došlo sice také k formální demokratizaci režimu, všechny rozhodující pozice ale zůstaly v rukou Miloševićovy SK Srbska (pod novým jménem Socialistická strana Srbska). Ještě starý parlament přijal 28. 9. 1990 novou ústavu Srbské republiky, v prosinci vyhráli parlamentní volby postkomunisté (46 % hlasů, 77,6 % mandátů), ovšem už s nacionalistickým programem.

Velmi podobné výsledky měly i volby v Černé Hoře – většinu získala postkomunistická Demokratická strana socialistů úzce spolupracující s Miloševićem (66 % mandátů).⁵³⁷

Volby proběhly koncem roku 1990 i ve zbývajících dvou republikách. V Bosně a Hercegovině, kde se nové politické strany vyprofilovaly převážně podle etnických měřítek, obyvatelé hlasovali 18. listopadu v souladu se svojí národností pro jednu ze tří hlavních nacionalistických stran – 30,4 % hlasů obdržela muslimská⁵³⁸ Strana demokratické akce (*Stranka demokratske akcije*, SDA), 25,2 % Srbská demokratická strana (*Srpska demokratska stranka*, SDS) a 15,5 % Chorvatské demokratické společenství Bosny a Hercegoviny (*Hrvatska demokratska zajednica BiH*, HDZ BiH), občanské a nadnárodní strany zcela propadly.⁵³⁹ Makedonské volby vlastně jako jediné neskončily přesvědčivým vítězstvím separatistických nebo nacionalistických stran – žádná ze stran nezískala absolutní většinu a nová vláda byla vytvořena jako koaliční.⁵⁴⁰

V republikových volbách zcela propadly projugoslávské strany a na počátku roku 1991 už bylo jasné, že Jugoslávii v dosavadní podobě není možné udržet, jejímu rychlému rozpadu už bránil pouze postoj velmocí, které zdůrazňovaly nutnost zachování jednotné a demokratické Jugoslávie, zejména z hlediska zahájené integrace Evropy (Jugoslávie byla přidruženým členem ES a probíhala jednání o vstupu do Rady Evropy a OECD).

Celou první polovinu roku 1991 probíhala jednání nejvyšších představitelů jugoslávských republik, při kterých se prodiskutovaly návrhy dalšího vývoje země. Příznačné bylo, že v jednáních se prakticky neangažovaly ochromené federální orgány, jedinou akceschopnou federální složkou byla v té době už jen jugoslávská armáda. Při jednáních prosazovalo Chorvatsko a Slovinsko plán konfederalizace SFRJ, která by byla jakousi EU v malém, jednotlivé členské země by byly mezinárodně uznané nezávislé státy, a Srbsko prezentovalo svoji představu federace s širokými pravomocemi centra (což ale v jejich chápání byla skutečně „Srboslávie“).⁵⁴¹ Ke kompromisům byly ochotny pouze 2 republiky – Makedonie a Bosna a Hercegovina, rozhodně ale odmítaly setrvat v Jugoslávii v případě, že se Slovinsko a Chorvatsko odtrhnou, ve zmenšené Jugoslávii by byli jak Muslimové tak Makedonci marginální složkou populace, navíc se jako „poslední uznané“ národy mohly obávat návratu srbského nacionalismu negujícího jejich individualitu. Jejich

právo, proti byla pouze 4 % voličů, 6,5 % voličů nehlasovalo a 1 % odevzdalo neplatné hlasy – Statistični letopis Republike Slovenije 1995, s. 108, tab. 5.8.

⁵³⁷ ILIČIĆ (2008), s. 88.

⁵³⁸ Označení strany za nacionalistickou je v té době ještě poněkud nepřesné: ideově vycházela z panislamských hnutí potlačených v Bosně v roce 1983 a původně se snažila oslovit všechny muslimy v Jugoslávii bez ohledu na jejich jazyk; stoupenci partikulárního bosenského nacionalismu (neobosenství) byli dokonce ze strany vyloučeni a ve volbách v roce 1990 kandidovali jako Muslimská bošnjačká organizace (*Muslimanska bošnjačka organizacija*, MBO) s nevalným 1,1% ziskem hlasů – BOUGAREL (2009), s. 124; dobové programy vítězných stran podrobněji analyzuje např. RAĐO (2008).

⁵³⁹ Volby 18. 11. a 2. 12. 1990, přitom SDS a HDZ Bosny a Hercegoviny byly úzce spojeny s vedením svých mateřských republik a svoji politiku jim zcela podřizovaly; ILIČIĆ (2008), s. 88.

⁵⁴⁰ ILIČIĆ (2008), s. 88.

⁵⁴¹ Miloševićova skupina předpokládala, že by ovládla i federální orgány, ostatně po roce 1989 měl Milošević pod kontrolou už 4 z 8 hlasů v předsednictvu SFRJ (srbský, černohorský, vojvodinský a kosovský).

secese tedy byla spíše výsledkem strachu z podoby zbytkové Jugoslávie, než nacionalistické snahy o vlastní stát.⁵⁴²

Během první poloviny roku 1991 dále rostlo napětí v Chorvatsku, ve kterém dosavadní občasně srážky se Srby přerostly v květnu ve skutečnou válku. V bojích se angažovaly i oddíly Jugoslávské lidové armády, která se prohlásila za rozhodného ochránce jugoslávského státu a snažila se získat větší vliv na politické dění v zemi.⁵⁴³ Armáda využila plány obrany vypracované už v 70. letech pro případ napadení Jugoslávie ze západu a zaujala obranné pozice pro provedení výpadu směrem k západní hranici. Problémem bylo, že zpočátku se její strategie (udržení Jugoslávie) odlišovala od požadavků Srbska (zaujmout pozice na západní hranici srbského osídlení – linii Neretva – Karlovac – Plitvice – Sáva – Vinkovci – Osijek – Baranja).⁵⁴⁴ Nakonec však přistoupila na politiku separovat od sebe bojující strany (čímž ale bránila vojenskému řešení konfliktu) a postupně přešla otevřeně na srbskou stranu. V souvislosti s eskalací bojů se Krajina 30. května 1991 prohlásila za samostatnou část federace pod názvem Republika Krajina (*Republika Krajina*). Chorvatsko se tím „de facto rozpadlo na dva státy, mezi nimiž panoval válečný stav“.⁵⁴⁵

25. června 1991 vyhlásilo Chorvatsko⁵⁴⁶ a Slovinsko koordinovaně úplné odtržení od Jugoslávie, po kterém následovaly ozbrojené srážky jugoslávské armády a slovinské teritoriální obrany.⁵⁴⁷ Zatímco odtržení Slovinska bylo pro Srbsko vcelku přijatelné, situace Chorvatska byla naprosto jiná – velkou srbskou menšinu (navíc žijící v oblastech životně důležitých pro existenci samostatného Chorvatska) srbští politici prohlásili za neoddělitelnou součást svého národa, pro který požadovali „historické a etnické hranice“.⁵⁴⁸ V podstatě tedy nabídli Chorvatsku dvě alternativy:

- odtržení Chorvatska, ne ale jeho teritoriální integritu (tj. podle zásady práva národů na sebeurčení byli ochotni uznat právo Chorvatů (nikoliv Chorvatska!) na secesi z Jugoslávie; podle této logiky nenamítali nic proti spojení zbytkového Chorvatska s částmi Bosny a Hercegoviny s chorvatskou majoritou,⁵⁴⁹
- zachování chorvatské teritoriální integrity v případě, že zůstane členem federace.⁵⁵⁰

⁵⁴² PIRJEVEC (1995) píše: víc než ekonomického zhroucení, albánské menšiny a bulharského a řeckého tlaku se Makedonci boji Srbů.

⁵⁴³ Dokonce byla z armádní organizace SKJ vytvořena nová politická strana – SK – Hnutí za Jugoslávii (*Savez komunista – Pokret za Jugoslaviju*).

⁵⁴⁴ MARIJAN (2011), s. 62.

⁵⁴⁵ HERINK (1993), s. 246.

⁵⁴⁶ Na základě výsledku referenda z 19. května 1991, ve kterém se pro nezávislost země vyslovilo 94 % zúčastněných (Srbové ale referendum bojkotovali) – PIRJEVEC (1995), s. 416.

⁵⁴⁷ Slovinská strana interpretovala (a dokonale propagandisticky využila) incidenty jako „válku za nezávislost“, i když cílem vojenských operací bylo pouze obsazení vnějších jugoslávských hranic a zcela jistě ne vytvoření nějaké alternativy k politickému řešení slovinské otázky (v případě Chorvatska tomu tak ale bylo).

⁵⁴⁸ Nová srbská ústava z roku 1990 deklarovala právo Bělehradu zastupovat všechny etnické Srby, tedy i ty, kteří žijí mimo vlastní Srbsko.

⁵⁴⁹ V tomto postupu byla srbská politická reprezentace jednotná, opoziční strany prosazovaly pouze více či méně radikální období téhož – např. „mírový plán“ Vuka Draškoviće z července 1991 předpokládal územní výměnu srbských oblastí Chorvatska za chorvatská území v Bosně, po které by se Chorvatsko od Jugoslávie oddělilo, zatímco „Bosna a Krajina“ by zůstala v jugoslávské federaci (KLEMENČIĆ (1994b), s. 157), Vojislav Šešelj oprášil plán amputace Chorvatska a jeho omezení na území severozápadně od linie Virovitica – Karlovac – Karlobag (tzv. Šešeljova linie) apod.

⁵⁵⁰ Teoretické zdůvodnění tohoto srbského postoje shrnuje např. MARKOVIĆ (1991), s. 11–13: Chorvaté naprosto nepřispěli ke vzniku Jugoslávie a je tedy nepřipustné, aby si s sebou vzali při odtržení i příslušníky národa, který měl svoji státnost už před jejím vznikem. Navíc pro Srby je Jugoslávie realizací jejich národního programu, zemí, která poprvé sjednotila všechny příslušníky tohoto národa. Tento stav může být zajištěn i jiným způsobem (vytvořením „Společenství všech Srbů“ [tj. Velkého Srbska – poznámka M. F.]), pokud je ho ale dosaženo, nemá nikdo právo toto společenství zničit – už proto ne, že je pro Srby otázkou fyzického přežití, „biologickou nutností“. Bosna a Herce-

Za této situace vyslala ES do Jugoslávie mírovou misi a přerušila svoji hospodářskou pomoc. Pod tlakem této komise začala 7. července 1991 na Brioni jednání Slovinska, Chorvatska a federace o řešení jugoslávské krize. Dne 13. 7. bylo podepsáno „Společné prohlášení o pokojném řešení jugoslávské krize“ (tzv. Brionská deklarace), která mimo jiné znamenala tříměsíční moratorium na nezávislost obou odtržených republik. Během této doby měly být vyřešeny jejich vztahy s federací, v praxi se ale podařilo urovnat pouze situaci ve Slovinsku, ze kterého se po vzájemné dohodě před vypršením moratoria stáhla jugoslávská vojska, naopak napětí v Chorvatsku v té době (8. 10. 1991 obnovilo Chorvatsko jednostranné vyhlášení své suverenity rozhodnutím o „přerušení státoprávních vazeb s Jugoslávií“) eskalovalo. Boje se rozšířily na celou oblast při hranicích s Bosnou a Srbskem, povstalci s podporou JNA⁵⁵¹ obsadili asi 1/3 chorvatského území a 19. prosince 1991 v Kninu proklamovali plnou nezávislost Republiky Srbské Krajiny (*Republika Srpska Krajina*, vznikla formálně sjednocením Republiky Krajina s dalšími dvěma jednostranně vyhlášenými srbskými útvary: Srbskou oblastí Slavonie, Baranja a Západní Srem (*Srpska Oblast Slavonija, Baranja i Zapadni Srem*) a Srbskou AO Západní Slavonie (*Srpska Autonomna Oblast Zapadna Slavonija*)).

Poté, co se ukázalo, že Chorvaté a Slovinci opustí jugoslávskou federaci za všech okolností, došlo v září ke změně dosud vcelku projugoslávského stanoviska v Makedonii: referendum rozhodlo o její suverenitě. Také v Bosně a Hercegovině převážily hlasy volající po nezávislosti. Už od roku 1990 každý ze tří konstitutivních národů hledal vlastní východisko z krize: zatímco Chorvaté jednoznačně preferovali odchod z Jugoslávie, Muslimové váhali a Srbové kopírovali ve snaze udržet Jugoslávii za každou cenu taktiku svých soukmenovců v Chorvatsku – zakládali své „národní rady“ v oblastech, ve kterých tvořili většinu obyvatelstva a postupně je spojovali do svazků obcí, které v září 1991 přerostly ve 4 „srbské autonomní oblasti“ s vlastními (paralelními) státními institucemi.⁵⁵² V průběhu léta 1991 se postupně přiklonili k vizi nezávislé Bosny i muslimští předáci a v součinnosti s Chorvaty přes nesouhlas srbských poslanců parlamentu prosadili 15. 10. 1991 vyhlášení suverenity. Srbsští představitelé⁵⁵³ reagovali prohlášením soudobých i historických srbských etnických území⁵⁵⁴ za Srbskou republiku Bosny a Hercegoviny (*Srpska Republika Bosne i Hercegovine*).⁵⁵⁵

Koncem roku 1991 požádaly všechny čtyři republiky, které se jednostranně oddělily od Jugoslávie, EU o uznání své nezávislosti. O jugoslávské krizi jednala 16. prosince 1991 Rada ministrů zahraničních věcí EU, která vyjádřila ochotu uznat ty jugoslávské republiky, které přijmou její

govina je „umělým útvarem“, jehož územní integritu zpochybnil rozpad Jugoslávie – má-li např. chorvatský národ mezinárodně uznané právo na sebeurčení v Jugoslávii, proč by neměl mít stejné právo i v Bosně?

⁵⁵¹ Chorvatsko v té době hodnotilo události jako „cizí agresi“, dnes je označuje jako „vlasteneckou válku“, zřejmě nejpřesněji ale události kolem vzniku srbského autonomního útvaru charakterizovali CRKVENČIĆ – PEPEONIK (1993), s. 40, kteří je označili za „uprising against the government of the Republic of Croatia (with the help of Greater Serbian nationalists and the former Yugoslav Army, at the time already Serbian)“.

⁵⁵² Mezi 12. a 17. 9. 1991 byly vyhlášeny: Srbska autonomní oblast (SAO) Hercegovina (hl. město Trebinje), SAO Krajina (Banja Luka) a SAO Romanija (Pale) - BAAR (1997a), s. 13.

⁵⁵³ Po vyhlášení suverenity Bosny a Hercegoviny se srbsští poslanci bosenského parlamentu prohlásili za skupštinu srbského národa Bosny a Hercegoviny a narychlo zorganizovali v listopadu 1991 referendum, ve kterém se většina zúčastněných (hlavně Srbů) vyslovila pro setrvání v Jugoslávii.

⁵⁵⁴ Formálně vyhlásili svůj stát „na území srbských autonomních regionů a oblastí a dalších srbských etnických celků v Bosně a Hercegovině včetně území, na kterých se stal srbský národ menšinou v důsledku genocidy, které byl vystaven během 2. světové války“ (č. 1 deklarace o vyhlášení Republiky srbského národa Bosny a Hercegoviny – STOJKOVIĆ (1999), s. 534).

⁵⁵⁵ Srbská republika Bosny a Hercegoviny byla vyhlášena 21. 12. 1991, 9. ledna 1992 byla prohlášena za federální republiku Jugoslávie.

„deklaraci o kritériích pro uznávání nových států ve východní Evropě a SSSR“ z předchozího dne. Dokument požadoval splnění následujících požadavků:

- respektování demokratických a občanských práv,
- garance práv národnostních a etnických menšin,
- respektování zásady nedotknutelnosti hranic,
- přijetí odzbrojovacích závazků Jugoslávie, resp. SSSR.

Lhůta k vyslovení přání mezinárodního uznání byla stanovena na 23. prosinec 1991 a lhůta pro posouzení žádostí na 15. leden 1992. Přesto, ještě před posouzením žádostí, prohlásilo Německo, že uznává jak Slovinsko, tak Chorvatsko, a vyzvalo k podobnému kroku i ostatní země.

Arbitrážní komise konference o Jugoslávii prohlásila 15. ledna 1992, že podmínky pro uznání splňují pouze Slovinsko a Makedonie, v případě Chorvatska nebyla splněna podmínka B (požadována byla změna ústavy, která nezaručovala řádné práva srbské menšiny a prohlašovala Chorvatsko za národní stát),⁵⁵⁶ v případě Bosny a Hercegoviny bylo požadováno referendum o nezávislosti. Přes tato doporučení byl seznam uznaných států jiný – Slovinsko a Chorvatsko, hlavně kvůli předchozím krokům Německa, – nikoliv však Makedonie (pro rozhodný odpor Řecka). Uznáním nezávislosti Slovinska a Chorvatska přestala v lednu 1992 SFRJ formálně existovat.

Za této situace pochopilo srbské vedení, že se mu už nepodaří svoji koncepci centralizovaného jugoslávského státu uskutečnit a díky jednoznačnému požadavku mezinárodního společenství na zachování stávajících mezirepublikových hranic a jeho odporu proti přímému vojenskému angažování Srbů v dosavadních krizových oblastech mimo území Srbska (Chorvatsko, Bosna)⁵⁵⁷ ani nemůže doufat, že by mohlo vyřešit situaci vojensky nebo anexí. Pozornost proto soustředilo na vytvoření nové (užší) Jugoslávie s perspektivou, že tento stát později připojí i srbská území odtržená od zbývajících republik bývalé SFRJ. Vůli zapojit se do „nové“ („třetí“) Jugoslávie projevila kromě Srbska pouze Černá Hora, ovládaná tehdy Miloševićovými spojenci, která dokonce k této otázce vypsala referendum.⁵⁵⁸ Poté byla vypracována nová jugoslávská ústava, kterou parlamenty Srbska a Černé Hory schválily 27. dubna 1992, jejich společný stát byl nazván **Svazová republika Jugoslávie** (*Savezna Republika Jugoslavija*)⁵⁵⁹ a prohlásil se za pokračovatele státoprávních tradic SFRJ. Vyhlášením nové Jugoslávie byl rozpad SFRJ završen aniž by byly konflikty, které jej provázely, principiálně vyřešeny.

Dalších 9 let zůstala nedořešena otázka, který ze států bývalé SFRJ je jejím státoprávním nástupce a jak bude rozdělen federální majetek. SR Jugoslávie měla původně zájem o to, aby byla uznána za výlučného nástupce SFRJ, později ale postoj změnila, čímž se otevřel prostor k uzavření Dohody o otázkách sukcese, podepsané 29. 6. 2001 ve Vídni. Dohoda prohlásila za právní pokračovatele všech 5 tehdy existujících nově vytvořených států (SR Jugoslávie, Slovinsko, Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Makedonie).⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Chorvatsko změnu v tomto smyslu nikdy neprovedlo.

⁵⁵⁷ Už 7. září 1991 na mírové konferenci o Jugoslávii, kterou svolala ES do Haagu, aby projednala návrhy na řešení jugoslávské krize, byly za hlavní principy předem prohlášeny nepřístupnost násilné změny hranic, rovnoprávnost všech stran konfliktu a respektování všech legitimních zájmů (TEJCHMAN (1995), s. 320).

⁵⁵⁸ Proběhlo 1. 3. 1992, pro to, aby „Černá Hora jako svrchovaná republika setrvala ve společném státě Jugoslávii“ se vyslovilo 95 % účastníků referenda (účast 66%).

⁵⁵⁹ Ústava – viz Službeni list SRJ, br. 1, od 27. aprila 1992. godine.

⁵⁶⁰ ČOLOVIĆ (2011), s. 248–249; text dohody: Službeni list SCG – Međunarodni ugovori, br.6/2002; 'Službeni glasnik BiH (Dodatak: Međunarodni ugovori), br. 10/2001, ad.

Tab. 21: Proces rozpadu Socialistické federativní republiky Jugoslávie

Republika	Vyhlášení suverenity	Datum referenda o nezávislosti podíl hlasů pro nezávislost	Vyhlášení nezávislosti	Vstup do OSN
Bosna a Hercegovina	15. 10. 1991 Memorandum o suverenitě Bosny a Hercegoviny	29. 2. – 1. 3. 1992 99,4 % (účast 64,3 %)	7. 4. 1992	22. 5. 1992
Chorvatsko	22. 12. 1990 Ústava Chorvatské republiky	19. 5. 1991 94 %	25. 6. 1991 ^{A)}	22. 5. 1992
Makedonie	25. 1. 1991 Deklarace o suverenitě	8. 9. 1991 95 % (účast cca 70 %)	18. 9. 1991	8. 4. 1993
Slovinsko	2. 6. 1990 Deklarace o státní suverenitě Slovinské republiky	23. 12. 1990 88,5 % (vztaheno k počtu voličů)	25. 6. 1991 ^{A)}	22. 5. 1992
Jugoslávie:	—	—	27. 4. 1992	24. 10. 1945 ^{B)}

Poznámky: A) ve dnech 8. 7. – 8. 10. 1991 bylo v platnosti moratorium na vyhlášení nezávislosti

B) OSN neuznává Svazovou republiku Jugoslávii za právního nástupce Socialistické federativní republiky Jugoslávie, od roku 1992 je proto místo Jugoslávie v OSN uprázdněno (s tím, že „Socialistická federativní republika Jugoslávie“ je i nadále na seznamu členů organizace)

Tab. 22: Významnější separatistická a autonomistická hnutí na území bývalé Jugoslávie

Skupina	Časové období	Průběh
Albánci v Kosovu	Od roku 1990	2. 7. 1990 vyhlášení Republiky Kosovo v rámci federace 30. 9. 1991 ilegální referendum o nezávislosti 9. 10. 1991 vyhlášení nezávislosti 1992 obnovení plné srbské kontroly, pasivní rezistence Albánců 1996 intenzivní aktivita Kosovské osvobozené armády 1999 letecké útoky NATO na Jugoslávii 11. 6. 1999 mezinárodní správa 17. 2. 2008 jednostranné vyhlášení nezávislosti
Albánci v Srbsku	1992, 2000	2.–3. 3. 1992 ilegální referendum o autonomii v rámci Srbska s právem na připojení ke Kosovu březen 2000 počátek aktivity Osvobozené armády Preševa, Medveđe a Bujanovce (<i>Ushtria Clirimitare e Presheve, Medvegje e Bujanovac, UCPMB</i>)
Muslimové v Srbsku a Černé Hoře (Sandžak)	1991–1993	19. 5. 1991 vytvořena Muslimská národní rada Sandžaku říjen 1991 ilegální referendum o autonomii v rámci Srbska 1993 výrazné omezení autonomistických aktivit
Albánci v Makedonii	1992	11. – 12. 1. 1992 ilegální referendum o autonomii (tzv. Ilyriada)

Skupina	Časové období	Průběh
Srbové v Bosně (Republika Srbská)	1991–1995	12. - 17. 9. 1991 4 srbské autonomní oblasti 9. – 10. 11. 1991 referendum o setrvání v Jugoslávii 9. 1. 1992 spojeny do Srbské republiky Bosny a Hercegoviny , ta prohlášena za federální republiku 7. 4. 1992 vyhlášena úplná nezávislost 12. 8. 1992 změna názvu: Republika srbská
Srbové v Chorvatsku (Srbská Krajina)	1990–1995 (1997)	25. 7. 1990 autonomní svaz obcí Sdružení obcí Severní Dalmácie a Liky 21. 12. 1990 Srbská autonomní oblast Krajina 30. 5. 1991 Republika Krajina (v rámci Jugoslávie) * 25. 6. 1991 Srbská oblast Slavonie, Baranja a Západní Srem * 1991 Srbská AO Západní Slavonie * 19. 12. 1991 Republika Srbská Krajina (formálně nezávislá, sjednotila *) květen a srpen 1995 vojenská porážka, území obsazeno chorvatským vojskem (až na západní Srem a východní Slavonii) 1995 Sremsko-baranjská oblast 1996 Oblast Sremu, Baranje a Východní Slavonie 6. 4. 1997 referendum o územní celistvosti V. slavonie 15. 7. 1997 reintegrace do Chorvatska
Chorvati v Bosně (Herceg-Bosna)	1992–1995	3. 7. 1992 Chorvatské společenství Herceg-Bosna 28. 8. 1993 Chorvatská republika Herceg-Bosna
Západní Bosna	1993–1995	27. 9. 1993 Autonomní oblast Západní Bosna 26. 7. 1995 Republika Západní Bosna (nezávislá)

Poznámka: Časové období zahrnuje dobu trvání jednostranně vyhlášených separatistických a autonomistických útvarů, případně období aktivity ozbrojených formací separatistů.

10.1 Otázka hranic bývalých jugoslávských republik

Problém charakteru hranic federálních jednotek patřil v období rozpadu Jugoslávie k poměrně často diskutovaným. Politické reprezentace všech republik nakonec nárokovaly svá původní administrativní území s argumentací, že v případě rozpadu federací je nutné respektovat princip neměnnosti hranic federálních jednotek. K principu *uti possidetis juris* (nově vytvořené nezávislé státy si mají ponechat hranice, které měly jejich předchůdci) se ostatně hned na počátku jugoslávské krize přihlásilo i mezinárodní společenství v rozhodnutí arbitrážní komise (tzv. Badintevy komise) mezinárodní konference o bývalé Jugoslávii 11. 1. 1992.⁵⁶¹

Legislativní opora pro tento postup ale nebyla zcela jednoznačná. Jak poukazuje (Chorvat) Klemenčić,⁵⁶² ústava Jugoslávie definovala federální republiky jako suverénní státy a garantovala jim neměnnost jejich území, z čehož logicky vyplývá, že je-li mezinárodně uznán bývalý stát federace, je třeba za mezinárodně uznané považovat i jeho hranice. (Srb) Marković⁵⁶³ na druhou stranu upozorňuje na fakt, že ve všech poválečných ústavách byla Jugoslávie charakterizována

⁵⁶¹ SANCIN (2010), s. 94.

⁵⁶² KLEMENČIĆ (1991b), s. 322.

⁵⁶³ Např. MARKOVIĆ (1991), s. 9 a 11.

jako „federace národů“, nikoliv „federace republik“. Z toho vyvozuje, že z federace měly legitimní právo vystoupit nikoliv republiky, ale jednotlivé národy, a tudíž hranice federálních jednotek nemohou být za mezinárodní prohlášeny mechanicky při odtržení některé z republik.⁵⁶⁴ O tom, jak je chápali ve 40. letech vedoucí představitelé Jugoslávie, ostatně není pochyb – Tito k tomu na ustavujícím sjezdu KS Srbska v květnu 1945 řekl: „...nemáme v úmyslu uvnitř Jugoslávie vytvářet státy, které by pak mezi sebou válčily. ... Jde o pouhé administrativní členění.“⁵⁶⁵

Z původně administrativního charakteru vzájemných hranic jugoslávských republik vyplynul po jejím rozpadu nový problém: ve 40. letech přirozeně nebylo nutné provádět definování hranic naprosto precizně, ani nebylo třeba je vyznačovat v terénu. Výsledkem byly většinou drobné překryvy a nespojitosti pohraničních katastrálních území daných rozdílnou metodikou a dobou vyměřování původních katastrů,⁵⁶⁶ např. na slovinsko-chorvatské hranici bylo identifikováno 53 odchylek větších než 50 metrů.⁵⁶⁷ Přesné určení hraničních linií mělo za dané situace vlastně čistě technický charakter, vzhledem k narušeným vztahům mezi nástupnickými státy a vyhrocenému vnímání hraniční problematiky se ale v řadě případů stal z této otázky vleklejší mezinárodní problém, někdy dokonce s asistencí mezinárodních sil.⁵⁶⁸

Zcela nově musely být pro rozpadu Jugoslávie definovány hranice na moři, protože v době SFRJ nebyly nikdy určeny. Mořské prostory vnitřních moří, pobřežního moře a dalších námořních nároků totiž nebyly republikové, ale svazové.⁵⁶⁹

10.1.1 Hranice mezi Slovinskem a Chorvatskem

Asi nejzávažnější mezinárodně-právní důsledky měl spor o přesné vedení hranic mezi Slovinskem a Chorvatskem. Jednání o přesném určení hranice trvá v tomto případě téměř 20 let.

Klíčová je v tomto případě otázka jejich mořské hranice, jejíž nedořešení brání uzavření hraniční smlouvy. Spor o průběh hranice v Piranském zálivu⁵⁷⁰ je úzce spojen s otázkou, jestli na pobřeží vede hranice řekou Dragonja (chorvatská pozice), nebo katastrálními hranicemi z dob italské správy území (slovinské stanovisko).⁵⁷¹ Slovinsko ve sporech o mořskou hranici nárokuje integritu Piranského zálivu (pod jeho suverenitou) a kontakt svého pobřežního moře s otevřeným mořem, zejména v zájmu nerušeného provozu svého strategického přístavu v Koperu. Chorvatsko naopak požaduje vedení hranice v Piranském zálivu po ekvidistantě a kontakt svého pobřežního moře s italskými výsostnými vodami.⁵⁷²

Dalšími spornými lokalitami jsou např. hranice u hory Snežnik. Katastrální území Snežnik ve Slovinsku totiž zahrnuje i 66 ha pozemků, které byly od k.ú. Prezid v dnešním Chorvatsku

⁵⁶⁴ Marković dále – naprosto logicky – uvádí, že vytváření mezirepublikových hranic ve 40. letech 20. století bylo výsledkem politické improvizace, ve které hrály kromě etnického složení obyvatelstva velkou úlohu i ekonomické a geografické ohledy, které by měly jistě nižší váhu, pokud by se rozhodovalo o mezistátní hranici.

⁵⁶⁵ JELIČ (1991), s. 25; v době vyhrocených propagandistických bojů v posledních letech Jugoslávie tyto výroky srbští komentátoři často zdůrazňovali a Chorvatsko škodolibě označovali za „*administrative area of Zagreb*“ (př. PEJIN (1991), s. 57).

⁵⁶⁶ Např. slovinská katastrální území – a tedy i jejich hranice – byla vyměřována v letech 1818–1828 a reambulována v roce 1864, chorvatská byla vyměřována shodným postupem a na stejných geodetických základech, ale až v letech 1853–1863 (DEMŠAR (1992), s. 294).

⁵⁶⁷ SANCIN (2010), s. 96.

⁵⁶⁸ DIMITRIJEVIĆ (2003).

⁵⁶⁹ RUDOLF (2007b), s. 70.

⁵⁷⁰ v souvislosti s hraničním sporem ho chorvatská strana začala označovat jako „Savudrijska vala“ – k problematice obšírně KLADNIK – PIPAN (2008), KLADNIK – PIPAN (2009), KLADNIK a kol. (2010)

⁵⁷¹ DIMITRIJEVIĆ (2003), s. 371, PIPAN (2008), s. 351

⁵⁷² SANCIN (2010), s. 97; RUDOLF (2007b), s. 70; KLEMENČIĆ – TOPALOVIĆ (2009), s. 316–319.

odděleny rapallskou mírovou smlouvou v roce 1920 a následně italskými úřady spojeny s k. ú. Snežnik, v roce 1947 pak byly spolu s okolím připojeny ke Slovinsku. Chorvatsko v tomto případě žádá návrat k původní hranici s tím, že rapallská smlouva byla mírovými smlouvami z roku 1947 zrušena.⁵⁷³ Jiným sporným místem je osada Draga (k. ú. Sekulići) s územím o rozloze 335 ha v pohoří Žumberak (chorv.) / Gorjanci (slov.). Ta byla po zrušení Vojenské hranice včleněna do Chorvatska, v roce 1918 ale byla připojena k Ljubljanské oblasti (z dopravních důvodů), a poté následně k nástupnickým slovinským administrativním útvarům, pozemkový katastr ale i nadále evidovali v Chorvatsku, o což Chorvatsko opírá své nároky.⁵⁷⁴ Ve stejné oblasti slovinská armáda dosud používá vojenské zařízení na vrcholku pohoří (Svata Gere / Trdinov vrh), které do rozpadu Jugoslávie podléhalo armádnímu velitelství v Ljubljani, přestože leží už na území Chorvatska. Jeho vyklizení podmiňuje vyřešením hraničních sporů.⁵⁷⁵ Posledním vážnějším sporným místem je nejvýchodnější část hranic vedoucí po meandrující řece Mura, na které vzhledem k rychlému přirozenému vývoji toku dlouhodobě nesouhlasí katastrální hranice s jeho aktuální polohou. Slovinská strana má v tomto případě zájem na přenesení hranice do středu toku.

Dlouhodobě neúspěšná jednání o hranici byla poměrně blízko řešení v roce 2001, kdy se podařilo delegacím obou států vytvořit společný návrh hraniční smlouvy, označovaný podle tehdejších předsedů vlád jako „smlouva Drnovšek-Račan“. K jeho podpisu ale nedošlo v důsledku změny chorvatské vlády. V roce 2007 se obě strany dohodly, že předloží spor mezinárodní arbitráži, detaily příslušné smlouvy byly dojednávány další 2 roky. Přitom se Slovinsko pokusilo využít k nátlaku na Chorvatsko i probíhající jednání o jeho přístupu k EU, které dokonce na čas blokovalo. K podpisu smlouvy označované „Pahor-Kosorová“ došlo 4. 11. 2009 ve Stockholmu, konečné rozhodnutí o průběhu státních hranic podle ní provede speciálně pro tento účel vytvořený arbitrážní soud.

Ratifikace arbitrážní smlouvy byla ze slovinské strany předložena přímo obyvatelstvu v referendu. To proběhlo 6. 6. 2010 a skončilo nevýraznou většinou souhlasných hlasů (51,5 % pro, 48,5 % proti, při 42,7% účasti), smlouva pak vstoupila v platnost 29. 11. 2010. Rozhodnutí arbitrážního soudu nelze očekávat dříve než v roce 2013.

10.1.2 Ostatní hraniční úseky

Vůbec nejrozsáhlejší (pevninská) sporná území se nacházela na hranici mezi **Srbskem a Makedonií**. Jednalo se celkem o 6 míst (včetně kosovského úseku hranice),⁵⁷⁶ především o pastviny na Šar-planině (obec Dragaš na Kosovu – 7,607 ha) a pohraniční les na Kopiljači (obec Kumarnovo v Makedonii – 2,184 ha), na kterém se spory o hranici katastrů dokonce táhly už od roku 1926. Pastviny na Šar-planině byly dokonce kontrolovány na žádost Makedonie mírovými silami OSN. Vyjednávání o přesné delimitaci hranice v tomto případě trvalo téměř 5 let (1996–2001), zakončeno bylo podpisem Dohody o průběhu a popisu státní hranice SRJ a Republiky Makedonie 23. 2. 2001 (v platnost vstoupila 16. 6. 2001) ve Skopje s předpokladem dokončení demarkace do roku 2003.⁵⁷⁷

⁵⁷³ BOGNAR – BOGNAR (2010), s. 218–219.

⁵⁷⁴ BOGNAR – BOGNAR (2010), s. 220.

⁵⁷⁵ BOGNAR – BOGNAR (2010), s. 220.

⁵⁷⁶ PAVLICA (2004), s. 97.

⁵⁷⁷ Službeni list SRJ–Međunarodni ugovori, 11. maj 2001, br. 1, 27–28.; později byl dvouletý limit práce rozhraničovací komise prodloužen na neurčito (kvůli pomalosti prací a nemožnosti demarkovat kosovský úsek hranice) – PAVLICA (2004), s. 115; MEĐIMOREC (2001), s. 91.

V případě **chorvatsko-černohorské hranice** se stalo předmětem diskusí rozhraničení strategicky významného ostrova Prevlaka s mysem Oštra.⁵⁷⁸ Mezirepubliková hranice v tomto případě kopírovala dřívější administrativní hranici okresu Dubrovnik ještě z dob první Jugoslávie, samotné území poloostrova pak bylo dlouhodobě spravováno jugoslávskou armádou. Spor se vyhroutil v roce 1991, kdy byl poloostrov obsazen větší jednotkou jugoslávské armády a černohorské teritoriální obrany. Dne 30. 9. 1992 pak uzavřely SR Jugoslávie a Chorvatsko dohodu o demilitarizaci oblasti, ta byla následně rezolucí RB OSN č. 779 z 6. 10. 1992 postavena pod kontrolu OSN, jejíž mise na poloostrově trvala pod různými názvy až do 15. prosince 2002. K částečnému urovnání situace vedly až zdlouhavé rozhovory následující po normalizaci chorvatsko-jugoslávských vztahů v roce 1996. Jejich výsledkem byl jednak podpis protokolu o principech identifikace-určení hraniční linie a přípravy dohody o státní hranici (23. 4. 2002), jednak dojednání protokolu o prozatímním režimu na jižní hranici (10. 12. 2002), který se týká právě Prevlaky (zůstává demilitarizovaná) a také provádí „dočasné rozhraničení“ teritoriálního moře.⁵⁷⁹ Lze předpokládat, že se v tomto případě stane prozatímní režim podkladem pro definitivní úpravu, i když text dohody je na chorvatské straně přijímán rozporuplně – např. známý chorvatský politický geograf Pavić,⁵⁸⁰ který se dohodě v posledních letech soustavně věnuje, ji neváhal označit jako „pro Chorvatsko ponižující“.

Rozsáhlejší úsek tehdejší chorvatsko-jugoslávské hranice leží na severu, v současnosti se jedná o mezinárodní hranici **chorvatsko-srbskou**. I jí se přirozeně týká zmíněný protokol o přípravě dohody o státní hranici, která však dosud uzavřena nebyla. Problematický je úsek hranice tvořený řekou Dunaj, která byla prohlášena za hranici svazových republik Jugoslávie v roce 1945. Od té doby totiž tok v severní části meandroval, měnil koryto a částečně se přesunul k západu, čímž hlavní tok od Chorvatska odřízl asi 7000 ha půdy.⁵⁸¹ Další komplikací je chorvatský požadavek, aby se za základ hranice nebral hlavní tok Dunaje v roce 1945, ale hranice katastrálních území z doby Rakouska-Uherska, které odpovídají toku řeky v 19. století.

Podobný problém – pozvolné meandrování řeky Driny – se objevil i na hranici **bosensko-srbské**. Vlivem změn jejího toku byla od území Srbska oddělena část katastru Badovinci. Problematické je také postavení osad Sastavci a Medurečje, které leží v exklávě hercegovské obce Rudo v srbské obci Priboj (rozloha exklávy 396,3704 ha),⁵⁸² Srbsko projevovalo také snahu upravit hranici tak, aby na území Srbska ležela celá železniční trať Bělehrad–Bar (12 km její trasy s vesnicí Štrpci se nachází v Bosně).⁵⁸³

Rovněž **chorvatsko-bosenská hranice** měla několik problematických úseků vzniklých meandrováním řeky Uny. V Sarajevu byla sice 30. 7. 1999 podepsána chorvatsko-bosenská smlouva o státní hranici, ta ale nebyla Chorvatskem ratifikována, protože Chorvatsko v tomto případě trvá na příznivější variantě hranic podle průběhu z roku 1945 (celkem jde o území o rozloze 40 ha),⁵⁸⁴ problematické také byly články týkající se bosenského využívání přístavu v Ploče.⁵⁸⁵ Přestože nebyla smlouva ratifikována, pokračovala celé následující desetiletí práce na dojednání

578 DIMITRIJEVIĆ (2003), s. 366.

579 DIMITRIJEVIĆ (2003), s. 367; DEGAN (2005), s. 48.

580 PAVIĆ (2010), s. 288; PAVIĆ (2012).

581 DIMITRIJEVIĆ (2003), s. 369; KLEMENČIĆ (1992), s. 15 odhaduje plochu oddělených chorvatských území na 6500 ha, plochu území srbských pak na 700 ha.

582 Exkláva vznikla už po berlínském kongresu, dnes mj. způsobuje, že dopravní spojení 18 osad (z celkem 32) s centrem obce Priboj překračuje 4krát státní hranici, v těchto osadách žije přes 4 tis. obyvatel, Srbsko navrhuje její připojení k Srbsku, Bosna navrhuje vytvoření úzkého spojovacího koridoru; srov. ČIRKOVIĆ – GOLIĆ (2007).

583 ČIRKOVIĆ – GOLIĆ (2007), s. 325.

584 DIMITRIJEVIĆ (2003), s. 371; ke genezi smlouvy též KLEMENČIĆ (2000).

585 DEGAN (2005), s. 48.

přesné hraniční linie, v roce 2011 nebylo dosaženo společné stanovisko jen v případě mořské hranice kolem Neumu, kde smlouva z roku 1999 přisoudila Bosně a Hercegovině i 3 drobná pevninská území, která historicky patřila Dubrovnické republice (2 ostrůvky a vrchol poloostrova Klek).⁵⁸⁶ Samostatným problémem je otázka přístupu z bosenskohercegovských vod k otevřenému moři, který je možný pouze průlivy v chorvatských teritoriálních vodách. Na ohrožení svého mezinárodním právem zaručeného práva pokojného proplutí úžinami poukazovala bosenská strana, když nesouhlasila s původními parametry plánovaného mostu mezi pevninou a chorvatským poloostrovem Pelješac.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ KLEMENČIĆ – TOPALOVIĆ (2009), s. 321, k problému též RUDOLF (2011), s. 232.

⁵⁸⁷ Podrobnosti viz RUDOLF (2007a).

11. Vývoj jednotlivých států po dosažení nezávislosti

11.1 Bosna a Hercegovina

Poté, co 15. 1. 1992 odmítla komise ES uznat nezávislost Bosny a Hercegoviny, probíhala jednání zástupců tří konstitutivních národů a představitelů ES o uspořádání poměrů v republice. Předpokládalo se, že bude stát uznán až po principiálním souhlasu všech etnik o jeho osudu. Muslimská reprezentace při těchto jednáních prosazovala zachování dosavadního stavu, tj. unitárního státu, s poukazem na nemožnost vyčlenit v tak etnicky smíšené republice národnostně homogenní oblasti. Srbové a Chorvaté s tím ale zásadně nesouhlasili – byli si vědomi toho, že při zachování současného demografického trendu by se v dohledné době stali pouhou národnostní menšinou v islámském státě.⁵⁸⁸ Srbové přišli s návrhem rozdělení republiky na pokud možno etnicky homogenní kantony, Chorvaté prosazovali požadavek na federalizaci země a suverenitu všech tří národů.⁵⁸⁹ Na konci února se v Lisabonu všechny tři strany dohodly, že Bosna a Hercegovina zůstane zachována v dosavadních hranicích a její vnitřní uspořádání bude založeno na třech národních entitách.

Ještě v průběhu jednání bylo provedeno ve dnech 29. 2. – 1. 3. 1992 referendum o nezávislosti, Srbové je ale bojkotovali a znemožnili jeho konání v jimi kontrolovaných oblastech. V referendu se vyslovilo pro nezávislost republiky 99,4 % hlasujících (při 64,3% účasti)⁵⁹⁰ a 3. března 1992 vyhlásili muslimští a chorvatští poslanci parlamentu na jeho základě samostatnost Bosny a Hercegoviny. V čele státu stanul muslimský předák Izetbegović.⁵⁹¹ Souběžně, od 14. 2. 1992, probíhala mírová konference ES, jejímž výsledkem byl tzv. Carringtonův-Cutileirův mírový plán. Dne 18. 3. 1992 byla na konferenci podepsána dohoda o kantonizaci Bosny na 3 etnické komunity. Podle výsledků sčítání z roku 1981 mělo připadnout 52 obcí muslimskému, 37 obcí srbskému a 20 obcí chorvatskému kantonu,⁵⁹² pouze 12–15 % obyvatel by žilo vně svých národních kantonů. Dohoda však nebyla nikdy realizována – krátce po podpisu ji odmítli Muslimové (28. 3. 1992) s tím, že nepřipustí jakékoliv členění státu podle etnického klíče.

⁵⁸⁸ Z tohoto důvodu pro ně byl muslimy obhajovaný „občanský princip“ pouhým synonymem pro „velkobosňáctví“. Nelze zapominat, že ho na jednáních prosazoval Alija Izetbegović, člověk, který měl (do značné míry neoprávněně) v Jugoslávii pověst islámského radikála, autor Islámské deklarace, ve které mj. píše, že „islámské hnutí musí a může přistoupit k převzetí vlády, jakmile je morálně a početně tak silné, že může nejen svrhnout stávající neislámskou vládu, ale i vytvořit novou islámskou vládu.“ Příliš povzbudivým se ale asi Chorvatům a Srbům nejevilo jeho ujištění, že: „Islámské zřízení se může uskutečnit jen v zemích, kde muslimové tvoří většinu obyvatelstva. ... Nemuslimským menšinám, pod podmínkou, že budou loajální, je [v takovém případě] v islámském světě poskytována svoboda vyznání a veškerá ochrana“ (citováno podle: IZETBEGOVIĆ (1990); navíc souběžně s „občanskospolečenským“ programem v Bosně a Hercegovině vystupovala ve stejné době též SDA v Sandžaku s programem práva na politickou a teritoriální autonomii na etnickém principu – BOUGAREL (2009), s. 126.

⁵⁸⁹ TEJCHMAN (1995).

⁵⁹⁰ V referendu voliči odpovídali na otázku: „Hlasujete za suverenní a nezávislou Bosnu a Hercegovinu, stát rovnoprávných občanů, národů Bosny a Hercegoviny – Muslimů, Srbů a Chorvatů a příslušníků dalších národů, které v ní žijí?“ KLEMENČIĆ (1997), s. 309; IBRAHIMAGIĆ (1998), s. 45.

⁵⁹¹ Alija Izetbegović měl funkci předsedy přímo voleného prezidia Bosny a Hercegoviny (2 Bosňáci, 2 Srbové, 2 Chorvaté a 1 Ostatní) ještě před vyhlášením nezávislosti (od 20. 12. 1990 do 5. 10. 1996), v postdaytonské Bosně byl jako bosňácký zástupce dvakrát předsedou tříčlenného prezidia (1 Bosňák, 1 Srb, 1 Chorvat, 5. 10. 1996 – 13. 10. 1998 a 14. 2. – 14. 10. 2000), zemřel v roce 2003.

⁵⁹² GUSKOVA (2011), s. 39.

Přes zjevný neúspěch jednání o vnitřním uspořádání Bosny a Hercegoviny se rada ministrů zahraničních věcí ES rozhodla tento stát k 7. dubnu 1992 uznat.⁵⁹³ V reakci na tento krok vyhlásili Srbové stejný den **Republiku srbskou (RS)**, kterou založili koncem března jako součást kantonzované Bosny, za nezávislý stát a dosavadní občasně ozbrojené potyčky prakticky okamžitě eskalovaly do občanské války. Každá ze stran konfliktu si vytvořila vlastní ozbrojené formace, se kterými bojovala za svá etnicky čistá území – Armádu RS, Armádu Bosny a Hercegoviny (muslimská) a Chorvatskou radu obrany. Z vyprovokování bojů byli obviněni Srbové a během roku 1992 byla Jugoslávie vytlačena jako agresor z většiny mezinárodních organizací a byla izolována.

V počáteční fázi občanské války bojovali Muslimové a Chorvati, společně proti Srbům, v dubnu 1993 se ale jejich spojenectví rozpadlo. Už 18. 11. 1991 si, přes spojenectví s Muslimy, Chorvaté vytvořili vlastní zastřešující politický orgán – **Chorvatské společenství Herceg-Bosna (Hrvatska Zajednica Herceg-Bosna)**, který vyhlásili ve městě Grude zvolení zástupci 30 bosenských obcí již dříve sdružených do několika na etnickém principu vytvořených svazků obcí.⁵⁹⁴ Vztah Chorvatského společenství k ústřední vládě nebyl nikdy přesně definován, samo se označovalo jako zástupce chorvatského konstitutivního národa Bosny a Hercegoviny, resp. jako jeho „politická, kulturní, hospodářská i územní jednotka“.⁵⁹⁵ Vojenské aktivity chorvatských jednotek pak zastřešovala Chorvatská rada obrany (*Hrvatsko vijeće obrane*, HVO), vytvořená 8. 4. 1992, která byla později (15. 5. 1992) prohlášena za dočasný orgán zákonodárné i výkonné moci v Herceg-Bosně.⁵⁹⁶

Během roku 1992 srbské vojsko ovládlo více než 70 % území Bosny a Hercegoviny.⁵⁹⁷ Až do léta 1995 byly frontové linie poměrně stabilní, docházelo pouze k jejich napřimování a k jisté homogenizaci území ovládaných jednotlivými válčícími stranami (území ovládané Srby bylo vždy souvislé, zatímco Chorvaté ovládali 8 resp. 6 (v roce 1993 a 1995) vzájemně nesouvisejících enkláv, podobně muslimská armáda kontrolovala 6 resp. 3 oddělená území).

Snahy mezinárodního společenství o urovnání poměrů v Bosně se koncentrovaly do prosazování plánů na nové uspořádání BiH a ve vojenské oblasti na omezování aktivit válčících stran).

11.1.1 Vanceův-Owenův plán

Plán byl předložen 23. 10. 1992. Předpokládal rozdělení území Bosny a Hercegoviny na 10 národnostně homogenních provincií (3 muslimské, 3 srbské, 2 chorvatské, 1 smíšená chorvatsko-muslimská a Sarajevo), Srbové by museli opustit přibližně 1/4 ovládaných území. Plán byl přijat Muslimy a Chorvaty, ale odmítnut bosenskými Srby (v parlamentu 5. 5., v referen-

⁵⁹³ Snažila se tímto postupem co nejrychleji ze země vypudit JLA, která se, podobně jako v Chorvatsku, zcela podřídila srbským zájmům, tento předpoklad ale nevyšel – JLA se sice v červnu 1992 z republiky stáhla, většinu výzbroje ale předala armádě bosenských Srbů.

⁵⁹⁴ Na rozdíl od obdobných srbských útvarů ve svých názvech nezdůrazňovaly požadavek na autonomii – šlo o Chorvatské společenství (dále CHS) Bosanska Posavina, CHS Herceg-Bosna, CHS Usora, CHS Střední Bosna (Srednja Bosna), CHS Soli, CHS Vrhbosna (MRDULJAŠ (2009), s. 827).

⁵⁹⁵ Článek 1, Odluka o ustavení Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, Narodni list HZ Herceg-Bosna, Godina 1992, Broj 1, s. 2–3.

⁵⁹⁶ ILIČIĆ (2008), s. 98.

⁵⁹⁷ Nepoměr s podílem Srbů na obyvatelstvu (31 %) byl ale všeobecně (zejména zásluhou bosňácké propagandy) přeceňován: vzhledem k výrazné územní koncentraci Bosňáků do měst kontrolovala bosňácká armáda území, na kterém žilo před válkou 82 % všech bosenských Muslimů, zatímco u Srbů byl obdobný ukazatel 50 % a u Chorvatů dokonce pouze 42 % (KLEMENČIĆ (1993), s. 58).

du 15.–16. 5. 1993),⁵⁹⁸ za hlavní příčinu srbského odmítnutí plánu bývá považována skutečnost, že srbská území by byla rozdělena do několika vzájemně oddělených částí.

11.1.2 Owenův-Stoltenbergův plán

Plán z července 1993 předpokládal přetvoření Bosny a Hercegoviny na federaci tří republik.⁵⁹⁹ Principiální souhlas všech stran byl dosažen v Ženevě 30. 7. 1993. Plán předpokládal, že Srbové získají 52 % území BiH, Muslimové 30 % a Chorvaté 17 %. Mostar a Sarajevo by byly 2 roky pod mezinárodní kontrolou, oddělená muslimská území by byla spojena koridory pod mezinárodní kontrolou, jediný bosensko-hercegovský přístav Neum by byl společným územím. Muslimský stát by obdržel také koridor k Neretvě u Višiči, kde by byl vybudován přístav.

S plánem souhlasili pouze Srbové a s podmínkou rozšíření svého území Chorvaté, Muslimové ho odmítli.⁶⁰⁰ V souvislosti s ratifikací dohody přetvořili Chorvaté 28. 8. 1993 svůj státní útvar na **Chorvatskou republiku Herceg-Bosna** (*Hrvatska Republika Herceg-Bosna*).⁶⁰¹

Po zhroutilí Owen-Stoltenbergova plánu došlo k přeskupení válečických stran. V říjnu 1993 byla narušena dosavadní muslimská jednota, když předák z Bihaće Fikret Abdić obvinil vedení Bosňáků ze zbytečné neústupnosti při projednávání mírové iniciativy a 27. 9. 1993 prohlásil bihačskou enklávu za **Autonomní oblast Západní Bosna** (*Autonomna pokrajina Zapadna Bosna*). Bezprostředně poté uzavřel se Srby dohodu o trvalém míru a vzájemném uznání. Izetbegović prohlásil jeho aktivity za vzpouru a vyslal proti němu muslimská vojska věrná sarajevskému vedení.

V únoru 1994 došlo k další změně na bojištích, Muslimové a Chorvaté obnovili spojenectví a pod patronací USA uzavřeli 18. 3. 1994 tzv. washingtonskou dohodu. Její první článek prohlašoval, že Bosňáci a Chorvaté, jako konstitutivní národy a občané Republiky Bosna a Hercegovina ... formují vnitřní strukturu území, na kterých má většinu bosňácké a chorvatské obyvatelstvo ... do Federace, která je složena z federálních jednotek se shodnými právy a povinnostmi. Smlouva dále určovala, že vytvářený chorvatsko-muslimský stát bude v konfederativních vztazích s Chorvatskem,⁶⁰² nespécifikovala však, jaký charakter budou mít jeho styky s Republikou Srbskou, jejíž jméno ve smlouvě nahrazoval výraz „territories of the Republic of Bosnia and Herzegovina with a majority of Serb population“. Oficiálně byla chorvatsko-muslimská federace (pod názvem **Federace Bosny a Hercegoviny; Federacija Bosne i Hercegovine**) založena 30. 3. 1994, když byla ústavodárnou skupštinou přijata její ústava. Federace deklarovala nároky na 58 % území Bosny a Hercegoviny, fakticky ale ovládala pouze polovinu tohoto území.⁶⁰³ Až do prvních voleb po

⁵⁹⁸ Při 92% účasti se proti plánu vyslovilo 96 % hlasujících – GUSKOVA (2011), s. 52; stejným referendem byla schválena i úplná nezávislost Republiky srbské, metoda referenda k odmítnutí požadavků mezinárodního společenství byla používána bosenskými Srby celkem často.

⁵⁹⁹ Oficiální název měl být „Svaz spojených bosenských republik“.

⁶⁰⁰ V září 1993 sice vyslovili s plánem souhlas, ale pod nerealizovatelnou podmínkou, že Srbové vrátí všechna území, na kterých měli Muslimové před válkou většinu.

⁶⁰¹ Temeljna odluka 5 o upostavi i proglašenju Hrvatske Republike Herceg-Bosne, Narodni list Hrvatske Republike Herceg-Bosne : Službeno glasilo, God. I, Broj 1 (11. listopad 1993), s. 5–6; zrušena byla teoreticky vytvořením muslimsko-chorvatské federace, fakticky až na konci roku 1996 nebo počátkem roku 1997.

⁶⁰² Washingtonská smlouva měla i mezinárodní aspekt: Chorvatsko se zavázalo poskytnout Federaci na 99 let svobodnou zónu v přístavu Ploče, na stejnou dobu si zajistilo neomezené právo tranzitu přes Neum (toto právo se původně vztahovalo na Federaci Bosny a Hercegoviny – viz *Sporazum između Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine kojim se osigurava Federaciji Bosne i Hercegovine pristup Jadranskomu moru kroz teritoriju Republike Hrvatske* z 11. 5. 1996, o dva roky později - 22. 11. 1998 – byla ale podepsána nová smlouva (*Sporazum o slobodnom tranzitu kroz teritoriju Republike Hrvatske u Luke Ploče i iz nje kroz teritoriju Bosne i Hercegovine u Neumu*) mezi Chorvatskem a Bosnou jako celkem (plný text smlouvy např. <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/LUKA.htm>).

⁶⁰³ LIŠČÁK – FOJTÍK (1998).

přijetí daytonského mírového plánu (14. 9. 1996) fungovala pouze ve vojenském ohledu, jinak byla její existence pouze formální, na územích pod kontrolou Chorvatské rady obrany nadále vykonávaly státní moc orgány Chorvatské republiky Herceg-Bosna, v oblastech pod kontrolou Armády Bosny a Hercegoviny pak ústřední sarajevská vláda, která zároveň reprezentovala Republiku Bosnu a Hercegovinu jako celek.⁶⁰⁴

11.1.3 Mírový plán kontaktní skupiny

Mírový plán kontaktní skupiny (USA, Rusko, Německo, Francie, Británie) byl posuzován zneprátenými stranami v červenci a srpnu 1994. Území Bosny a Hercegoviny (ovšem při zachování její mezinárodněprávní subjektivity) rozdělil mezi bosňácko-chorvatský a srbský stát v poměru 51:49. Srbové plán odmítli v referendu, územní ústupky, které po nich byly požadovány, se jim zdály přehnané,⁶⁰⁵ naopak Bosňáci a Chorvaté, kterým by přinesl podstatné územní zisky, s plánem souhlasili.

Obrat v postoji jednotlivých národů k dohodě nastal až v létě roku 1995, kdy se podstatně změnila situace na bojištích (viz též obr. 11): Srbové dobyli dvě z šesti tzv. „bezpečných zón“ OSN⁶⁰⁶ – Srebrenicu a Žepu a vážně hrozilo, že v součinnosti s Abdičem získají i celou bihačskou muslimskou enklávu. Vzhledem k tomu se 21. června 1995⁶⁰⁷ dohodli Tuđman, Izetbegović a zástupce bosenských Chorvatů na společných vojenských akcích proti Srbům. V průběhu obsazování Srbské Krajiny v Chorvatsku se jim 5. srpna podařilo prorazit srbské obklíčení Bihače, čímž zlikvidovali Abdičův státeček, který byl jen několik dní předtím (26. 7. 1995) prohlášen za nezávislou **Republiku Západní Bosna** (*Republika Zapadna Bosna*). Poté, co na přelomu srpna a září letecké útoky NATO výrazně narušily bojeschopnost srbské armády,⁶⁰⁸ obsadili spojenci rozsáhlá území západní a střední Bosny, tedy oblasti před válkou převážně srbské. Ofenzíva byla zastavena pod tlakem velmocí 19. 9. Muslimsko-chorvatským vojskům se během ní podařilo spojit bihačskou enklávu s územím centrální Bosny, naopak Srbové rozsáhlé oblasti ztratili a pod jejich kontrolou zůstalo jen 45 % území Bosny a Hercegoviny.

11.1.4 Americký mírový plán

V říjnu 1995 uzavřely bojující strany příměří a ve dnech 1.–21. 11. probíhala pod americkou patronací jednání prezidentů Bosny a Hercegoviny, Srbska a Chorvatska v Daytonu. V průběhu jednání uznala Bosna a Hercegovina existenci Republiky srbské, zároveň uznala Jugoslávie Bosnu a Hercegovinu v předválečných hranicích. Američanům se obratným diplomatickým tlakem podařilo přesvědčit obě strany, aby souhlasily s navrženým rozdělením území mezi Srby a bosňácko-chorvatskou federaci v poměru 49:51, oddělením obou území 4 km širokou demilitarizovanou zónou, poměrně složitým státoprávním uspořádáním země, právem uprchlíků na návrat do původních domovů i vojenskou asistencí v prvních letech uskutečňování mírové dohody. K jejímu podpisu došlo 14. 12. 1995 v Paříži.⁶⁰⁹

⁶⁰⁴ ILIČIĆ (2008), s. 110; ústřední orgány Federace měly ve válečném období spíše koordinační funkci, výkonné pravomoci převzaly až v souvislosti s realizací daytonské mírové smlouvy, kdy také ukončila svoji činnost Republika Herceg-Bosna – pravděpodobně až v roce 1997 (LIŠČÁK – FOJTÍK (1998), s. 259).

⁶⁰⁵ Otázka referenda byla formulována tak, že obyvatelstvo se mělo vyjádřit k „mapám územního rozdělení Bosny a Hercegoviny, které navrhla kontaktní skupina“, nikoliv k mírovému plánu jako celku.

⁶⁰⁶ Chráněny od května 1993, kromě Sreberenice a Žepy i Sarajevo, Tuzla, Bihač a Goražde.

⁶⁰⁷ Tzv. splitská smlouva.

⁶⁰⁸ Byly reakcí na masakr v Sarajevu z 28. 8. 1995 způsobený granátem vystřeleným údajně ze srbských pozic.

⁶⁰⁹ Plný text např. na <http://www.usis.usemb.se/bosnia/>.

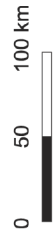
listopad 1993

- Území pod kontrolou
- Srbů
 - Bosňáků
 - Chorvatů

- mezinárodní hranice
- frontové linie, linie příměří

listopad 1995

Obrázek 11: Občanská válka v Bosně a Hercegovině

11.1.5 Bosna a Hercegovina po daytonské mírové smlouvě

Klíčovým výsledkem mírové smlouvy je složitá právní konstrukce, kterou jsou regulovány vztahy mezi třemi konstitutivními národy.⁶¹⁰ Podle ústavy, která tvoří přílohu č. 4 mírové smlouvy, je **Bosna a Hercegovina** (*Bosna i Hercegovina*)⁶¹¹ subjekt mezinárodního práva, který je právním nástupcem Republiky Bosna a Hercegovina v mezinárodně uznaných hranicích. Článek I.3. modifikuje její vnitřní strukturu takto: „Bosnia and Herzegovina shall consist of two Entities, the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska“. Ústava nikde neoznačuje zemi za federaci a vyhýbá se i přesnému vymezení pojmu „entita“, zároveň však ponechává ústřední vládě a parlamentu jen minimální kompetence v několika přesně vymezených oblastech (zahraniční politika, mezinárodní obchod, celní politika, měnová politika, imigrační a azylová politika, regulace dopravy a spojů mezi entitami a potírání mezinárodní a mezientitní kriminality). Ve výlučné kompetenci entit tak zůstávají i otázky, které jsou v běžných federacích zpravidla organizovány společně, zejména obrana a ochrana hranic a možnost přímých mezinárodních styků se sousedními zeměmi:⁶¹² článek III.2.a) ústavy Bosny a Hercegoviny udává, že: „The Entities shall have the right to establish special parallel relationships with neighboring states consistent with the sovereignty and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina.“ Bosna a Hercegovina je prohlášena za stát tří konstitutivních národů, což plně respektuje i složení ústředních orgánů země, zejména Sněmovny národů a předsednictva. V obou zmíněných orgánech mohou členové příslušné národnosti zabránit přijetí jakéhokoliv rozhodnutí, které je podle jejich názoru „destructive of a vital interest of the Bosniac, Croat or Serb people“. Miniaturní vláda (3 ministerstva) je organizována na paritním principu s ekvivalentním zastoupením všech konstitutivních národů.

Z územního hlediska nechala mírová smlouva otevřenou mimořádně citlivou otázku průběhu hranice v obci Brčko,⁶¹³ o které měla rozhodnout do 1 roku mezinárodní arbitráž. Konečné rozhodnutí vydal arbitrážní tribunál pro Brčko až 5. 3. 1999.⁶¹⁴ Jeho výrok správně strukturu Bosny a Hercegoviny ještě zkomplikoval, tribunál totiž přihlédl k srbským i bosňácko-chorvatským nárokům a rozhodl zřídit na území předválečné obce Brčko v hranicích z 1. 1. 1991 územní jednotku „Brčko, Distrikt Bosny a Hercegoviny“ (*Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine*) jako kondominium (*zajednička svojina*) obou „podstátních (*pod-državni*) entit“. V distriktu nemá žádná z entit právo uplatňovat své pravomoci. Území bylo prohlášeno za samosprávné, podléhající přímo ústředním orgánům země, teoreticky ale zůstává celé součástí obou entit a jeho vytvoření proto není v rozporu s dualistickým charakterem státu. Statut Distriktu byl vydán arbitrem 7. 12. 1999 (v platnosti od 8. 3. 2000), vyjmenovává přesně kompetence (hospodářství, finance, kultura a školství, zdravotnictví, ochrana životního prostředí apod.) a definuje ústřední orgány distriktu (Skupština Distriktu, vláda) a upřesňuje některá ustanovení arbitrážního rozhodnutí. Zvláštní je, že na rozdíl od ostatních částí státu nezavádí žádné politické instituce „ochrany vitálních zájmů“ jednotlivých etnik. Za konstitutivní národy Distriktu prohlašuje Srby, Chorvaty, Bosňáky a Ostatní (!), úřední jazyky pak vyjmenovává tři – bosňáčtinu, srbštinu a chorvatštinu. Brčko označuje za demilitarizované území, nezavádí však občanství Distriktu s tím, že jeho obyvatelé zůstávají ob-

⁶¹⁰ Podrobněji např. AJVAZ (2008).

⁶¹¹ Z oficiálního názvu bylo odstraněno označení státní formy.

⁶¹² Dosud je v platnosti pouze smlouva o zvláštních vztazích Chorvatska a Federace Bosny a Hercegoviny podepsaná 22. 11. 1998 v Záhřebu, podobná dohoda mezi Republikou srbskou a Jugoslávií byla zrušena jako neústavní.

⁶¹³ Město leží v nejužší části území RS, zajišťuje kompaktnost jejího území a umožňuje spojení její západní a východní části, což také byly hlavní argumenty, o které se opíraly srbské nároky na danou oblast. Naopak Federace argumentovala etnickou strukturou území před válkou a nepřipustností potvrzení výsledků etnických čistek.

⁶¹⁴ Plný text arbitrážního rozhodnutí viz <http://www.ohr.int/>.

čanem některé z entit (ne ale obou), nemají ale povinnost platit entitám daně ani sloužit v jejich ozbrojených silách. Prostřednictvím entity také realizují své volební právo do ústředních orgánů Bosny a Hercegoviny.

Ve vytvořené státoprávní struktuře daytonská mírová smlouva do jisté míry splňuje požadavky všech stran – jak snahu o zachování Bosny jako subjektu mezinárodního práva, tak touhu entit po co největších pravomocích. Zároveň ale od počátku vnímaly místní politické elity daytonské řešení jako přechodný nebo prozatímní stav s předpokladem, že postupně bude modifikován tak, aby se přiblížil jejich požadavkům.⁶¹⁵ Crampton⁶¹⁶ nazval výsledek jednání za něco, co není Bosna, ale „cosi v hranicích Bosny, jakási kvazi- nebo unreálná Bosna“. To, že na tento plán všechny strany přistoupily, bylo nejen výsledkem tlaku mezinárodního společenství, ale hlavně strategické změny sil na bojištích a možná i skutečnosti, že daytonský mír se ze všech mírových plánů nejméně ohlížel na předválečné etnické složení a nejvíce respektoval skutečné výsledky války (např. přiznal Srbům Srebrenicu a Žepu), tj. poprvé rozdělil Bosnu na kompaktní jednotky které jsou (případně by mohly být) schopny relativně samostatné existence.

Daytonský mír, podobně jako prakticky všechny předcházející mírové iniciativy „přijal logiku válčících stran“ a snažil se rozdělit území BiH na pokud možno etnicky homogenní teritoriální jednotky. Tento přístup kritizovali během války zejména Muslimové, kteří tvrdili, že jediným cílem mezinárodního společenství by měla být obnova „jednotného a multikulturního“ státu (v němž by ale logicky jako nejpočetnější etnikum dominovali) a ne prosazování „balkánské logiky“ o nemožnosti soužití různých etnik ve společném státě. Poměrně početná skupina muslimských historiků a politiků kritizuje daytonský kompromis i z „morálních“ pozic – jako (údajně) nepřijatelné uznání politických poměrů vzniklých násilím.⁶¹⁷ Podobně bylo i stanovisko amerických politologů, např. White⁶¹⁸ obviňuje mírové vyjednavače („kresliče map“) z toho, že „[they] have ignored the fact that ethnic and national identities are very dynamic and evolve over time“. Pravdou ale je, že vyjednavači v podstatě neměli jinou možnost, mělo-li být jejich řešení rychlé, navíc argument o tom, že celá staletí žila Bosna v etnickém míru, ignoruje skutečnost, že tento mír byl do roku 1945 dosažen faktickou nerovnoprávností jednotlivých etnik.

V praxi se začal daytonský model realizovat se značnými obtížemi až po prvních poválečných volbách 14. 9. 1996 (první obecní volby byly po řadě odkladů provedeny až v říjnu 1997). Přes konstrukce mírové smlouvy byl plán návratu uprchlíků do svých předválečných domovů realizován pouze zčásti.⁶¹⁹ Bosna proto v podstatě zůstává i nadále složena z obtížně spolupracujících etnicky homogenních oblastí. Je zřejmé, že hlavním pojítkem státu není přání jednotlivých národních společenství, ale vnější tlak. Vzhledem k tomu, že je Bosna a Hercegovina díky etnickým čistkám zemí, která je snadno dělitelná, nadpoloviční většinu obyvatel tvoří příslušníci národů, které mají své vlastní národní státní útvary v sousedství, a navíc vztahy jednotlivých etnik jsou poznamenány špatnými historickými zkušenostmi, zůstává nadále budoucnost Bosny a Hercegoviny problematičtější.

Zhruba 15 let existence daytonského ústavního modelu ukázalo zejména to, že nepřekonal etnickou segregaci společnosti (v politickém rozhodování ale např. i ve vzdělávání ji naopak institucionalizovala), na malou efektivitu rozhodovacích procesů a na přebujelý administrativní

⁶¹⁵ ĐUKANOVIĆ (2004), s. 306.

⁶¹⁶ CRAMPTON (1996), s. 353.

⁶¹⁷ Např. LAVIĆ (2009), s. 129 píše o Republice srbské jako o „výsledku plánovaného zla“.

⁶¹⁸ WHITE (1996).

⁶¹⁹ Zde je třeba dodat, že počty návratů do předválečných domovů jsou sice úctyhodné, ĐUKANOVIĆ (2004), s. 309 ale odhaduje, že kolem 75 % z nich je fiktivních: vrácené nemovitosti jsou obratem prodány a „navrátilci“ zůstávají v místech, kde našli během války útočiště.

aparát,⁶²⁰ zejména v případě Federace Bosny a Hercegoviny. Mujagić⁶²¹ upozorňuje na další nepřekonaný problém: politická pluralita je v zemi nahrazena etno-stranickým pluralismem, existuje tedy pouze pluralita v rámci uzavřených etnických komunit. Situace tak v mnohém připomíná stav SFRJ v 80. letech: je zřejmé, že hospodářský úpadek je možné překonat jen reformou centrálních institucí, tu si ale každá ze stran představuje jinak, případně ji odmítá z obavy, že povede k oslabení jejího politického vlivu. S jistou mírou generalizace můžeme názory politických stran na případné modifikace daytonského systému rozdělit do 4 skupin:⁶²²

- postupná centralizace státu (bosňácké nacionalistické strany),
- vytvoření decentralizovaného unitárního státu (občanské strany, postkomunistické sociálně demokratické strany),
- kantonizace celé Bosny a Hercegoviny nebo vytvoření třetí (chorvatské) entity (chorvatské nacionalistické strany),⁶²³
- „důsledná aplikace daytonské smlouvy“ (srbské politické strany nacionální i nenacionální).

Rudolf⁶²⁴ vidí jako hlavní důvody nefunkčnosti a neefektivity bosenského státu faktickou bosňáckou majorizací Federace, latentní separatismus etnicky prakticky „čisté“ Republiky srbské a hlubokou nespokojenost Chorvatů s jejich státoprávním postavením. Podobně Iličić⁶²⁵ shrnuje chorvatské výhrady konstatováním, že z bosňácko-chorvatské federace se postupně stal „legální rámec nerovnoprávnosti Chorvatů“.

Mezinárodní společenství není v otázce potřeby reformy daytonských institucí jednotné, a většinou dává najevo neochotu se v těchto otázkách mocensky angažovat, často s rozumným odkazem na to, že stabilnější řešení bude takové, které nevznikne jako důsledek vnějšího (ná) tlaku. V samotné Bosně pak převládá frustrace a pocit ztráty politické, ekonomické i kulturní perspektivy.⁶²⁶

11.2 Chorvatsko

Chorvatsko bylo mezinárodně uznáno v hranicích, které mělo jako jugoslávská republika, v době, kdy byla zhruba 1/3 země obsazena srbskými vzbouřenci podporovanými jugoslávskou armádou a na jeho území probíhaly boje. Nový stát byl budován na nacionálních až nacionalistických základech⁶²⁷ a chorvatské vedení prohlásilo konflikt probíhající v zemi za agresi Srbska.⁶²⁸ Za těchto okolností se stala protisrbská xenofobie a negace srbských menšinových práv politickou praxí prosazovanou prakticky všemi chorvatskými stranami a široce podporovanou chorvatským obyvatelstvem.

⁶²⁰ ĐUKANOVIĆ (2004), s. 308.

⁶²¹ MUJAGIĆ (2010), s. 137.

⁶²² ĐUKANOVIĆ (2004), s. 311; ŽEPIĆ (2005); PEJANOVIĆ (2010).

⁶²³ Vrcholem těchto tendencí bylo vytvoření mimoústavního Chorvatského národního shromáždění (*Hrvatski narodni sabor*), který v březnu 2001 vyhlásil tzv. „chorvatskou samosprávu“ jako dočasnou formu meziobecní koordinace s cílem „ochrany chorvatského národa v Bosně a Hercegovině“ – myšleny byly obce dřívější Chorvatské republiky Herceg-Bosna (ĐUKANOVIĆ (2004), s. 312–313).

⁶²⁴ RUDOLF (2011), s. 226.

⁶²⁵ ILIČIĆ (2008), s. 113.

⁶²⁶ MUJAGIĆ (2010), s. 132.

⁶²⁷ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 609.

⁶²⁸ Tato interpretace je značně nepřesná: prvotní příčinou byla separatistická vzpoura chorvatských Srbů, nikoliv srbský útok.

Počátkem roku 1992 došlo v Chorvatsku k výraznému uklidnění – pod tlakem mezinárodního společenství byla uzavřena mezi OSN, Chorvatskem, Srbskem a velitelem Jugoslávské armády Dohoda o plánu mírových operací v Jugoslávii. Smlouva rozhodla, že ty oblasti, ve kterých se dosud bojovalo (tj. separatistická Republika Srbská Krajina), budou demilitarizovány, budou z nich staženy jednotky Jugoslávské lidové armády a budou převzaty pod ochranu OSN jako tzv. **United Nations Protected Areas (UNPA)**. Ve třech chráněných zónách (UNPA Krajina, UNPA Východní Slavonie a UNPA Západní Slavonie) bylo následně rozmístěno 50 000 vojáků mírových sil, kteří kontrolovali dodržování příměří.⁶²⁹

Podle Crkvenčiče tvořilo „okupované území pod dočasnou ochranou Spojených národů“ 26,1 % území Chorvatska, v roce 1991 na něm ale žilo pouze 11,5 % chorvatského obyvatelstva, 49,5 % chorvatských Srbů, ale pouze 5,5 % z celkového počtu Chorvatů.⁶³⁰ Vlastní Republika Srbská Krajina sestávala ze tří vzájemně nesouvisejících částí. Přesto mělo toto území pro Chorvatsko zcela zásadní význam – narušovalo jeho životně důležité dopravní trasy a prakticky znemožňovalo efektivní spojení centra se Slavonií a jižní Dalmácií,⁶³¹ navíc ještě zužovalo „sponu“ mezi panonskou a středozemní částí Chorvatska,⁶³² boje a neustálá nutnost zajišťovat obranu výrazně narušily chorvatskou ekonomiku a zbavily ji jednoho z rozhodujících příjmů – zisků z turistického ruchu.

Poté, co dohoda z roku 1992 zakonzervovala územní zisky obou stran konfliktu, probíhala prakticky permanentně jednání o vyřešení statutu srbské menšiny. Při nich předkládalo Chorvatsko plány na vytvoření srbské autonomie,⁶³³ při správní reformě, kterou byla země rozdělena na župy byly dokonce v rámci dvou z nich vytvořeny z 11 většinově srbských obcí speciální autonomní administrativně-správní jednotky (*Kotar Glina, Kotar Knin*).⁶³⁴ Přestože pravidelná jednání s představiteli RSK (ti spoléhali na pomoc Jugoslávie a odmítali přistoupit na jakoukoli formu obnovení suverenity Chorvatska na jejich území) měla velmi omezené výsledky, mezinárodní společenství dále trvalo na mírovém řešení konfliktu, což vzbuzovalo mezi Chorvaty obavy z kyprizace⁶³⁵ tohoto problému, tj. z dlouhodobého zakonzervování stávajícího stavu pod mezinárodním dohledem. Mezi lednem a únorem roku 1993 zaútočilo Chorvatsko na RSK a obsadilo strategicky významnou oblast kolem maslenického mostu, čímž obnovilo suchozemské spojení

⁶²⁹ Chráněné zóny byly vytvořeny na základě rezoluce rady bezpečnosti OSN č. 743/1992 (viz např. <http://www.fib.ethz.ch/>) v březnu 1992, rezolucí č. 762/1992 bylo v červenci 1992 kolem jejich hranic vytvořeno monitorované území, tzv. „pink zones“. Pink zones zahrnovaly oblasti, které sice byly v době uzavření příměří v lednu 1992 pod kontrolou Srbů, nebyly ale začleněny do žádné UNPA (jejich hranice byly totiž vedeny po administrativních hranicích obcí). Podle původního plánu měla být sice v „Pink zones“ zachována srbská vojenská kontrola, zároveň v nich ale měla být postupně obnovena chorvatská administrativa. K tomu ale nakonec nedošlo a rozdíl mezi UNPA a pink zones zůstaly pouze teoretické – srov. KLEMENČIĆ – SCHOFIELD (1996), s. 394; MEDIMOREC (2002), s. 36–38.

⁶³⁰ Nelze zcela ztotožnit UNPA a území Republiky Srbská Krajina: chráněná území měla rozlohu 14 760 km² (vlastní UNPA 12 554 km², „pink zones“ 2 206 km²), z toho byla pod kontrolou Srbů 12 829 km², pod kontrolou chorvatské armády (hlavně v západní Slavonii) zbývajících 1 931 km²; CRKVENČIĆ (1994), s. 62.

⁶³¹ GOLUBIĆ (1993), s. 77.

⁶³² PEPEONIK (1991) argumentuje proti srbské autonomii takto: „Stvaranje svake autonomije, osim kulturne ... bilo bi za Hrvatsku pogibeljno, tim prije što se radi o njezinoj sponi i povijestnoj jezgri s jakim iseljavanjem stanovništva.“

⁶³³ Vzhledem k událostem v roce 1995 a k postavení, které mají Srbové v současném Chorvatsku, se pravděpodobně jednalo pouze o diplomatickou hru ukazující mezinárodní veřejnosti chorvatskou dobrou vůli spor vyřešit.

⁶³⁴ Záměr zřízení těchto zvláštních okresů byl ohlášen už ve změnách ústavního zákona o lidských právech a svobodách a o právech etnických a národních sdružení a menšin přijatých 8. 5. 1992 (STOJKOVIĆ (1999), s. 523); v praxi nebyly nikdy aktivovány, protože se nacházely na území, které Záhřeb nekontroloval, a po obsazení Krajiny chorvatskou armádou byly zrušeny. Chorvatští autoři se při hodnocení jejich (teoretického) postavení vyhýbají označení „autonomní“, např. ANTIĆ (1993) píše, že oba okresy mají speciální samosprávný status, Srbové ho naopak zdůrazňují.

⁶³⁵ Tohoto označení užívá KLEMENČIĆ (1997).

s Dalmácií. Zároveň však porušilo dohodu o příměří, přesto nebyly mezinárodní protesty příliš silné.

Kromě nevyřešeného statutu srbské menšiny byl nejožehavější otázkou, s kterou se Chorvatsko potýkalo, vztah k Bosně. Na počátku jugoslávské krize se Chorvatsko snažilo podnítit bosenské Chorvaty a Muslimy k vyhlášení nezávislosti, v odtržení Bosny od Jugoslávie spatřovalo posílení své bezpečnosti vzhledem k Srbsku. Nezávislost a územní celistvost Bosny sice Chorvatsko uznávalo, přesto v bosenském konfliktu podporovalo příslušníky své komunity usilující o připojení svých oblastí k mateřské zemi, zřejmě počítalo s tím, že po destabilizaci Bosny (za kterou ale budou učiněni odpovědnými Srbové) nezbude Muslimům nic jiného, než se spojit s Chorvatskem. Tato politika nakonec vedla k otevřenému konfliktu mezi Bosňáky a Chorvaty, který byl urovnán až na jaře 1994, kdy obě strany uzavřely na návrh USA dohodu o spojenectví a vytvořily v Bosně chorvatsko-muslimskou entitu. Touto dohodou dostal Záhřeb právo na zvláštní vztahy s chorvatskou komunitou v Bosně s perspektivou vytvoření konfederace mezi Bosnou a Chorvatskem.

Na jaře roku 1995 se Chorvatsko rozhodlo vyřešit srbský problém vojenskými prostředky:⁶³⁶ jeho armáda, aniž by narazila na jakýkoliv výraznější odpor, v létě 1995 (od 1. 5. do 7. 8. 1995)⁶³⁷ obsadila většinu území RSK. Obnovení chorvatské kontroly nad územím bylo provázeno útekem převážně většiny Srbů do Jugoslávie, což byl nepochybně jeden z cílů chorvatského vedení.⁶³⁸ Celkem opustilo území Chorvatska dalších 150 000 Srbů, čímž byl prakticky dokončen chorvatský nacionalistický program – etnicky čisté Chorvatsko v historických hranicích.⁶³⁹ Jediným územím pod kontrolou Srbů, na které chorvatská armáda nezaútočila, byla malá oddělená část RSK ležící ve Východní Slavonii a Západním Sremu při hranicích s Vojvodinou.⁶⁴⁰ Pod silným tlakem mezinárodního společenství i chorvatského vedení (ale hlavně pod dojmem osudu zbylých částí Srbské Krajiny) souhlasilo vedení tohoto posledního srbského útvaru v Chorvatsku s mírovou reintegrací do Chorvatska. Tzv. erdutskou smlouvou⁶⁴¹ (podepsána 12. 11. 1995, v platnost vstoupila 15. 1. 1996) byla v oblasti na 2 roky⁶⁴² zavedena správa OSN, Chorvatsko se zavázalo udělit místnímu obyvatelstvu své občanství a respektovat jeho menšinová práva. V průběhu mezinárodní správy se ještě pokusili místní Srbové zabránit budoucímu rozdělení této oblasti mezi 2 chorvatské župy vyhlášením Oblasti Sremu, Baranje a Východní Slavonie (*Oblast Srema, Baranje i Istočne Slavonije*), záhřebské vedení ale negovalo i tento požadavek a 15. 1. 1998 definitivně převzalo správu v oblasti. Tím Chorvatsko 7 let po vyhlášení nezávislosti získalo plnou suverenitu nad celým svým územím.

Chorvatsko je jediná exjugoslávská republika, ve které se podařilo nacionalistickému vedení realizovat prakticky všechny své plány, dokázalo ve válce obhájit svoji nezávislost a zřejmě také definitivně vyřešilo svůj základní menšinový problém. Způsob, kterým toho dosáhlo (vyhnání)

⁶³⁶ Podle ŠESTÁK a kol (1998), s. 621 k tomuto řešení získalo neformální souhlas velmocí, které plánovaly využít chorvatské vojsko ke změně strategického poměru sil v Bosně.

⁶³⁷ Vojenská akce měla 2 etapy: při akci „Bljesak“ (blesk, 1.–2. 5. 1995) byla reinkorporována západní Slavonie, během akce „Oluja“ (bouře, 4.–7. 8. 1995) vlastní Srbská Krajina.

⁶³⁸ Přestože oficiálně vyzývalo uprchlíky k návratu, systematicky likvidovalo jejich obydlí a zabránit v návratu se jim snažilo i tváním na přísném potrestání všech „kolaborantů“, tj. lidí, kteří jakýmkoliv způsobem spolupracovali se správními orgány či armádou Srbské Krajiny.

⁶³⁹ Tato interpretace: ŠESTÁK a kol. (1998), s. 623, podle údajů, které uvádí CRAMPTON (1996), s. 360 se během války zvýšil v Chorvatsku podíl Chorvatů z 78 % na 90 %, počet Srbů klesl na 20 % původního stavu.

⁶⁴⁰ Rozloha 2 580 km², tj. 4,6 % rozlohy Chorvatska (KLEMENCIC – SCHOFIELD (1996), s. 396).

⁶⁴¹ Plný text např. http://www.usip.org/library/pa/croatia/croatia_erdut_11121995.html.

⁶⁴² Podle smlouvy měla být správa OSN jednorokní s možností prodloužení o další rok, pokud o to některá strana požádá. Protože Srbové o prodloužení požádali, trval mandát OSN 2 roky.

však zásadně a dlouhodobě narušuje vztahy s nejbližšími sousedy přestože, paradoxně, právě po likvidaci RSK Chorvatsko normalizovalo vztahy se SRJ.

11.3 „Zbytková“ Jugoslávie

Ústava z 27. dubna 1992⁶⁴³ prohlásila Jugoslávii za federaci dvou rovnoprávných republik s názvem **Svazová republika Jugoslávie** (*Savezna republika Jugoslavija*). Území nové Jugoslávie se podle ní omezilo pouze na Černou Horu a Srbsko (s autonomními regiony Kosovem a Metohijí a Vojvodinou), umožňovala však i přistoupení dalších regionů bývalé SFRJ k federaci a neznamenal tedy definitivní odvolání srbských územních nároků na části Chorvatska a Bosny. Federace byla definována jako poměrně volná, na rozdíl od předchozích jugoslávských ústav nebylo žádným způsobem garantováno postavení autonomních oblastí Srbska ani nebylo zajištěno jejich proporcionální zastoupení v ústředních orgánech federace, otázky vnitřního členění republik byly přenechány v jejich výlučné kompetenci. Černá Hora měla ústavou zaručeny jisté nadstandardní pozice ve federálních orgánech,⁶⁴⁴ vzhledem k jejímu malému podílu na obyvatelstvu (6 %) však i s tímto zvýhodněním byly její možnosti ovlivňovat politiku Bělehradu omezené.

11.3.1 Vnitřní krize federace, oddělení Černé Hory

Postoj černohorského obyvatelstva ke společné státnosti se Srbskem nebyl nikdy jednoznačný a odrážel v sobě problémy poněkud schizofrenního černohorského národního vědomí: část Černohorců se vždy pokládala současně za Srby⁶⁴⁵ a ztotožňovala se s jejich státní ideou, na druhou stranu však početná skupina Černohorců srbskou identitu odmítá a byla přirozeně méně ochotná snášet těžkosti, které jí přinášela příslušnost k mezinárodně ostrakizovanému jugoslávskému státu.

Až do roku 1997 na Černé Hoře dominovaly prosrbsky (resp. promiloševičovskými) orientované politické strany a země vystupovala jako loajální člen jugoslávské federace, v ekonomickém ohledu ale prováděla naprosto samostatnou politiku (převzetí německé měny, vlastní celní území). To se však změnilo po sérii opozičních protestů v zimě 1996/97. Zatímco v Srbsku neměly demonstrace žádné politické výsledky, v Černé Hoře vedly k otevřené politické krizi a následné desintegraci vládnoucí Demokratické strany socialistů, ze které bylo vytlačeno do té doby dominující promiloševičovské křídlo. Tím byly výrazně posíleny protimiloševičovské politické skupiny, kterým se podařilo zvítězit v černohorských prezidentských (19. 10. 1997) a parlamentních (31. 5. 1998) volbách a k moci v republice se tak dostali politici, jejichž prodemokratická

⁶⁴³ Službeni list Savezne republike Jugoslavije, br. 1/92, 34/92.

⁶⁴⁴ Např. čl. 80 ústavy určuje, že: „Veče gradana sačinjavaju savezni poslanici izabrani u republikama članicama na neposrednim izborima, tajnim glasanjem, tako što se po jedan savezni poslanik bira na 65.000 birača, s tim što se u republici članici bira najmanje 30 saveznih poslanika“. V souladu s ním bylo při volbách v roce 1996 zvoleno do dolní komory parlamentu, Rady občanů, 30 poslanců zastupujících Černou Horu a 108 poslanců ze Srbska (pokud by byl respektován podíl na obyvatelstvu, měla by Černá Hora pouze 8 poslanců).

⁶⁴⁵ To se mj. projevuje výrazným nárůstem podílu osob, které se při posledních dvou sčítáních v Černé Hoře deklarovaly jako Srbové, zřejmě ve snaze dát tím najevo svoji podporu setrvání Černé Hory v soustátí se Srbskem, nebo své prosrbské politické postoje: v roce 1991 se jednalo o 9,3 % obyvatel, v roce 2003 naopak 32,0 % a v roce 2011 pak 29,7 % obyvatel; ve stejném období byl podíl Černohorců 61,9 %, 43,2 % a 45,0 % (k častým, i když ne tak bouřlivým, změnám deklarované národnosti osob s nevyhraněným srbsko-černohorským etnickým vědomím ostatně docházelo už dříve – podíl Srbů na obyvatelstvu republiky zjištěný při poválečných sčítáních byl: 1948: 1,7 %, 1953: 3,3 %, 1961: 3,0 %, 1971: 7,5 %, 1981: 3,3 %, 1991: 9,3 %) (Jugoslavija 1918–1988).

a prozápadní rétorika (méně už politická praxe) byla naprosto neslučitelná s politickým stylem, který reprezentoval Milošević.⁶⁴⁶ Ten na novou situaci reagoval dosti nepřiměřeně a odmítl uznat výsledky voleb, čímž zapříčinil otevřenou ústavní krizi,⁶⁴⁷ která vedla k faktickému mocenskému osamostatnění Černé Hory.

Teprve po odstranění Miloševiče a jeho stoupenců ze srbského vedení a jejich nahrazení pragmatičtější a proevropsčtější politickou garniturou byla možná částečná normalizace vztahů ve federaci, ne ale na jejich původních základech. V průběhu roku 2002 byla dosažena dohoda nejvyšších představitelů Srbska a Černé Hory o další decentralizaci společného státu. Podle nové ústavy přijaté 4. února 2003 byla Svazová republika Jugoslávie reorganizována na volnou federaci s řadou konfederativních prvků pod názvem **Stát Srbsko a Černá Hora** (*Državna Zajednica Srbija i Crna Gora / Државна Заједница Србија и Црна Гора*). Společné orgány tohoto soustátí nebyly voleny přímo (členy parlamentu např. delegovaly parlamenty členských států) a měly jen velice omezený okruh pravomocí, především v zahraniční politice a soudnictví. Země dokonce programově rezignovala na některé symboly státnosti, např. oficiálně zrušila statut hlavního města a členské státy dostaly právo po třech letech ze společného státu vystoupit. Pro obě strany se ale jednalo už jen o oddálení konečného rozpadu země.

Černá Hora této možnosti také využila. Referendum o její nezávislosti bylo provedeno 21. 5. 2006. Při 86,5% účasti voličů se pro vyslovila nevýrazná 55,5% většina. Bezprostředně po referendu – 3. 6. 2006 – vyhlásila Černá Hora nezávislost.

Oddělení Černé Hory od Srbska proběhlo relativně klidně už proto, že Srbsko se muselo v té době vypořádávat s důsledky porážky Miloševićovy politiky z 90. let (uprchlická vlna z Chorvatska a Bosny, mezinárodně-politická izolace, hospodářské zaostávání) a také s kosovskou krizí.

11.3.2 Problém Srbů v Chorvatsku a Bosně

Srbská politická reprezentace měla v průběhu 90. let 20. století mimořádně špatnou pozici v mezinárodní politice – většina západních zemí ji vinila (jistě ne neprávem) z podněcování konfliktů v Krajině a Bosně, postupně dokonce převládl názor, že Srbové jsou hlavním, ne-li přímo jediným viníkem nestability celého regionu. Na základě tohoto přesvědčení vyhlásila rada bezpečnosti OSN 30. 5. 1992 proti SRJ přísné sankce za její vměšování do občanské války v Bosně a Hercegovině. Sankce sice zkomplikovaly vnitropolitickou situaci v zemi, nevedly ale k ukončení podpory srbských secesionistických revolt v okolních zemích. V tomto ohledu měla politika srbského vedení obecnou podporu obyvatelstva, které bylo přesvědčeno, že sankce jsou výsledkem jakéhosi mezinárodního spiknutí bývalých jugoslávských republik a jejich kampaně očerňující srbský národ.⁶⁴⁸

V roce 1994 se srbské vedení, které zhodnotilo mezinárodní dopady široké podpory Republiky Srbská Krajina a Republiky srbské a pochopilo naprostou bezvýchodnost své dosavadní

⁶⁴⁶ Situace je do jisté míry analogická stavu, který vznikl v Československu po volbách 1992.

⁶⁴⁷ Horní komora federálního parlamentu, Rada republik (*Veće Republika*), je volena republikovými parlamenty. Federální parlament však neuznal výsledky černohorských voleb a odmítl přijmout poslance jmenované novou černohorskou skupštinou. Černohorská vláda reagovala tím, že přestala uznávat legitimitu bělehradského parlamentu.

⁶⁴⁸ Tato reakce byla zcela přirozená: Chorvaté a Muslimové-Bosňáci zcela vyhráli propagandistickou válku a získali na svou stranu hlavní světová media, ve kterých byli paušálně líčeni jako nebohé oběti srbské agresivity, a nepostihly je žádné restrikce mezinárodního společenství (přestože se jejich nacionalističtí vůdci cíli a metodami od srbských příliš neodlišovali).

politiky vůči Chorvatsku a hlavně Bosně, rozhodlo radikálně změnit svoji dosavadní politiku:⁶⁴⁹ přistoupilo na podporu plánů mezinárodního společenství na řešení krize v Bosně a pohrozilo vedení tamní srbské komunity ukončením pomoci, pokud na ně nepřistoupí. Poté, co se bosenskosrbský předák Karadžić⁶⁵⁰ odmítl tomuto nátlaku podřídit, skutečně Srbsko přerušilo v srpnu 1994 spolupráci a dokonce uzavřelo hranici s Bosnou. Podobný obrat byl proveden i ve vztahu k Chorvatsku v otázce krajinských Srbů, Milošević v podstatě uznal právo Chorvatska na návrat Krajiny pod jeho jurisdikci a dohodl s Tuđmanem normalizaci chorvatsko-jugoslávských vztahů. Na vstřícné kroky Srbska reagovalo mezinárodní společenství zeslabením (ne ale odvoláním) sankcí. Nové situace rychle využilo Chorvatsko a Bosňáci: na vojenskou likvidaci Srbské Krajiny chorvatskou armádou a na výrazné vojenské úspěchy chorvatsko-bosenských spojenců v Bosně v létě roku 1995 odpověděla Jugoslávie pouze formálními protesty.⁶⁵¹ Po uzavření daytonského míru a erdutského protokolu (viz blíže oddíl věnovaný Chorvatsku a Bosně) byly odvolány veškeré sankce proti Jugoslávii a jak vnitropoliticky tak mezinárodně se pozice srbského vedení upevnila. Tento mezinárodní kredit však Milošević v souvislosti s eskalací kosovského problému v letech 1998 a 1999 opět ztratil a jeho země se ocitla podruhé v naprosté politické izolaci.

11.3.3 Kosovský problém

Kromě otázky přečanských Srbů se nejzávažnějším srbským problémem stala otázka postavení albánské národnostní menšiny. Již v roce 1989 byly provedeny výrazné změny srbské ústavy, omezující práva autonomních oblastí, k dalšímu omezení autonomie došlo v květnu 1990. Reakcí na tento krok bylo jednostranné vyhlášení **Kosovské republiky** (*Republika e Kosovës*) v rámci federace albánskými poslanci místní skupštiny 2. 7. 1990,⁶⁵² tento akt však Srbsko neuznalo a reagovalo na něj omezením svobody tisku, rozpuštěním kosovského parlamentu a hromadnými čistkami státního aparátu. Nová srbská ústava z 28. 9. 1990 zrušila politickou autonomii obou autonomních oblastí a zavedla pro Kosovo staronový název **Kosovo a Metohija** (*Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija / Krahina Autonomë e Kosovës*). Ilegální kosovská skupština prohlásila 22. 9. 1991 zemi za nezávislou a vytvořila paralelní státní struktury.⁶⁵³ Tento krok potvrdilo i referendum organizované bez souhlasu Bělehradu ve dnech 26.–30. 9. 1991. Nezávislost prakticky okamžitě uznala Albánie (22. 10. 1991), žádný jiný stát ale o podobném kroku ani neuvažoval, Evropské společenství odmítlo kosovskou žádost o uznání s tím, že o uznání mohou požádat pouze členské republiky rozpadlé federace, nikoliv autonomní útvary v rámci republik.⁶⁵⁴ Na rozdíl od Chorvatska a Slovinska byl všeobecně považován kosovský problém za vnitrosrbský, navíc mezinárodní společenství prosazovalo zásadu neměnnosti republikových hranic.

⁶⁴⁹ Tento obrat lze hodnotit i jako pragmatické poznání faktu, že za daných mezinárodněpolitických okolností nelze realizovat připojení těchto území k Srbsku, navíc v situaci, kdy země nemá dostatek prostředků na jejich dlouhodobou vojenskou podporu. Často bývá interpretován tento obrat jako projev Miloševićovy bezzáadovosti a touhy po moci, osobně se domnívám, že by měl být spíš oceněn – kdyby zůstal Milošević „zásadový“ jako vůdci Chorvatů a Bosňáků, k relativnímu urovnání situace v Chorvatsku a Bosně by nemohlo dojít.

⁶⁵⁰ Radovan Karadžić, prezident Republiky srbské od 27. 3. 1992 do 19. 7. 1996.

⁶⁵¹ Mezi krajinskými Srby je všeobecně rozšířeno přesvědčení, že si Chorvaté zajistili Miloševićův souhlas už před útokem na Krajinu.

⁶⁵² Tzv. Ústavní deklarace o Kosovu, kterou byl odvolán souhlas Kosova se změnami v srbské ústavě z 23. 3. 1989, ale i deklarace o připojení Kosova k Srbsku z 9. 7. 1945.

⁶⁵³ MALIQI (1996), s. 139 píše dokonce o „vytvoření paralelního veřejného života“.

⁶⁵⁴ FERNANDEZ JANKOV – ČORIĆ (2008), s. 75–76.

V roce 1992 sice Bělehrad obnovil plnou kontrolu bezpečnostní situace v Kosovu, v obavách před vyhrocením situace ale víceméně toleroval některé struktury Kosovské republiky.⁶⁵⁵ Změnu situace přineslo až období 1996–1997, kdy se mezi kosovskými Albánci začal prosazovat proud, označující dosavadní taktiku pasivního odporu proti Srbům za evidentně neúčinnou a prosazující ozbrojené formy boje. Do čela radikálního křídla se postavila Kosovská osvobozeněcká armáda (*Ushtria Çlirimtare E Kosovës*, UÇK), která akcemi individuálního teroru opět upoutala pozornost mezinárodních organizací ke kosovské otázce. Srbské vedení reagovalo na bezpečnostní krizi v Kosovu masovým nasazením svého potlačovatelského aparátu, nepodařilo se mu však aktivity UÇK přerušit. Naopak, došlo k další eskalaci napětí, excesy jugoslávských bezpečnostních sil vyvolávaly bouřlivé reakce ve světě a během roku 1998 získala albánská revolta charakter ozbrojeného povstání a stala se bezpečnostním rizikem pro celý region.

V průběhu roku 1998 se v problému začaly výrazně angažovat západní země s Ruskem, které se snažily kombinací politického, hospodářského⁶⁵⁶ a vojenského⁶⁵⁷ nátlaku přimět Miloševiče i kosovsko-albánské představitele k ústupkům a vzájemné dohodě. V únoru 1999, po ultimatu tzv. Kontaktní skupiny,⁶⁵⁸ které požadovalo přímá jednání mezi Srby a kosovskými Albánci o zajištění „podstatné autonomie“ pro Kosovo, se podařilo představitelům obou stran⁶⁵⁹ přimět k zahájení přímých mírových rozhovorů. Výsledkem jednání probíhajících ve francouzském Rambouillet byl návrh dohody, který předpokládal, že na dobu tří let budou v provincii rozmístěny mezinárodní vojenské síly pod vedením NATO a během tohoto období bude obnovena její nejširší možná autonomie v rámci SRJ.⁶⁶⁰

Již připravenou mírovou smlouvu podepsala pouze albánská strana, učinila tak však, aniž by se vzdala svého separatistického programu, po příslibu, že na konci přechodného období budou mít obyvatelé Kosova možnost vyjádřit se ke statutu oblasti v referendu (v samotné mírové smlouvě tato možnost není zmíněna). Srbsko v závěrečné fázi jednání dohodu odmítlo přijmout s poukazem na to, že její vojenské klauzule porušují jeho suverenitu.

Reakcí NATO na tento neústupný postoj bylo splnění předchozích ultimát a zahájení leteckého bombardování „hlavního viníka“ neúspěchu mírových jednání, tj. Jugoslávie. Vojenská kampaň NATO, která trvala od 24. 3. do 10. 6. 1999, vyvolala velmi rozporuplné reakce⁶⁶¹ a různé spekulace o skutečných motivech tohoto kroku,⁶⁶² nakonec ale přinutila srbské vedení k přijetí všech požadavků mezinárodního společenství. Dne 9. 6. 1999 byla uzavřena dohoda mezi Jugo-

⁶⁵⁵ Srbský režim nezasáhl ani proti ilegálním volbám kosovského parlamentu a prezidenta v roce 1992 – ŠESTÁK a kol. (1998), s. 595.

⁶⁵⁶ Viz rezoluce RB OSN 1160 (1998) (<http://www.un.org/peace/kosovo/98sc1160.htm>).

⁶⁵⁷ Ultimátum NATO z 24. 10. 1998, ve kterém, pod hrozbou leteckých úderů proti Jugoslávii, požadovalo stažení těžkých zbraní z Kosova.

⁶⁵⁸ Členské země: USA, Rusko, Británie, Francie, Německo a Itálie.

⁶⁵⁹ Albánce zastupovala delegace složená ze zástupců ilegální Republiky Kosovo i UÇK.

⁶⁶⁰ Plný text nepřijatého návrhu např. <http://www.jurist.law.pitt.edu/ramb.htm>.

⁶⁶¹ Největší kontroverze vyvolala totální nepřipravenost mezinárodního společenství na obrovskou uprchlickou vlnu vyvolanou bombardováním. Situace skutečně vypadala tak, jako by všichni považovali za „nemyslitelné, že by někdo prchal před humanitárními bombami demokraticky shazovanými z etických letadel“ jak se se značnou mírou ironie vyjádřil jeden novinář (Hammond, Phil (2000): *The Lies Last Time*, <http://emperors-clothes.com/articles/hammond/lieslast.htm>).

⁶⁶² Autor se na tomto místě nehodlá pouštět do debat o mravní a právní oprávněnosti nebo nepřipustnosti uvedeného postupu, který pokládá za „racionální“ ve smyslu potřeby zabránit destabilizaci celého Balkánu, nikoliv však za „prosazování multietnického Kosova“ a za „válku za etické hodnoty“ (vybráno z českého tisku). Ostatně zřejmě nepříměji se o smyslu akce vyjádřil britský premiér Tony Blair, který před začátkem bombardování řekl: „fail to act now...and we would have to deal with...hundreds of thousands of refugees“ (Hammond, Phil (2000): *The Lies Last Time*, <http://emperors-clothes.com/articles/hammond/lieslast.htm>).

slávskou vládou a NATO, na jejímž základě vydala Rada bezpečnosti OSN následující den rezoluci,⁶⁶³ která obsahovala vedle požadavku na úplné stažení srbských vojenských, polovojenských a policejních sil z Kosova a jejich nahrazení mezinárodními mírovými sbory (KFOR) pod vedením NATO také rozhodnutí, že: „[The Security Council] Authorizes the Secretary-General, with the assistance of relevant international organizations, to establish an international civil presence in Kosovo in order to provide an interim administration for Kosovo under which the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia, and which will provide transitional administration while establishing and overseeing the development of provisional democratic self-governing institutions to ensure conditions for a peaceful and normal life for all inhabitants of Kosovo.“⁶⁶⁴ Tento stav měl trvat „for an initial period of 12 months, to continue thereafter unless the Security Council decides otherwise“. Správu Kosova převzala 11. 6. 1999 „Dočasná správa OSN v Kosovu“ (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, UNMIK), která podle prvního nařízení hlavy UNMIK převzala „veškerou zákonodárnou a výkonnou moc v Kosovu“.⁶⁶⁵

Konečný statut oblasti měl být založen na návrzích z Rambouillet (tj. široká autonomie v rámci Jugoslávie), albánskokosovští politici ale od počátku jakoukoli formu své příslušnosti k Srbsku vylučovali.

V podmínkách mezinárodní správy byly postupně přenášeny některé pravomoci autonomním samosprávným orgánům, kterým přirozeně dominovaly albánskokosovské politické strany. Mezinárodní správě se dlouhodobě nepodařilo zajistit mírové etnické soužití většinového albánského obyvatelstva s menšinovými Srby, kteří z provincie buď odešli, nebo se uzavřeli do etnických enkláv hlídáných mezinárodními silami. I za této situace byli v březnu 2004 Srbové a jejich kulturně-historické památky vystaveni organizovaným útokům ze strany Albánců. Rostla ovšem i nespokojenost albánské strany, které nevyhovovalo neustálé odkládání rozhodnutí o definitivním statutu území.

V několikaletých jednáních o budoucím definitivním uspořádání se stanoviska srbské a albánskokosovské strany nepřibližovala, protože už výchozí jednací pozice byly zcela neslučitelné: Srbsko bylo ochotné přistoupit na velice širokou autonomii území, ale nepřekročitelná pro ně byla otázka mezinárodněprávní subjektivity území, kosovští politici naopak jakýkoliv prvek srbské suverenity nad kosovským územím naprosto odmítali. Po 8 letech mezinárodní správy přistoupila albánská strana k jednostrannému vyhlášení nezávislosti. Příslušnou deklaraci přijal 17. 2. 2008 jednomyslně kosovský parlament. Srbská strana tento krok jednoznačně odmítla a považuje ho za neplatný, reakce mezinárodního společenství byla nejednotná. Většina států zaujala rezervovaný postoj a mezinárodně-právní uznání nezávislosti Kosovské republiky je dosud menšinové, zemi jsou tím prakticky uzavřeny významnější mezinárodní organizace, zejména vstup do OSN. Kosovská vláda rovněž nekontroluje celé kosovské území, oblasti soustředěného srbského osídlení (zejména na severu Kosova) instituce nového státu ignorují a nadále přijímají instrukce ze Srbska.

⁶⁶³ Rezoluce 1244 (1999), plný text např. <http://www.un.org/Docs/scres/1999/99sc1244.htm>.

⁶⁶⁴ Článek 10 rezoluce RB OSN č. 1244 (1999).

⁶⁶⁵ Nařízení No. 1999/1 z 25. 7. 1999, se zpětnou účinností od 10. 6. 1999, plný text viz např. <http://www.un.org/peace/kosovo/pages/regulations/reg1.html>.

11.3.4 Sandžacký problém

Dalším vnitropolitickým problémem nové Jugoslávie se stala otázka postavení muslimského obyvatelstva Sandžaku. Muslimové (zhruba 400 000 lidí)⁶⁶⁶ se v poválečných sčítáních sice často deklarovali jako Černohorci či Srbové, události počátku 90. let však přispěly k jejich jasné profilaci a k volání po obnově zvláštního statutu pro Sandžak. Pod vedením místní odbočky bosenské SDA se vytvořila Muslimská národní rada Sandžaku s výrazně autonomistickými a separatistickými požadavky, v říjnu 1991 bylo dokonce zorganizováno ilegální referendum, které požadavek na autonomii Sandžaku schválilo.⁶⁶⁷ Reakce srbských a černohorských úřadů byla ale podstatně razantnější než v Kosovu a do roku 1993 bylo autonomistické hnutí kombinací perzekuce vůdců regionálních politických stran a přímého teroru zlikvidováno. Část muslimů v uvedeném období (hlavně v roce 1992) oblast Sandžaku opustila.⁶⁶⁸

11.3.5 Vojvodinský problém

Vývoj ve Vojvodině byl ve srovnání s druhou autonomní oblastí, Kosmetem, podstatně klidnější. Uprchla (resp. byla vyhnána) část Chorvatů a také Maďaři (zejména obyvatelstvo podléhající vojenské službě) opouštěli ve větším měřítku toto území, díky pro Jugoslávii trvale příznivému populačnímu vývoji – trvalému poklesu podílu Maďarů – a skutečnosti, že Srbové tvoří v provincii už absolutní většinu obyvatelstva – se ale situace nikdy nevyhrotila a neobjevily se žádné významnější secesionistické tendence.⁶⁶⁹

11.4 Makedonie

V referendu 8. září 1991 bylo rozhodnuto o samostatnosti a suverenitě Makedonie⁶⁷⁰ (vyhlášena 19. listopadu 1991). Koncem roku 1991 požádala Makedonie o uznání své nezávislosti, přes doporučení arbitrážní komise to však Evropská společenství 15. ledna 1991 odmítla, hlavně s ohledem na ostrý nesouhlas Řecka. Řekové odůvodnili svůj postup absurdním tvrzením, že „označení Makedonie patří k řeckému kulturnímu dědictví“,⁶⁷¹ kromě toho měli podezření, že Makedonci mají územní aspirace na řeckou Makedonii. Svůj postoj byli ochotni změnit pouze pod podmínkou, že Makedonie oficiálně deklaruje, že nemá vůči sousedním zemím žádné územní nároky, změni název (např. na Republika Skopje případně Slovanská Makedonie) a uzná neexistenci makedonské menšiny v Řecku. Vyhraněně nacionalistický postoj Řecka⁶⁷² komplikoval mezinárodní postavení nového státu. Řekové zejména prováděli obstrukce při přijímání Makedonie do mezinárodních organizací, což dále znevýhodňovalo Makedonce při navazování vztahů se všemi sousedními zeměmi. Vztahy s Bulharskem byly sice méně napjaté, zdaleka ale

⁶⁶⁶ WEITHMANN (1996), s. 404.

⁶⁶⁷ V referendu se obyvatelstvo vyslovovalo k otázce na „politickou a teritoriální autonomii Sandžaku s právem sjednotit se s jednou ze suverénních republik [Jugoslávie]“ – BOUGAREL (2009), s. 126.

⁶⁶⁸ Převážně do Bosny – WEITHMANN (1996), s. 404, ŠESTÁK a kol (1998), s. 595; naopak DIMITROVOVA (2001), s. 98, která odhaduje počet uprchlíků na 60 tis., uvádí jako hlavní cíle západní země, Turecko a Makedonii.

⁶⁶⁹ K tomuto stavu jistě přispělo i Maďarsko, které se, zřejmě z obav z perzekuce vojvodinských Maďarů, v této otázce chová mimořádně zdrženlivě.

⁶⁷⁰ Pro se vyslovilo 74 % voličů, referendum ale bylo bojkotováno albánskou menšinou (WEITHMANN (1996), s. 400).

⁶⁷¹ HERINK (1993), s. 248.

⁶⁷² Podle ŠESTÁK a kol (1998), s. 652 se chovalo Řecko k Makedonii jako „arogantní lokální velmoc“.

ne bezproblémové: s existencí nezávislé Makedonie se Bulharsko smířilo poměrně rychle,⁶⁷³ už proto, že za současné politické situace nemá prostředky na expanzivní zahraniční politiku, navíc z nárazníkového charakteru Makedonie může politicky těžit, nadále však neuznává existenci makedonského národa a jazyka a považuje i nadále obyvatele sousedního státu za národnostně zmatené Bulhary.⁶⁷⁴ Tento přístup vzbuzuje v Makedonii obavy z toho, že v budoucnu může Bulharsko, které během tohoto století několikrát své stanovisko k makedonské otázce radikálně změnilo,⁶⁷⁵ vznést požadavek na „sjednocení obou bulharských států“. Vztahy se Srbskem se podařilo Makedonii normalizovat poměrně rychle: v březnu 1992 se ze země stáhla jugoslávská armáda a srbská menšina žijící roztroušeně po celém území státu zůstala loajální, k dobrým vztahům později přispělo i makedonské nedodržování embarga proti Jugoslávii a podobný náhled na albánskou resp. kosovskou problematiku.

Z mezinárodní izolace způsobené Řeckem se Makedonie dostávala postupně v letech 1993–1995. 18. dubna 1993 byla Makedonie přijata do OSN pod „kompromisním“ jménem „**Bývalá jugoslávská Republika Makedonie**“⁶⁷⁶ a bez práva používat svoji státní vlajku. Následně uznala Makedonii (většinou však pod kompromisním jménem) většina evropských států, Řecko tím bylo mimořádně podrážděno a na počátku roku 1994 uvalilo na Makedonii úplné obchodní embargo.⁶⁷⁷ Řecko-makedonské vztahy se částečně normalizovaly až v září 1995, kdy Řekové odvolali blokádu a uznali Makedonii pod kompromisním názvem výměnou za menší úpravu makedonské vlajky.

Nejvýznamnějším vnitropolitickým problémem Makedonie je dlouhodobě otázka postavení albánské menšiny, která má k makedonskému státu od počátku jeho existence ambivalentní vztah. Na rozdíl od Kosova nedisponovali makedonští Albánci v době SFRJ územní autonomií ani statutem konstitutivního národa⁶⁷⁸ a vztahy mezi Makedonci a Albánci jsou tradičně, zejména kvůli kulturním rozdílům, mimořádně chladné. Pelikán⁶⁷⁹ uvádí, že po albánských nepokojích v roce 1968, které byly odezvou na podobné národní vzednutí v Kosovu, makedonské vedení opustilo dřívější snahy integrovat albánské etnikum do většinové společnosti, redukovalo jeho kulturní a vzdělávací instituce a smířilo se s existencí prakticky nepropustných bariér bránících neformálním vztahům mezi albánským a makedonským národem. Až do konce 80. let pak byla považována faktická ghettoizace albánského etnika a jeho diskriminace za normální. V bouřlivém období 1990–1991 začala většina albánských politických stran požadovat kromě záruk svých menšinových práv i správní autonomii severozápadní části země, nejradikálnější z nich její federalizaci. 12. 1. 1992 dokonce Albánci zorganizovali ilegální referendum, ve kterém se vyslovili pro územní

⁶⁷³ Dokonce bylo prvním státem, který uznal makedonskou nezávislost.

⁶⁷⁴ Jazykový spor měl velmi nepříjemné důsledky na vztahy obou zemí, protože bránil uzavírání mezistátních smluv. Bulharsko trvalo na tom, aby byly uzavírány pouze v bulharském jazyce, zatímco Makedonie požadovala i makedonskou verzi. Spor v této otázce byl částečně zmírněn deklarací z února 1999, ve které bylo stanoveno, že pro tyto účely bude používán „bulharský jazyk podle Ústavy Bulharska“ a „makedonský jazyk podle Ústavy Makedonie“.

⁶⁷⁵ Od roku 1944 bulharské komunistické vedení uznávalo Makedonce za národ, přiznávalo i existenci makedonské národnostní menšiny na svém území a počítalo s tím, že v budoucnu dojde ke spojení Makedonie v rámci Balkánské federace. Po roce 1948 přestala být tato myšlenka uskutečnitelná, v bulharském chápání se Pirinská Makedonie stala „jediným skutečným svobodným kousičkem“ Makedonie, ke kterému upírají své zraky Makedonci z Jugoslávie a Řecka. Od roku 1958 se postupně měnilo oficiální stanovisko, zhruba kolem roku 1963 již zcela převládlo popírání makedonské identity, tuto představu od té doby hájí všechny bulharské vlády. (STANIĆ (1971), s. 53 a násl.).

⁶⁷⁶ Mnohdy se používá zkratka anglického názvu FYROM, někdy i ve formě Fyrom.

⁶⁷⁷ Tento hysterický krok Řecka byl prakticky všemi státy odsouzen a výrazně jím utrpěla řecká pověst ve světě.

⁶⁷⁸ PELIKÁN (2005).

⁶⁷⁹ PELIKÁN (2005), s. 177.

autonomii jimi osídlené části Makedonie.⁶⁸⁰ Tento požadavek sice makedonská strana odmítla, ale v podstatě tiše akceptovala „neoficiální autonomii“ oblastí s albánskou majoritou: ty nechala pod správou místních albánských obecních zastupitelstev, do jejichž rozhodování nezasahovala a prakticky rezignovala na uplatňování formálních i mocenských atributů své svrchovanosti.⁶⁸¹ V následujících letech se situace relativně uklidnila, albánské strany se dokonce podílely na činnosti několika makedonských vlád, základní rozpor mezi jejich voláním po autonomii a jednohlasným odmítáním tohoto kroku ze strany politické reprezentace Makedonců však trval.

V plné míře propuklo latentní napětí v roce 2001 – v podobě krátké občanské války, jejíž řešení (či spíš zmrazení)⁶⁸² bylo nakonec možné jen z vnějšku. Násilí vypuklo v únoru 2001, když albánská paravojenská organizace Osvobozenecká národní armáda (*Ushtria Çlirimtare Kombëtare*, UÇK) napadla makedonské bezpečnostní síly v severozápadní části země. Organizace vznikla pod přímým vlivem Kosovské osvobozené armády o rok dříve, z Kosova také dostávala výzbroj. Její ozbrojenci operovali v blízkosti hlavního města, např. z Aračinova, které obsadili, mohli snadno zasáhnout jakýkoliv cíl ve Skopje. K vojenskému řešení situace musela nakonec pomoci NATO, pod tlakem mezinárodního společenství byla také 13. 8. 2001 podepsána tzv. ochridská smlouva. Jejím hlavním výsledkem byly ústavní změny, které posílily postavení albánské menšiny v zemi (zejména decentralizace země, dále např. uznání albánštiny za úřední jazyk v obcích, kde měla alespoň 20% podíl, její participace na činnosti vládních úřadů, policie a armády), a následná demilitarizace UÇK a její rozpuštění. Na činnost UÇK navázala od roku 2002 parlamentní politická strana Demokratická unie za integraci (*Bashkimi Demokratik për Integritim*), která je od té doby nejsilnější albánskou stranou v zemi (ve volbách získává 60–70 % hlasů pro albánské strany). Značné znepokojení v zemi vyvolává „příklad“ secese kosovských Albánců, která by výrazně posílila pozice separatistů, a nebezpečí infiltrace různých kosovskoalbánských polovojenských skupin do západní Makedonie.

11.5 Slovinsko

Slovinsko bylo jedinou republikou, jejíž oddělení od Jugoslávie proběhlo poměrně klidně a neproblematické bylo i její mezinárodní uznání 15. ledna 1992. Hlavní zásluhu na tom měla výhodná poloha v severozápadní části SFRJ a hlavně pro ostatní republiky nedosažitelná národnostní struktura – téměř 90 % obyvatel představovali Slovinci, navíc se jejich etnické hranice naprosto kryly s hranicemi politickými. Politická reprezentace, která přivedla Slovinsko k nezávislosti, byla nenacionalistická a také se zdálo, že nový stát má dobrou šanci dosáhnout korektních vztahů se svými sousedy.

Vztahy s Chorvatskem jsou přesto od roku 1992 poměrně chladné: vleklé kontroverze přinesl spor o jadernou elektrárnu Krško, která sice leží na slovinském území, byla však postavena za finanční spoluúčasti Chorvatska, problém slovinského přístupu na volné moře (který je vzhledem k morfologii mořského pobřeží možný pouze přes chorvatské teritoriální vody, což vedlo Slovince k požadavku na vytvoření jakéhosi koridoru mezi teritoriálními vodami Itálie a Chorvatska, který by jim umožnil volný přesun na otevřené moře), otázka slovinsko-chorvatských pozemních hra-

⁶⁸⁰ Pro autonomii se údajně vyslovilo 90 % účastníků, v dubnu 1992 vyhlásili nejradikálnější albánští politici ve Struze autonomní **Republiku Ilyriada** (Republika e Iliridës), tento autonomistický pokus však nenašel v albánské komunitě výraznější odezvu a později byl hodnocen jako čistě symbolický.

⁶⁸¹ MEĐIMOREC (2001), s. 92–93.

⁶⁸² Takto hodnotí situaci PELIKÁN (2005), s. 177.

nic (sporná celá řada úseků)⁶⁸³ a otázka chorvatských nároků na vybudování dálničního spojení s Rakouskem a Itálií.

V roce 1993 se výrazně zkomplikovaly vztahy s Itálií, která podmínila podporu slovinské asoiační dohody s EU vyřešením majetkových nároků Italů, kteří ze Slovinska odešli po druhé světové válce. Tuto otázku se podařilo urovnat až v roce 1996, čímž se asociace Slovinska s EU výrazně zdržela.

Slovinsko se dosud relativně úspěšně uchází o zapojení do hlavních evropských bezpečnostních i hospodářských institucí (zejména do NATO a EU) a v podstatě se mu již podařilo vyčlenit z „jugoslávského“ regionu.⁶⁸⁴

11.6 Administrativní struktura postjugoslávských zemí

11.6.1 Bosna a Hercegovina

Jak již bylo uvedeno, na základě daytonské mírové smlouvy a arbitrážního rozhodnutí o Brčku se Bosna a Hercegovina v současnosti dělí na dvě entity a distrikt, který je jejich kondominiem:

Tab. 23: Správní členění Bosny a Hercegoviny (od 8. 3. 2000)

Správní jednotka (centrum)	Plocha (km ²)	Počet obyvatel (v tisících)		Podíl jednotlivých národů 1991 (v %)				Národ domi- nující po válce (1996)
		1991	1996	Bosňáci	Chorvati	Srbové	ostatní	
Federace Bosny a Hercegoviny (Sarajevo)	26 031	2728	2426	52,2	21,9	17,7	8,2	Bosňáci (72,4 %)
Republika srbská (Sarajevo)	24 514	1562	1427	28,2	9,1	55,4	7,3	Srbové (96,6 %)
Brčko distrikt (Brčko)	487	87	67	44,4	20,8	25,4	9,4	Srbové (72,4 %)
Bosna a Hercegovina (Sarajevo)	51 032	4377	3920	43,5	17,4	31,2	7,9	-

Pramen: International Management Group (2000)

Poznámka: do rozlohy a počtu obyvatel Republiky srbské a Federace Bosny a Hercegoviny není započítán Brčko distrikt, který je jejich společným územím

Entity mají naprosto rozdílnou vnitřní strukturu. První z nich, **Republika srbská** (*Republika srpska*), je podle platné ústavy z 27. 3. 1992 (vyhlášena byla už 9. 1. 1992)⁶⁸⁵ unitárním národním státem srbského národa (ovšem s dvěma úředními jazyky – ekavskou srbštinou a ijekavskou srbštinou), uspořádání druhé, bosňacko-chorvatské federace (oficiální název: **Federace Bosny a Hercegoviny** (*Federacija Bosne i Hercegovine*)) je podstatně komplikovanější, protože sdružuje dva národy. Současné uspořádání bylo realizováno až po volbách v roce 1996, v období války byla Federace neformálně rozdělena na území pod kontrolou chorvatských vojsk a území pod kontrolou Armády BiH.

⁶⁸³ Jedná se o snadno odstranitelný nesoulad hranic katastrů na mapách obou států, dosud ale chyběla jakákoliv ochota k širší politické dohodě.

⁶⁸⁴ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 591.

⁶⁸⁵ Současné znění viz např. <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/ustavRS/ustavRS.htm>.

Dle Ústavy Federace Bosny a Hercegoviny z 31. 5. 1994⁶⁸⁶ je bosňácko-chorvatská federace státem chorvatského a bosňáckého národa (Srbové nejsou v ústavě vůbec zmíněni, důsledně se využívá označení „příslušníci ostatních národů“), úředními jazyky jsou chorvatština a bosňáčtina, úředním písmem latinka. Vztahy mezi oběma konstitutivními národy jsou složitě legislativně ošetřeny. Stát je podle oficiálních proklamací federací vytvořenou na územním principu, zároveň se ale úzkostlivě dbá na to, aby nebyla možná majorizace druhého etnika a všechna rozhodnutí federálních orgánů, která se týkají „vitálních“ zájmů některého národa vyžadují souhlas poslanců obou národností.

Federace Bosny a Hercegoviny se skládá z 10 kantonů (bosňácky *kanton*, chorvatsky županija), které se člení přímo na obce (*općina*). Odstavce V.1.2.1. a V.1.2.2. ústavy rozdělují obce na dvě kategorie: obce, jejichž většinový národ je totožný s většinovým národem kantonu, a obce, jehož většinové obyvatelstvo je odlišné od majority v kantonu jako celku (na obce druhého typu je kanton povinen v případě jejich zájmu přenést své působnosti v taxativně vymezených oblastech – např. ve vzdělávání, kultuře, cestovním ruchu apod.) Do jisté míry lze hovořit o autonomii, resp. právu na autonomii, některých obcí v rámci jednotlivých kantonů. Tato úprava vycházela z chápání kantonů jako národních kvazi-států jednoho národa a zajišťovala příslušníkům chorvatské nebo bosňácké menšiny právo na územní autonomii. V současnosti tomuto pravidlu vyhovují pouze 3 chorvatské obce v (bosňáckém) Zenicko-dobojském kantonu, v případě masového návratu uprchlíků by se ale jejich počet rozšířil.

Částečnou modifikaci tohoto systému přinesl první dodatek ústavy, přijatý v souvislosti s obtížemi při konstituování kantonů 6 a 7. Dodatek je prohlásil za kantony se zvláštním režimem (*kanton s posebnim režimom*). V těchto kantonech byl zaveden systém ochrany vitálních zájmů obou etnik podle federálního vzoru, tj. de facto v nich byly prohlášeny obě národnosti za konstitutivní. Část kompetencí kantonů (zejména školství) byla přenesena přímo na obce a podle federálního vzoru byla také upravena struktura kantonálních vlád a úřadu předsedy kantonu (proporční systém, rotace předsedů apod.). Běžně se proto dělí kantony na chorvatské, bosňácké a smíšené.

Nejnižší složkou veřejné správy je v obou entitách obec (chorvatsky a bosňácky *općina*, srbsky *opština*). Jejich systém v podstatě přetrvává v podobě, jakou měl v Jugoslávii. V 80. letech se počet bosenských obcí ustálil na 109, řada z nich však byla protnuta mezientitní hranicí a rozdělena, v době obecních voleb v dubnu 2000 jich tak existovalo už 146 (údaj OSCE). Jejich systém není příliš vyhovující, zejména v případě rozdělených obcí, které mají mnohdy groteskní podobu (Srpski Mostar v třech územně oddělených částech apod.). K plánovanému novému vymezení obcí ale dosud nedošlo z obav, že by tento krok, zejména ve Federaci, ještě prohloubil etnické rozdělení země, protože menší obce by byly homogennější.

Ve federaci byla v roce 1995 vytvořena další „jednotka lokální správy a samosprávy“ – město (*grad*). Město je v ústavě Federace definováno jako „území dvou a více obcí, které jsou urbanisticky a územně provázané“, jeho samospráva pak má v kompetenci ty záležitosti, které jsou důležité pro město jako funkčně jednotný celek. Na základě této úpravy bylo za město prohlášeno Sarajevo (4 obce) a Mostar (6 etnicky homogenních obcí a tzv. centrální zóna, která není součástí žádné obce).

⁶⁸⁶ Viz např. <http://www.bihpress.com/BIH/POLITIKA/ustavF.htm>.

Tab. 24: Správní členění Federace Bosny a Hercegoviny (po změnách k 8. 3. 2000)

Kanton	Typ	Plocha (km ²)	Počet obyvatel (v tisících)		Dominantní národ (v %)		
			1991	1996		1991	1996
1. Unsko-sanski kanton (Bihać)	B	4237	343	268	Bosňáci	72,5	97,4
2. Županija Posavska (Odžak)	CH	301	63	48	Chorvati	70,1	95,0
3. Kanton Tuzla (Tuzla)	B	2653	494	592	Bosňáci	70,4	84,8
4. Zeničko-dobojski kanton (Doboj, Zenica)	B	3325	477	451	Bosňáci	58,6	83,8
5. Bosansko-podrinjski kanton - Goražde (Goražde)	B	485	40	42	Bosňáci	67,9	99,6
6. Srednjobosanski kanton / Županija Središnja Bosna (Travnik)	ZVL	3187	339	258	Bosňáci Chorvati	43,5 38,6	59,0 39,3
7. Hercegovačko-neretvanski kanton / Hercegovačko-neretvanska županija-kanton (Mostar)	ZVL	4303	267	232	Bosňáci Chorvati	37,4 40,6	43,3 54,6
8. Županija Zapadohercegovačka (Široki Brijeg)	CH	1362	89	91	Chorvati	96,8	99,0
9. Kanton Sarajevo (Sarajevo)	B	1264	500	354	Bosňáci	50,4	87,1
10. Kanton 10 (Livno, Tomislavgrad, Kupres)	CH	4914	116	90	Chorvati	51,3	88,7
Federace Bosny a Hercegoviny (Sarajevo)	-	26 031	2728	2426	-	-	-

Pramen: International Management Group (2000)

vysvětlivky: CH – chorvatské kantony, B – bosňácké kantony, ZVL – kantony se zvláštním režimem

11.6.2 Chorvatsko

Chorvatská republika (*Republika Hrvatska*) prošla jako jediný postjugoslávský stát radikální a komplexní reformou všech stupňů veřejné správy. Zákonem z 29. 12. 1992⁶⁸⁷ byl obnoven dvou-
stupňový systém státní správy i samosprávy, země byla rozdělena na 21 žup (županija), 70 měst (*grad*) a 419 obcí (*općina*). V letech 1992 – 1995 existovaly formálně⁶⁸⁸ také dva samosprávné okresy (*kotar*) pro Srby, které představovaly mezistupeň mezi obcemi a župami. Při modifikacích zákona (1995, 1997)⁶⁸⁹ nebyla struktura ani počet jednotek výrazně měněn, v roce 1995 ale byly podstatně modifikovány hranice žup a jejich počet byl sjednocením žup Županija Grad Zagreb a Županija Zagrebačka snižen na 20. V roce 1997 byl opět Zagreb vyčleněn jako jednotka se zvláštním statutem (*posebna i jedinstvena teritorijalna i upravna jedinica*).

⁶⁸⁷ *Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*, Narodne novine, br. 90, 30. 12. 1992.

⁶⁸⁸ Byly totiž na územích, která nebyla pod kontrolou chorvatské vlády, ale orgánů RS Krajina.

⁶⁸⁹ *Nový Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj*, Narodne novine, br. 10, 30. 1. 1997.

Tab. 25: Administrativní členění Chorvatska po provedení administrativní reformy v roce 1992 (po změnách v letech 1995 a 1997)

Název	Správní středisko	Rozloha [km ²]	Počet obyvatel (sčítání 1991)	Počet měst	Počet obcí
Zagrebačka županija	Zagreb	3 078	283 298	8	26
Krapinsko-zagorska županija	Krapina	1 230	148 779	7	25
Sisačko-moslavačka županija	Sisak	4 448	251 023	6	13
Karlovačka županija	Karlovac	3 622	184 577	5	16
Varaždinska županija	Varaždin	1 260	187 853	6	22
Koprivničko-križevačka županija	Koprivnica	1 734	129 397	3	20
Bjelovarsko-bilogorska županija	Bjelovar	2 638	144 042	5	18
Primorsko-goranska županija	Rijeka	3 590	323 130	14	21
Ličko-senjska županija	Gospić	5 350	86 992	4	8
Virovitičko-podravska županija	Virovitica	2 021	104 625	3	13
Požeško-slavonska županija	Požega	1 821	99 334	4	6
Brodsko-posavska županija	Slavonski Brod	2 027	174 998	2	26
Zadarska županija	Zadar	3 643	212 920	6	26
Osječko-baranjska županija	Osijek	4 149	367 193	7	33
Šibensko-kninska županija	Šibenik	2 994	152 477	5	12
Vukovarsko-srijemska županija	Vukovar	2 448	231 241	4	24
Splitsko-dalmatinska županija	Split	4 524	474 019	15	40
Istarska županija	Pazin	2 813	204 346	9	29
Dubrovačko-neretvanska županija	Dubrovnik	1 782	126 329	5	17
Međimurska županija	Čakovec	730	119 866	3	21
Grad Zagreb	—	640	777 826	1	0
Celkem		56 542	4 784 265	122	416

Poznámka: V roce 1997 došlo v důsledku změn hranic mezi župami k přejmenování Županije Zadarsko-kninske a Županije Šibenske na Zadarska županija a Šibensko-kninska županija, zároveň se změnil slovosled všech názvů (slovo „županija“ bylo dáno na poslední místo, tj. Županija Varaždinska byla přejmenována na *Varaždinska županija* apod.)

11.6.3 Srbsko

Administrativní členění **Srbské republiky** (*Republika Srbija*) nebylo dosud zásadním způsobem změněno. Podle platné srbské ústavy z 28. 9. 1990⁶⁹⁰ a zákona o územní organizaci a lokální samosprávě z 24. července 1991 jsou základem územního členění státu samosprávné obce (*opština*), autonomní oblasti a nově Město Bělehrad. Autonomní oblast Vojvodina (*Autonomna pokrajina Vojvodina*) a Autonomní oblast Kosovo a Metohija (*Autonomna pokrajina Kosovo i Metohija*) sice byly zachovány, podle ústavy jsou však pouze „oblici teritorijalne autonomije“⁶⁹¹ s tím, že ke změnám jejich území nebo k jejich úplnému zrušení není nutný jejich souhlas. Město Bělehrad

⁶⁹⁰ Službeni glasnik Republike Srbije, br. 1/90.

⁶⁹¹ Článek 6 ústavy.

(*Grad Beograd*) je v ústavě označeno za zvláštní územní jednotku (*posebna teritorialna jedinica*) sdružující několik obcí.⁶⁹²

Hranice obcí zůstaly dodnes v podobě vytvořené v 60. letech.⁶⁹³

Rozhodnutím vlády z 29. ledna 1992 byly nově definovány okruhy (*okrug*), které jsou ale pouze teritoriální jednotkou státní správy. Oblastí je celkem 29 (bez Bělehradu), z toho 7 ve Vojvodině a 5 v Kosovu a Metohiji (viz tab. 26).

Tab. 26: Správní členění Srbska (1998)

č.	Název	Správní středisko	Počet obcí
1	Borski okrug	Bor	4
2	Braničevski okrug	Požarevac	8
3	Jablanički okrug	Leskovac	6
4	Južno-Bački okrug	Novi Sad	12
5	Južno-Banatski okrug	Pančevo	8
6	Kolubarski okrug	Valjevo	6
7	Kosovski okrug	Priština	9
8	Kosovsko-Mitrovački o.	Kosovska Mitrovica	6
9	Kosovsko-Pomoravski o.	Gnjilane	3
10	Mačvanski okrug	Šabac	8
11	Moravički okrug	Čačak	4
12	Nišavski okrug	Niš	6
13	Pčinjnski okrug	Vranje	7
14	Pečki okrug	Peč	5
15	Pirotski okrug	Pirot	4
16	Podunavski okrug	Smederevo	3

č.	Název	Správní středisko	Počet obcí
17	Pomoravski okrug	Jagodina	6
18	Prizrenski okrug	Prizren	4
19	Rasinski okrug	Kruševac	7
20	Raški okrug	Kraljevo	5
21	Severno-Bački okrug	Subotica	3
22	Severno-Banatski okrug	Kikinda	6
23	Srednje-Banatski okrug	Zrenjanin	5
24	Sremski okrug	Sremska Mitrovica	7
25	Šumadijski okrug	Kragujevac	6
26	Toplički okrug	Prokuplje	4
27	Zaječarski okrug	Zaječar	4
28	Zapadno-Bački okrug	Sombor	4
29	Zlatiborski okrug	Užice	10
30	Grad Beograd	Beograd	16
celkem			186

Podle <http://www.serbia-info.com/facts/districts.html>

11.6.4 Černá Hora

Administrativní členění **Republiky Černá Hora** (*Republika Crna Gora*) nebylo novou ústavou z 12. 10. 1992⁶⁹⁴ změněno ani modifikováno, republika se i nadále dělí přímo na 21⁶⁹⁵ obcí (*opština*). Obce mají všechny přibližně stejnou rozlohu, výrazně se však liší počtem obyvatel – v Podgorici, která byla po roce 1992 prohlášena za „administrativní centrum“, kdežto „hlavní město“ je historické centrum země Cetinje, žije přibližně třetina obyvatel celé země.

⁶⁹² Tzv. *gradske opštine*.

⁶⁹³ V roce 1998 bylo na území Srbska 186 obcí, tj. o jednu méně než v roce 1988 (LIŠČÁK – FOJTÍK (1998), s. 824–825 uvádí počet 170, nezapočítává však obce tvořící Bělehrad).

⁶⁹⁴ Plný text (anglický překlad) http://www.mfa.gov.yu/Facts/laws/const_cg_e.html.

⁶⁹⁵ Údaj pro rok 2000, viz http://www.mfa.gov.yu/index_s.htm

11.6.5 Makedonie

Administrativní členění **Makedonské republiky** (*Republika Makedonija*) zůstalo, podobně jako v jugoslávské éře, jednostupňové. Země se člení přímo na obce (општини, sg.: општина), podle zákona o územním členění ze září 1996 byl však jejich počet výrazně rozšířen z původních 34 na 123,⁶⁹⁶ zvláštní územní jednotkou bylo hlavní město Skopje složené ze 7 obcí. V roce 2004 byl systém obcí radikálně přeorganizován, zákonem o územní organizaci lokální samosprávy z 11. 8. 2004 byla Makedonie rozdělena na 84 obcí, z nich 10 je začleněno do samosprávného území hlavního města. Oba modely administrativního členění byly kritizovány albánskými i makedonskými nacionalisty kvůli údajnému nerespektování etnických poměrů v zemi a narušování etnické rovnováhy.

11.6.6 Slovinsko

Správní členění **Slovinské republiky** (*Republika Slovenija*), přestože se o tomto problému rozvířila poměrně široká diskuse, prošlo po vyhlášení nezávislosti jen dílčími úpravami. V souvislosti s demokratizací státní správy došlo v roce 1994 k úplnému oddělení státní správy a samosprávy (do té doby měly obce – podobně jako v ČR – vlastní i přenesené pravomoci), přenesené pravomoci převzaly tzv. správní jednotky (*upravna enota*), které v původním modelu prakticky kopírovaly členění na obce, v současnosti zpravidla sdružují několik obcí.⁶⁹⁷ Správních jednotek má Slovinsko v současnosti (1. 1. 2012) celkem 58.

V roce 1994 vypracovaná komplexní reforma místní správy navrhovala vedle vytvoření správních jednotek také radikální zvýšení počtu obcí, kterého mělo být dosaženo rozdělením stávajících po schválení v místních referendech. Ta ale byla úspěšná pouze v některých případech a tak některé velké obce zůstaly zachovány, zatímco jiné byly rozdrobeny. Přestože tím vznikl velice nevyrovnaný systém, byl posléze, s platností od 1. 1. 1995, uzákoněn.⁶⁹⁸ Vedle obcí (*občina*) byla obnovena kategorie městských obcí (*mestna občina*). Počet obcí byl téměř ztrojnásoben: před reformou jich Slovinsko mělo 62, po reorganizaci 147 (z toho 136 „venkovských“ a 11 městských).⁶⁹⁹ K 22. 11. 1998 došlo k druhému kolu rozdělování obcí (jejich počet vzrostl na 192, z nich 11 městských),⁷⁰⁰ následně už dochází k dalšímu dělení obcí jen sporadicky (2002: 1 obec, 2006: 17 obcí, 2011: 2 obce), k 1. 1. 2012 bylo tedy Slovinsko členěno na 212 obcí.⁷⁰¹ O případném vytvoření 2. stupně samosprávy (země, *pokrajina*) se už desetiletí živě diskutuje, konkrétní rozhodnutí ale ještě nebyla přijata.

11.6.7 Shrnutí

V období po rozpadu Jugoslávie byly všechny následnické státy postaveny před problémem, jak dosavadní strukturu veřejné správy přizpůsobit novým státoprávním i společenským podmínkám. Nejtíživější byl tento problém v národnostně smíšených oblastech, v atmosféře vyhroceného nacionalismu totiž prakticky všechny menšiny požadovaly garantování svých národnostních

⁶⁹⁶ <http://www.sinf.gov.mk/Macedonia/EN/Geography/Settlements.htm>

⁶⁹⁷ Zakon o upravi – 2393, Uradni list Republike Slovenije, št. 67/94 z dne 27. 10. 1994; později ho nahradil Zákon o državni upravi – ZDU-1, Uradni list Republike Slovenije, št. 52/02 z dne 14. 6. 2002

⁶⁹⁸ Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij, Uradni list Republike Slovenije, št. 60, 3. 10. 1994, č. 2082.

⁶⁹⁹ Statistični letopis Republike Slovenije 1995, s. 51.

⁷⁰⁰ Statistični letopis Republike Slovenije 1999, s. 56.

⁷⁰¹ Statistični letopis Republike Slovenije 2011, s. 48, doplněno.

práv formou územní autonomie. Tlak na vytvoření nacionálně homogenních administrativních jednotek byl obzvláště silný v oblastech obývaných Srby a Albánci, úspěšný ale byl vlastně jen v případě Bosny a Hercegoviny,⁷⁰² ostatní státy se spíš snažily narušit přirozeně existující regionální nebo (historicky) tradiční vazby a buď konzervovaly dosavadní stav nebo využily administrativních reforem k majorizaci menšin (přímo učebnicově Chorvatsko ve vztahu k územím obývaným Srby a Srbsko vzhledem k Sandžaku). Lze to chápat jednak jako jasnou tendenci k centralizmu, a pak také jako projev onoho bibóovského „strachu z demokracie“.⁷⁰³ Ze státoprávního i politickogeografického hlediska prodělala nejzásadnější a díky řadě netradičních řešení i nejzajímavější změny Bosna a Hercegovina, na druhou stranu právě její administrativní struktura založená na nacionálním principu je nejméně stabilní.

⁷⁰² Do jisté míry také v těch zemích, které zahustily strukturu obcí (zejména Makedonie a Slovinsko), protože menší obce jsou zpravidla kulturně i sociálně homogennější.

⁷⁰³ BIBÓ (1997).

V poslední kapitole této práce se pokusíme identifikovat hlavní historické a „geopolitické“ příčiny dnešních politickogeografických poměrů v oblasti Západního Balkánu.

Geopolitickým (ve všech možných významech tohoto pojmu) hodnocením a interpretací politickogeografických změn prostoru bývalé Jugoslávie se zabývalo v postjugoslávských státech několik autorů, většinou navazují na klasika jugoslávské a později chorvatské geopolitiky Radovana Paviće. Jeho teze dále rozvíjejí z jeho chorvatských spolupracovníků Duško Topalović a zejména Mladen Klemenčić, za jakési shrnutí „chorvatských“ geopolitických přístupů lze pak považovat podkapitoly o geopolitickém postavení jednotlivých evropských zemí v textové části Atlasu Evropy z roku 1997.⁷⁰⁴ Ze srbské strany se problému v několika článcích věnoval např. Mirko Grčić⁷⁰⁵ a několik mladých ambiciózních geografů, „srbské pohledy“ na problematiku pak shrnuje objemná práce Milomira Stepiće „U vrtlogu balkanizacije“ z roku 2001.⁷⁰⁶ Bosenské pohledy pak shrnuje v několika geopolitických dílech Nerzuk Ćurak.⁷⁰⁷

ve Slovinsku zejména Jernej Zupančič, který se dlouhodobě zajímá o tzv. krizová území, která chápe jako „ty části zemského povrchu, ve kterých došlo především v důsledku společenských procesů k náhlému zhoršení hospodářské situace, k dramatickým změnám věkové, genderové, národnostní struktury a rozmístění obyvatelstva, vyostření vztahů mezi různými skupinami obyvatelstva, a objevují se v nich konflikty, kulturní a ekonomická izolace, mezinárodní izolace, apod.“⁷⁰⁸ Jeho geopolitickou interpretaci problému shrnuje především článek Nemirni Balkan z roku 2007.⁷⁰⁹ Rozsáhlou práci o geopolitických znacích prostoru editoval také Milan Bufon⁷¹⁰, problematice se také věnuje soustavněji Boštjan Rogelj⁷¹¹, který se zaměřuje na Bosnu a Hercegovinu.

12.1 Hlavní geografické vlivy polohy zkoumaného území na jeho obyvatelstvo a politickou organizaci

Geografické prostředí tvoří přirozený základ hospodářských aktivit člověka, vytváří rámec politické organizace a podle mnohých geografů a historiků se spolupodílí na utváření způsobu myšlení a mentality obyvatelstva. Prostor Západního Balkánu je mimořádně složitý, regionálně diferencovaný, civilizačně, etnicky i demograficky heterogenní územní systém, který byl formován antagonistickými historicko-geografickými, antropogeografickými a politicko-geografickými vlivy.⁷¹²

Na zkoumané území zasahují čtyři výrazně odlišné přírodní jednotky: ze severu Panonie a Alpy, v pobřežní oblasti Středomoří, zatímco převážnou část vnitrozemí zaujímá poměrně těžko

⁷⁰⁴ KLEMENČIĆ (1997).

⁷⁰⁵ Zejména GRČIĆ (2002).

⁷⁰⁶ Zejména GRČIĆ (2002).

⁷⁰⁷ ĆURAK (2002), ĆURAK (2011).

⁷⁰⁸ ZUPANČIĆ (2005), s. 5.; k problematice též ZUPANČIĆ (2006)

⁷⁰⁹ ZUPANČIĆ (2007).

⁷¹⁰ BUFON (2006).

⁷¹¹ ROGELJ (2006), ROGELJ (2008).

⁷¹² RADOVANOVIĆ (1989), s. 9.

přístupná soustava Dinárského pohoří, která má výrazně bariérovou funkci a ve které absentují větší přirozené areály.⁷¹³ Weithmann⁷¹⁴ tvrdí, že „v tak členité krajině se nemohl vytvořit státní útvar, který by se udržel po delší dobu, a také se zde nemohl stát určující silou pouze jeden národ“, protože zeměpisné prostředí zabraňovalo sjednocení většího počtu oblastí s příznivými podmínkami pro osídlení a nedovolovalo ani vytvoření natolik silných politických center, aby byla schopna ovládnout větší území. Všimá si zejména skutečnosti, že celá oblast je díky širokému údolí Dunaje snadno přístupná ze střední a východní Evropy, přes Thrákii také z Asie, zatímco možnosti kontaktu se středomořským prostorem jsou omezeny výraznou přírodní bariérou Dinárského pohoří. Hoffman⁷¹⁵ zdůrazňuje, že pro politické dějiny i etnogenezi jihoslovanských národů měl rozhodující význam 50–70 km široký pás krasového území oddělujícího Jadran od vnitrozemí: byl hranicí, dobrou skrýš pro uprchlíky v době válek ale i populačním rezervoárem v době míru. Jasně se tato „vitální role krasu“ projevila v případě Černé Hory, která si byla v minulosti schopna ubránit faktickou nezávislost proti podstatně mocnějším sousedům, ale také během 2. světové války, kdy se právě v této oblasti rozvinulo partyzánské hnutí, které na dlouhá desetiletí předurčilo charakter jugoslávského státu. Voje⁷¹⁶ si všimá faktu, že roviny a nížiny na okrajích jugoslávského prostoru dávaly dobré podmínky pro vznik státních útvarů, které ale nebyly tak mocné, aby si dokázaly trvale podmanit i horské vnitrozemí. Tam zasahovala jejich moc okrajově, nikdy nebyla pevná, ale ani natolik slabá, aby neohrožovala všechny státní útvary mající své centrum přímo v Dinárském pohoří.

Můžeme tedy konstatovat, že ze všech fyzicko-geografických charakteristik sledovaného území mají bezprostřední důsledky pro „politické“ dějiny zejména dvě skutečnosti:

vnitřní členitost (geomorfologická, biogeografická, klimatická) působí jako bariéra, jejímž hlavním projevem je obtížná politická integrace území a jeho etnická nejednotnost,

dobrá prostupnost ve směru SZ-JV a špatná ve směru SV-JZ, která předurčuje tuto oblast k úloze přirozené spojnice střední Evropy s východním Středomořím, a tím i Asii se všemi z toho plynoucími pozitivy (přesuny zboží) i negativy (přesuny vojsk)

Grčić⁷¹⁷ považuje právě heterogenitu a tranzitnost za dva nejdůležitější fyzickogeografické determinanty Balkánu, přičemž přirozeným důsledkem první z nich je politická rozdrobenost, druhé pak zájem a vměšování velmocí. Dopravní otevřenost Balkánu podle něj vytváří z oblasti přechodný euro-asijský region, region na křižovatce Západu a Východu, Severu a Jihu, region, který nikdy nemohl být centrem rozvoje nebo integrace. Historicky byl proto vždy periferií, přechodnou konfliktní oblastí různých civilizací, etnik, kultur, náboženství a sociálních systémů. Vztahy „centrum – periferie“ přitom pro Balkán mohou mít dvoji důsledky:

a) při otevřenosti vzhledem k sousedním centrům se zdůrazní tranzitní význam regionu, z kterého se může stát oblast transmise nebo dokonce centrum difuze materiálních i kulturních statků (takto se typicky projevoval Balkán v období byzantské říše),

b) pokud se uzavře vzhledem k některým sousedním centrům, posílí se tím perifernost regionu (toto postavení má oblast už od osmanské invaze,⁷¹⁸ typicky se vyvinula v 20. století, kdy byla dominantní charakteristikou její perifernost vzhledem k Západní a střední Evropě).

Na území Západního Balkánu se prolíná několik kulturních, politických a ekonomických (širěji: civilizačních) zón. Právě jejich vzájemné interakce měly největší význam pro formování

⁷¹³ GURŇÁK (2007), s. 37.

⁷¹⁴ WEITHMANN (1996), str. 8.

⁷¹⁵ HOFFMAN (1977), str. 466–467.

⁷¹⁶ VOJE (1994).

⁷¹⁷ GRČIĆ (2002), s. 3–4.

⁷¹⁸ ZUPANČIĆ (2007), s. 5.

etnických skupin a pro politickou (a v úzké souvislosti s ní i teritoriální) organizaci bývalé Jugoslávie. Klemenčić⁷¹⁹ spojuje tyto vlivy do tří základních civilizačních okruhů (viz tab. 27).

Tab. 27: Civilizační okruhy v oblasti Západního Balkánu

Civilizace	Civilizační okruh	Základní znaky
ZÁPADNÍ	MEDITERÁNÍ	exkluzivně katolický, románský, zprostředkovává italské vlivy
	STŘEDOEVROPSKÝ	katolický (ale se silnými vlivy protestantismu a judaismu), zprostředkovává německé a maďarské vlivy
VÝCHODNÍ	BALKÁNSKÝ	pravoslavný a islámský, zprostředkovává vlivy byzantské, ruské, turecké

Podle KLEMENČIĆ (1993)

Jedná se tedy o území na pomezí dvou hlavních typů civilizace – zatímco Slovinsko, Srbsko a Makedonii můžeme považovat za kulturně homogenní (v prvním případě západní, ve zbývajících východní), zařazení Chorvatska a Bosny a Hercegoviny není jednoznačně možné – právě jimi prochází zmíněná civilizační hranice, jako celek je ale zřejmě můžeme v prvním případě považovat za západní, v druhém za východní zemi. Podobně se naskytá otázka, ke kterému okruhu by patřila bývalá SFRJ jako celek. Klemenčić⁷²⁰ tvrdí, že v ní byl dominantní vliv balkánské kultury, což oddalovalo Chorvatsko a Slovinsko od západu, jehož součástí „nepochybně jsou“.

Jiné vymezování civilizačních zón vychází z náboženství. V této interpretaci se v jugoslávském prostoru střetají 3 civilizační pásy – jiné než v Klemenčićově pojetí (viz tab. 28).

Tab. 28: Hlavní náboženské vlivy na prostor Západního Balkánu

Civilizace	Náboženství	Civilizační pás
ZÁPADNÍ	KATOLICKÝ	Latinský
VÝCHODNÍ	PRAVOSLAVNÝ	Byzantský
	ISLÁMSKÝ	Asijský

Podle: IVANOVIĆ, Stanoje – NINČIĆ-ŠOĆ, Spomenka (1991): The creation and changes of the internal borders of Yugoslavia. Beograd : Ministry of Information of the Republic of Serbia

V historické retrospektivě lze v širším okolí zkoumané oblasti nalézt několik výrazných mocenských center, která dlouhodobě ovlivňovala případně i vytvářela politické dějiny a politickou kulturu Západního Balkánu. Pavić,⁷²¹ který je označuje jako „civilizační ohniska“, jich identifikuje 7: germánské, benátské, římské, maďarské, turecko-islámské, byzantské a starořecké. Zdůrazňuje, že pro všechny tyto kultury bylo území Západního Balkánu na okraji jejich vlivu, což značně ztěžovalo jeho rozvoj – v důsledku složitého historického vývoje bylo více než místem kulturní výměny souborem obranných linií (byzantské themy, říšskoněmecké marky, rakouská Vojenská hranice). Tento „zákopový“ charakter distribuce kulturních vlivů spolu s fyzikogeografickými vlastnostmi prostředí má pro naše úvahy zásadní význam: v podstatě lze říci, že území osídlená příslušníky různých kultur v přístupných oblastech a rovinách kolem jihoslovanského heartlandu

⁷¹⁹ KLEMENČIĆ (1993), str. 24–25.

⁷²⁰ Tamtéž.

⁷²¹ IN: KLEMENČIĆ (1997), s. 349.

byla vystavována atakům stále nových útočníků, což je nutilo přesídlvat se do méně přístupných oblastí, ze kterých vytlačovali předchozí vlny uprchlíků. Tak byly postupně osídleny i nepřístupné části území, v nichž byli obyvatelé izolováni a s úspěchem odolávali asimilačním tlakům dominantní kultury a často jí ani nebyli ovlivňováni.⁷²²

Už Cvijić⁷²³ upozorňoval na skutečnost, že „na geografické rozmístění balkánských národů měly vliv především reliéf a historické události spojené s jejich usídlením, dále ve velké míře jejich metanastazické [etapové] pohyby za tureckých časů i v současnosti.“ Právě zmíněné metanastazické pohyby byly přitom jedním z nejdůležitějších činitelů historie balkánských národů. V dobách mírových se totiž balkánský heartland stával emigrační oblastí, jakousi „zásobárnou“ obyvatelstva pro okolní nížiny. Do značné míry se právě díky němu malé balkánské národy udržely jako svébytné etnické celky i v rámci jim cizích a kulturně odlišných velkých států.⁷²⁴ Na druhou stranu vzájemná promísenost a sdílení stejného geografického prostoru nevedla k nalezení přijatelných modelů dlouhodobého mírového soužití, Grčić⁷²⁵ označuje za velmi charakteristický znak, který způsobuje „špatnou pověst“ Balkánského poloostrova, tendenci jednotlivých etnických celků využívat příhodných historických okamžiků k pokusům o asimilaci cizorodého obyvatelstva.

Dalším důsledkem specifických geografických podmínek oblasti je tendence k „patriarchální teritorialitě“,⁷²⁶ tj. silnému provázání identity s životním prostorem. Území, která jednotlivé balkánské národy obývají nebo obývaly, zejména v případech, kdy na nich existovaly i jejich politické útvary, se přetvořila na jejich symboly, primární nositele informace o jejich etnické identitě. Patriarchální teritorialita se projevuje snahou o vytváření malých etnicky stejnorodých územních celků, směřováním k regionalismu a partikularismu. Snaha o uchování identity a zajištění národní existence pak má nezřídka podobu teritoriální agrese nebo naopak izolace vůči okolí. „Geodeterministický“ vztah k území se také projevuje sklonem k přeceňování vlastního významu, chápání vlastního území jako centra světa, jako místa na světové křižovatce, jako svaté země-ochránkyne civilizace a vlastního národa pak jako národa se zvláštním historickým posláním.

Shrneme-li tyto úvahy, můžeme konstatovat, že poloha Západního Balkánu na hranicích vlivu několika odlišných kultur a fyzickogeografické podmínky vytvořily příznivé předpoklady pro prolínání (v územním smyslu) protichůdných kulturních, politických či ideových vlivů, zároveň však přispěly k tomu, aby všechny tyto vlivy byly místnímu obyvatelstvu zprostředkovány ve své hraniční, a tudíž často konfliktní podobě. V tom také můžeme vidět jednu z příčin toho, že se na jazykově v podstatě jednotném území nevytvořil jeden národ, ale mozaika několika jen obtížně komunikujících etnik.

12.2 Jihoslovanské národy – zvláštnosti národně integračních procesů a jejich důsledky

Je zřejmé, že „jihoslovanský problém“ má všechny znaky národnostního konfliktu a byl (alespoň v rétorické rovině) veden v jménu práva národů na sebeurčení. Proto se musíme zabývat i specifiky a politickogeografickými důsledky etnogeneze a územního rozložení jihoslovanských národů.

⁷²² ROGIĆ (1991); GRČIĆ (2002), s. 5.

⁷²³ CVIJIĆ (1918).

⁷²⁴ GRČIĆ (2002), s. 5.

⁷²⁵ Tamtéž.

⁷²⁶ GRČIĆ (2002), s. 7–8.

Vznik novodobých národů je jedním z projevů komplexnějšího společenského procesu modernizace, tj. přechodu od tradiční agrární společnosti ke společnosti „industriální“ s převládajícími kapitalistickými výrobními vztahy. V tomto dlouhodobém a komplexním procesu je možné rozlišit řadu dílčích subprocesů, jako je např. demografický přechod, pokles váhy primárního (především agrárního) sektoru v ekonomice, nástup průmyslové revoluce a urbanizace, vzestup sociální i prostorové mobility obyvatelstva, proměna personalistického státu v celek teritoriální, růst politické participace občanů a také sekularizace související se změnou hodnot a myšlení (prosazování víry v pokrok, individualizace života).⁷²⁷

Modernizační procesy neprobíhají rovnoměrně (v nejvyspělejších evropských zemích je jejich počátek kladen do konce 18. století), jak je např. patrné z nestejně míry ekonomického růstu. Přitom neplatí zjednodušující představa, že by nerovnoměrnost ve výrobní sféře automaticky určovala nerovnoměrné tempo vývoje ve všech ostatních sférách (např. v kultuře).⁷²⁸

Vznik a utváření moderních národů (národně integrační proces), a s ním spojená proměna personalistického státu v celek teritoriální, měl (a má) ze všech modernizačních procesů nejvýraznější politicko-geografické důsledky. Zejména problematika vzniku národů poutá pozornost odborníků ze širokého spektra společenskovědních disciplín.⁷²⁹

M. Hroch⁷³⁰ definuje národ jako velkou sociální skupinu, jejíž příslušníci jsou spjati kombinací několika druhů vztahů (jazykovými, kulturními, politickými, náboženskými, hospodářskými, teritoriálními, právními) a vědomím trvalé sounáležitosti (národním uvědoměním), přičemž některé z nich se rodily po celá staletí a měly jakýsi primordiální charakter. Tyto vztahy se mohly projevat u různých národů odlišně, nicméně pro vznik národa musely platit tři nezbytné a nenahraditelné předpoklady:

- vztahy uvnitř skupiny musely být intenzivnější a silnější, než vztahy směřující mimo skupinu, vyšší intenzita vnitřní komunikace byla obvykle podmíněna jazykovou homogenitou;
- skupina musela mít jistou podobu kolektivní paměti, tj. povědomí společné minulosti jako předpoklad vědomí sounáležitosti s dalšími příslušníky; jihoslovanští geografové s oblibou zdůrazňují, že nezbytným prvkem identity národa musí být i vyjádření důvodu jeho existence, tj. nalezení jeho historického poslání – pro to používají označení „národní mýtus“; kolektivní paměť umožňuje jednotlivým příslušníkům národa identifikovat se s národním společenstvím a zároveň mu poskytuje vzory chování v mezních situacích. Zatímco jazyk, náboženství a ostatní tradiční kategorie vymezující národ jsou svého druhu objektivní, národní mýty bývají cílevědomě budovány;⁷³¹
- koncept rovnosti všech příslušníků národa jako členů občanské společnosti, který byl neuskutečnitelný v podmínkách feudálního systému založeného na nerovnosti lidí.

Je zřejmé, že vytváření moderního národa probíhá rozdílně podle výchozí historické situace. Pokud na daném území již existuje od středověku nebo raného novověku tzv. státní národ, má národně integrační proces zpravidla podobu „vnitrostátní revoluce“, soustřeďuje se tedy na pro-

⁷²⁷ Jádrem teorie modernizace bylo zformulováno v USA po roce 1945 (N. Eisenstadt, N. J. Smelser, T. Parsons) a implicitně obsahuje přesvědčení, že euroamerický model novověkého vývoje má ve světě všeobecnou platnost. Právě tento aspekt teorie bývá zbohybňován – KŘEN (1999), s. 497, KŘEN (2005), s. 32–33.

⁷²⁸ HROCH (1997), s. 26.

⁷²⁹ Kritický přehled dosavadního vývoje názorů a teoretických koncepcí národa a nacionalismu podává nejnověji HROCH (2009). O jeho závěry se opírá i následující text.

⁷³⁰ HROCH (1999), s. 10–11.

⁷³¹ WHITE (1996), s. 41 uvádí jako příklad uměle vytvořeného mýtu „protiturecký sentiment“ Srbů, ke kterému měli důvody pouze Srbové žijící ve Vojvodině. Protože ale právě oni psali první srbské dějiny, které byly hojně čteny i ve vlastním Srbsku, byla tato jejich jednostranná interpretace historie včleněna do srbského „národního vědomí“.

sazení konceptu rovnosti.⁷³² Jiná situace nastává v případě tzv. nevládnoucích etnických skupin, které se z nejrůznějších příčin nemohly hlásit k žádnému vlastnímu státu a žily v mnohonárodnostních monarchiích.⁷³³ V tomto případě v sobě zahrnuje národně integrační proces i vytváření (resp. dotváření) vědomí společného původu a vymezování se vůči okolí, tedy těch předpokladů existence moderního národa, které u prvního případu zajišťuje přirozeně státně-politická organizace. Podle vztahu k existenci či neexistenci vlastního státu v minulosti pak lze rozlišit tři podkategorie:

- etnické skupiny, které si dokázaly udržet zbytky přežívajících institucí, jež připomínaly jejich středověký „národní“ stát (v případě Srbů např. srbská pravoslavná církev, u Chorvatů instituce Chorvatsko-slavonského království, apod.),
- etnické skupiny, které si zachovaly ve své „kolektivní paměti“ vědomí vlastního státu, z něhož se ale kromě etnicity do 19. století nic nedochovalo (např. Bulhaři),
- etnické skupiny bez tradice vlastní státnosti (Makedonci, Slovinci, Bosňáci).

Přechodný typ pak představuje německá a italská cesta k modernímu národu, která má s prvním typem státního národa společnou plnou sociální skladbu (tj. včetně existující vlastní politické, intelektuální i podnikatelské elity) a tradici vyspělé národní kultury a literatury ve vlastním jazyce, s druhým typem se shoduje v absenci vlastní státnosti a v pocitu nesamozřejmosti národní existence, o kterou je třeba neustále usilovat.

Národotvorný proces pak probíhá ve třech fázích:

- fáze A (*období učeneckého zájmu*) – v této etapě lze zaznamenat pouze zájem několika badatelů o konkrétní etnikum, jeho dějiny, jazyk a kulturu;
- fáze B (*období národní agitace*) – skupina vlastenců vytváří národní politický program požadující vzdělávání ve vlastním jazyku, pěstování národní kultury a vytváření vlastních politických institucí a začíná jej šířit mezi své soukmenovce;
- fáze C (*období masového hnutí*) – tento národně-politický a státně-politický program je masově šířen mezi obyvatelstvo, které má tvořit součást vznikajícího národa, přičemž úspěšnost národotvorného procesu závisí na tom, do jaké míry tento program dotčené obyvatelstvo přijme.⁷³⁴

Tento proces měl vzhledem k regionálním zvláštnostem a odlišným výchozím podmínkách jednotlivých etnik značně nerovnoměrný průběh. Rozdílnou výchozí pozici lze zaznamenat především mezi státními národy a nevládnoucími národními skupinami v mnohonárodnostních říších, ať se již jedná o vědomí existence vlastního státu v minulosti, (ne)existenci spisovného jazyka či kulturních, vzdělávacích a politických institucí nebo sociální rozvrstvení dané skupiny apod.

Pro „rakouskou“ část Západního Balkánu bylo typické, že národně emancipační hnutí byla zpožděna oproti ostatním modernizačním procesům (tzv. opožděná národní hnutí).⁷³⁵ Fáze A a B sice začala ještě před společenskou modernizací, ale přechod k masovému hnutí (fáze C) nastal až v podmínkách ústavního zřízení a poté, co se na území nevládnoucích skupin začala prosazovat industrializace. Jedním z důsledků tohoto zpomalení vývoje pak byla skutečnost, že předáci těchto národních hnutí ve snaze získat na svou stranu dosud národně neuvědomělé příslušníky svého etnika kladli ve svém programu větší důraz na národní zájmy a národní pospolitost, než

⁷³² Typické pro dlouhodobě územně stabilní státy s víceméně jazykově homogenním obyvatelstvem a s jedinou národní kulturou (Francie, Nizozemsko, Portugalsko, Švédsko).

⁷³³ Typické pro habsburskou, osmanskou a ruskou říši, které byly jazykově heterogenní a vedle vládnoucí kultury v nich žily kultury další – HROCH (2009), s. 48–50.

⁷³⁴ HROCH (1999), s. 15–16.

⁷³⁵ Negativně působila nízká úroveň sociální komunikace v důsledku zaostalosti převážně zemědělského charakteru etnického území.

na zásady občanské společnosti, založené na individuálních a rovných právech, která zpravidla prosazoval vládnoucí národ.⁷³⁶

V „osmanské“ části Západního Balkánu pak naopak národně emancipační hnutí ostatní modernizační procesy předcházelo, což je typické pro tzv. povstalecká národní hnutí. Národní agitace tam získala masovou podporu lidových vrstev (fáze C) alespoň na části etnického území dříve, než se prosadila modernizace politického systému. Teprve v podmínkách rodící se státnosti začali vedoucí představitelé jednotlivých národních hnutí usilovat o zavádění principů občanské společnosti a moderní politické kultury. Charakteristickým znakem tohoto typu hnutí rovněž byla nedostatečně efektivní „učenecká“ fáze A, takže studium minulosti, kodifikace spisovného jazyka a určení specifík vlastní národní identity a její vymezení vůči ostatním etnikům probíhalo až po vzniku samostatného státu, resp. v podmínkách masové fáze hnutí. „Vědecká“ zdůvodnění národních zájmů tak často vznikala už ve službách národní propagandy.⁷³⁷

12.2.1 Jazykový faktor národně integračních procesů na Západním Balkáně

Jazyk hraje při rozvoji národní identity a sebevymezení etnické skupiny ve vztahu ke skupinám jiným velmi důležitou roli. Podle mnohých teorií národa je jazyk jeho hlavní charakteristikou a nutnou podmínkou pro existenci národního státu. V tomto případě není ani tak důležitá jeho komunikační funkce, zásadní je jeho úloha symbolická, „je to znamení, kterým etnikum deklaruje svou nezávislost“.⁷³⁸ Na druhou stranu právě nacionalismus hraje hlavní roli při vytváření jazykové normy, standardu, který je potřebný pouze tehdy, plní-li jazyk vyšší společenskou roli (jazyk státní správy, jazyk vysoké kultury). Protože jihoslovanský prostor se vymyká obecnému modelu „národní stát = jazykově od okolních zemí diferencovaný stát“, budeme se problémem jazyka zabývat podrobněji.

Před vznikem spisovných jihoslovanských jazyků bylo zřejmě možno rozdělit jednotlivé slovanské dialekty na území pozdější Jugoslávie do 5 skupin:

- **čakavská skupina**, která vznikla na území Dalmácie, dnes zabírá Istrii a dalmatské ostrovy,
- **kajkavská skupina**, která původně zabírala území panonského Chorvatska, dnes pouze severozápadní Chorvatsko,
- **štokavská skupina**, která vznikla na území středověkých srbských států a Bosny, v jejím rámci existují podle výslovnosti původního staroslovanského ъ tři varianty: ikavská, ekavská a ijekavská,
- **slovinská skupina**,⁷³⁹
- **makedonská skupina**.

Původní organický vývoj dialektů byl přerušen tureckou expanzí, kdy se vlivem migrací změnil územní rozsah jednotlivých skupin, zejména došlo k rozšíření štokavštiny; zároveň se výrazně změnilo vzájemné hranice jednotlivých štokavských dialektů.

⁷³⁶ HROCH (1999), s. 46–49, HROCH (2009), s. 123–127.

⁷³⁷ Tamtéž.

⁷³⁸ NAYLOR, Kenneth E. (1992): The sociolinguistic situation in Yugoslavia, with special emphasis on Serbo-Croatian. s. 83 IN: BUGARSKI – HAWKESWORTH ed. (1992).

⁷³⁹ Starší geografové (například MELIK (1935), s. 360) dokonce tvrdili, že slovinská nářečí jsou součástí kajkavské skupiny, a tudíž neexistuje žádný jazykový důvod samostatné slovinské národní identity, novější studie myšlenku o totožném charakteru slovinštiny a kajkavštiny odmítají a zdůrazňují, že rozdíly mezi nimi jsou srovnatelné s rozdíly kajkavsko-čakavskými a kajkavsko-štokavskými (např. BROZOVIC – IVIĆ (1988), s. 91). Uvážíme-li, že štokavština, kajkavština a čakavština jsou považovány za dialekty jednoho jazyka, můžeme s Melikovou teorií o hlavní úloze politicko-geografických faktorů při vzniku slovinského národa i dnes zcela souhlasit.

Počátkem 19. století, tedy na prahu jihoslovanských národně emancipačních hnutí, existovalo v jihoslovanských oblastech (s výjimkou Bulharska) 10 navzájem podobných literárních jazyků – kraňský, korutanský, prekmurský, štyrský, štokavský ikavský (Dalmácie, Bosna, Slavonie), štokavský ijekavský (Dubrovnik), štokavský ekavský (Vojvodina), kajkavský, čakavský a tzv. slavenosrbský jazyk.⁷⁴⁰ Tento stav přinášel rodícím se nacionalismům, které měly v té době několik center, závažné komplikace. Bylo zřejmé, že každé z nich musí zvolit pouze jednu normu spisovného jazyka, Srbům hrozila diglosie (podobně jako u Řeků), Chorvatům a Slovincům pak vytvoření více standardních jazyků na základě různých dialektů (podobně jako u Arménů).

Široce diskutovanou otázkou se pak stalo, jestli má být spisovný jazyk pro celý prostor jen jeden (blízkost dialektů by to umožňovala), nebo jich má být více. Potřebu jednotného spisovného jazyka zdůrazňovali intelektuální kruhy usilující o národní jednotu jihoslovanského prostoru, do jisté míry výhodná by byla ale i pro „partikulární“ nacionalisty. Výsledkem jejich snah bylo uzavření tzv. vídeňské knižní smlouvy (1850), podle které byl za literární jazyk pro Srby i Chorvaty vybrán štokavský ijekavský dialekt z východní Bosny.⁷⁴¹ Původní představy, že se k tomuto projektu připojí i Slovinci, nebyly naplněny, jejich nejvýznačnější jazykovědec té doby, Jernej Kopitar, odmítl štokavštinu jako „příliš odlišnou od slovinštiny“,⁷⁴² pod jeho vlivem byl za literární jazyk pro Slovincce prohlášen kraňský dialekt.

Rozhodnutí o srbsko-chorvatské jazykové jednotě nelze jednoznačně interpretovat jako projev jihoslovanského sblížení.⁷⁴³ Nejbližší pravdě asi bude Brozović,⁷⁴⁴ který uvádí, že při výběru dialektu šlo hlavně „o ty oblasti, ve kterých nebylo zpočátku jasné, chtějí-li se připojit k tomu nebo onomu národnímu jádru“ – tedy o Bosnu a Hercegovinu. Tam používají štokavštinu a je zřejmé, že v konkurenci o toto území by se dostala do výhody ta strana, jejíž standardní jazyk by byl bližší bosenským dialektům. A tedy: „Společný standardní jazyk Srbů a Chorvatů byl nutností proto, že jedna i druhá strana musela zvolit štokavštinu, ne proto, že by Srbové a Chorvati museli mít společný standardní jazyk.“

Ujednání vídeňské smlouvy bylo všeobecně akceptováno až v 60. letech 19. století, v Srbsku se však v rozporu s úmluvou prosadila ekeavská (nikoliv ijekavská) forma jazyka.⁷⁴⁵ Z toho důvodu i po roce 1868 zůstávaly mezi jazykovými normami Chorvatů a Srbů⁷⁴⁶ (ale i Černoherců a muslimů, kteří se v druhé polovině 20. století v souvislosti s vlastními „národněvědomovacími“ procesy začali (sebe)vymezovat i jazykově) určité rozdíly: písmo, pravopis, různá terminologie a ekavsko-ijekavská dualita, hranice těchto rozdílů ale nikdy nebyly zcela totožné s hranicemi etnickými.

⁷⁴⁰ Jazyk smíšený z elementů ruského církevního jazyka (tj. jedné z redakcí staroslovenštiny) a živých dialektů, používaný ve světské literatuře ve Vojvodině od počátku 19. století.

⁷⁴¹ Tj. jazyk, který ve svých dílech používal hlavní propagátor srbsko-chorvatské jazykové jednoty na srbské straně Vuk Karadžić (poprvé v knize *Srpski rječnik*).

⁷⁴² LAMPE (1996), s. 45.

⁷⁴³ BARIĆ a kol. (1997), s. 29 např. tvrdí, že hlavní motivací Chorvatů byla snaha zjednodušit zavedení domácího jazyka do škol, nikoliv prosrbský sentiment.

⁷⁴⁴ BROZOVIĆ (1970), s. 99.

⁷⁴⁵ Výjimkou bylo Mezimurí, které bylo před vznikem Jugoslávie správní součástí Uher – z politických důvodů tam Maďaři nepřipustili reformu jazyka a až do roku 1918 byla na školách používána kajkavština – KUČEROVÁ (1976), s. 136. Podobná situace byla ostatně i v Prekmurju, kde se vyučovalo v prekmurském, nikoliv kraňském, dialektu slovinštiny.

⁷⁴⁶ Přirozeně se k srbsko-chorvatské jazykové jednotě přihlásili i Černoherci a slavofonní muslimové, už proto, že společný jazyk jim byl bližší než samotným Chorvatům a Srbům.

Tab. 29: Základní rozdíly variant srbochorvatského jazyka

Národ / skupina	Ijekavština / ekavština	Písmo	Vědecká terminologie
Chorvati	pouze ijekavština	pouze latinka	na základě latiny
Muslimové	pouze ijekavština	pouze latinka	na základě řečtiny
Srbové	obojí ^{A)}	cyrilice i latinka	na základě řečtiny
Černohorci	pouze ijekavština	cyrilice i latinka	na základě řečtiny

A) Srbové ve vlastním Srbsku používají ekavštinu, v Bosně a Hercegovině a v Chorvatsku ijekavštinu

Dlouho nevyřešena zůstala otázka spisovného jazyka pro Makedonce, jejichž národně-
-emancipační proces byl oproti Slovincům, Srbům a Chorvatům výrazně opožděn. Jak již bylo
- uvedeno dříve, spisovná forma makedonského jazyka byla určena až v souvislosti s konstituová-
- ním makedonského státu v rámci jugoslávské federace v roce 1944. Produktem událostí spoje-
- ných s rozpadem Jugoslávie je pak osamostatnění bosenské jazykové normy a probíhající pokusy
- o osamostatnění normy černohorské (v roce 2010 byla vydána první gramatika, připravuje se
- úprava pravopisu odlišná od srbské normy), stejně jako v 90. letech vrcholící puristické zásahy do
- chorvatské normy založené na jednoznačné snaze co nejvíc zdůraznit rozdíly od zbylých norem.

Jazykové poměry na území Západního Balkánu tedy ovlivnily národně integrační procesy
- spíše na vnějších hranicích (byly důležité např. pro formování identity obyvatelstva na slovinsko-
- německé nebo chorvatsko-maďarské jazykové hranici), důležitější roli hrály v neslovanských
- jazykových oblastech (zejména u Albánců), zatímco mezi slovanským obyvatelstvem byly spíše
- druhotné, vzájemně srozumitelné dialekty se nestaly výrazným pojítkem a standardní jazyky byly
- dotvářeny dodatečně až v podmínkách národních identit, vytvořených na jiných základech.

12.2.2 Náboženský faktor národně integračních procesů na Západním Balkáně

Dalším prvkem, který může hrát roli pro sebevymezení moderních národů ve vztahu k jiným
- skupinám, jsou sdílené kulturní hodnoty. Ty jsou zpravidla reprezentovány hodnotami občanské
- společnosti a „vysoké kultury“ národních elit, v podmínkách neexistující občanské společnosti
- (u povstaleckých národních hnutí) ale často přebírá úlohu hlavního reprezentanta sdílených kul-
- turních hodnot náboženství.

Weithmann⁷⁴⁷ z tohoto zorného úhlu zjednodušeně rozlišuje tři typy nacionalismů. Prvním je
- „státní“ nacionalismus francouzského typu, ve kterém společným jednotícím znakem i důvodem
- k národní existenci je stát a jeho kultura (toto pojítko pak „překonává“ rozdíly jazykové i nábo-
- ženské a národ chápe v první řadě jako společenství všech občanů daného státu). Druhým typem
- je „kulturní“ nacionalismus německého typu, ve kterém je jednotícím prvkem kultura v konkré-
- tním jazyce (toto pojítko pak překonává rozdíly politické organizace a rozdíly konfesijní). Třetím
- typem je „etnonacionalismus“, ve kterém má ústřední národně integrační roli společný původ,
- jehož nejpřirozenějším důsledkem je společný jazyk a náboženství. Je zřejmé, že politické (a tedy
- i politickogeografické) projevy jednotlivých typů nacionalismu jsou rozdílné.

V jihoslovanském prostoru se nepochybně hlavním (sebe)identifikačním kritériem při vzniku
- novodobých národů nestal jazyk (který pouze vymezil hranici vůči Neslovanům), ale nábožen-
- ství, které se stalo hlavním kritériem národní identity uvnitř slovanského živlu. Jedná se tedy

⁷⁴⁷ WEITHMANN (1996), s. 185, autor této práce si je vědom toho, že Weithmannovo pojetí je poněkud netradiční, přebírá ho zejména proto, aby zdůraznil rozdíl mezi českou a balkánskou národní zkušeností.

o typický „etnonacionalismus“, ⁷⁴⁸ míra schody národního uvědomění a náboženského přesvědčení je v případě Bosňáků (islám), Chorvatů (katolicismus) a Srbů (pravoslaví) téměř úplná. Pro vysvětlení současného rozložení jihoslovanských národů v geografickém prostoru tedy bude hrát podstatnou roli zjištění, jakým způsobem se vytvořily současné náboženské poměry.

Slované praktikující rodové polyteistické náboženství pronikly poprvé do prostoru na jih od Dunaje v první polovině 6. století. Teprve v jeho druhé polovině a na počátku sedmého století se na těchto územích začali trvale usidlovat. Podle některých historiků ⁷⁴⁹ přišli Slované ve dvou vlnách: údajná druhá vlna byla tvořena jen málo početnými ale vojensky dobře organizovanými kmeny, mj. Chorvaty a Srby, které kolem sebe sjednotily starší slovanské usedlíky žijící do té doby pod vládou (nebo ve svazku – interpretace se různí) s Avary a dali jim své jméno. ⁷⁵⁰ Před-slovanské, zčásti již romanizované, obyvatelstvo bylo postupně slavizováno, naopak v oblastech na jih od Soluně byli Slované postupně helenizováni. ⁷⁵¹ V kompaktnějších skupinách se udrželo před-slovanské obyvatelstvo pouze v málo přístupných horských oblastech a v pobřežních městech Istrie a Dalmácie – jejich potomky jsou romanizovaní Arumuni a neromanizovaní Albánci.

V nových sídelních prostorech se slovanské obyvatelstvo postupně diferencovalo jak v ekonomickém a politickém, tak kulturním a jazykovém smyslu. V 8. století bylo slovanské obyvatelstvo christianizováno. ⁷⁵² V souladu s politickou orientací jednotlivých slovanských státních útvarů – a pravděpodobně bez výraznějších (prostorových) abnormalit – bylo po velkém církevním schizmatu v roce 1054 rozděleno mezi katolickou a pravoslavnou církev. Pouze v hraničním prostoru Bosny zůstala orientace po jistou dobu nejasná, katolický směr koexistoval s domácí (z hlediska katolíků i pravoslavných heretickou) církví bosenskou.

Zásadní změny rozmístění katolického a pravoslavného obyvatelstva přinesla až osmanská invaze, která navíc vedla k jeho částečné islamizaci. ⁷⁵³ Muslimské komunity přitom zpravidla nevytvořily souvislé území, islamizována byla část městských elit, venkovské obyvatelstvo spíše ostrůvkovitě. Důležitou okolností se značnými prostorovými dopady byla relativní náboženská tolerantnost osmanské společnosti vedoucí k tomu, že příslušníci neislámských náboženství nebyli soustředěnými státními zásahy podrobováni cílevědomé asimilaci, na rozdíl od střední Evropy proto na Balkáně nevznikaly v souvislosti s osmanskou expanzí nábožensky zcela homogenizované oblasti.

Dlouhá turecká přítomnost a války mezi osmanskou říší a jejími sousedy přirozeně vyvolaly řadu migrací, které zasáhly přímo či nepřímo celé území Západního Balkánu. Lidé z různých koutů říše (včetně okrajových asijských území) byli usídlováni na daném území nebo je naopak museli opustit, nebo se přesunout jinam v jeho rámci. ⁷⁵⁴ Pronikání Turků do Evropy vyvolalo migrace Slovanů z úrodných údolí do špatně přístupných horských oblastí, a dále obecně ve směru jih – sever (do Panonské nížiny) a východ – západ. ⁷⁵⁵ V době stabilizace osmanské moci na

⁷⁴⁸ Výjimkou jsou pouze Černohorci (stejný jazyk i náboženství se Srby, ale výrazně odlišné státoprávní tradice) a do jisté míry Slovinci (při jejich vymezování se vůči Chorvatům nehrálo náboženství žádnou roli, rozhodující byl zřejmě jazyk a státoprávní tradice).

⁷⁴⁹ S odvoláním na dílo O správě Říše (*De administrando imperio*) Konstantina VII. Porfirogeneta.

⁷⁵⁰ VOJE (1994), s. 27, WEITHMANN (1996), s. 49–50.

⁷⁵¹ TAŠKOVSKI (1968), s. 20.

⁷⁵² ĐUKANOVIĆ (2002), s. 273.

⁷⁵³ Islamizace přinášela „nejen bezpečnostní záruky, ale i různá privilegia“ (CRKVENIĆ – PEPEONIK (1993), s. 42), byla ale většinou nenásilná. Tolerantní přístup k náboženským minoritám v osmanské říši vyplýval jednak z muslimské věrouky, jednak z jejich hospodářského významu (nemuslimové platili podstatně větší daně, než plnoprávné muslimské obyvatelstvo, jejich islamizace by proto byla pro stát ekonomicky nevýhodná).

⁷⁵⁴ HOFFMAN (1977), s. 440.

⁷⁵⁵ PETROVIĆ (1987), s. 9.

Balkáně v 15. a 16. století zorganizovala osmanská říše kolonizaci vysídlených a zpustošených oblastí. Hlavní zdrojnicí kolonistů byly horské oblasti (Stari Vlah, Brda, Hercegovina), z nich bylo většinou pravoslavné slovanské i romanizované⁷⁵⁶ obyvatelstvo přesouváno do okolí Užice, Šumadie, do oblastí podél dnešní bosenské hranice, Bosenské krajiny, Liky a severní Dalmácie. Část kolonistů ale už v polovině 16. století přeběhla na rakouskou stranu hranice, kde se jim nabízely příznivé hospodářské podmínky výměnou za závazek bránit pohraniční oblasti Slovinska a Chorvatska. Rozsah a směr těchto přesunů asi nejlépe dokumentuje dialektologická mapa štokavských dialektů (viz obr. 13), na které je jasně patrné druhotné rozšíření východohercegovského dialektu směrem na západ.

Po válce 1683–1699 ztratili Turci velkou část Uher, přičemž všechna „osvobozená“ území byla zcela zbavena muslimského obyvatelstva.⁷⁵⁷ Přeživší muslimové se stáhli na ta území, která zůstala pod tureckým panstvím. Slavofonní muslimové ze Slavonie, Liky a Dalmácie se přitom usazovali bezprostředně za novou hranicí, tj. v Bosně a Hercegovině, zčásti pak v Sandžaku, tedy v oblastech, kde byla již dříve nejméně úspěšnější islamizace, což muslimskou složku obyvatelstva dále posílilo. Během války rakouské vojsko proniklo hluboko do nitra Balkánu (až po Skopje), když ale byli Rakušané přinuceni v roce 1690 ustoupit, odešlo s nimi i velké množství obyvatel severní Makedonie, Kosova a Metohije a jižního Srbska (tzv. velká migrace Srbů), uprchlíci se většinou usídlili ve Vojvodině. Za podobných okolností odešla z Bosny část katolíků – zejména do Slavonie, Baranje a Bačky a severní Liky. Uprázdňené prostory v Kosovu a jižním Srbsku až po řeku Toplica u Niše následně pozvolna zaplnili Albánci a prakticky od sebe oddělili Srby a Makedonce, nad slovanskou složkou obyvatelstva v těchto oblastech převážili v polovině 19. století.⁷⁵⁸

Až vytváření nových státoprávních poměrů během 19. století přineslo do nepřehledného a zdánlivě chaotického promíšení pravoslavného, katolického a muslimského obyvatelstva jisté zjednodušení. Základním fenoménem protiturecké rezistence všech balkánských národů se totiž stala faktická genocida muslimů,⁷⁵⁹ která vytvořila ze srbského a zejména černohorského území v hranicích z roku 1878 etnicky zcela homogenní prostor. I v tomto období muslimští vyhnanci většinou směřovali do Bosny a Sandžaku.

12.2.3 Politickogeografické důsledky

Obyvatelstvo Balkánu prošlo procesem vytváření moderních národů v podstatě v průběhu 19. století, pouze v několika případech později (Makedonci, Muslimové/Bosňáci). Národně integrační proces, jehož přirozenými centry se staly intelektuálně i materiálně nejvyspělejší oblasti západního Balkánu – Ljubljana, Záhřeb a Vojvodina v Rakousku a severní Srbsko v tehdejšímu Turecku,⁷⁶⁰ odstartovalo postupné odumírání feudalismu. Zpočátku nebylo zcela jisté, jestli pře-

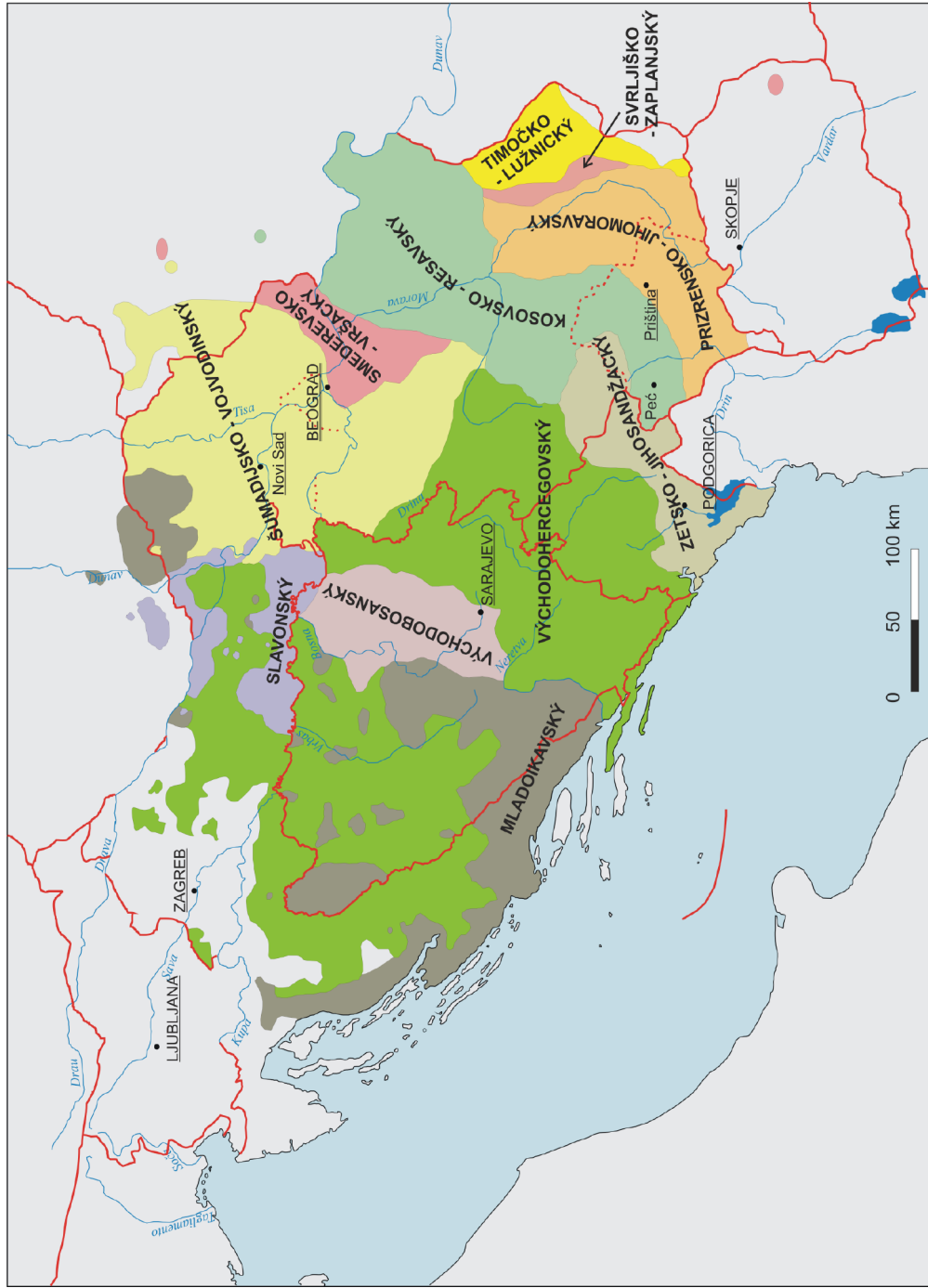
⁷⁵⁶ Podíl obou složek není znám, protože romanizované obyvatelstvo – Vlaši (Valaši) – bylo v nově kolonizovaných oblastech postupně slavizováno; tento proces ale byl ukončen až na konci 19. století (CRKVENIĆ – PEPEONIK (1993), s. 42).

⁷⁵⁷ Teprve nedávno dostal tento proces název „etnická čistka“, tehdy byl označován jako civilizační mise.

⁷⁵⁸ VOJE (1994), s. 268, HRADEČNÝ (1994), tuto migraci lze v širším časovém horizontu označit i za „rekolonizaci“ (takto ji interpretuje např. Hall, Derek: Albanian identity and Balkan roles. HALL – DANTA, (1996), s. 120). Na postupném růstu podílu Albánců se nepodílely pouze migrace a rozdílné demografické chování obou populací, ale také pozvolná asimilace slavofonních muslimů.

⁷⁵⁹ Toto (pravděpodobně nejpřesnější) označení používá PELIKÁN (1997), s. 6, srbsí historici a geografové líčí situaci poněkud méně dramatičtě, např. PETROVIĆ (1987), s. 10 píše o „vysídlování pod tlakem ústředních orgánů nového státu“.

⁷⁶⁰ STRANČIĆ, Nikša (1990): Jugoslavenska (jugoslovenska) i južnoslavenska ideja. IN: Enciklopedija Jugoslavije, tom 6, s. 128–144.

Obrázek 13: Rozšíření štokavských dialektů (80. léta 20. století)

Podle BROZOVIĆ - IVIĆ (1988), schematizováno

vládne lokální integrace podle vyjmenovaných center, nebo širší jihoslovanská integrace. Oba směry byly dlouhodobě přítomny vedle sebe a ani se zcela nenegovaly.

Společným znakem emancipačních hnutí na celém Balkáně je skutečnost, že probíhala v rámci mnohonárodních států, ve kterých byly nositelem politické moci cizí elity. Z hlediska původních států se tedy jednalo o destruktivní jevy narušující předchozí politickou i etnickou stabilitu, jevy vyžadující nové úpravy postavení národů ve státě i jejich vzájemných vztahů. V této rovině získává zápas o společenskou transformaci podobu konfliktu mezi utlačovanými a potlačujícími národy a zároveň střetu křížících se národních zájmů v prostředí utlačených národů. Výsledkem je v každém případě ohrožení celistvosti a možný rozpad státu s perspektivou vážné mezinárodní krize a zasahováním dalších států do jejich vnitřních záležitostí. Na straně druhé narůstala v multinacionálních státech národnostní netolerance, jež mohla přerůst v šovinismus mezi jednotlivými národy.⁷⁶¹

Na Balkáně více než kdekoliv jinde mělo pro formování národní identity význam náboženství (ovšem ne výhradně). Systém dělení společnosti v osmanské říši podle „miletů“ (tj. náboženských komunit) sice umožňoval jasně rozlišit křesťanské obyvatelstvo od muslimského a židovského, znesnadňoval však vymezení vznikajících národů mezi sebou. Definování komunit stejné konfese proto probíhalo v zásadě na jazykovém základě, přesto však i zde překrývající se dialekty příbuzných jazyků ztěžovaly jasné vymezení hranic mezi jednotlivými národy (jedná se zejména o slovanské obyvatelstvo Makedonie). K dalším rozlišovacím kritériím náleželo rovněž vědomí existence vlastního státu v minulosti, kterému byl zpětně dáván charakter národního státu, i když jím ve skutečnosti nebyl).⁷⁶² Formování novodobých národů na Balkáně tak probíhalo na základě různých kombinací faktorů jazykového, náboženského a historického.

Výsledkem komplexu migrací spojených s pronikáním osmanské říše do Evropy a s jejím vytlačováním z Balkánu a důsledkem toho, že pro etnogenezi se stalo základním kritériem náboženství, je tedy stav, kdy existují etnický a kulturně naprosto homogenní oblasti (namnoze však jako výsledek „etnických čistek“, které zachycuje obr. 14 – Černá Hora a Srbsko v hranicích z roku 1878, Chorvatsko zbavené už v 17. století muslimů apod.) vedle širokých pásů, ve kterých se prolínají dva nebo dokonce tři různé národy. Z logiky vzniku těchto pásů, které byly většinou cílovou oblastí různých etnických výběrových migrací, plyne, že jsou podél historických hranic, které mnohde mají tuto funkci i dnes. To činí jakékoliv pokusy o „homogenizaci“ území (v kulturně-etnickém smyslu) prakticky nemožnými. Pavić⁷⁶³ dokonce tvrdí, že tímto způsobem byla jednotlivá etnika postupně „vytržena ze svého geografického rámce“, a tím ochuzena o jeden z nejdůležitějších předpokladů existence národního státu.

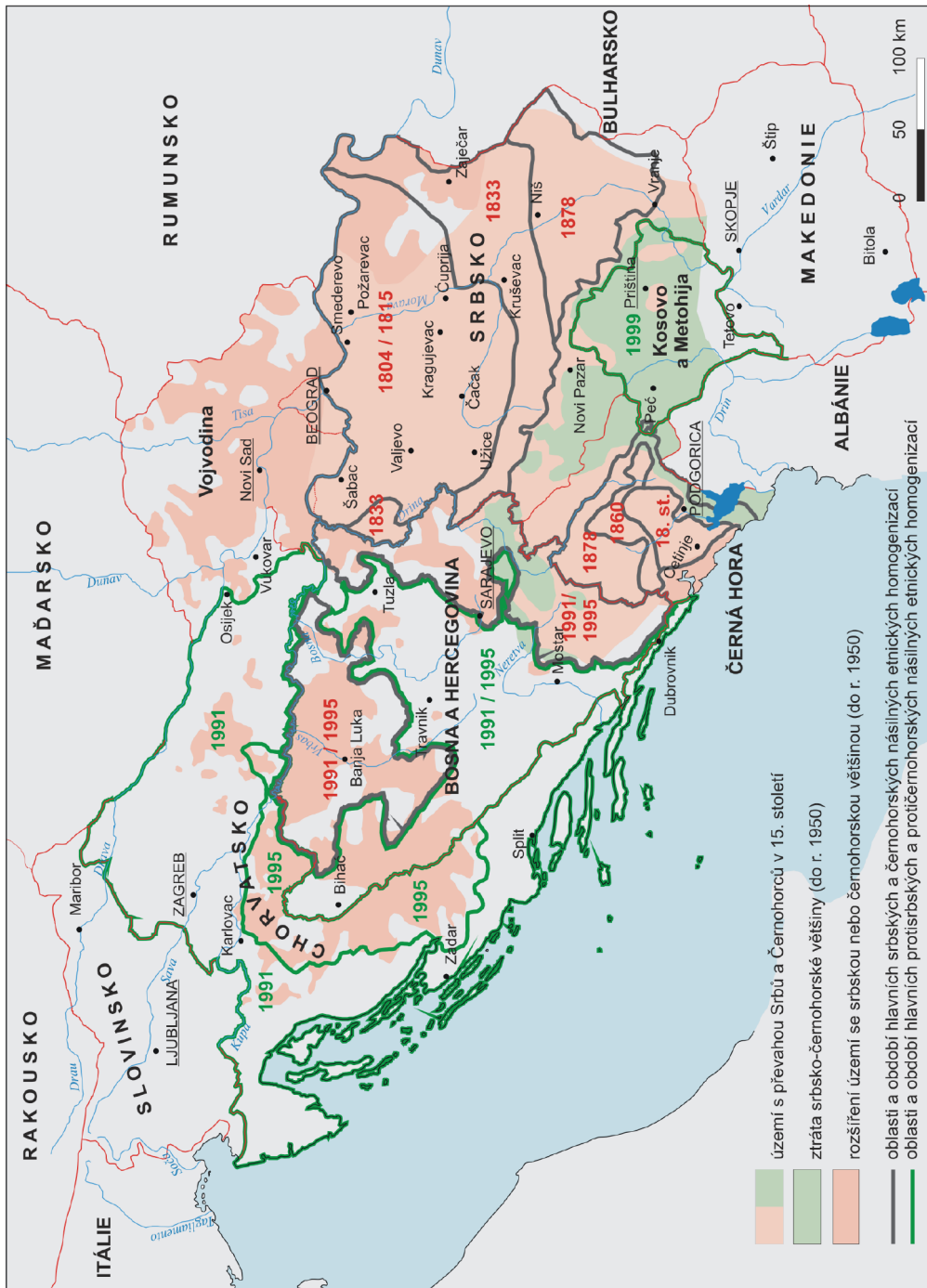
12.3 Vztahy jihoslovanských národů, jejich politickogeografické důsledky

Prakticky celé 19. století, tj. v období národní emancipace moderních jihoslovanských národů, vedle sebe koexistovaly skupiny, které chápaly slovinské, chorvatské a srbské obyvatelstvo jako 3 rozdílné národy a skupiny, které je považovaly za národ jeden. Zatímco „partikulární“ nacionalismy úspěšně prošly všemi třemi fázemi vývojového cyklu (viz str. 164) a staly se masovými

⁷⁶¹ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 181–182.

⁷⁶² Například Srbové se odvolávali na svůj středověký stát, přestože jeho jádro bylo jinde, než jádro postupně se formujícího moderního Srbska. V případě etnik, která svůj národní stát historicky neměla, byly za něj vydávány různé státní či polostátní struktury, jež se v minulosti nacházely na jeho etnickém území – srov. RYCHLÍK a kol. (2009), s. 84.

⁷⁶³ PAVIĆ (1973).

Obrázek 14: Změny rozsahu území obývaného Srby a hlavní "etnické čistky" vlastní zpracování, údaje o rozsahu území obývaných Srby převzaty z: KOCISIS (1994), str. 86

hnutími, nejrůznější koncepce jihoslovanské národní jednoty byly spíše jen předmětem intelektuálních spekulací národních buditelů (fáze A) a pouze v politicky příhodných údobích přerostly do „agitačního“ období (fáze B). Nikdy však nedokázaly překrýt partikulární slovinské, chorvatské a srbské národní povědomí.

Myšlenka o příbuznosti a jazykové, kulturní, národní případně i státní jednotě jihoslovanských národů vznikla nejdříve v podobě jihoslovanské ideje, v průběhu 19. století se ale omezila pouze na jihoslovanské národy žijící západně od Bulharů (tzv. **jugoslávská idea**). Jugoslávské hnutí se zpravidla člení podle formy, kterou měl mít případný jugoslávský společný stát, na unitární a federalistickou jugoslávskou ideu.⁷⁶⁴ **Unitaristická jugoslávská idea** (resp. jugoslávství jako národní idea)⁷⁶⁵ vychází z představy, že cílem sjednocení musí být vytvoření jednotného a nedělitelného *národního* státu. Opírá se o jihoslovanský nacionální unitarismus, tj. představu, že obyvatelstvo jihoslovanských zemí tvoří jeden národ, a tvrdí (jako každý klasický nacionalismus), že jeden národ musí žít v jednom státě. Mezi unitaristy můžeme rozlišit 3 směry odlišující se pouze jménem, kterým označují společný národ.

Tab. 30: Základní směry jugoslávských unitaristických koncepcí

Směr	Hlavní teze
jugoslávský unitarismus	všichni jižní Slované tvoří jeden jihoslovanský národ
všechchorvatský unitarismus	všichni jižní Slované jsou Chorvati
všesrbský unitarismus	všichni jižní Slované jsou Srbové

Mezi jugoslávské unitaristické směry můžeme řadit např. ilyrismus, ideje Josipa Strossmayera, politiku Samostatné demokratické strany Svetozara Pribičeviće v první Jugoslávii atd. Všechorvatský unitarismus propagoval například Ante Starčević, který ve svém spise *Ime Serb* (1868) označil pravoslavné a muslimské obyvatelstvo v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině za „pravoslavné Chorvaty“ a „islamizované Chorvaty“,⁷⁶⁶ představitelem všesrbského programu je např. Vuk Karadžić, který ve svém článku *Srbi svi i svuda*⁷⁶⁷ v souladu s německou lingvistickou školou hlásal, že národ lze ztotožnit s uživateli jazyka. V tomto pojetí byli Srbové všichni, kteří používali štokavský dialekt, bez ohledu na své náboženství.⁷⁶⁸

Federalistická jugoslávská idea (jugoslávství jako státní idea)⁷⁶⁹ zdůrazňuje, že Jihoslované jsou sice rozděleni do několika národů (nacionální pluralismus), mají ale natolik společné životní zájmy, že je účelné, aby vytvořili společný stát. I v něm by si ale měli zachovat svoji individualitu, nejlépe ve formě vlastní státnosti. Toto pojetí, které je vývojově mladší než jugoslávský unitarismus, se později stalo ústřední státní ideou druhé Jugoslávie.

Politický obsah jugoslávské ideje se – ostatně podobně jako v případě dalších národních a státních politických koncepcí – měnil v závislosti na historických úspěších nebo porážkách jihoslovanských států a národů. Je dále nutné mít na paměti, že jugoslávství jako nacionální a jako státní

⁷⁶⁴ ČULINOVIĆ (1953), s. 8, KLEMENČIĆ (1994b), s. 144.

⁷⁶⁵ Takto např. KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ (2003), s. 114.

⁷⁶⁶ Jím založená Chorvatská strana práva měla zájem i o „Alpské Chorvaty“, tj. Slovince, ne ale o Srby, v jejich pojetí „rasu smíšenou z Valachů a cikánů (sic!), která převzala ze snahy klamat slovanský jazyk“ (WEITHMANN (1996), s. 180).

⁷⁶⁷ Např. IN: BRANDT (1991), s. 81–88.

⁷⁶⁸ RUDOLF – ČOBANOV (2009), s. 290; ostatně v tom se shodoval např. s P. J. Šafaříkem, který už v roce 1826 označoval Slované mluvící štokavsky za „Slavosrby“.

⁷⁶⁹ KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ (2003), s. 114.

idea se vzájemně ovlivňovaly: v 19. století neuspěla jugoslávská národní idea, vítězství jugoslávské státní ideje v roce 1918 ale znovu oživilo ideu národní, atd.⁷⁷⁰ Před vznikem Jugoslávie v roce 1918 měla paradoxně jugoslávská idea nejvíce stoupenců v Rakousku-Uhersku,⁷⁷¹ o poznání slabší byly její pozice v Srbsku a v Černé Hoře. Značně přitažlivá byla pro Makedonce, kteří se nedokázali identifikovat se žádným tradičním střediskem národně-integračního procesu, naopak minimální odezvu měla u další etnicky nevyhraněné skupiny obyvatel, u slavofonních muslimů, kteří identitě jazykové nadřazovali svou příslušnost k islámské kultuře.

Vedle jihoslovanských idejí se rozvinula během 19. století také partikulární národní hnutí Slovinců, Srbů a Chorvatů, která jsou někdy označována za **velkochorvatská** a **velkosrbská**.⁷⁷² Pojmy „velkosrbky“ či „velkochorvatský“ v jihoslovanském prostředí dlouho sloužily k označení jakéhokoliv hnutí popírajícího jugoslávskou ideu, v současnosti pak mají charakter politické nadávky. O fenoménu „velkosrbství“ byly napsány řady prací,⁷⁷³ jestliže však Klemenčič píše, že hlavním znakem „velkosrbství“ je účelové falšování dějin, nekritické a jednostranné hodnocení historických událostí a smazání hranice mezi národní historií a národním mýtem,⁷⁷⁴ je zřejmé, že velkosrbstvím a velkochorvatstvím není myšleno nic jiného, než klasický nacionalismus a jeho (někdy však pouze)⁷⁷⁵ radikální politické projevy.

Obecně můžeme konstatovat, že jedním ze specifik etnogeneze v jihoslovanském prostředí byla dlouhodobě nejasnost, jestli jejím výsledkem bude vznik jednoho jazykového národa (což by odpovídalo „středoevropským zkušenostem“ i všeobecnému očekávání),⁷⁷⁶ nebo vznik několika národů (což odpovídalo skutečné politické praxi). Utváření moderních jihoslovanských národů nastolilo vedle otázky jejich vztahu k jugoslávské myšlence ovšem i otázku vztahů mezi nimi navzájem, zvláště tam, kde se fyzicky značně prolínaly. Nezpochybnitelná je vazba mezi mobilizací národního vědomí a jeho „územním“ a státoprávním aspektem. Při neexistenci zřetelných etnických hranic a nemožnosti odvolat se na hranice někdejších středověkých států se ovšem jednotlivá národní hnutí musela dříve nebo později dostat do vzájemného konfliktu. Situaci komplikovala jednak skutečnost, že národnostně neuvědomělé obyvatelstvo se stávalo současně objektem hned několika různých národních propagand, a dále fakt, že si jednotlivé národy při vytýčování svých národních požadavků kladly maximalistické cíle – všechna národní hnutí dříve nebo později přišla s požadavkem sjednocení všech příslušníků národa, resp. těch osob, které za ně (často i bez vlastního přičinění) byly považovány, do jednotného národního státu.⁷⁷⁷

Vytvořením (přesněji už vytvářením) moderních národů vznikl obrovský potenciál konfliktů, protože politika byla napříště vedena ve jménu národních, nikoliv individuálních zájmů. Éra nacionalismu s sebou přinášela *ideu národního státu*, a tím stavěla národní hnutí do konfliktu s těmi zeměmi, které byly založeny na jiných principech. Jak Rakousko-Uhersko, tak Osman-

⁷⁷⁰ KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ (2003), s. 114.

⁷⁷¹ Slovinci i Chorvaté měli v mnohonárodnostní monarchii politicky i geograficky okrajovou polohu a byli prakticky bez možnosti účinně prosadit vlastní zájmy, pro Slovincce byla tíživým problémem i otázka vzdělání, uplatňování národního jazyka a postupující germanizace, pro Chorvaty bylo složitou otázkou soužití s Maďary a pro Boshňany všech tří náboženství ekonomická situace země.

⁷⁷² „Velkochorvaté“ a „velkosrbové“ na rozdíl od „všechorvatů“ a „všesrbů“ uznávají existenci jiných jihoslovanských národů a chtějí se vůči nim vymezit jak kulturně, tak (a to především) teritoriálně.

⁷⁷³ Velmi obsírně o tomto tématu píše z chorvatských pozic PAVIĆ (1991): Velika Srbija od 1844. do 1990/91. godine. IN: BRANDT (1991), s. 151–160, který však velkosrbskou myšlenku ztotožňuje s jugoslávskou ideou.

⁷⁷⁴ KLEMENČIĆ (1993), s. 146, v této souvislosti označuje Klemenčič za jednu z největších velkosrbských falzifikací právě jihoslovanskou myšlenku.

⁷⁷⁵ Takto např. chápe „velkosrbství“ a „velkochorvatství“ ČULINOVIĆ (1953), s. 9, který je označuje za šovinistická nacionalistická hnutí, která při prosazování svých cílů programově negují práva jiných jihoslovanských národů.

⁷⁷⁶ Stačí letmý pohled na jakoukoliv „předjugoslávskou“ národnostní mapu středo- nebo západoevropské provenience.

⁷⁷⁷ RYCHLÍK a kol. (2009), s. 217–218.

ská říše ale legitimovaly svou existenci dynasticky (případně nábožensky), obě země byly tedy nacionalismem bezprostředně ohroženy a nedokázaly se s ním vyrovnat. Do procesu formování a postupného rozšiřování balkánských národních států, který začal na úkor území Osmanské říše (Srbsko a Černá Hora), od počátku zasahovaly evropské velmoci, které v intencích tehdy převažujících geopolitických doktrín chtěly na Balkáně obhájit své „racionálně egoistické zájmy“ snahou o územní expanzi. Vzhledem k jejich úzkostlivé snaze o udržení rovnováhy vlivu byl dopad jejich vměšování do nacionálně-státně-emancipačních procesů v podstatě retardační.

Závažným mezníkem pro jihoslovanská nacionalistická hnutí byl rok 1912, kdy byla s konečnou platností vytlačena turecká moc z Balkánu a všechny nezávislé národní státy v oblasti byly postaveny před úkol vytýčit vzájemné hranice v širokých pásech smíšeného nebo nacionálně indiferentního obyvatelstva. Přitom se jasně ukázala *konkurenční povaha* jednotlivých balkánských nacionalismů, jejich lokálně-imperialistické rysy a jejich sklon řešit konflikty silou. Tyto znaky nebyly ani tak důsledkem politicky nevyzrálého prostředí, jako spíš plodem dosavadní historické zkušenosti a do jisté míry i iracionálních mesianistických národních mýtů. Politickogeografické podmínky navíc už v principu neřešitelný úkol nalezení přijatelných vzájemných hranic národních států ještě znesnadňovaly: na rozdíl od jiných částí Evropy jim nenabízely *historické hranice* ani zřetelné *etnické hranice*.

Druhým závažným mezníkem pro jihoslovanská emancipační hnutí byla 1. světová válka, v jejímž důsledku zaniklo Rakousko-Uhersko a jeho jihoslovanské národy – Slovinci, Chorvaté, (Prečanští) Srbové a muslimské slavofonní obyvatelstvo – vytvořily společný stát se Srbskem a Černou Horou.

Jak již bylo uvedeno, společný jihoslovanský stát byl vytvořen 1. 12. 1918 unifikací dvou území: Srbska (rozšířeného o Černou Horu a Vojvodinu) a přechodného státního útvaru (Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů) sdružujícího jihoslovanské oblasti bývalé Rakousko-Uherské monarchie. Došlo tím ke spojení obyvatel, kteří, přes podobnost (až totožnost) jazyka, nikdy dříve nepatřili ke stejné politické jednotce, byli ovlivněni jinými kulturami ideami, lišili se způsobem hospodářství, mentalitou i úrovní vzdělání.

Jihoslovanský stát byl vytvořen do versailleské Evropy programově budované jako kontinent národních států. Proto také přijal vnější formu *národního státu* údajného srbsko-chorvatsko-slovinského resp. jugoslávského národa. Zdánlivě se tak stal realizací jugoslávské ideje, tedy představy, že Jihoslované tvoří jeden (jazykový) národ případně že jsou sice tvoření několika národy, jinak jsou ale historicky předurčeni k vybudování společného státu. Ve skutečnosti tomu tak ale nikdy nebylo, společný stát nebyl výsledkem *touhy být spolu*, ale pouze nejpřijatelnější z nabízených alternativ, prostředkem, kterým každý z národů chtěl řešit svůj vlastní národní program: Srbové své sjednocení do jednoho státu, kterého nemohli dosáhnout žádným jiným způsobem, a Slovinci s Chorvaty zabezpečení svých hranic před nebezpečnými nároky sousedních národů a zajištění nerušeného rozvoje národní kultury. Toto řešení bylo zcela v souladu s přáním vítězných dohodových velmocí,⁷⁷⁸ bylo přijatelné i pro ty Jižní Slované, kteří se k žádné ze tří „identit“ nehlásili, a konečně také překlenulo zřejmě největší problém, totiž nutnost najít nějakou srbsko-chorvatskou hranici. Už jednou bylo v této práci citováno hodnocení tohoto kroku Ladislavem Hladkým,⁷⁷⁹ s kterým se autor této práce zcela ztotožňuje: „Ustavení společného jugoslávského státu v roce 1918 bylo jen realizací jedné z možných alternativ, o jejímž naplnění rozhodl souběh vnitřních a také zahraničně politických dobových okolností“.

⁷⁷⁸ Jiná otázka ale je, jestli si dohodové mocnosti uvědomovaly, že jihoslovanský (a podobně i československý) národ je iluzorní.

⁷⁷⁹ ŠESTÁK a kol. (1998), s. 381.

Při vytváření tohoto v podstatě účelového spojení zvoleného z obranných⁷⁸⁰ důvodů však politici evidentně podcenili sílu toho, co uskutečnění jihoslovanské myšlenky brání. Zkušenost první Jugoslávie jasně ukázala, že realizace unitární formy soužití jihoslovanských národů je nemožná: společný stát se utápěl v nekonečných sporech o vnitřní uspořádání, politický život měl podobu chorvatsko-srbského boje (v němž pravidelně vítězili Srbové) a nikdy nebylo dosaženo takového konsensu, který by umožnil Chorvatům a Slovincům plně se identifikovat se společným státem.

Vnitřních tenzí a diskreditace jihoslovanské myšlenky v očích nesrbského obyvatelstva využily v roce 1941 fašistické mocnosti k rozbití jihoslovanského státu. Následující 4 roky se jasně projevovaly dvě rozdílné tendence: vedle vzednutých partikulárních nacionalismů využívajících příhodných mezinárodně-politických podmínek k (mnohdy mimořádně brutálnímu) budování národních států a k (podobně brutální) eliminaci národnostních menšin se opět aktivizuje jugoslávská myšlenka, tentokrát ale už ve federalistické a komunistické formě. To, že nakonec v konfrontaci těchto dvou tendencí zvítězili komunisté, nelze jednoznačně interpretovat jako projev *touhy po Jugoslávii* a už vůbec ne jako projev touhy po komunismu, ale spíš jako projev potřeby *snesitelné politické praxe*.⁷⁸¹ Zdá se, že opět více než z vnitřní potřeby byla Jugoslávie obnovena z vnějších příčin, z důvodu očekávaných výhod, které jednotlivým národům spojení přinese. Bibó⁷⁸² k tomu uvádí: „Jugoslávie pocítila v letech 1941–1944 svou odstrašující sílu a tato zkušenost se ukazuje dost silná k tomu, aby Srby a Chorvaty navzdory jejich vzájemným rozporům sloučila v jeden národ“.

Poválečná Jugoslávie byla komunistickým vedením prezentována jako realizace federalistické jihoslovanské ideje spočívající v uznání národní svébytnosti jihoslovanských národů a v myšlence, že je pro ně *výhodné a účelné* vytvořit společný federální stát. Přes svůj totalitní charakter prováděla velmi efektivní národnostní politiku⁷⁸³ a dokázala několik desetiletí garantovat národnostní smír, zároveň poskytla vhodné podmínky pro dokončení etnogeneze Makedonců, Muslimů/Bosňáků a Černohorců. Na rozdíl od první Jugoslávie se jí také podařilo docílit toho, že se většina obyvatelstva⁷⁸⁴ plně identifikovala se společným státem (zejména díky jeho mezinárodnímu kreditu a solidní životní úrovni). Velmi příznivá situace se začala pod vlivem různých faktorů pozvolna měnit v 70. a zejména v 80. letech (podrobnosti viz kapitola 20), kdy se země dostala do hluboké sociální, politické a hospodářské krize. Tím byla, zejména v očích ekonomicky vyspělejších republik, relativizována *výhodnost a účelnost* svazku s ostatními národy.

Je zřejmé, že hlavní příčinou jugoslávského konfliktu v 90. letech je *nacionalismus*, že tento konflikt, ať už byl svými aktéry prezentován jakkoliv, byl bojem za osamostatnění nových *národních států*, států pokud možno etnicky homogenních a států s pokud možno strategickými hranicemi. Příčiny, proč se jednotlivé jihoslovanské národy rozhodly opustit společný státní útvar, byly dvojího druhu: jednak *racionální*, spočívající v kritickém zvážení dosavadního stavu a jeho srovnání s jinými možnými alternativami, a pak *nacionalistické*, dané samotnou podstatou nacionalismu, totiž představou o účelnosti ba přímo nutnosti národního státu. V případě Slovinců a do jisté míry i Chorvatů jsou *racionální* důvody k odchodu z Jugoslávie relativně silné: všechny vnější příčiny jejich přístupu ke společnému státu (ohrožení jejich území ze strany Maďarska, Rakous-

⁷⁸⁰ ZEČEVIC (1985), s. 211.

⁷⁸¹ Komunisté totiž do středu svého programu postavili, na rozdíl od svých protivníků, národní rovnoprávnost.

⁷⁸² BIBÓ (1997), s. 182.

⁷⁸³ Pokud se občas uvádí, že v Jugoslávii nebyly národnostní problémy řešeny, ale pouze „odsouvány“ nebo „zmrazovány“ (NÁLEVKA (1991), s. 4), je nutno podotknout, že všechny jiné strategie, které byly v jihoslovanském prostředí použity, byly méně úspěšné (např. ve srovnání národnostní politiky „titovské“ Jugoslávie se sousedními zeměmi – „socialistickým“ Rumunskem a Bulharskem i „demokratickým“ Řeckem).

⁷⁸⁴ Platí to pro všechny národy s výjimkou Albánců.

ka a Itálie) pominuly, v ekonomické rovině pro ně měla Jugoslávie retardující vliv⁷⁸⁵ a politická perspektiva, kterou zemi nabízel Milošević, spolehlivě překryla v podstatě „projugoslávskou“ zkušenost poválečné generace⁷⁸⁶. U Bosňáků a Makedonců byl zřejmě racionálním důvodem *strach* z budoucí podoby Jugoslávie se srbskou většinou (problémy Kosova, jehož albánské obyvatelstvo se také přihlásilo k právu na sebeurčení, ukázaly, že tento strach nebyl neodůvodněný). Srbové žádné racionální důvody hledat nemuseli, protože v podstatě jsou „těmi, kdo zbyli“ se všemi z toho plynoucími důsledky⁷⁸⁷.

Strategie oddělovacích se národů byly ve všech případech stejné: požadavek secese byl legitimizován v referendech, na jehož základě bylo požadováno oddělení příslušné republiky (a Kosova) od SFRJ. Tento zdánlivě plně demokratický přístup zahalil nacionalismus do líbivého a pro svět plně legitimního pláště územního principu (ne-li přímo *občanského principu*), ale zamlčel jednu, pro další události klíčovou, skutečnost: fakt, že vnitřní struktura SFRJ krytá fasádou federace *národních států* nerespektuje etnické hranice. Tohoto naopak hodlali využít srbsští nacionalisté, kteří po jistém váhání halasně uznali právo jugoslávských národů na sebeurčení (pokud by tak neučili, popřeli by hlavní nacionalistické dogma), nechtěli se však znát k jakémukoliv „právu subjektů federace“ na sebeurčení.⁷⁸⁸ Tento oficiálně deklarovaný přístup, přestože byl do jisté míry pouze politickou taktikou, která měla zastrašit vzpurné republiky od jejich úmyslů na oddělení, měl nakonec nejtragičtější důsledky, aktivizoval přečanské Srby k tomu, aby se i oni začali domáhat svého práva na sebeurčení, dal jim naději na to, že mohou zůstat součástí srbského státu a podnítil je k odboji proti Chorvatsku a Bosně. Toto rozhodnutí jim ostatně dost ulehčilo chorvatští a zčásti i muslimští nacionalisté, kteří jasně ukázali, že v *jejich* národních státech nemají Srbové šanci být něčím jiným než občany druhé kategorie.

Vyústěním patové situace, kdy ani jedna ze zúčastněných stran nebyla ochotna slevit ze svých požadavků, bylo vypuknutí složité *etnické války* (pojem „občanská válka“ v této souvislosti není přesný), která se v „horké“ podobě odehrávala v Srby obývaných oblastech Chorvatska, v celé Bosně a Hercegovině a později i Kosovu, ve „studené“ formě i v Sandžaku a západní Makedonii, zachvátila tedy celý prostor široké kontaktní zóny mezi chorvatským, bosňáckým, srbským a albánským etnikem (jinými slovy: všechny oblasti bývalé Jugoslávie, které dosud nebyly etnicí vyčištěny – viz mapa 17). Stranou konfliktu zůstali Slovinci a Makedonci, bezesporu ale jen díky tomu, že jejich etnické hranice jsou zcela ostré. Na rozdíl od podobné krize, kterou zažily jihoslovanské národy v období 2. světové války, nebyla nalezena žádná síla, která by dokázala nabídnout jinou alternativu a mír musel být znepráteným národům vnucen tlakem mezinárodního společenství. Už proto se s novými poměry (které jsou popsány v kapitole 21) mnozí vnitřně nezotožňují a chápou je jako pouhé provizorium.

⁷⁸⁵ SFRJ buď podcenila, nebo nebyla schopna provádět účinnou regionální politiku a, v podstatě v rozporu s komunistickou doktrínou, docházelo k neustálému prohlubování rozdílů v životní úrovni mezi bohatým severozápadem a chudým jihovýchodem země (pro ilustraci: v roce 1953 HDP/ob. ve Slovinsku na 175 % federální úroveň (Kosovo: 43 %), v roce 1990 už 200 % (Kosovo 40 %) (viz DRYKER – VEJVODA (1996), s. 41). Tento stav vedl k všeobecnému přesvědčení obyvatel bohatších republik, že „doplácejí“ na chudý jih. Zejména ve Slovinsku měly tyto postoje veřejnosti dlouholetou tradici - už před druhou světovou válkou je shrnul nejvýznamnější slovinský politik Anton Korošec takto: „Srbové vládnou, Chorvaté diskutují a Slovinci platí“ (WEITHMANN (1996), s. 288) Naopak obyvatelstvo méně rozvinutých oblastí interpretovalo obrovské rozdíly v životní úrovni jako neschopnost federace zabránit jejich „vykořisťování“ bohatým severem.

⁷⁸⁶ Dokumentuje to výrok jedné z postarších účastnic referenda o nezávislosti Slovinska: „Já jsem v podstatě pro Jugoslávii, ale ne pro *tuhle* Jugoslávii“.

⁷⁸⁷ Srov. např. „budovatelské nadšení“ Slováků s frustrovanou rezignovaností české veřejnosti po rozdělení našeho státu.

⁷⁸⁸ Ostatně i jugoslávská ústava definovala zemi jako federaci národů, nikoliv jako federaci republik.

„Jugoslávský příběh“ přímo vnucuje dvě otázky. První z nich je, čím byl rozpad Jugoslávie způsoben a zda byl nutný a nevyhnutelný, druhá je pak, zda nemohlo dojít k rozdělení nenásilnou cestou.

Při odpovědi na první z nich (jakkoliv bychom asi měli poukázat na to, že historické procesy nejsou funkční povahy a takto položená otázka je nesmyslná) musíme vzít v úvahu motivaci jednotlivých národů ke vstupu do společného státu. Ukázali jsme, že jak v roce 1918 tak v roce 1943/5 Jugoslávie nevznikla z vnitřní nutnosti, ale proto, že to některé z jihoslovanských národů potřebovaly a svět s tím souhlasil. Ostatně v tom se situace Jugoslávie a Československa shodovala. Životnost společného státu tak byla od počátku omezena jeho nezbytností resp. účelností, která se zjevně v okamžiku pádu komunismu vyčerpala. Na formě rozpadu, totiž krvavé občanské válce, se spolupodílely kromě historických reminiscencí, tradic, zkušeností a iracionálních národních mýtů významnou měrou i geografické poměry oblasti, zejména historicky vzniklé rozložení obyvatelstva, které neumožňovalo vytýčit mezi Bosňáky, Chorvaty a Srby etnické hranice. To ale nikterak nesnižuje historickou odpovědnost (a vinu) politických reprezentací všech účastníků konfliktu na tom, že přes objektivně existující nepříznivé předpoklady tento vývoj podněcovaly.

Changes of the Territorial and Political Organization of the Western Balkans (Summary)

The aim of the monography is to characterize the changes of the political-geographical organization of the former Socialistic Federative Republic of Yugoslavia territory in the period of Berlin congress (1878) up to the present days and their interpretation, with a special reference to the decline of this state. The work resumes the changes of political boundaries in the western (Illyrian) part of the Balkans and pays attention to the external boundaries and to the administrative structure of the Yugoslav State. It defines the individual stages of these changes with respect to the main bonds to the intern and extern political forces, characterizes in detail the disintegration of Yugoslavia and, at the end, evaluates the political-geographical influence of the position, geographical environment and historical development of the observed territory. Main conclusions:

The location of the territory of the former Yugoslavia on the boundary of influence of several different cultures and its physical-geographic conditions created pre-conditions for the blending (in a territorial sense) of the opposing cultural, political and ideological influences, and, at the same time, for the mediation of these influences to the local population in their extreme and thus necessarily conflicting form. We may see in this one of the reasons of the formation of several ethnical groups communicating with difficulty on a territory principally homogeneous from the linguistic point of view.

The result of the migration complex connected to the penetration of the Osmanli Empire into Europe and to its ousting from the Balkans and the consequence of the religion assuming the role of the main criterion of the ethnogenesis is a situation, where the areas ethnically and culturally completely homogeneous (often only as a result of ethnical purges) exist along with large stretches where two or even three different nations are blended. This situation makes any attempts to 'homogenize' the territory practically impossible. We may even state that the individual ethnical groups have been successively torn out of their geographical framework and deprived in this way of one of the most important prerequisites of a national state existence.

These geographical and historical circumstances came to light especially in the Illyrian part of the Balkans, i. e. on the territory of the former Yugoslavia. The political-geographical development of the given area in the observed period was significantly influenced by several facts:

- different historical development of the individual southern Slavonic nations connected to a long-term effects of different historical traditions
- asynchronous character of the ethnogenesis of modern nations, some of them of a relatively recently origin
- non solution of a national question after 1918
- unequal economic development after 1945
- outer influences

In course of the 20th century, the Yugoslav State was founded twice. However, it was not based on a historical predetermination, but it was due to a set of contemporary inner and outer circumstances. The experience of the first Yugoslavia (1918–1941) showed that the realization of a unitary form of a cohabitation of the southern Slavonic nations is impossible. The experience of the second Yugoslavia (1943–1991) indicated that even a long period of a relative multinational conciliation does not prevent an explosion of nationalistic animosities under convenient inner and outer conditions.

The disintegration of Yugoslavia in 1991 and an effort of the individual southern Slavonic nations to implement mutually incompatible nationalistic programs confronted Europe with a reality of the ethnic war and with the related security and humanitarian risks. The peace that the international community has eventually managed to settle has all the signs of a provisional arrangement and the future development, especially with respect to the unfulfilled aspirations of the Albanian ethnic group, will probably be very problematic.

Seznam použité literatury

- AJVAZ, Slađan** (2008): Problem suverenosti i suvereniteta u Bosni i Hercegovini. *Pregled : Časopis za društvena pitanja*. Sarajevo : Univerzitet u Sarajevu. Godište XLXI (Godina 2008.), Broj 1, s. 33–60.
- Almanah Kraljevine Jugoslavije : IV. jubilarni svezak : 1929-1931*. Zagreb : Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije ; Komisionalna naklada Nadbiskupske tiskare, 1931. XVI, 692 s.
- AMORT, Āestmír** (1971): *Drang nach Osten : Pangermánské plány na vyhubení slovanských národů*. Praha : Naše vojsko. 240 s.
- AMORT, Āestmír ed.** (1980): *Dějiny Bulharska*. Praha : Svoboda. 764 s.
- ANDONOV-POLJANSKI, Hristo ed.** (1981): *Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i za nacionalna država : Tom vtori: Od krajot na Prvata svetska vojna do sozdavanjeto na nacionalna država*. Skopje : Univerzitet Kiril i Metodij, Fakultet za filozofsko-istoriski nauki. 849 s.
- ANTIĆ, Ljubomir** (1993): *A concise atlas of the Republic of Croatia & of the Republic of Bosnia and Hercegovina*. Zagreb : The Miroslav Krleža lexicographical institute. 159 s.
- APOSTOLSKI, Mihailo – HRISTOV, Aleksandar – TERZIOSKI, Rastislav** (1963): Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941-1944). *Jugoslovenski istorijski časopis*. Beograd : Savez društava istoričara Jugoslavije. God. 1963, broj 3. s. 43–71.
- AVRAMOVSKI, Živko** (1989): Borbe i nagodbe o Kosovu i Albaniji 1912-1939. IN: PETKOVIĆ, Ranko – FILIPOVIĆ, Gordana (eds.): *Kosovo : prošlost i sadašnjost*. Beograd : Međunarodna politika. s. 75–80.
- BAAR, Vladimír** (1997a): *Bosna a Hercegovina*. Ostrava : SCHOLAFORUM. 30 s.
- BAAR, Vladimír** (1997b): Autonomní útvary jako specifické formy administrativního uspořádaní státu. *Geografické štúdie*. Banská Bystrica : Fakulta prírodných vied UMB. No. 3. s. 58–63.
- BAAR, Vladimír – RUMPEL, Petr – ŠINDLER, Petr** (1996): *Politická geografie*. Ostrava : Ostravská univerzita. 94 s.
- BABIĆ, Ante et al. ed.** (1953): *Historija naroda Jugoslavije I*. Zagreb : Školska knjiga. 890 s.
- BADE, Klaus J.** (2005): *Evropa v pohybu : evropské migrace dvou staletí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny. 497 s.
- BALKOVEC, Bojan** (1988): Vpliv volilne zakonodaje na izide parlamentarnih volitev v narodno skupščino leta 1920 in 1923. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 42, številka 3. str. 433–447.
- BALKOVEC, Bojan** (1989): Volilci in glasovanje o vidovdanski ustavi. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 43, številka 2. s. 241–248.
- BARBAG, Józef** (1987): *Geografia polityczna ogólna*. Warszawa : PWN. 330 s.

- BARIĆ, Eugenija** a kol. (1997): *Hrvatska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga. 697 s.
- BARIĆ, Nikica** (2008): Djelovanje Vlade Srpske autonomne oblasti Krajine tijekom 1991. Časopis za suvremenu povijest. Zagreb : Hrvatski institut za povijest. Vol. 40, No. 1 (Lipanj 2008). s. 65–83.
- BARŠA, Pavel** (1997): Krvavý zrod národů: případ Jugoslávie. *Politologická revue*. Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity. Ročník 4, číslo 1. s. 88–107.
- BARŠOVÁ, Andrea – BARŠA, Pavel** (2005): *Přistěhovalectví a liberální stát : Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav. 308 s.
- BENDA, Klement a kol.** (1966): *Bibliografie československé balkanistiky 1945–1965*. Praha : Československá akademie věd, Ústav dějin evropských socialistických zemí. 117 s.
- BIBER, Dušan** (1978): Britansko-jugoslovanski nesporazumi okrog Koroške 1944–1945. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 32, št. 4. s. 475–489.
- BIBÓ, István** (1997): *Bída malých národů východní Evropy*. Brno ; Bratislava : Doplněk ; Kalligram. 614 s.
- BLAKE, Gerald** (1994): Croatia's maritime boundaries. IN: *Croatia – A New European Etrate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22–25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 38–46.
- BOBAN, Ljubo** (1993): *Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine*. Zagreb : Školska knjiga. 68 s.
- BOGNAR, Helena Ilona – BOGNAR, Andrija** (2010): Povijesni razvoj i političko-geografska obilježja granice i pograničja Republike Hrvatske s Republikom Slovenijom na Žumberku i Kupsko-čabranskoj dolini = Historical development and politico-geographical characteristics of the border and borderland between the Republic of Croatia and Republic of Slovenia on Žumberak and in the Rivers Kupa and Čabranka Valley. *Geoadria*. Zadar : Hrvatsko geografsko društvo, Odjel za geografiju Sveučilište u Zadru. Volumen 15, No. 1. s. 187–224.
- BOHÁČ, Lubomír** (1968): *Socialistická federativní republika Jugoslávie*. Praha : Svoboda. 310 s.
- BOUGAREL, Xavier** (2009): Od “Muslimana” do “Bošnjaka”: pitanje nacionalnog imena bosanskih muslimana. In: KAMBEROVIĆ, Husnija ed.: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka : zbornik radova*. Sarajevo : Institut za istoriju u Sarajevu. s. 117–135.
- BRANDT, Miroslav** et al. (1991): *Izvori velikosrpske agresije : Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*. Zagreb : August Cesarec ; Školska knjiga. 380 s.
- BRDLÍK, František** (1926): *Průvodce po dějinách* : Od nejstarších dob po skončení světové války. Praha : Alois Hynek. xi, 562 s.
- BROZ TITO, Josip** (1961): *Vojna djela 1: 1941-1945*. Beograd : Vojnoizdavački zavod. 321 s.
- BROZOVIĆ, Dalibor** (1970): *Standardni jezik*. Zagreb : Matica hrvatska. 180 s.

- BROZOVIĆ, Dalibor – IVIĆ, Pavle** (1988): *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zageb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 120 s.
- BUFON, Milan** ed. (2006): *The western Balkans : a European challenge : on the decennial of the Dayton peace agreement = Zahodni Balkan : Evropski izziv : ob desetletnici daytonskega mirovnega sporazuma*. Koper : Založba Annales. 627 s.
- BUGARSKI, Ranko - HAWKESWORTH, Celia** ed. (1992): *Language planning in Yugoslavia*. Columbus (Ohio) : Slavica Publishers. 238 s.
- BURG, Steven L. – SHOUP, Paul S.** (2000). *The war in Bosnia-Herzegovina : Ethnic conflict and international intervention*. Armonk (New York) ; London : M. E. Sharpe. XVIII, 499 s.
- BURDETT, Anita L. P.** ed. (1995): *The historical boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia: documents and maps 1815 - 1945*. London : Archive Editions. 814 s.
- CARTER, Frank W.** (1994): The political geography of the Dubrovnik republic. *Acta Geographica Croatica*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odjel. Volumen 29. s. 77–98.
- CERANIĆ, Ivan** (1970): Konfesionalne zajednice u SFR Jugoslaviji. IN: FRID, Zlatko ed.: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*. Zagreb : NIP Binoza. s. 7–44.
- CRAMPTON, Jeremy** (1996): Bordering on Bosnia. *GeoJournal*. Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publishers. Year 38, No. 4. s. 353–361.
- CRKVENČIĆ, Ivan** ed. (1991): *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske. 384 s.
- CRKVENČIĆ, Ivan** (1994): Areas of aggression in Croatia (Basic historical and demographic facts. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Etate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 61–75.
- CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen** eds. (1994): Croatia – A New European Etate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993) = Hrvatska - nova europska država : (zbornik sa znanstvenog skupa, održanog u Zagrebu i Čakovcu od 22. do 25. rujna 1993. godine). Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. 209 s.
- CRKVENČIĆ, Ivan – PEPEONIK, Zlatko** (1993): Western Slavonia : Development of the ethnic composition. *Acta Geographica Croatica*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odjel. Vol. 28. s. 39–66.
- ĆURAK, Nerzuk** (2002): *Geopolitika kao sudbina : Slučaj Bosna*. Sarajevo : Fakultet političkih nauka. 209 s.
- ĆURAK, Nerzuk** (2011): *Izvještaj iz periferne zemlje : Gramatika geopolitike*. Sarajevo : Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. 210 s.
- CUTTS, Mark et al. eds.** (2000): *The state of the world's refugees 2000 : fifty years of humanitarian action*. Geneva ; New York : UNHCR. 340 s.

- CVIJIC, Jovan** (1918): *La Péninsule balkanique : géographie humaine*. Paris : Librairie Armand Colin. VIII, 532 s.
- ČAVOŠKI, Kosta** (1991): The formation of borders and the Serbian question. IN: IVANOVIĆ, Stanoje – NINČIĆ-ŠOĆ, Spomenka: *The creation and changes of the internal borders of Yugoslavia*. Beograd : Ministry of Information of the Republic of Serbia, s. 33–56.
- ČIRKOVIĆ, Marija – GOLIC, Rajko** (2007): Problem granice između Srbije i Bosne i Hercegovine kod naselja Sastavci. *Zbornik radova = Collection of Papers*. Beograd : Geografski institut „Jovan Cvijić“, Srpska akademija nauka i umetnosti = Geographical institute „Jovan Cvijić“, Serbian Academy of Sciences and Arts. Knj. 57 = No 57, s. 325–332.
- ČOLOVIĆ, Vladimir** (2011): Međunarodnopravni kontinuitet na teritoriji Jugoslavije u periodu od 1941.-1945. i nakon drugog svetskog rata. IN: Knežić, Branislava – Čirić, Jovan eds.: *20 godina od razbijanja SFRJ = 20 years since the breaking-up of the SFRY*. Beograd : Institut za uporebno pravo = Institute of comparative law.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1953): *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka : (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, Srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te država SHS)*. Zagreb : Školska knjiga. 346 s.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1954): *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka : Druga knjiga : Jugoslavija 1918. - 1945. : Srbija - Crna gora – Makedonija*. Zagreb : Školska knjiga. 425 s.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1968): *Dokumenti o Jugoslaviji : historijat od osnutka zajedničke države do danas*. Zagreb : Školska knjiga. 591 s.
- ČULINOVIĆ, Ferdo** (1970): *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd : Vojnoizdavački zavod. 688 s.
- ČURDA, Jiří** (1992): Úvod do geopolitiky. Bratislava : Vysoká vojenská pedagogická škola. 192 s.
- ČURKINA, I. V.** (1972): Fran Levstik – vožd' levogo kryla mladoslovencev. IN: Nikitin, Sergej Aleksandrovič ed.: *Slavjano-balkanske issledovanija : Istoriografija i istočnikovedenie : Sbornik statej i materialov*. Moskva : „Nauka“. s. 85–160.
- DANEŠ, Jiří Viktor** (1913): *Balkán po válce roku 1913*. Praha : Josef R. Vilímek. 40 s.
- DAŠIĆ, David Đ.** (2011): Neki unutrašnji i međunarodni aspekti krize i raspada Jugoslavije. IN: Knežić, Branislava – Čirić, Jovan eds.: *20 godina od razbijanja SFRJ = 20 years since the breaking-up of the SFRY*. Beograd : Institut za uporebno pravo = Institute of comparative law. s. 159–182.
- DEGAN, Vladimir Đuro** (2005): Međunarodno pravo kao osnova rješavanja preostalih sporova na području bivšeg SFRJ. *Adrias*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. No. 12. s. 37–51.
- DEGAN, Vladimir Đuro** (2008a): Odnos Pariškoga mirovnog ugovora s Italijom iz 1947. i Rimskih ugovora između Kraljevine Italije i Kraljevine Hrvatske iz 1941. godine. *Adrias*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. No. 15. s. 119–122.

- DEGAN, Vladimír Ďuro** (2008b): Pravní aspekty i politické posljedice rimskih ugovora od 18. svibnja 1941. godine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. Split : Pravni fakultet u Splitu. Vol. 45, No. 2. s. 265–278.
- DEMŠAR, Božo** (1992): Ureditev državne meje Slovenije s Hrvaško. *Geodetski vestnik*. Ljubljana : Zveza geodetov Slovenije. Letnik 36, št. 4. s. 293–297.
- DIAMOND, Jared** (2000): *Osudy lidských slopečností*. Praha : Columbus. 525 s.
- ĐILAS, Aleksa** (1990): *Osporavana zemlja : jugoslovenstvo i revolucija*. Beograd : Književne novine. 304 s.
- DIMITRIJEVIĆ, Duško** (2003): Međunarodno-pravni tretman graničnih sporova na prostoru bivše Jugoslavije. *Međunarodni problemi*. Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu. Vol. LV, br. 3–4. s. 354–373.
- DIMITROVOVA, Bohdana** (2001): Bosniak or Muslim? Dilemma of one Nation with two Names. *Southeast European Politics*. Budapest : Department of Political Science, Central European University. Vol. II, No. 2. s. 94–108.
- DJOKIĆ, Dejan** (2003): *Yugoslavism : histories of a failed idea, 1918-1992*. London : Hurst. xiii, 356 s.
- DJURETIĆ, Veselin** (1989): The Exodus of the Serbs from Kosovo in the twentieth Century and its Political Background. IN: Ninić, Ivan ed. (1989): *Migrations in Balkan History*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. s. 131–145.
- DOLEČEK, Rajko** (1999): Žaluj! 2. dopl. vydání. Praha : Futura. 151 s.
- DOROVSKÝ, Ivan** (1972): K historii myšlenky Balkánské federace. *Slovanský přehled*. Praha : Historický ústav. Ročník 74, č. 3. s. 192–197.
- DOROVSKÝ, Ivan** (1995): *Makedonie : Zrození, nebo obrození národa?* Boskovice : Albert. 80 s.
- DOROVSKÝ, Ivan – ROMPORTLOVÁ, Marta** (1973): *Bibliografie československé balkanistiky za léta 1969–1971*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 155 s.
- DUJMOVIĆ, Sonja** (2005): Srpsko građanstvo Bosne i Hercegovine prema sporazumu Cvetković – Maček. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Godina 2005, broj 1–2, s. 54–69.
- ĐUKANOVIĆ, Dragan** (2002): Osnovne ustavne koncepcije u zemljama bivše Jugoslavije – uporedna analiza. *Međunarodni problemi*. Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu. Vol. LIV, br. 3. s. 272–306.
- ĐUKANOVIĆ, Dragan** (2004): Izmene ustavnog ustrojstva Bosne i Hercegovine – inicijative i mogućnosti. *Međunarodni problemi*. Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu. Vol. LVI, br. 2–3. s. 305–321.
- DURMAN, Karel – SVOBODA, Miloslav** (1969): *Slovník moderních světových dějin*. Praha : Svoboda. 687 s.
- DVORSKÝ, Viktor** (1909): Černohorskoturecká hranice od ústí Bojany k Taře. *Rozpravy České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*. Praha : Česká Akademie. Třída 1, číslo 39. 164 s.
- DVORSKÝ, Viktor** (1915): *Přímořské země Říše Rakousko-Uherské*. Praha : F. Topič. 104 s.
- ESPARZA, Daniel** (2010): *Identidad nacional y el Otro : La República Checa frente a la Unión Europea*. Olomouc : Iuridicum Olomucensis. 279 s.

- FELCZAK, Waclaw – WASILEWSKI, Tadeusz** (1985): *Historia Jugosławii*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 572 s.
- FERNANDEZ JANKOV, Fernanda – ČORIĆ, Vesna** (2008): The legality of *uti possidetis* in the definition of Kosovo's [sic!] legal status. IN: Čirić, Jovan ed.: *Kosmet – Gordijev čvor : Tematski zbornik radova*. Beograd : Institut za uporedno pravo. s. 75–109.
- FILANDRA, Šaćir** (2009): Crnogorski Bošnjaci i renominacija nacije. In: KAMBEROVIĆ, Husnija ed. : *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka : zbornik radova*. Sarajevo : Institut za istoriju u Sarajevu. s. 83–95.
- FILIP, Jan – SVATOŇ, Jan – ZIMEK, Josef** (1997): *Základy státovědy*. Brno : Masarykova univerzita. 352 s.
- FŇUKAL, Miloš** (2001): Politickogeografické souvislosti jugoslávské krize. *Geografie – Sborník ČGS*. Praha : Česka geografická společnost. Ročník 106, číslo 3. s. 133–147.
- FŇUKAL, Miloš** (2008): Neklidný Balkán. *Geografické rozhledy*. Praha : Kartografie. Ročník 17 (2007/2008), číslo 3, str. 2–3.
- FŇUKAL, Miloš – ŠRUBAŘ, Michal** (2007): Kosovo – proměny národnostní struktury v historické retrospektivě. IN: Kraft, Stanislav – Mičková, Karolína – Rypl, Jiří – Švec, Pavel – Vančura, Michal (eds.): *Česká geografie v evropském prostoru. XXI. sjezd České geografické společnosti České Budějovice 30. 8. – 2. 9. 2006*. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, s. 42–52.
- FŇUKAL, Miloš – ŠRUBAŘ, Michal** (2008): Impact of Migrations from the Territory of the Ex-Yugoslavia to Other European Countries in 1990–2005. IN: Svatoňová, Hana et al.: *Geography in Czechia and Slovakia. Theory and Practice at the Onset of 21st Century*. Brno: Masaryk University, s. 283–287. ISBN 978-80-210-4600-9.
- FŇUKAL, Miloš – ŠRUBAŘ, Michal** (2008): Nucené migrace vyvolané rozpadem Jugoslávie a jejich dopad na migrační politiku vybraných evropských zemí (1991–2006). *Slovanské historické studie*. Praha ; Brno : Historický ústav AV ČR. Ročník 33 (2008). s. 119–171.
- FORETIĆ, Miljenko** (1998): The Ragusan (Dubrovnik) Republic and the Spanish war of succession (1701-1714). *Dubrovnik Annals*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. No. 2 (Srpanj 1998). s. 29–54.
- FOUCHER, Michel** (1994): Croatia, a new geography of the European continent. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Etate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 32–37.
- FRANOLIC, Branko** (1980): Language policy and language planing in Yugoslavia with special reference to Croatian and Macedonian. *Lingua*. Amsterdam : Elsevier Science B.V. No 51. s. 55–72.
- FUERST-BJELIŠ, Borna – ZUPANC, Ivan** (2007): New 18th century Venetian border in Croatia and its spatial and demographic implications. *Hrvatski geografski glasnik*

- nik. Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo. Godina 2007, Vol. 69, No 2. s. 41–52.
- FUJS, Metka** (2000): Kako so se Prekmurci před osemdesetimi leti odločili za Slovenijo. *Zgodovina v šoli*. Ljubljana : Závod Republike Slovenije za šolstvo. Letnik IIX (8), številka 3–4. s. 36–38.
- GACINOVIĆ, Radoslav** (2008): Kosovo i Metohija – izazovi i odgovori. IN: Čirić, Jovan ed.: *Kosmet – Gordijev čvor : Tematski zbornik radova*. Beograd : Institut za uporedno pravo. s. 21–51.
- GERDEN, Tomaž** (1994): *Brodnjakov razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika u kontekstu povijesnojezičnoga razvoja*. (diplomska naloga) Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Oddelek za slavistiko FF 61 s.
- GOLUBIĆ, Jasna** (1993): Traffic problems caused by armed aggression. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Etate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 76–82.
- GOSAR, Anton** (1993): Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi. *Geographica Slovenica*. Ljubljana : Geografski inštitut Antona Melika. 24. s. 33–50.
- GRAFENAUER, Bogo** (1979): Narodnostno stanje in slovensko-nemška etnična meja na Štajerskem kot dejavnik osvoboditve severovzhodne Slovenije 1918/1919. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 33, št. 3. s. 385–405.
- GRAFENAUER, Bogo** (1991): Migracije v jugoslovanskih deželah od 15. do 18. stoletja in njihov pomen za nadaljnji narodnostni razvoj. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 45, št. 2. s. 203–209.
- GRAFENAUER, Bogo** (1993): Míti o „Istri“ in resnica istrskega polotoka. *Acta Histriae*. Koper-Milje : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Vol. I. s. 9–52.
- GRAOVAC, Igor – CVETKOVIĆ, Dragan** (2005): *Ljudski gubici Hrvatske 1941.-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati* Zagreb : Zajednica istraživača Dijalog. Udruga za promicanje znanstvenog dijaloga; Zaklada Friedrich Naumann. 286 s.
- GRČIĆ, Mirko D.** (2002): Geopolitičke determinante međuetničkih odnosa na Balkanu. *Zbornik radova Geografskog fakulteta / Bulletin of the Faculty of Geography*. Beograd : Univerzitet u Beogradu. Godina / Year 2002. (2003.), Sveska / tome L, s. 1–16.
- GURŇÁK, Daniel** (2007): *Vývoj politickej mapy stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy : historickogeografická analýza*. Bratislava : KARTPRINT. 208 s. + 48 príloh v elektronickej podobe.
- GUSKOVA, Jelena** (2011): Stav Srba prema mirovnim planovima iz prve polovine 90-ih godina XX veka. IN: Knežić, Branislava – Čirić, Jovan eds.: *20 godina od razbijanja SFRJ = 20 years since the breaking-up of the SFRY*. Beograd : Institut za uporebno pravo = Institute of comparative law. s. 33–57.

- GVOZDANOVIĆ, Jadranka** (2010): Jezik i kulturni identitet Hrvata. *Kroatologija*. Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 1 (2010), No. 1. s. 39–57.
- HADRI, Ali** (1965): Okupacioni sistemi na Kosovu i Metohiji 1941 – 1944. Jugoslavenski istorijski časopis. Beograd : Savez društava istoričara Jugoslavije. Godina 1965, br. 2. s. 39–60.
- HADRI, Ali** (1969): Albanska narodnost u Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine i njeno učešće u NOB Jugoslavije. IN: *Iz istorije Albanaca : zbornik predavanja : priručnik za nastavnike*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije. 231 s.
- HAJDÚ, Zoltán** (2011): The Balkans in Europe. IN: Horváth, Gyula – Hajdú, Zoltán eds.: *Regional transformation processes in the Western Balkan countries*. Pécs : Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences. s. 17–43.
- HALL, Derek – DANTA, Darrick** ed. (1996): *Reconstructing the Balkans : A geography of the new Southeast Europe*. Chichester : John Wiley & Sons. 260 s.
- HERINK, Josef** (1993): Nové názvy států a závislých území na mapě světa od roku 1977 do současnosti, VIII. Část – Jihovýchodní Evropa (Balkán). *Biologie, chemie, zeměpis*. Praha : SPN. Ročník 2, č. 5. s. 243–250.
- HEYWOOD, Andrew** (2004): *Politologie*. Praha : Eurolex Bohemia. 482 s.
- HLADKÝ, Ladislav** (1993): *Jugoslávská krize a její historické souvislosti*. Jinočany : H&H. 62 s.
- HLADKÝ, Ladislav** (1995): Bosna a Hercegovina v období před vznikem občanské války. *Slovenský přehled*. Praha : Historický ústav. Ročník LXXXI, č. 3 s. 249–268.
- HLADKÝ, Ladislav** (2005): *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav. 388, xii s.
- HLAVAČKA, Milan** (1983): K vývoji tzv. východní otázky do Berlínského kongresu 1878. *Společenské vědy ve škole*. Praha : SPN. Ročník XXXX, č. 1. s. 8–12.
- HOFFMAN, George W.** (1977): The evolution of the ethnographic map of Yugoslavia. A historical geographic interpretation. IN: CARTER, Francis W. ed.: *An historical geography of the Balkans*. London ; New York ; San Francisco : Academic press. s. 437–499.
- HONZÁK, František – PEČENKA, Marek – VLČKOVÁ, Jitka** (1995): *Evropa v proměnách staletí*. Praha : Libri. 589 s.
- HORVAT, Branko** (1988): *Kosovsko pitanje*. Zagreb : Globus. 192 s.
- HRADEČNÝ, Pavel** (1994): Kosovo – země bolesti a sváru. *Dějiny a současnost*. Praha : Občanské sdružení pro podporu historické literatury a časopisu Dějiny a současnost. Ročník 16, č. 1. s. 45–50.
- HROCH, Miroslav** (1997): Kritéria a indikátory nerovnoměrného vývoje. IN: KLUSÁKOVÁ, Luďa ed.: *Kritéria a ukazatelé nerovnoměrného vývoje v evropských dějinách*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. s. 11–27.
- HROCH, Miroslav** (1999): *V národním zájmu : Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha : Mladá fronta. 200 s.

- HROCH, Miroslav** (2009): *Národy nejsou dílem náhody* : Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů. Praha : Sociologické nakladatelství SLON. 315 s.
- CHOVANEC, Jaroslav – TRELLA, Rudolf eds.** (1979): Ústava Socialistické federativní republiky Jugoslávie, Praha : SPN. 199 s.
- IBLER, Vladimír** (2008): Pariški mirovni ugovor s Italijom od 10. veljače 1947. *Adrias*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. No. 15. s. 47–52.
- IBRAHIMAGIĆ, Omer** (1998): *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine : Kratak pregled = Constitutional development of Bosnia and Herzegovina : A short survey*. Sarajevo : Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca. 126 s.
- ILIČIĆ, Gordana** (2008): Hrvati u BiH 1991.-1995. godine: nacionalni sukobi i uloga međunarodne zajednice u mirovnim procesima. *National security and the future*. Zagreb : St. George Association. Vol. 9, No. 3 (Prosinac 2008). s. 73–113.
- ISAKOVIĆ, Zlatko** (2006): Stanovništvo i teritorija kao elementi političke moći u međunarodnim odnosima. *Stanovništvo*. Beograd : Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Društvo demografa Srbije. Godina 44, Broj 1. s. 47–79.
- IŠTOK, Robert** (2004): *Politička geografija a geopolitika*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied. 392 s.
- IZETBEGOVIĆ, Alija** (1990): *Islámská deklarace*. [Třebíč] : El Ittihad el Islami, Moslimská náboženská obec pro Československo. 40 s.
- JANKOVIĆ, Dragoslav – MIRKOVIĆ, Mirko** (1982): *Državnopravna istorija Jugoslavije*. Beograd : Naučna knjiga, 489 s.
- JELIĆ, Ivan** (1991): O nastanku granice između Hrvatske i Srbije. Časopis za suvremenu povijest. Zagreb : Institut za suvremenu povijest. God. 23, br. 1–3. s. 1–32.
- JINDRA, Zdeněk** (1984): *První světová válka*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství. 372 s.
- KACIN WOHINZ, Milica** (2006): Jugoslovansko-italijanske pogodbe med dvema svetovnjima vojnama. *Zgodovina v šoli*. Ljubljana : Závod Republike Slovenije za šolstvo. Letnik XV, številka 1–2. s. 20–26.
- KAMBEROVIĆ, Husnija** (1999): Rasprave o bosanskim granicama 1946. godine. *Prilozi*. Sarajevo : Institut za istoriju u Sarajevu. br. 28 (1999). s. 203–209.
- KAMBEROVIĆ, Husnija** (2009): Bošnjaci 1968: Politički kontekst priznanja nacionalnog identiteta. In: KAMBEROVIĆ, Husnija ed. : *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka : zbornik radova*. Sarajevo : Institut za istoriju u Sarajevu. s. 59–81.
- KARAOŠMANOĞLU, Ali L.** (1993): Crisis in the Balkans. *United Nations Institute for Disarmament Research, Research paper*. New York : United Nations. No. 22. 22 s.
- KARDUM, Livia** (2001): Diplomatska borba za Korušku na Pariškoj mirovoj konferenci 1919. godine. *Politička misao*. Zagreb : Fakultet političkih znanosti u Zagrebu. Vol. XXXVIII., br. 1. s. 125–142.
- KATARDŽIEV, Ivan** (1987): Etnično in državno razmejevanje v Egejski Makedoniji. *Zgodovinski časopis : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letn. 41, št.1 (1987). s. 87–95.

- KATZ, Vera** (2008): Administrativno-teritorijalno uređenje u funkciji organizacije vlasti u Bosni i Hercegovini (1945-1953). *Historijska traganja*. Sarajevo : Institut za istoriju. Broj 1. s. 125–178.
- KISS, George** (1947): Italian boundary problems: A review. *The Geographical Review*. New York : American geographical society. Vol. XXXVII, Num. 1. s. 137–141.
- KLADNIK, Drago – OROŽEN ADAMIĆ, Milan – PIPAN, Primož** (2010): Mediterranean example of problematic treatment of geographical names : Piranski zaliv (Bay of Piran) or Savudrijska vala (Bay of Savudrija)? IN: *The 16th International Seminar on Sea Names, Friday, August 20 to Sunday, August 22, 2010, Oranje, Park Room, Crowne Plaza Den Haag-Promenade Van Stolkweg 1, 2585 JL, Den Haag (The Hague), The Netherlands*. [Seoul]: The Society for East Sea ; Northeast Asian History Foundation, s. 147–162.
- KLADNIK, Drago – PIPAN, Primož** (2008): Bay of Piran of Bay of Savudrija? An example of problematic treatment of geographical names. *Acta geographica Slovenica*. Ljubljana : Geografski inštitut Antona Melika. Letnik 48, številka 1. s. 57–91.
- KLADNIK, Drago – PIPAN, Primož** (2009): The Bay of Piran (Piranski zaliv): an example of political controversy in geographical names as an expression of cultural relations. IN: JORDAN, Peter ed: *Geographical names as a part of the cultural heritage*. Wien : Universität Wien, Institut für Geographie und Regionalforschung. s. 107–116.
- KLEMENCIC, Mladen** (2000): The Border agreement between Croatia and Bosnia-Herzegovina: The first but not the last. *Boundary and security bulletin*. Durham : University of Durham, International Boundaries Research Unit. Vol. 7, No. 4 (Winter 1999-2000), s. 96–101.
- KLEMENCIC, Mladen – SCHOFIELD, Clive** (1996): Croatia's territorial consolidation and prospects for the future. *Geojournal*. Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publishers. Vol. 38, No. 4. s. 393–398.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1991a): Historijsko-geografska osnovica hrvatsko-mađarske granice. *Politička misao*. Zagreb : Fakultet političkih znanosti u Zagrebu. God. XXVIII, br. 1. s. 182–191.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1991b): Novija historijsko-geografska osnovica jugoslavenskih izvanjskih i unutarnjih granica s posebnim osvrtom na hrvatske granice. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske. s. 317–334.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1992): Baranja, povjesno-geografski pregled. *Studia ethnologica Croatica*. Zagreb : Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 4. s. 15–21.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1993): *Croatia – Past and Present : Location, Position, Territory, Borders, Regions*. Acta Geographica Croatica. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odjel. Vol. 28. s. 23–38.
- KLEMENČIĆ, Mladen** (1994a): Four theses about Croatia and Bosnia. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Estate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25,*

1993). Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 55–60.

- KLEMENČIĆ, Mladen** (1994b): Greater Serbian territorial claims. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Etate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 143–159.
- KLEMENČIĆ, Mladen** ed. (1997): *Atlas Europe*. Zagreb : Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 644 s.
- KLEMENČIĆ, Mladen – TOPALOVIĆ, Duško** (2009): Morske granice u Jadranskom moru = The Maritime boundaries of the Adriatic Sea. *Geoadria*. Zadar : Hrvatsko geografsko društvo, Odjel za geografiju Sveučilište u Zadru. Volumen 14, No. 2. s. 311–324.
- KLEMENČIĆ, Vladimir** (1992): Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. *Geografija v šoli*. Ljubljana : Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Vol. 2. s. 15–24.
- KLEMENČIĆ, Vladimir** (1993): Narodne manjšine kot element demografske in prostorske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru. *Geographica Slovenica*. Ljubljana : Geografski inštitut Antona Melika. Vol. 24. s. 19–31.
- KLINGER, William** (2011): Due memoriali inediti di Riccardo Zanella al Consiglio dei ministri degli esteri di Londra del settembre 1945. *Fiume : Rivista di studi adriatici (Nuova Serie)*. Roma : Associazione per la Cultura Fiumana, Istriana e Dalmata; Società di Studi Fiumani. Anno XXXI, 23 (N. 1-6). s. 61–68.
- KOCSIS, Károly** (1994): The changing of the Croatian ethnic territory during the last half of the millenium. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Etate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 83–95.
- KOLENC, Črtomir** ed. (1977): *Osimski sporazumi*. Koper : Založba Lipa. 515 s.
- KOTZAMANIS, Byron** ed. (2000): *La démographie des Balkans : mouvements migratoires et répartition spatiale de la population = Demography of the Balkans : migration flows and geographical population distribution*. Volos : Université de Macédoine ; Université de Thessalie, Laboratoire d'Analyses Démographiques et Sociales. 213 s.
- KRALJEVINA SHS** (1926): *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : od 28. juna, 1921. god.* Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona. 58 s.
- KRIVOKAPIĆ, Boris** (2010): Načini sticanja državne teritorije. *Strani pravni život*. Beograd : Institut za uporedno pravo. God. 2010, broj 2. s. 115–251.
- KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, Gordana** (2003): Različiti pristupi istoriji jugoslovenske ideje i države. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Godina 2003, broj 3–4. s. 111–126.

- KRIZMAN, Bogdan** (1977): *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb : Školska knjiga. 292 s.
- KRIŽMAN, Bogdan** (1971): Razgraničenje ustaške države. *Jugoslovenski istorijski časopis*. Beograd : Savez društava istoričara Jugoslavije. God. 1971, Br. 1–2. s. 109–144.
- KŘEN, Jan** (1999): Interpretace národních, středoevropských a evropských dějin. *Soudobé dějiny*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny. Roč. 6, č. 4. s. 488–511.
- KŘEN, Jan** (2005): *Dvě století střední Evropy*. Argo : Praha. 1109 s.
- KUČEROVÁ, Kveta** (1976): *Chorváti a Srbi v Střednej Európe (K etnickým, hospodárskym a sociálnym otázkam v 16–17. storočí)*. Bratislava : Veda. 328 s.
- KUKIĆ, Slavo** (2001): *Demografske promjene i položaj manjina u Bosni i Hercegovini*. Maribor : ISCOMET. 82 s.
- KUKLÍK, Jan** (1985): Vybrané pojmy z historické geografie : Balkánský poloostrov I.–V. *Společenské vědy ve škole*. Praha : SPN. Ročník 42, s. 122–124, 155–157, 186–188, 222–224, 251–253.
- LACZKO, Frank – STACHER, Irene – GRAF, Jessica eds.** (1999): *Migration in Central and Eastern Europe: 1999 Review*. Geneva ; Vienna : International Organization for Migration; Technical Cooperation Centre for Europe and Central Asia; International Centre for Migration Policy Development. 150 s.
- LAH, Ivo** (1952): Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primena na stanovništva predratne Jugoslavije. *Statistička revija*. Beograd : Statističko društvo Srbije. God. I, br. 2. s. 230–247.
- LAKATOŠ, Joso** (1929): *Privredni almanah Jugoslovenskog Lloydja*. Zagreb : [Jugoslovenska štampa]. 376 str., [96] str. pril. + zemljevid
- LAMPE, John R.** (1996): *Yugoslavia as history : twice there was a country*. Cambridge : University Press. 421 s.
- LAUČIĆ, Ante** (1989): Osnovne značajke kolonizacijskih procesa na jugoslavenskom prostoru 1918–1948. *Migracijske teme*, Godina 5 (1989), br. 1, Zagreb. s. 27–42.
- LAVIĆ, Senadin** (2009): Velikosrpska ideologija u kontekstu evropske politike prema Bosni i Hercegovini. *Pregled : Časopis za društvena pitanja*. Sarajevo : Univerzitet u Sarajevu. Godište L (Godina 2009.), Broj 3. s. 125–160.
- LIŠČÁK, Vladimír – FOJTÍK, Pavel** (1998): *Státy a území světa*. Praha : Libri. 1095 s.
- LORKOVIĆ, Mladen** (1996): *Narod i zemlja Hrvata*. Zagreb : DoNeHa. 289 s.
- LORY, Bernard** (1999): Geopolitičke iluzije i geografska stvarnost u „bosanskoj paradigmi“. *Forum Bosnae*. Sarajevo : Međunarodni forum Bosna. Br. 03-04 / 1999, str. 107–117.
- MAGOCSI, Paul Robert** (1993): *Historical atlas of East Central Europe*. Seattle ; London : University of Washington Press. 218 s.
- MALIQI, Shkelzen** (1996): The Albanian Movement in Kosova. IN: DYKER, David A. – VEJVODA, Ivan ed.: *Yugoslavia and After : A study in Fragmentation, Despair and Rebirth*. London ; New York : Longman, s. 138–154.
- MARIJAN, Davor** (2011): Rat u Hrvatskoj 1990–1991. : Sudionici i značajke. *Istorija 20. veka*. Beograd : Institut za savremenu istoriju. Vol. XXIX (2011), broj 2. s. 55–74.

- MARKOVIĆ, Mira** (1996): *Noc a den*. Ostrava : Středoevropské nakladatelství. 312 s.
- MARKOVIĆ, Ratko** (1991): What are Yugoslavia's internal borders? IN: IVANOVIĆ, Stanoje – NINČIĆ-ŠOĆ, Spomenka: *The creation and changes of the internal borders of Yugoslavia*. Beograd : Ministry of Information of the Republic of Serbia. s. 9–14.
- MASSAGRANDE, Danilo L.** ([1982]), *Italia e Fiume 1921-1924 : dal ,Natale di sangue' all'an- nessione*. Milano : Cisalpino - Goliardica Istituto Editoriale. 227 s.
- MATIJEVIĆ, Zlatko** (2005): Nekoliko primjera nacionalnog i političkoga posvajanja Crkve bosanske u srpsko/srbijanskoj i muslimansko/bošnjačkoj historiografiji. IN: Šanek, Franjo ed.: *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu : zbornik radova*. Sarajevo : Institut za istoriju u Sarajevu; Zagreb : Hrvatski institut za povijest. s. 335–350.
- MEĐIMOREC, Miroslav** (2001): The Macedonian crisis - terrorism, national movement, or struggle for self-determination?. *National security and the future*. Zagreb : St. George Association. Vol. 2, No. 3–4 (September 2001). s. 91–110.
- MEĐIMOREC, Miroslav** (2002): Political and diplomatic efforts by the Republic of Croatia and the international community in order to achieve the peaceful reintegration of occupied areas and Croatia's full sovereignty on its complete state territory. *National security and the future*. Zagreb : St. George Association. Vol. 3, No. 3–4 (Rujan 2002). s. 35–48.
- MELIK, Anton** (1935): *Slovenija : Geografski opis : I. splošni del : 1. zvezek*. Ljubljana : Slovenska matica. 702 s.
- MELIK, Anton** (1949a): Ob popisu prebivalstva v FLRJ I. 1948. *Geografski vestnik*. Ljubljana : Sveza geografov Slovenije. Vol. XX–XXI. s. 299–316.
- MELIK, Anton** (1949b): Slovenska Koroška. *Geografski vestnik*. Ljubljana : Sveza geografov Slovenije. Vol. XX–XXI. s. 3–32.
- MELIK, Vasilij** (1974): Slovinci od říjnového diplomu do nástupu dualismu. *Slovanský přehled*. Praha : Historický ústav AV ČR. Roč. 1974, č. 2. s. 131–140.
- MIKUŽ, Metod** (1975): Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947–1954. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik XXIX, št. 1–2. s. 3–44.
- MILETIĆ, Antun** (1978): Kosovo u okviru jedinstvenog nemačkog okupacionog sistema na ju- goslovenskom prostoru 1941–1944. godine. IN: *Kosova = Kosovo 7*, Prish- tinë = Priština: Instituti i historisë së Kosovës = Institut za istoriju Kosova. s. 79–103.
- MILOJEVIĆ, Borivoje** (1946): O nové Jugoslavii. *Sborník ČSSZ*. Praha : ČSSZ. Roč. 51. s. 11–16.
- MILOŠEVIĆ, Miladin** (2000): Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca : Prvi naziv jugoslovenske države. *Arhiv : Časopis Arhiva Jugoslavije*. Beograd : Archiv Jugoslavije. Go- dina I, broj 1. s. 97–111.
- MISTRÍK, Jozef** a kol. (1993): *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : Obzor. 514 s.

- MITROVIĆ, Andrej** (1975): *Razgraničenje Jugoslavije sa Madarskom i Rumunijom 1919-1920 : prilog proučavanju jugoslavenske politike na konferenciji mira u Parizu*. Novi Sad : Institut za izučavanje istorije Vojvodine. 316 s.
- MITROVIĆ, Momčilo** (2005): Etničko čišćenje kao strategija država na prostoru bivše SFRJ. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije. Godina 2005, broj 1–2. s. 180–201.
- MLAKAR, Gojmir** (1996): *Meje, posestne in državne*. Nazarje : Epsi. 159 s.
- MOWAT, Robert Balmain** (1916) ed.: *Select treaties and documents to illustrate the development of the modern European states system, 1815-1916*. Oxford : The Clarendon press. 147 s.
- MRDULJAŠ, Saša** (2009): Hrvatska politika unutar Bosne i Hercegovine u kontekstu deklarativnoga i realnoga prostornog opsega Hrvatske zajednice / Republike Herceg-Bosne (1991.–1994.). *Društvena istraživanja : Časopis za opća društvena pitanja*. Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb, Godina 18 (2009), broj 4–5 (102–103). s. 825–850.
- MUJAGIĆ, Nermina** (2010): The Ethnic Engineering in Bosnia and Herzegovina and the International Community. *European Perspectives : Journal on European Perspective of the Western Balkans*. Loka pri Mengšu : Centre for European Perspective. Vol. 2, No. 1. s. 129–141.
- MÜLLER, Jiří** (1999): Byl rozpad staré Jugoslávie řešením, nebo novou balkanizací? *Mezinárodní politika*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů. Ročník 23, číslo 2. s. 30–32.
- NÁLEVKA, Vladimír** (1991): Nástin historického vývoje Jugoslávie. *Geografické rozhledy : Časopis pro výuku a popularizaci geografie*. Praha : Nakladatelství IRIS. Ročník 1 (1991–1992), Číslo 1, str. 3–4.
- NEDOMOVÁ, Alena – KOSTELECKÝ, Tomáš** (1996): *Národní identita*. Praha : Sociologický ústav AV ČR. 37 s.
- NEJAŠMIĆ, Ivica** (1991): Iseljavanje iz Hrvatske – brojčani aspekt stoljetnog procesa. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske. s. 61–82.
- NOVAK, Grga** (1944): *Prošlost Dalmacije : II. knjiga*. Zagreb : Hrvatski izdavački bibliografski zavod. 503 s.
- OBRADOVIĆ, Ivan** (2006): Britanska politika i stvaranje Albanije 1912–1914. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije. Godina 2006, broj 4. s. 125–138.
- PÁNEK, Jaroslav** (1992): Vojenská hranice. *Dějiny a současnost*. Praha : Občanské sdružení pro podporu historické literatury a časopisu Dějiny a současnost. Ročník 14, č. 3. s. 48–54.
- PAVIĆ, Radovan** (1973): Geopolitički i geostrateški aspekti u nekim radovima Miroslava Krležy. *Forum, mjesečnik razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. God. 12, br. 7/8. s. 82–116.

- PAVIĆ, Radovan** (2006): Novi Rimland kao kontinuitet starog Rimlanda. *Anali Hrvatskog politološkog društva*. Zagreb : Hrvatsko politološko društvo. Vol. 3. No. 1., s. 417–442.
- PAVIĆ, Radovan** (2010): Raščlamba „Protokola“ u svezi s granicom između Republike Hrvatske i Crne Gore = Analysis of „Protocol“ about the border between the Republic of Croatia and Montenegro. *Geoadria*. Zadar : Hrvatsko geografsko društvo, Odjel za geografiju Svečilište u Zadru. Volumen 15, No. 2. s. 287–303.
- PAVIĆ, Radovan** (2012): Problem hrvatsko-crnogorske granice na moru. *Anali Hrvatskog politološkog društva*. Zagreb : Hrvatsko politološko društvo. Vol. 8 (2011), No. 1 (Siječanj 2012). s. 261–281.
- PAVLICA, Branko** (2004): Ugovor između Savezne republike Jugoslavije i Makedonije o protezanju i opisu državne granice. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije. Godina 2004, broj 1–2, s. 91–115.
- PAVLINCOVÁ, Helena** a kol. (1994): *Slovník: Judaismus, křesťanství, islám*. Praha : Mladá fronta. 472 s.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin** (1996): A review of the historical development of the Republic of Croatia. *GeoJournal*. Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publishers. Vol. 38, No. 4. s. 381–391.
- PEČENKA, Marek – LUŇÁK, Petr** (1995): *Encyklopedie moderní historie*. Praha : Libri. 589 s.
- PEJANOVIĆ, Mirko** (2010): Društvene i političke pretpostavke ustavne reforme u Bosni i Hercegovini tokom procesa integracije u Evropsku uniju. *Pregled : Časopis za društvena pitanja*. Sarajevo : Univerzitet u Sarajevu. Godište LI, Godina 2010., Broj 3. s. 53–70.
- PEJIN, Jovan** (1991): How Baranja was seized in 1945 and annexed to Croatia. IN: IVANOVIĆ, Stanoje – NINČIĆ-ŠOĆ, Spomenka: *The creation and changes of the internal borders of Yugoslavia*. Beograd : Ministry of Information of the Republic of Serbia. s. 57–68.
- PELIKÁN, Jan** (1996): *Jihoslovanská krize*. Praha : Karolinum, 118 s.
- PELIKÁN, Jan** (1997): *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii*. Praha : Karolinum. 87 s.
- PELIKÁN, Jan** (2005): Národnostní vztahy v Makedonii koncem 60. let 20. století. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije. Godina 2005, broj 1–2. s. 160–179.
- PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav** (1996): *Dějiny Jugoslávie*. Praha : Karolinum. 91 s.
- PEPEONIK, Zlatko** (1991): Poslijeratne promjene entičkog sastava Hrvatske i utjecaj okruženja. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske. s. 41–59.
- PERKO, Franc** (1978): *Verstva v Jugoslaviji*. Celje : Mohorjeva družba. 210 s.
- PEROVIĆ, Branko** a kol. (1959): *Prvi balkanski rat 1912 – 1913 : Knjiga prva (operacije srpske vojske)*. Beograd : Istorijski institut Jugoslovenske narodne armije. 910 s.

- PETKOVÁ, Věra** (1971): Územní vývoj zemí Balkánského poloostrova (od nejstarších dob do současnosti). (diplomová práce). Brno : Přírodovědecká fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. 120 s.
- PETKOVIĆ, Ranko – FILIPOVIĆ, Gordana eds.** (1989): *Kosovo : prošlost i sadašnjost*. Beograd : Međunarodna politika. 364 s.
- PETRANOVIĆ, Branko – ZEČEVIĆ, Momčilo** (1985): *Jugoslavija 1918–1984 : Zbirka dokumenata*. Beograd : Izdavačka radna organizacija RAD. 1144 s.
- PETRIĆ, Hrvoje** (1995): Promjene teritorija Hrvatske kroz povijest. *Hrvatski zemljopis*. Koprivnica : Nakladna kuća „dr. Feletar“: God. 2, br. 11. s. 36–38.
- PETROVIĆ, Ruža** (1987): *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Beograd : Istraživačko izdavački centar SSO Srbije. 140 s.
- PIPAN, Primož** (2008): Border dispute between Croatia and Slovenia along the lower reaches of the Dragonja River = Mejni spor med Hrvaško in Slovenijo ob spodnjem toku reke Dragonje. *Acta geographica Slovenica=Geografski zbornik*. Ljubljana : Geografski inštitut Antona Melika. Letnik 48, številka 2, leto 2008. s. 331–356.
- PIRJEVEC, Jože** (1995): *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper : Založba Lipa. 464 s.
- PIRJEVEC, Jože** (2003): *Jugoslovanske vojne : 1991-2001*. Ljubljana : Cankarjeva založba. 783 s.
- PLETERSKI, Janko** (1986): Vprašanje nacionalne enakopravnosti v Jugoslaviji 1918–1941. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 40, št. 4. s. 455–463.
- POPOVIĆ, Nikola** (2011): Kada je počelo razbijanje SFRJ?. IN: KNEŽIĆ, Branislava – ĆIRIĆ, Jovan eds.: *20 godina od razbijanja SFRJ = 20 years since the breaking-up of the SFRY*. Beograd : Institut za uporebno pravo = Institute of comparative law. s. 133–143.
- POŽAR, Petar ed.** (1995): *Ustaša : dokumenti o ustaškom pokretu*. Zagreb : Zagrebačka stvarnost. 360 s.
- PRIFTI, Kristaq – NASI, Lefter – OMARI, Luan – XHUFİ, Pellumb – PULAHA, Selami – POLLO, Stefanaq – SHTYLLA, Zamir ed.** (1993): *The Truth on Kosova*. Tirana: Encyclopaedia Publishing House. 352 s.
- RAĐO, Enes** (2008): Bosna i Hercegovina u programima i praksi nacionalnih političkih stranaka. *Pregled : Časopis za društvena pitanja*. Sarajevo : Univerzitet u Sarajevu. Godište XLXI, Godina 2008., Broj 1. s. 167–192.
- RADOVANOVIĆ, Milovan** (1989): Geografski prostor i društveno-istorijski proces. IN: ĐUKIĆ, Vesna ed.: *Jugoslovenski geoprostor*. Beograd : Centar za marksizam univerziteta. s. 9–16.
- RAMET, Sabrina P.** (1992): *Nationalism and federalism in Yugoslavia 1962-1991*. Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press. 346 s.
- RAMET, Sabrina P.** (2002): *Balkan babel : the disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the fall of Milošević*. Boulder ; Oxford : Westview. XIX, 426 s.

- RANDALL, R. R.** (1966): *The Political Geography of the Klagenfurt Plebiscite Area*. (dissertati-on) Worcester, Massachusetts : Clark University,
- RATKOVIĆ, Bronislav** (1975): *Prvi balkanski rat 1912–1913 : Druga knjiga (operacije srpske vojske)*. Beograd : Vojnoistorijski institut, 532 s.
- REPUBLIKA HRVATSKA** (1992): *Ustav Republike Hrvatske*. Zagreb : Informator. 95 s.
- RIDLEY, Jasper** (1995): *Tito : životopis otce jugoslávie*. Praha : Dialog. 366 s.
- ROGIĆ, Veljko** (1991): Hrvatska Vojna Krajina – temeljna historijsko-geografska problematika. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske. s. 165–186.
- ROGELJ, Boštjan** (2006): Nazaj k Evropi – geopolitični diskurzi o Srednji in Vzhodni Evropi v institucijah Evropske unije. *Dela*. Ljubljana : Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Let. 26. s. 181–202.
- ROGELJ, Boštjan** (2008): *Geopolitična prihodnost Bosne in Hercegovine*. (Magistrsko delo). Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. 169 s.
- RUDOLF, Davorin** (2007a): Hrvatski tjesnaci između Bosne i Hercegovine i otvorenoga mora. *Poredbeno pomorsko pravo*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Vol. 46 No. 161. s. 113–122.
- RUDOLF, Davorin** (2007b): More pod vlašću Republike Hrvatske i odnosi sa susjednim državama. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. Split : Pravni fakultet u Splitu. God. 44, No. 1. s. 67–75.
- RUDOLF, Davorin** (2008): Granice s Italijom u mirovnim ugovorima nakon Prvoga i Drugog svjetskog rata. *Adrias*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. No. 15. s. 61–80.
- RUDOLF, Davorin** (2011): Hrvatska i Hrvati u Bosni i Hercegovini. *Adrias*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. No. 17, s. 221–234.
- RUDOLF, Davorin – ČOBANOV, Saša** (2009): Jugoslavija: Unitarna država ili federacija : povijesne težnje srpskoga i hrvatskog naroda – jedan od uzroka raspada Jugoslavije. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. Split : Pravni fakultet u Splitu. God. 46, No. 2. s. 287–314.
- RYCHLÍK, Jan – PELIKÁN, Jan – MANČEV, Kráštjo – DANOVA, Nadja** (2009): *Mezi Vidní a Čaňhradem I : Utváření balkánských národů*. Vyšehrad : Praha. 399 s.
- SAMARDŽIJA, Marko** (1993): *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada. 260 s.
- SANCIN, Vasilka** (2010): Slovenia-Croatia Border Dispute: From »Drnovšek-Račan« to »Pahor-Kosor« Agreement. *European Perspectives : Journal on European Perspective of the Western Balkans*. Loka pri Mengšu : Centre for European Perspective. Vol. 2, No. 2. s. 93–111.
- SAVOVIĆ, Miodrag – PRLJA, Dragan** (2008): Istorijski uzroci nastanka i ustavno pravni razvoj Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija. IN: ĆIRIĆ, Jovan ed.: *Kosmet – Gordijev čvor : Tematski zbornik radova*. Beograd : Institut za uporedno pravo. s. 111–142.

- SEROVAC, Peter** (1964): Upravno-teritorialno oblikovanje SR Slovenije z upravno-teritorialnimi enotami 1945–1964. *Prikazi in študije*. Ljubljana : Zavod Socialistične republike Slovenije za statistiko. Let. X, št. 7–8.
- SKOKO, Savo** (1968): *Drugi balkanski rat 1913 : Knjiga prva : Uzroci i pripreme rata*. Beograd : Vojnoistorijski institut. 444 s.
- SKOKO, Savo** (1975): *Drugi balkanski rat 1913 : Knjiga druga : Tok i završetak rata*. Beograd : Vojnoistorijski institut. 384 s.
- SLIPIČEVIĆ, Fuad** (1964): *Istorija naroda Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije : sa osnovima opšte istorije. Dio 2, Novi vijek : (od 1789. do 1918. godine*. Sarajevo : Veselin Masleša. 287 s.
- STANIĆ, Janez** (1971): *Bolgarija in Makedonija*. Ljubljana : Mladinska knjiga. 136 s.
- STEPIĆ, Milomir** (2001): *U vrtlogu balkanizacije : Političko-geografski položaj i fragmentiranost srpskih zemalja*. Beograd : Službeni list SRJ. 415 s.
- STIPLOVŠEK, Miroslav** (1995): Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1918–1929. *Arhivi*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije. Letnik 18, št. 1–2. s. 18–29.
- STIPLOVŠEK, Miroslav** (1996): Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929 – 1941. *Arhivi*. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije. Letnik 19, št. 1–2. s. 39–50.
- STOJKOVIĆ, Momir** ed. (1998a): *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996. : dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama : I tom (1876–1918)*. Beograd : Službeni list SRJ ; SJU „Međunarodna politika“. 581 s.
- STOJKOVIĆ, Momir** ed. (1998b): *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996. : dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama : II tom (1919–1945)*. Beograd : Službeni list SRJ ; SJU „Međunarodna politika“. 709 s.
- STOJKOVIĆ, Momir** ed. (1999): *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996. : dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama : III tom (1946–1996)*. Beograd : Službeni list SRJ ; SJU „Međunarodna politika“. 836, XIII s.
- STRUGAR, Vlado** (1965): *Jugoslávie v boji : Národně osvobozeněcký boj a revoluce 1941–1945*. Praha : Naše vojsko. 352 s.
- SVIRČEVIĆ, Miroslav** (2009): Konstituisanje lokalne uprave u Niškom, Vranjanskom, Topličkom i Pirotskom okrugu 1876–1878. *Strani pravni život*. Beograd : Institut za uporedno pravo. God. 2009, broj 1. s. 231–251.
- ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana** (1997): *Velký slovník cudzích slov*. Bratislava : Samo. 1310 s.
- ŠATAVA, Leoš** (1994): *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha : Ivo Železný. 385 s.
- ŠESTÁK, Miroslav** (1994): Státnost a národy Bosny a Hercegoviny. *Dějiny a současnost*. Praha : Občanské sdružení pro podporu historické literatury a časopisu Dějiny a současnost. Ročník 16, č. 3. s. 2–8.

- ŠESTÁK, Miroslav – TEJCHMAN, Miroslav – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – HLADKÝ, Ladislav – PELIKÁN, Jan** (1998): *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny. 756 s.
- ŠEŠERINAC, Ljupka** (1995): Bývalá Jugoslávie: všichni proti všem. *Geografické rozhledy*. Praha : Česká geografická společnost. Ročník 4 (1994–1995), Číslo 4. s. 100–102.
- ŠINDLER, Petr** (1986): *Základy politické geografie*. Ostrava : Pedagogická fakulta v Ostravě, 184 s.
- ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Marina** (1995): Hrvatska istočna granica u dokumentima 1945-1947. *Fontes : izvori za hrvatsku povijest*. Zagreb : Hrvatski državni arhiv. No. 1. s. 153–329.
- ŠTERC, Stjepan – CRKVENČIĆ, Ivan** (1996): The population of Croatia. *GeoJournal*. Dordrecht ; Boston ; London : Kluwer Academic Publishers. Vol. 38, No. 4. s. 417–424.
- ŠTIH, Peter** (1996): Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Let. 50, št. 4. s. 535–544.
- TASIĆ, Dmitar** (2007): Prisajedinjenje Caribroda i Bosiljgrada Kraljevini SHS 1920. *Tokovi istorije : Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije. Godina 2007, broj 3, s. 121–131.
- TAŠKOVSKI, Dragan** (1968): *Rojstvo makedonskega naroda*. Ljubljana : Državna založba Slovenije. 292 s.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1975): Italsko-jugoslávský spor o území Terstu a Julské krajiny 1944–1954. *Slovanský přehled*. Praha : Historický ústav. Ročník 1975, č. 5. s. 363–374.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1986): *Válka na Balkáně : Balkánské státy v letech 1941–1944*. Praha : Academia. 252 s.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1994): Občanská válka v Jugoslávii 1941–1945. *Dějiny a současnost*. Praha : Občanské sdružení pro podporu historické literatury a časopisu Dějiny a současnost. Ročník 16, č. 3. s. 16–20.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1995a): Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války. *Slovanský přehled*. Praha : Historický ústav. Ročník LXXXI, č. 1. s. 1–11.
- TEJCHMAN, Miroslav** (1995b): Mezinárodní společenství a jugoslávská krize, I: 1991/2. *Slovanský přehled*. Praha : Historický ústav. Ročník 81, č. 4. s. 317–332.
- TEJCHMAN, Miroslav – HRADEČNÝ, Pavel – ŠESTÁK, Miroslav** (1996): *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha : Historický ústav. 255 s.
- TROHA, Nevenka** (2001): Slovensko/jugoslovansko-italijanska meja. *Zgodovina v šoli*. Ljubljana : Závod Republike Slovenije za šolstvo. Letnik X, številka 3. s. 29–36.
- TRÁVNÍČEK, Dušan – KRÁL, Václav** (1993): Makedonie – Makedonía – Makedonija?. *Geografické rozhledy : Časopis pro výuku a popularizaci geografie*. Praha : Nakladatelství České geografické společnosti. Ročník 3, č. 1/93–94. s. 12.

- TRÁVNÍČEK, Dušan** (1994): Korutany, Kraňsko, Jižní Štýrsko, Přímoří. *Biologie, chemie, zeměpis*. Praha : SPN. Ročník 3, č. 5. s. 243–246.
- TREPTOW, Kurt W.** (2000): *Dějiny Rumunska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny. 543 s.
- TRIFKOVIĆ, Srđa** (2011): Postmoderní makijavelizam: Zápád i Srbi, 1991–2011. IN: KNEŽIĆ, Branislava – ĆIRIĆ, Jovan eds.: *20 godina od razbijanja SFRJ = 20 years since the breaking-up of the SFRY*. Beograd : Institut za uporebno pravo = Institute of comparative law. s. 13–31.
- TRIFKOVIĆ, Srdjan** (1993): Rivalry between Germany and Italy in Croatia, 1942-1943. *The Historical Journal*. Cambridge : Cambridge University Press. Vol. 36, No. 4 (Dec., 1993). s. 879–904.
- TUĐMAN, Franjo** (1990): *Velike ideje i mali narodi : Rasprave i ogledi. Izabrana djela Franje Tuđmana*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 383 s.
- TUNO, Nedim – MULAHUSIĆ, Admir – KOZLIČIĆ, Mithad – OREŠKOVIĆ, Zvonko** (2011): Border Reconstruction of Bosnia and Herzegovina's Access to the Adriatic Sea at Sutorina by Consulting Old Maps = Rekonstrukcija granice sutorinskog izlaza Bosne i Hercegovine na Jadransko more s pomoću starih geografskih karata. *Kartografija i geoinformacije*. Zagreb : Hrvatsko kartografsko društvo. Vol. 10, No. 16 (Prosinac 2011). s. 26–55.
- TYL, Petr** (1981): *Socialistická federativní republika Jugoslávie*. Praha : Svoboda, 368 s.
- VLČEK, Eduard a kol.** (1983): *Dějiny státu a práva socialistických zemí*. Praha : Panorama. 360 s.
- VLČEK, Eduard** (1993a): *Moderní dějiny státu a práva, II. díl (Státy východní Evropy)*. Brno : Masarykova univerzita. 56 s.
- VLČEK, Eduard** (1993b): *Moderní dějiny státu a práva v dokumentech, III. díl (Státy východní Evropy)*. Brno : Masarykova univerzita. 452 s.
- VODOPIVEC, Peter** (1994): Central Europe, Ex-Yugoslavia, and the Balkans: New or old nationalism? IN: BERAMENDI, Justo G. – MÁIZ, Ramón – NÚÑEZ, Xosé M. ed.: *Nationalism in Europe : Past and Present : Actas do Congreso internacional os nacionalismos en Europa pasado e presente, Santiago de Compostela, 27-29 de setembro de 1993*. Santiago de Compostela : Universidade de Santiago de Compostela, s. 569–583.
- VOJE, Ignacij** (1994): *Nemirni Balkan : Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja*. Ljubljana : DZS, 296 s.
- VOJINOVIĆ, Perko** (1980): Vrbaska banovina u koncepcijama sporazuma Cvetković – Maček. *Jugoslovenski istorijski časopis*. Beograd : Savez društava istoričara Jugoslavije. God. 19., br. 1–2. s. 85–105.
- VOJNOISTORIJSKI INSTITUT** (1981): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom XIV: knj. 1, Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941-1942*. Beograd : Vojnoistorijski institut. 973 s.
- VOKÁČ, Lev** (1936): Albanie v mezinárodní politice s hlediska geopolitického. *Sborník čs. Společnosti zeměpisné*. Praha : Československá Společnost zeměpisná. Ročník 42. s. 137–143.

- VRIŠER, Igor** (1991): Socialnogeografska regionalizacija in upravna reforma v Republiki Sloveniji. *Dela*. Ljubljana : Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Let. 8. s. 7–15.
- VUJOVIĆ, Dimitrije Dimo** (1989): *Podgorička skupština 1918*. Zagreb : Školska knjiga; Stvarnost. 288 s.
- VULLIAMY, Ed** (1994): *Údobí pekla*. Praha : Naše vojsko. 255 s.
- WEITHMANN, Michael W.** (1996): *Balkán : 2000 let mezi východem a západem*. Praha : Vyšehrad. 440 s.
- WHITE, George W.** (1996): Place and its role in Serbian identity, IN: HALL, Derek – DANTA, Darrick ed.: *Reconstructing the Balkans : A geography of the new Southeast Europe*. Chichester : John Wiley & Sons. 260 s. s. 39–52.
- ZEČEVIĆ, Miodrag – LEKIĆ, Bogdan** (1991): *Frontiers and internal territorial division in Yugoslavia*. Belgrade : The ministry of Information of The Republic of Serbia, 76 s.
- ZEČEVIĆ, Momčilo** (1985): Jugoslovenstvo od ideje do države 1918. godine. *Zgodovinski časopis*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Letnik 39, št. 3. s. 203–212.
- ZUPAN, Guido ed.** (1937): *Krajevni leksikon Dravske banovine : Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. Ljubljana : Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani. [x], 715 s., 25 map.
- ZUPANČIČ, Jernej** (2005): Geografski vidik kriznih območij. *Geografski obzornik : strokovna revija za popularizacijo geografije*. Ljubljana : Zveza geografskih društev Slovenije. Letnik 52, številka 3, s. 4–10.
- ZUPANČIČ, Jernej** (2006): Geografski pristopi k proučevanju kriznih območij. *Dela*. Ljubljana : Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Let. 26. s. 161–179.
- ZUPANČIČ, Jernej** (2007): Nemirni Balkan : med lokalizacijo in globalizacijo. *Geografski obzornik : strokovna revija za popularizacijo geografije*. Ljubljana : Zveza geografskih društev Slovenije. Letnik 54, številka 1, s. 4–13.
- ZWITTER, Fran** (1947): Julijska Krajina po drugi svetovni vojni. *Geografski vestnik*. Ljubljana : Sveza geografov Slovenije. Vol. XIX. s. 15–31.
- ZWITTER, Fran** (1979): Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje v dobi druge svetovne vojne. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Letnik 33, št. 1. s. 145–159.
- ŽÁČEK, Václav – STARČEVIĆ, Veselin eds.** (1970): *Dějiny Jugoslávie*. Praha : Svoboda. 513 s.
- ŽALOUDEK, Karel** (1996): *Encyklopedie politiky*. Praha : LIBRI. 512 s.
- ŽALOUDEK, Karel** (2004): *Encyklopedie politiky*. 3. přepracované vydání (ed. a autor aktualizací: HULICIUS, Eduard). Praha : Libri, 575 s.
- ŽEPIĆ, Božo** (2005): Četiri modela ustavnog preuređenja Bosne i Hercegovine. *National security and the future*. Zagreb : St. George Association. Vol. 6, No. 1–2 (March 2005), s. 9–28.

- ŽERJAVIĆ, Vladimir** (1991): Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. IN: CRKVENČIĆ, Ivan ed.: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske*. Zagreb : Savez geografskih društava Hrvatske, s. 83–106.
- ŽIVIĆ, Dražen** (1997): Tko živi u Podunavlju? *Hrvatski zemljopis*. Koprivnica : Nakladna kuća „dr. Feletar“. God. 4, Br. 23. s. 36–39.
- ŽIVIĆ, Dražen – POKOS, Nenad – MIŠETIĆ eds.** (2005): *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*. Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. 415 s.
- ŽIVKOVIĆ, Smilja** (1955): *Kratak pregled istorije naroda Jugoslavije*. Beograd : Izdanje Kosmos, 87 s.
- ŽULJIĆ, Stanko** (1994): Contemporary ethnic structure of Croatia. IN: CRKVENČIĆ, Ivan – KLEMENČIĆ, Mladen eds.: *Croatia – A New European Estate (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993)*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, Zavod za geografiju in prostorno uređenje, Prirodoslovno-matematički fakultet. s. 96–111.

- Abitanti, sídlo, 105
Adana, osmanský ejálet, 21
Albánie, území, 16, 20, 22, 25, 29, 31, 36–40, 55, 56, 61, 63, 69, 71, 74, 76, 77, 81, 82, 85, 88, 90, 94–96, 98–100, 102, 112, 118, 145, 152, 172
Alpy, pohoří, 24, 159
Ancyra, osmanský ejálet, 21
Andrijevica, správní jednotka, 65, 81
Ankara, město, 21, 34, 37
Apatin, správní jednotka, 103
Aquilejský patriarchát, 25
Aračinovo, město, 150
Arad, město, 42
Arsa, řeka – viz Raša
Arsia, město – viz Raša
Asie, kontinent, 160
Athína (č. Atény), město, 21, 34, 37
Aydin, osmanský ejálet, 21
Bačka, území, správní jednotka, 43, 46, 52, 56, 68–70, 80, 103, 169
Bačka i Baranja, správní jednotka, 67
Badovinci, sídlo, katastrální území, 131
Baja, město, 40–42
Balkán, poloostrov, 7, 16, 19, 20, 29–33, 35, 38, 39, 49, 53, 75, 90, 95, 162, 168, 169, 171, 175
Balkánská federace, plánovaný státní útvar, 90, 112
Balkánský poloostrov – viz Balkán
Banát (srb. Banat), území, správní jednotka, 20, 39, 40, 43, 46, 53, 56, 67, 74, 76–78, 80, 85, 96
Banja Luka, město, 56, 65, 69–72, 74, 76, 84, 98, 102, 125, 137, 152, 172
Bánské Chorvatsko (viz též Civilní Chorvatsko), 26
Bapska, vesnice, 104
Bapska-Novak (dnešní Bapska), vesnice, 104
Bar, město, 31, 74, 82
Bar, správní jednotka, 65
Baranja, území, správní jednotka, 46, 52, 56, 80, 96, 103, 124, 142, 169
Baraňská srbsko-maďarská republika, státní útvar, 52
Barcs, město, 42, 52
Baroš, část Rijeki, 54
Bavorsko, území, 24
Bela krajina, území, 72
Bělehrad (srb. Beograd), město, 20, 21, 34, 37, 38, 41, 49, 52, 56, 58, 63, 64, 66, 68, 69–76, 91, 98, 101–103, 105, 106, 122, 145, 146, 155, 156, 170, 172
Bělehradský ejálet / pašalík, správní jednotka, 22, 23
Bělehradský sandžak, správní jednotka, 22
Belogradčik, město, 52
Belvedur, sídlo, 105
Benátky (it. Venezia), město, 19, 21, 25, 26, 34, 37
Benátské Slovinsko (slov. Beneška Slovenija), území, 91
Benátsko, státní útvar, 20, 25, 105
Beograd – viz Bělehrad
Beogradska oblast, správní jednotka, 68
Berane, správní jednotka, 66, 81
Berlín (něm. Berlin), město, 20, 31, 32, 76, 78
Besarábie, 23
Bihać, město, 56, 68, 69, 71, 74, 87, 98, 102, 103, 136, 137, 152, 154, 172
Bihać, správní jednotka, 65, 68
Bijelo Polje, správní jednotka, 66
Bitola (dříve Monastir, do r. 1945 Bitolj), město, 21, 31, 34, 36, 37, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 172
Bitola, správní jednotka, 79
Bitolj, město – viz Bitola
Bitolj, správní jednotka, 66, 68
Bitolský elajet – viz Monastir
Bjelopolje, město, 31
Bjelopolje, správní jednotka, 100
Bjelovar, město, 155
Bjelovarsko-bilogorska županija, správní jednotka, 155
Bjelovarsko-krizevačka županija, správní jednotka, 65
Bled, město, 78
Boka / Boka Kotorsaka (viz též Kotor), záliv, 19, 68, 70, 81, 83, 99
Boljanički srez, správní jednotka, 100
Bologna, město, 21, 34, 37
Bor, město, 156
Bor, správní jednotka, 156
Bosanska Posavina, Chorvatské společenství, správní jednotka, 134
Bosanski Brod, město, 41
Bosanski Novi, město, 76
Bosanski Štrpci, sídlo, 105
Bosansko-podrinjski kanton – Goražde, správní jednotka, 154
Bosenská krajina, území, 169
Bosenský ejálet / pašalík, správní jednotka, 20, 22
Bosilegrad, město, 52, 56, 74
Bosna, řeka, 20, 56, 62, 69, 71, 74, 98, 102, 137, 152, 170, 172
Bosna (často použito i ve významu: Bosna a Hercegovina), území, 19–21, 23, 25, 26, 30, 32, 33, 42, 56, 58, 60, 62–64, 77, 83, 103, 108, 109, 125, 126, 131, 133, 134, 139, 140, 142–145, 148, 151, 165, 166, 168, 169, 177
Bosna a Hercegovina, území, stát, 15, 17, 19, 20, 23, 25, 30–34, 37, 40, 44–45, 57, 58, 62–64, 67, 68, 70, 75, 77, 87, 97, 99, 100, 101, 102, 105–111, 113, 115, 123–127, 132–138, 140, 144, 152, 158, 159, 161, 166, 167, 169, 172, 173, 177
Bosna-Saray – viz Sarajevo
Bospor, průliv, 30
Bräila, město, 21
Braničevski okrug, správní jednotka, 156
Brašov, město, 21, 34, 37
Bratislava, město, 25

- Brčko, město, 151
 Brčko, správní jednotka, 62, 138, 152
 Brda, staré označení pro horskou oblast Černé Hory, 169
 Brdská nahija, správní jednotka, 64
 Bregalnica, správní jednotka, 66, 68, 69
 Brezovica, sídlo, 105
 Brežice, město, 82
 Brioni (chorv. Brijuni), ostrovy, 125
 Británie (Spojené království), stát, 29, 30, 31, 39, 45, 50, 53, 94, 136, 146
 Britské impérium, 11
 Brodsko-posavska županija, správní jednotka, 155
 Brusnica, vodní tok, 82
 București – viz Bukurešť
 Budapešť (maď. Budapest), 29, 30, 48, 51, 76, 80
 Budva, město, 32
 Bukovina, území, 23, 39
 Bukurešť (rum. București), město, 21, 23, 33, 34, 36–38
 Bulharsko, stát, 19, 22, 30–41, 48, 52, 56, 57, 63, 64, 69, 71, 74–77, 79, 85, 86, 89, 90, 95, 96, 98, 102, 109, 112, 148, 149, 152, 166, 172, 176
 Burgas (dříve tur. Burgaz), město, 21, 34, 37
 Burgaz – viz Burgas
 Burgenland, území, 91
 Bursa, město, 21, 34, 37
 Bušević, sídlo, 105
 Byzanc, byzantská říše, 19, 22, 26
 Campo Formio (dnešní Campofornido), sídlo, 25
 Caransebeș, město, 42
 Caribrod (dnešní Dimitrovgrad), město, 52, 56, 74
 Cařihrad – viz Istanbul
 Cetingrad, město, 20
 Cetinje, město, 21, 45, 34, 37, 56, 69–72, 74, 98, 102, 137, 152, 156, 172
 Cetinje, správní jednotka, 65
 Cezayir-i Bahr-i Sefid, osmanský ejálet, 21
 Cividale del Friuli (slov. Čedad), město, 91
 Civilní Chorvatsko (viz též Bánské Chorvatsko), 25
 Constanța (dříve turecky Küstenja), město, 21, 34, 37
 Cres, ostrov, 89
 Čuprija, město, 68, 69, 71, 98, 102, 152, 172
 Čabar, město, 72
 Čabar, správní jednotka, 72
 Čačak, město, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 156, 172
 Čačak, správní jednotka, 66
 Čakovec, město, 155
 Čenej (dnešní Cenei), sídlo... 53
 Černá Hora, stát, 20–23, 25, 29–41, 43–46, 48, 56–60, 64, 67, 68, 70, 74, 75, 81–87, 97, 99, 100–102, 103, 105–108, 110, 111, 113–115, 121, 123, 126, 137, 143, 144, 152, 156, 160, 171, 172, 174, 175
 Černé moře, 21, 31, 34, 37
 Černý Drim (Drini i Zi / Crn Drim), řeka, 55
 Československo, 15, 17, 61, 63, 118, 144, 178
 Český Krumlov, město, 25
 Črnomelj, správní jednotka, 72
 Čuprija, město, 56
 Ďakovica, město, 41
 Dalmácie, území, 20, 23–26, 29, 39, 40, 42–44, 45, 53, 54, 56–58, 60, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 75, 77, 80, 82, 83, 86, 89, 97–99, 113, 142, 165, 166, 168, 169
 Dalmatské Chorvatsko, 26
 Dayton, město, 136
 Debar, město, 55, 74, 81
 Delta, část Rijeky, 54
 Derventa, správní jednotka, 62
 Devin (ital. Duino), město, 91
 Devoli (albánsky Devoll), řeka, 41
 Deževski srez, správní jednotka, 99
 Dinárské pohoří, 160
 Doboš, město, 154
 Dobričevo, 83
 Dobruđa, oblast, 31, 38
 Dodekanesos, souostroví, 37
 Dolní Kraňsko (Dolenjsko), oblast, 80
 Dolní Štýrsko, oblast, 78, 79, 86
 Donji Lapac, město, 20
 Donji Vakuf, město, 76
 Draga, sídlo, 68, 72, 130
 Dragaš, sídlo, 130
 Dragonja, řeka, 129
 Dráva (slov., srb. Drava, něm. Drau), řeka, 21, 25, 26, 34, 37, 40, 42, 50–52, 56, 69, 71, 74, 95, 96, 98, 102, 152, 170, 172
 Drávská bánovina (slov. Dravska banovina), správní jednotka, 61, 62, 70–73
 Drau – viz Drava
 Drenovac, sídlo, 105
 Drim (alb. Drin), řeka, 40, 55, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 170, 172
 Drin – viz Drim
 Drina, řeka, 20, 26, 47, 56, 69, 71, 74, 82, 98, 102, 131, 137, 152, 170, 172
 Drinopol – viz Edirne
 Drinská bánovina (srb. Drinska banovina), správní jednotka, 61, 71–73, 77, 78
 druhá Jugoslávie, 173
 Dubrovačko-neretvanska županija, správní jednotka, 155
 Dubrovnik (it. Ragusa), město, dříve také stát, 20, 21, 25, 34, 37, 56, 61, 62, 68, 69, 71, 74, 98, 99, 102, 131, 137, 152, 155, 166, 172
 Dubrovnik, správní jednotka, 62, 68, 77
 Dunaj (Dunav), řeka, 19, 21–23, 32, 34, 37, 40, 41, 47, 56, 69, 71, 74, 82, 96, 98, 102, 104, 106, 131, 152, 160, 168, 170, 172
 Dunajská bánovina (srb. Dunavska banovina), správní jednotka, 61, 71–73, 77, 78
 Dunav – viz Dunaj
 Durmitorska nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Durrës, město, 37
 Dvojstátí (tj. Rakousko-Uhersko), 39
 Edirne (česky Drinopol), město, 21, 23, 34, 37
 Edirne, osmanský ejálet, 21
 Egejská Makedonie, území, 38, 86, 109
 Egejské moře, 22, 29, 30, 31, 38
 Elbasan, město, 41
 Enos (dnešní Enez), město, 36, 37
 Epirus (viz též Severní Epirus), území, 32

- Evropa, 7, 19, 29, 49, 60, 63, 95, 96, 111, 112, 123, 126, 160, 168, 171, 175
- Federace Bosny a Hercegoviny, státní útvar, 135, 138, 140, 151–154
- Filibe – viz Plovdiv
- Firenze, město, 21, 34, 37
- Fiume (město) – viz Rijeka
- Fiume (Rijeka), italská provincie, 80
- Foča, město, 31
- Fojnica, správní jednotka, 62
- Francie, stát, 23, 25, 29, 31, 33, 39, 45, 50, 53, 63, 75, 136, 146, 164
- Franská říše, 19, 24, 26
- Gacko, město, 31
- Gibina, sídlo, 103
- Gičevo, město, 81
- Girit (česky Kréta), osmanský ejálet, 21
- Giurgiu, město, 21
- Glina, město, 76
- Glina, Kotar, správní jednotka, 141
- Globoka, sídlo, 103
- Gnjilane (alb. Gjilan), město, 41, 156
- Gocka, město, 41
- Goč, hora, 41
- Goražde, město, 136, 154
- Gorica (ital. Gorizia), město, 74, 85, 91–93
- Gorice, území, 24, 25, 40, 43, 53
- Gorice a Gradiška, území, 24, 25
- Gorizia – viz Gorica
- Gornodžumajská oblast, správní jednotka, 79
- Gorski Kotar, pohorí, 89
- Gospic, město, 155
- Gostivar, město, 74, 81
- Gradačac, správní jednotka, 62
- Gradin, sídlo, 105
- Gradiška, území, 25, 40
- Grude, město, 134
- Grudi, sídlo, 81
- Gusinje, město, 31, 81
- Gyékényes, sídlo, 52
- Haag (oficiálně ,s-Gravenhage), město, 41, 76, 126
- Habsburská monarchie / říše (viz též Rakousko a Rakousko-Uhersko), 24, 55, 164
- Habsburské državy, 26
- Herceg Novi, město, 62
- Herceg-Bosna, Chorvatské společenství / Chorvatská republika, správní jednotka, 134, 135
- Hercegovacko-neretvanski kanton / Hercegovacko-neretvanska županija-kanton, správní jednotka, 154
- Hercegovina, území, 20, 40, 56, 99, 151, 169
- Hercegovina, Srbská autonomní oblast, správní jednotka, 125
- Hersek, osmanský ejálet, 21
- Horní Kraňsko, 78
- Hoti, sídlo, 81
- Hranice (tj. Vojenská hranice), území, 26
- Hüdavendigâr, osmanský ejálet, 21
- Chorvatská bánovina (Banovina Hrvatska), správní jednotka, 62, 73
- Chorvatské přimoří, území, 89
- Chorvatsko, stát, 19, 20, 25–27, 40, 43, 44, 47, 50, 56, 58–62, 66–68, 70, 74–76, 79, 82–87, 89, 94–99, 100–108, 110, 113, 115, 117–127, 129, 130, 131, 134–138, 140–145, 150, 152, 154, 155, 158, 161, 165, 167, 169, 171–173, 177
- Chorvatsko-Slavonie, stát, 24, 26, 44, 45, 52, 57, 58, 64, 67, 82, 164
- Ibar, řeka, 77, 104
- Ilok, město a správní jednotka, 62, 103, 104
- Ilyriada, projekt autonomní správní jednotky, 127, 150
- Ilyrie, území, 25
- Ilyrské království, správní jednotka, 25
- Ilyrské provincie (Provinces illyriennes), správní jednotka, 25, 26
- Ioánnina (dříve turecky Yanya), město, 21, 34, 37
- Irákleio (dříve turecky Kandiye), město, 21, 34, 37
- Iškodra – viz Shkoder
- Iškodra (č. Skadarský ejálet), osmanský ejálet, 21, 22, 82
- Ístanbul (č. dříve Cañihrad), město, 21, 30–32, 34, 35, 37
- Ístanbul, osmanský ejálet, 21
- Istarska županija, správní jednotka, 155
- Istrie (Hrabství), státní útvar, 25
- Istrie (Markrabství), státní útvar, 25
- Istrie, území, poloostrov, 24, 25, 29, 40, 43, 44, 53, 54, 57, 64, 80, 86, 89, 91, 93, 99, 105, 165, 168
- Itálie, stát, 21, 24, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39–41, 44, 45, 50, 51, 53–56, 63, 71, 74–76, 78–81, 82–86, 89, 91–95, 98, 102, 146, 150–152, 172, 177
- Izmaíl, město, 21, 34
- Ízmir, město, 21, 34, 37
- Jablanički okrug, správní jednotka, 156
- Jaderské přimoří, území, 86
- Jadran (Jaderské / Jadranské moře), moře, též širší geografická oblast, 19, 21, 22, 26, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 40, 53, 54, 86, 94, 160
- Jagodina, město, 156
- Jajce, město, 62, 76
- Jamena, sídlo, 104
- Janinský ejálet – viz Yanya, 82
- Jesenice, město, 92
- Jižní Besarábie, území, 31
- Jižní Dalmácie, území, 141
- Jižní Dobruďža, území, 36
- Jižní Srbsko, území, 49, 57, 65, 66, 77, 169
- Jižní Tyrolsko, území, 40
- Jónské moře, 34, 37, 21
- Jugoslávie, passim
- Julská krajina (Julijska krajina, Venezia Giulia), území, správní jednotka, 53, 54, 89, 91–93
- Južno-Bački okrug, správní jednotka, 156
- Južno-Banatski okrug, správní jednotka, 156
- Káhira, město, 87
- Kanalska dolina (it. Val Canale), údolí, 91
- Kandiye – viz Irákleio
- Kanton 10, správní jednotka, 154
- Kapaonik, pohorí, 41
- Karantánie, státní útvar, 24

- Karlobag, sídlo, 124
 Karlovac, město, 56, 66, 68, 69, 71, 74, 83, 98, 102, 124, 137, 155, 172
 Karlovačka županija, správní jednotka, 155
 Kastamonu, město, 21
 Kastamonu, osmanský ejálet, 21
 Kastav, město, 57, 68
 Kastav, správní jednotka, 68
 Katunská nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Kavkaz, pohoří, 29
 Keča (dnešní Checea), sídlo, 53
 Kestenovac, sídlo, 105
 Kikinda, město, 156
 Kijyköy (dříve Midia), sídlo, 36, 37
 Kjustendil, město, 52
 Klagenfurt, město, 51, 56, 90
 Klagenfurtská kotlina, 51
 Klek, poloostrov, 132
 Kljunačka Glava, vrchol, 84
 Knin, město, 74, 122, 125
 Knin, kotar, správní jednotka, 141
 Kočevlje, oblast, 79
 Kolašin, město, 31
 Kolašin, správní jednotka, 65
 Kolpa – viz Kupa
 Kolubarski okrug, správní jednotka, 156
 Konya, město, 21
 Konya, osmanský ejálet, 21
 Koper, město, 93, 129
 Kopiljač, vrchol, 130
 Kopriva, sídlo, 103
 Koprivnica, město, 155
 Koprivničko-križevačka županija, správní jednotka, 155
 Korčula, ostrov, 77
 Korfu, ostrov, 44
 Korintský záliv, 22
 Koromači-Boškini, sídlo, 105
 Korutany, území, 24, 25, 43, 50, 51, 56, 57, 64, 86, 89, 90, 91, 95
 Kosmet – viz Kosovo a Metohija
 Kosovo (č. Kosovský ejálet), osmanský ejálet, 21, 82
 Kosovo, území, správní jednotka, 17, 19, 33, 38, 39, 41, 49, 50, 56, 60, 66, 68, 69, 75–79, 85, 87, 88, 90, 97, 99, 100–102, 104–107, 110, 111, 115, 118–121, 127, 143, 145–150, 152, 156, 169, 177
 Kosovo a Metohija, správní jednotka, 58, 81, 99, 102, 145, 148, 152, 155, 172
 Kosovo pole, údolí, 22
 Kosovska Mitrovica (původně mitrovica, přechodně Titova Mitrovica, alb. Mitrovicë), město, 41, 74, 76, 77, 102, 156
 Kosovsko-Mitrovački okrug, správní jednotka, 156
 Kosovsko-Pomoravski okrug, správní jednotka, 156
 Kosovský elajet – viz Kosova
 Kotor, správní jednotka, 77, 80
 Koterský záliv (viz též Boka / Boka Kotorska), 106
 Kotrabudan, sídlo, 81
 Kragujevac, město, 41, 56, 70, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 156, 172
 Kragujevac, správní jednotka, 66
 Krajina, srbský separatistický útvar v Chorvatsku – viz Srbská Krajina
 Krajina, srbská správní jednotka (okrug) s centrem v Negotinu, 66
 Krajina, tzv. United Nations Protected Area (UNPA), 141
 Kraljevo, město, 41, 156
 Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS), 7, 44, 47, 50, 51, 53, 55, 58, 64, 65, 67, 68, 70
 Kranj, město, 92
 Kraňsko, území, 24–26, 40, 43, 48, 51, 53, 56, 57, 64, 68, 82, 86, 99
 Krapina, město, 155
 Krapinsko-zagorska županija, správní jednotka, 155
 Kratovský sandžak, správní jednotka, 22
 Krbava, oblast v Chorvatsku, 20
 Kréta, ostrov, 34, 38
 Kriva Palanka, město, 35
 Krk, ostrov, 54, 57, 86
 Krško, město, jaderná elektrárna, 150
 Kruševac, město, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 156, 172
 Kruševac, správní jednotka, 66, 68
 Kruševica, sídlo, 103
 Kruševo, sídlo, 105
 Kumanovo, město, 130
 Kumanovo, správní jednotka, 66
 Kupa (slov. Kolpa), řeka, 26, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 105, 152, 170, 172
 Kupres, město, 154
 Kuršumljija, město, 31
 Küstenja – viz Constanța
 Kvarner, záliv, 54
 Kypr, ostrov, stát, 34, 37
 Labin, město, 92, 93
 Lapski srez, správní jednotka, 77
 Lárisa, město, 34, 37
 Lastovo, ostrov, 89
 Lech, řeka, 24
 Leibnitz, město, 40
 Leposavić, sídlo, 105
 Leskovac, město, 31, 156
 Libeliče, sídlo, 51
 Lički Tiškovac, sídlo, 105
 Ličko-krbavska županija, správní jednotka, 65
 Ličko-senjska županija, správní jednotka, 155
 Lika, oblast v Chorvatsku, 20, 26, 169
 Lin (event. Lini), sídlo, 55
 Lisabon, město, 133
 Livno, město, 154
 Ljubljana (č. Lublaň), město, 56, 58, 68, 69, 71, 72, 74, 78, 83, 86, 92, 98, 101, 102, 122, 130, 152, 169, 170, 172
 Ljubljanska oblast, správní jednotka, 68
 Londýn, město, 36, 40, 41, 44, 45, 50, 53, 54, 87, 89, 93
 Lošinj, ostrov, 53, 89
 Lozanski srez, správní jednotka, 100
 Lublaňská provincie, Lublaňsko, správní jednotka, 74, 79, 80, 85, 86, 105

- Lugoj, město, 42
 Mačvanski okrug, správní jednotka, 156
 Maďarsko, stát, 41, 45, 51, 52, 63, 71, 74–76, 78, 80, 82, 85, 89, 90, 95, 96, 98, 102, 103, 148, 152, 172, 176
 Makarska, správní jednotka, 77
 Makedonie, území, stát, 20, 22, 31–33, 35, 36, 38, 41, 49, 56, 58, 60, 77, 79, 81, 82, 85, 86, 89, 90, 97, 99, 100–102, 106–111, 113, 115, 117, 123, 125–127, 130, 148–150, 152, 157, 158, 161, 169, 171, 172, 177
 Mali Komluš (dnešní Comloşu Mic), sídlo, 53
 Mariaca, řeka, 21
 Maribor, město, 50, 51, 56, 68, 69, 71, 74, 78, 98, 102, 152, 172
 Mariborska oblast, správní jednotka, 68
 Marica, řeka, 32, 34
 Marindol, sídlo, 105
 Marmarské moře, 36
 Maros (rum. Moreş), řeka, 42
 Mecsek, pohoří, 51
 Međimurje – viz Mezimuří
 Međimurska županija, správní jednotka, 155
 Međudražje, sídlo, 103
 Međurečje, sídlo, 131
 Mehadia, město, 42
 Metković, správní jednotka, 77
 Metohija, území, 38, 65, 99, 104, 106, 107, 143, 156, 169
 Metohija, správní jednotka, 66
 Mezimuří (Međimurje), území, 43, 52, 57, 64, 66, 68, 72, 80, 96, 103, 166
 Midia – viz Kiyıköy
 Mileševski srez, správní jednotka, 99
 Milići / Miliči, sídlo, 105
 Mirna (ital. Quieto), řeka, 92, 93
 Mislinja, řeka, 51
 Mitrovica – viz Kosovska Mitrovica
 Mitrovica, správní jednotka, 32, 77
 Mnichov, město, 61
 Močunigí, sídlo, 105
 Modoš (dnešní Jaša Tomić), sídlo, 53
 Modruško-riječka županija, správní jednotka, 65
 Mohovo, sídlo, 104
 Mokrice, sídlo, 82
 Moldavsko, území, 19
 Monastir (město) – viz Bitola
 Monastir (č. Bitolský elajet), osmanský ejálet, 21
 Monfalcone (slov. Tržič), město, 91, 92
 Moračo-rovačka nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Morava, řeka, 41, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 170, 172
 Morava, správní jednotka, 66, 68, 69
 Moravički okrug, správní jednotka, 156
 Moravská bánovina (srb. Moravska banovina), 61, 71–73, 78
 Moskva, město, 60
 Mostar, město, 21, 56, 68, 69, 71, 74, 83, 98, 102, 135, 137, 152–154, 172
 Mostar, oblast, 65, 68
 Mura, řeka, 40, 50, 52, 96, 130
 Murská republika, přechodný státní útvar, 52
 Napolí, město, 21, 34, 37
 Německé Rakousko, stát, 50
 Německo, 29, 31, 39, 63, 74, 75, 78, 80, 82, 84–86, 89, 126, 136, 146,
 Neretva, řeka, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 124, 135, 137, 152, 170, 172
 Neum, město, 19, 132, 135
 Nikšić, město, 31
 Nikšić, správní jednotka, 65
 Nikšićka nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Niš – viz Niš
 Niš (dříve turecky Niş), město, 21, 31, 34, 37, 40, 52, 56, 61, 68–72, 74, 76, 98, 102, 152, 156, 172
 Niš, správní jednotka, 66, 68, 79
 Nišavski okrug, správní jednotka, 156
 Nizozemsko, stát, 164
 Nová území (Novi krajevi), oblasti připojené k Srbsku v roce 1878, 31
 Nova Varoš, město, 76
 Novi Pazar, město, 37, 74, 76, 77, 102, 152, 172
 Novi Sad (maď. Újvidék), město, 21, 34, 37, 56, 68, 69–72, 74, 98, 101, 102, 120, 152, 156, 170, 172
 Novopazarský sandžak / Novopazarsko, správní jednotka, 20, 22, 31–33, 110
 Nový Pazar, město, 99
 Odžaci, správní jednotka, 103
 Odžak, město, 154
 Ohrid (č. Ochrid), město, 35, 55, 74, 75, 79
 Ohrid, správní jednotka, 66
 Ochridské arcibiskupství, 109
 Ochridské jezero, 55
 Olt, řeka, 21, 34, 37
 Orşova, město, 42
 Osiječka oblast, správní jednotka, 68
 Osijek, město, 42, 56, 66, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 124, 137, 152, 155, 172
 Osilnica, sídlo, 68, 72
 Osimo, město, 94
 Osječko-baranjska županija, správní jednotka, 155
 Osmanská říše (viz též Turecko), 19–21, 24, 29, 31, 32, 34, 37, 164, 168, 169, 171, 174, 175
 Ostrov Krk sa opštinom Kastav, správní jednotka, 66
 Oštra, mys, 131
 Palagruža, ostrov, 93
 Pale, město, 125
 Palermo, město, 21, 34, 37
 Pančevo, město, 76, 99, 156
 Panonie, území, 159
 Panonská nížina, 26, 168
 Panonské Chorvatsko, 26, 165
 Pardanj (dnešní Meda), sídlo, 53
 Paříž, město, 43, 50, 52, 54, 55, 93, 136
 Pátra, město, 21, 34, 37
 Paunovići / Paunoviči, sídlo, 105
 Pazin, město, 25, 155
 Pčinjski okrug, správní jednotka, 156
 Peč, město, 23, 56, 74, 102, 152, 156, 170, 172
 Pečki okrug, správní jednotka, 156
 Pécs, město, 41, 42, 52
 Pelješac, poloostrov, 132

- Petrič, město, 52
 Petrinja, město, 76
 Petrovgrad – viz Zrenjanin
 Piranský záliv, 129
 Pirinská Makedonie, území, 38, 109, 112
 Pirot, město, 31, 52, 156
 Pirot, správní jednotka, 66, 156
 Plav, město, 31, 81
 Plevlje, město, 31
 Plevlje, správní jednotka, 32, 66
 Plitvice (Plitvička jezera), jezera, 83, 124
 Plješevica, sídlo, 83
 Pljevaljski srez, správní jednotka, 100
 Ploče, město, 131, 135
 Plovdiv (dříve turecky Filibe), město, 21, 34, 37
 Podgorica (přechodně Titograd), město, 31, 74, 101, 102, 137, 152, 156, 170, 172
 Podgorica, správní jednotka, 65, 81
 Podráví, území, 43
 Podrinje / Podrinska oblast, správní jednotka, 66, 68, 69
 Podujevo, okres (též Lapský srez), 77
 Podunavska oblast, správní jednotka, 68, 69
 Pohorje, pohoří, 50
 Poljaničský okres, správní území, 79
 Poljica (Slobodne poljičke općine), autonomní politická jednotka, 25
 Pomoraví, oblast, 41
 Pomoravski okrug, správní jednotka, 156
 Poreč (ital. Parenzo), město, 92
 Porta – viz Vysoká Porta
 Portugalsko, stát, 164
 Posavska županija, správní jednotka, 154
 Postojna, město, 92
 Požarevac, město, 20, 25, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 156, 172
 Požarevac, správní jednotka, 66, 68
 Požega, město, 155
 Požeška županija, správní jednotka, 65
 Požeško-slavonska županija, správní jednotka, 155
 Prača, sídlo, 76
 Pragersko, sídlo, 50
 Pregara, sídlo, 105
 Prekmurje, 42, 51, 52, 57, 65, 78, 80, 166
 Prekodravlje, 52, 96
 Prenj, pohoří, 83
 Prespa, území, 79
 Prespanské jezero, 41
 Prevaljsko, území, 51
 Prevlaka, poloostrov, 131
 Prezid, katastrální území, 129
 Priboj, město, 31, 131
 Priboj, správní jednotka, 99
 Prijedor, město, 76
 Prijepolje, správní jednotka, 32, 67
 Primorska banovina – viz Přímořská bánovina
 Primorska oblast, území ve Slovinsku, 114
 Primorska, obec, 103
 Primorsko-črnička nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Primorsko-goranska županija, správní jednotka, 155
 Primorsko-krajiška oblast, správní jednotka, 68, 69
 Priština (alb. Prishtinë), město, 37, 41, 56, 68, 69, 71, 74, 76, 81, 98, 101, 102, 152, 156, 170, 172
 Prizren, město, 37, 41, 55, 156
 Prizren, správní jednotka, 67, 156
 Prokuplje, město, 31, 156
 Prusko, stát, 29
 Prut, řeka, 21, 34, 37
 Předlitavsko (viz též Rakousko), 48
 Přímoří, oblast, 25, 51, 53, 56, 80
 Přímořská bánovina (chorv. Primorska banovina), 61, 62, 70–73
 Pula (ital. Pola), město, 45, 85, 91–93
 Rába, řeka, 52
 Radatovići, sídlo, 72
 Radgona (německy Bad Radkersburg), město, 50
 Ragusa – viz Dubrovnik
 Rakousko, 11, 19, 20, 23–27, 29, 30, 32, 33, 38, 39, 41, 43, 44, 48–53, 63, 69, 71, 78, 89–92, 95, 98, 102, 151, 152, 172, 176
 Rakousko-Uhersko, 20, 21, 24, 26, 27, 30–45, 48, 51, 54, 57, 60, 64, 80, 83, 131, 174, 175
 Rambouillet, město, 146, 147
 Rapallo, město, 53
 Rasinski okrug, správní jednotka, 156
 Raša (ital. Arsia), město, 93
 Raša (ital. Arsia), řeka, 92
 Raška, historický státní útvar, 22
 Raška, město, 77, 105
 Raška, správní jednotka, 67–69
 Raški okrug, správní jednotka, 156
 Razkrižje, sídlo, 72, 103
 Republika srbská, státní útvar v Bosně a Hercegovině, 125, 128, 134, 135, 138, 140, 144, 151, 152
 Rieka – viz Rijeka (pravopisná varianta používaná v době Nezávislého chorvatského státu)
 Riječko-lješanska nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Rijeka (ital. Fiume), město, 21, 24–27, 34, 37, 40, 43–45, 53–55, 83, 86, 89, 91, 92, 155
 Rinya, vodní tok, 40
 Rodopi, pohoří, 35, 38
 Ródos, město, 21
 Roma – viz Řím
 Romanija, Srbská autonomní oblast, správní jednotka, 125
 Rovinj (ital. Rovigno), město, 92
 Rožaje, město, 31, 81
 Rudnik, správní jednotka, 66
 Rudo, město, 76, 131
 Rumelijský ejálet, turecká správní jednotka, 22
 Rumunsko, stát, 21, 30, 31, 34, 36–39, 52, 53, 56, 63, 69, 71, 74, 76, 89, 96, 98, 102, 152, 172, 176
 Rusčuk – viz Ruse
 Ruse (dříve turecky Rusčuk), město, 21, 34, 37
 Rusko, stát, 21, 23, 29–31, 33–40, 136, 146, 164
 Řecko, stát, 21, 22, 31–39, 53, 55, 63, 69, 71, 74–76, 90, 96, 98, 102, 109, 112, 126, 148, 149, 152, 176

- Řím (it. Roma), město, 21, 34, 37, 53, 54, 63, 76, 79
- Říše (velkoněmecká), stát, 79
- Sakarya, řeka, 21, 34
- Samobor, město, 76
- Samuilova říše, historický státní útvar na území Makedonie, 20
- San Stefano (v současnosti Yeşilköy), sídlo, 31, 34
- Sana, řeka, 62
- Sandžak (viz též Novopazarský sandžak, Novopazarsko), 38, 58, 63, 65, 76, 83, 84, 97, 99, 100, 111, 127, 133, 148, 158, 169, 177
- Sarajevo (dříve turecky Bosna-Saray), město, 21, 34, 37, 40, 56, 61, 62, 68, 71, 72, 74, 76, 98, 101, 102, 131, 134–137, 151–154, 170, 172
- Sarajevo, správní jednotka, 65, 68
- Sarajevo, Kanton, správní jednotka, 154
- Sastavci, sídlo, 131
- Sáva (srb. Sava), řeka, 19, 21, 34, 37, 47, 56, 62, 69, 71, 74, 82, 92, 98, 102, 124, 152, 170, 172
- Sávská bánovina (srb. Savska banovina), 61, 62, 70–73, 103
- Sedmíhradsko, území, 26, 39
- Sekulići, katastrální území, 130
- Selanik – viz Soluň
- Selanik, osmanský ejálet, 21
- Seoce, sídlo, 105
- Severní Bosna (dočasný rakouský územní zisk Rakouska do r. 1739), 20
- Severní Epirus, území, 32
- Severní Srbsko, označení používané v první Jugoslávii pro území Srbska před balkánskými válkami, 57, 65, 66, 169
- Severno-Bački okrug, správní jednotka, 156
- Severno-Banatski okrug, správní jednotka, 156
- Severoitalská nížina, 91
- Shkoder (dříve turecky Işkodra, č. Skadar), město, 21, 34, 36, 37
- Sibiu, město, 21, 34, 37
- Silistra (dříve turecky Silistre), město, 21, 34, 37
- Silistre – viz Silistra
- Sirči, sídlo, 105
- Siret, řeka, 21, 34, 37
- Sisačko-moslavačka županija, správní jednotka, 155
- Sisak, město, 155
- Sisam (dnešní Samos), osmanské poplatné knížectví, 21
- Sjenica, město, 76
- Sjenica, správní jednotka, 99
- Skadar – viz Shkoder
- Skadarské jezero, 38
- Skadarský ejálet – viz Işkodra
- Skadarský sandžak, 22
- Skočaj, sídlo, 103
- Skopje (turecky Üsküb, dříve Skoplje), město, 21, 31, 34, 37, 41, 52, 56, 68, 69, 71, 72, 74, 98, 101, 102, 130, 150, 152, 157, 169, 170, 172
- Skopje, řecký návrh na přejmenování Makedonie, 148
- Skopje – viz Skopje
- Skoplje, správní jednotka, 67, 68, 79
- Slavonie, území, 20, 26, 27, 42–44, 56, 38, 99, 103, 141, 166, 169
- Slavonie, Baranja a Západní Srem, jednostranně vyhlášená srbská autonomní oblast, 125, 128
- Slavonski Brod, město, 155
- Slovanská Makedonie, řecký návrh na přejmenování Makedonie, 148
- Slovenske gorice, pohorí, 50
- Slovinců, Chorvatů a Srbů, Stát – viz Stát Slovinců, Chorvatů a Srbů
- Slovinské přímoří (viz též Přímoří), 89
- Slovinsko, 24, 44, 45, 48, 49, 57, 58, 60–65, 67, 68, 70, 75, 78, 80, 81, 86, 87, 89, 91, 93, 94, 97–99, 101–103, 105, 107, 110, 114, 115, 117–119, 121–127, 129, 130, 145, 150, 151, 157–159, 161, 169, 172, 177
- Slovinský kraj (slov. Slovenska krajina / Slovenska okroglina), území v Uhrách, 51
- Smederevo, město, 41, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 172
- Smederevo, správní jednotka, 66
- Smederevský sandžak, 22
- Snežnik, hora, 129
- Snežnik, katastrální území, 129, 130
- Soča (ital. Isonzo), řeka, 56, 69, 71, 74, 92, 98, 102, 152, 170, 172
- Sofija (tur. dříve Sofya, č. Sofie), město, 21, 33, 34, 37, 52
- Sofijský sandžak, 32
- Sofya – viz Sofija
- Sofya, osmanský ejálet, 21
- Soli, Chorvatské společenství, správní jednotka, 134
- Soluň (řecky Thessaloniki, turecky dříve Selanik), město, 19, 21, 29, 34, 36–38, 52, 75, 76
- Sombor, město, 68, 70, 156
- Sombor, správní jednotka, 103
- Sovětský svaz (SSSR), stát, 63, 90, 91, 93, 95, 112, 119, 126
- Split, město, 40, 56, 83, 68, 69, 71, 72, 74, 98, 102, 137, 152, 155, 172
- Split, správní jednotka, 68, 80
- Splitsko-dalmatinska županija, správní jednotka, 155
- Spojené státy americké (USA), stát, 45, 50, 90, 94, 112, 136, 146
- Srb, město, 20
- Srbská Krajina (též Krajina), separatistický útvar v Chorvatsku, 62, 99, 122, 124, 125, 128, 136, 141, 142, 144, 145
- Srbská vojvodina a Temešský Banát, správní jednotka, 27
- Srbsko, 19–23, 25, 29–50, 52, 56, 58–60, 62, 64, 67, 68, 70, 74–77, 79, 81–85, 87, 96–99, 100–102, 104, 106, 107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–127, 130, 131, 136, 140–145, 147, 149, 152, 155, 156, 158, 161, 163, 166, 167, 171, 172, 174, 175
- Srbsko a Černá Hora, název nástupnického státu Jugoslávie, 144
- Srbů, Chorvatů a Slovinců, Království – viz Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (SHS)
- Srebrenica, město, 136, 139
- Srednje-Banatski okrug, správní jednotka, 156
- Srednjobosanski kanton / Županija Središnja Bosna, správní jednotka, 154

- Srem / Srijem, území, správní jednotka, 26, 65, 68, 69, 77, 103, 142, 156
 Sremska Mitrovica, město, 156
 Sremski Karlovci, město, 20, 23
 Stara Pazova, správní jednotka, 83
 Stara planina, pohoří, 32
 Staré Srbsko, území, 36
 Stari Vlah, region v jihozápadním Srbsku, 169
 Stát Slovinců, Chorvatů a Srbů (SHS), 45–47, 50, 58, 64, 175
 Stockholm, město, 130
 Struga, město, 150
 Struma, řeka, 35, 36
 Strumica, město, 37, 52, 56, 74
 Strumica, řeka, 36
 Střední Bosna (Srednja Bosna), Chorvatské společenství, správní jednotka, 134
 Střední Kraňsko (Notranjsko), území, 80
 Středomoří, geografická oblast, 29, 50, 159
 Středozevní moře, 29
 Studenički srez, správní jednotka, 77
 Subotica, město, 40–42, 62, 103, 104, 156
 Sušak, město, 92
 Sutorina, sídlo, 19, 103
 Svata Gere / Trdinov vrh, hora, 130
 Svata říše římská, státní útvar, 19, 27
 Sveti Neum, klášter, 55
 Svištov, město, 20
 Szeged, město, 41, 42, 53
 Šabac, město, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 137, 152, 156, 172
 Šamac, město, 42
 Šar-planina, pohoří, 35, 130
 Šarengrad, sídlo, 104
 Šator, pohoří, 83
 Šibenik, město, 74, 155
 Šibensko-kninska županija, správní jednotka, 155
 Šid, město, 62
 Šid, správní jednotka, 62, 103
 Šipka, průsmyk, 30
 Široki Brijeg, město, 154
 Šprinc, sídlo, 103
 Štavički srez, správní jednotka, 99
 Štip, město, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 172
 Štrigova, sídlo, 72
 Štrpci, sídlo, 131
 Štýrsko, území, 24, 25, 43, 50, 51, 56, 57, 64, 82, 86, 91, 99
 Šumadija, území, 169
 Šumadijska oblast, správní jednotka, 70, 69
 Šumadijski okrug, správní jednotka, 156
 Švédsko, stát, 164
 Tagliamento, řeka, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 170, 172
 Taranto, město, 21, 34, 37
 Tarvisio (slov. Trbiž), město, 91, 92
 Terst (Trieste, slov. Trst), město, 24, 25, 40, 43, 45, 53, 74, 85, 89, 91–94, 105
 Terst, Svobodné území, státní útvar, 92, 93, 95
 Terstský záliv, 94
 Tetovo, město, 74, 79, 81, 102, 152, 172
 Tetovo, správní jednotka, 67
 Thesálie, oblast, 32–34
 Thessaloniki – viz Soluň
 Thrákie, území, 19, 31, 36, 38, 160
 Tikveš, správní jednotka, 67
 Timok, řeka, 52
 Timok, správní jednotka, 66, 69, 70
 Tiranë, město, 37, 74
 Tisa, řeka, 21, 34, 37, 40, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 170, 172
 Titograd – viz Podgorica
 Tomislavgrad, město, 154
 Toplica, řeka, 169
 Toplica, správní jednotka, 66, 156
 Trán, město, 52
 Trava, sídlo, 68, 72
 Travnik, město, 21, 56, 69–71, 74, 76, 98, 102, 137, 152, 154, 172
 Travnik, správní jednotka, 62, 65, 70
 Trebinje, město, 125
 Trieste – viz Terst
 Troglav, hora, 83
 Trst – viz Terst
 Tuna, osmanský ejálet, 21
 Turecko (viz též Osmanská říše), stát, 19, 20, 22, 23, 25, 29–33, 35, 36, 49, 63, 106, 112, 148, 169
 Turnišće, sídlo, 52
 Turnu Măgurele, město, 21
 Tuzi, město, 81
 Tuzla, město, 56, 69–71, 74, 81, 98, 102, 136, 137, 152, 154, 172
 Tuzla, správní jednotka... 65, 70
 Tuzla, Kanton, správní jednotka, 154
 Tyrhénské moře, 34, 37, 21
 Tyrolsko, území, 24
 Udine (slov. Videm), město, 85, 92
 Uhersko (též Země Koruny svatoštěpánské, Zalitavsko), stát, 19, 24–27, 43, 44, 106
 Uhry, území, 19, 20, 23–27, 39, 41, 43, 44, 46, 68, 75, 96, 166, 169
 Ukrajina, stát, 29
 Ulcinj, město, 31, 32, 81
 Una, řeka, 62, 77, 131
 Unsko-sanski kanton, správní jednotka, 154
 Uroševac (alb. Ferizaj), město, 41, 76, 81
 Ůsküb – viz Skopje
 Usora, Chorvatské společenství, správní jednotka, 134
 Ustiprača, sídlo, 76
 Užice (přechodně Titovo Užice), město, 56, 69–71, 74, 76, 98, 102, 152, 156, 169, 172
 Užice, správní jednotka, 66, 70
 Valašsko, oblast v Rumunsku, 19, 20
 Valjevo, město, 56, 69–71, 74, 98, 102, 152, 156, 172
 Valjevo, správní jednotka, 66, 70
 Valona (albánsky Vlorë), město, 36
 Varaždin, město, 66, 155

- Varaždinska županija, správní jednotka, 65, 155
 Vardar, řeka, 21, 34, 36, 41, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 170, 172
 Vardarská bánovina (srb. Vardarska banovina), správní jednotka, 61, 71–73
 Vardarská Makedonie, území, 38, 41, 79, 112
 Varna, město, 21, 34, 37
 Vas (č. Vašská župa), správní jednotka, 51
 Vasojevička nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Velika Golija, pohoří, 83
 Velika Polana, sídlo, 52
 Veliki Bečkerek – viz Zrenjanin
 Veliki Gaj, sídlo, 53
 Velká Albánie, 75, 82, 90
 Velkoněmecká říše, 83
 Venezia – viz Benátky
 Venezia Giulia – viz Julská krajina
 Veronská marka, území, 24
 Veščica, sídlo, 103
 Vídeň, město, 19, 20, 25, 26, 29, 33, 38, 44, 48, 75, 80, 81, 126
 Vidin, město, 21, 34, 37, 52
 Vidinský ejálet, turecká správní jednotka, 22
 Villach, město, 92
 Vinica, město, 83
 Vinkovci, město, 103, 124
 Virovitica, město, 124, 155
 Virovitica, správní jednotka, 65
 Virovitičko-podravská županija, 155
 Visoko, město, 62, 76
 Višiči, sídlo, 135
 Vladanj, sídlo, 81
 Vlorë, město, 36, 37
 Vojenská hranice (viz též Hranice, Vojenské Chorvatsko), území, 25, 26
 Vojvodina, území, 26, 27, 43, 44, 46, 52, 57, 58, 60, 62, 64, 65, 67, 84, 96, 97, 99–104, 106, 107, 111, 115, 118, 142, 143, 148, 152, 155, 156, 163, 166, 169, 172, 175
 Vranje, město, 31, 52, 56, 69–71, 74, 81, 98, 102, 152, 156, 172
 Vranje, správní jednotka, 66, 70
 Vrbas, řeka, 56, 69, 71, 74, 98, 102, 137, 170, 172
 Vrbaská bánovina (srb. Vrbaska banovina), 61, 62, 71–73, 103
 Vrbaska oblast, správní jednotka, 70, 69
 Vrhbosna, Chorvatské společenství, správní jednotka, 134
 Vučedolska nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Vučevo, sídlo, 105
 Vučitrn, město, 41
 Vučitrn, správní jednotka, 77
 Vukovar, město, 56, 68, 69, 71, 74, 98, 102, 103, 137, 152, 155, 172
 Vukovar, správní jednotka, 103
 Vukovarsko-srijemska županija, správní jednotka, 155
 Východní Rumélie, území, 32–34
 Východní Slavonie, území, 142
 Východní Slavonie, tzv. United Nations Protected Area (UNPA), 141
 Vysoká Porta, stavba v Istanbulu, diplomatický název používaný pro Osmanskou říši nebo její vládu, 23, 30, 35
 Yanya – viz Ioánnina
 Yanya (č. Janinský ejálet), osmanský ejálet, 21, 82
 Yeşilköy, sídlo, 31, 34
 Zadar (italsky dříve Zara), město, 21, 34, 37, 45, 53, 74, 83, 86, 89, 93, 102, 137, 152, 155, 172
 Zadar, správní jednotka, 80
 Zadarska županija, správní jednotka, 155
 Záhřeb (chorv. Zagreb), město, 21, 34, 37, 42, 44–46, 48, 56, 58, 61, 64, 66, 69–72, 74, 78, 84, 98, 101, 102, 138, 142, 152, 154, 155, 169, 170, 172
 Zagrebačka oblast, správní jednotka, 70
 Zagrebačka županija, správní jednotka, 65, 154, 155
 Zaječar, město, 56, 70, 69, 71, 74, 98, 102, 152, 156, 172
 Zaječar, správní jednotka, 156
 Zalitavsko – viz Uhersko
 Zapadna Morava, řeka, 23
 Západní Balkán, 7, 11, 13, 19, 24, 26, 43, 70, 75, 87, 106, 159–168
 Západní Bosna, Autonomní oblast / Republika, separatistický politický útvar, 135, 136
 Západní Slavonie, jednostranně vyhlášená srbská autonomní oblast, 125, 128, 142
 Západní Slavonie, tzv. United Nations Protected Area (UNPA), 141
 Zapadno-Bački okrug, správní jednotka, 156
 Zapadohercegovačka županija, správní jednotka, 154
 Zara – viz Zadar
 Zara, italská správní jednotka, 54
 Zatrijebač, sídlo, 81
 Zavalje, sídlo, 103
 Zemlica, sídlo, 82
 Zemun, město, 66, 83, 99
 Zemun, správní jednotka, 83
 Zenica, město, 62, 154
 Zenicko-dobojský kanton (bos. Zeničko-dobojski kanton), 153, 154
 Zeta, historický státní útvar, 22
 Zetská bánovina (srb. Zetska banovina), 61, 71–73, 81
 Zetska nahija, černohorská správní jednotka, 64
 Zetska oblast, správní jednotka, 68–70
 Zlatarski srez, správní jednotka, 99
 Zlatiborski okrug, správní jednotka, 156
 Zrenjanin (původně Veliki Bečkerek, 1935–1941 a 1944–1946 Petrovgrad), město, 74, 77, 156
 Zvečane, správní jednotka, 66
 Željina hora, 41
 Ženeva, město, 46, 135
 Žepa, město, 136, 139
 Žombolj (dnešní Jimbolia), sídlo, 53
 Žumberak (sl. Gorjanci), pohoří, 26, 130
 Županija, město, 103

Pokyny pro autory

Všeobecné

Studie jsou publikovány v češtině nebo v angličtině, případně v některém jiném světovém jazyce. Pokud je studie publikována česky, musí být doprovázena rozsáhlým anglickým (příp. i dalším cizojazyčným) resumé, a naopak. Studie jsou posuzovány nejméně dvěma nezávislými recenzenty. Rukopis se skládá z (1) titulního listu, (2) abstraktu, (3) textu, (4) seznamu literatury, (5) resumé, (6) tabulek a (7) ilustrací. Uveřejněné studie by měly splňovat nároky na mono-grafii podle pokynů Rady pro výzkum, vývoj a inovace.

Rukopis

K přípravě rukopisu se doporučuje využití textového editoru MS Office Word. Soubory by měly být jasně a vhodně označeny (např. ToušekText.doc, ToušekFig1.tif, ToušekTable3.doc). Dodržujte prosím následující zásady:

- písmo textu je běžného typu (např. Garamond, Times) a velikosti (12 bodů) a je stejné ve všech částech rukopisu (vyjma poznámek – 10 bodů),
- používejte metrické jednotky,
- vyvarujte se nadměrného používání kapitálek a kurzív,
- vložte tabulky a ilustrace na odpovídající místo textové části rukopisu a zároveň je dodejte i jako samostatné soubory (XLS, EPS, TIFF apod.),
- všechny tabulky a ilustrace číslujte v pořadí, v jakém se objevují v textu.

(1) Titulní list Titulní list obsahuje název studie (ne delší než 12 slov), jméno, tituly, pracovní zařazení a emailovou adresu autorů, jejich pracoviště, poštovní adresu a telefonní číslo.

(2) Abstrakt Abstrakt by měl shrnout cíl, teoreticko-metodologické přístupy a hlavní výsledky předkládané studie a neměl by přesáhnout 200 slov. Na novém řádku by mělo být uvedeno maximálně 6 klíčových slov: jedno týkající se místa, jedno tématu, jedno metod (tyto tři povinné) a tři další (volitelné). Abstrakt a klíčová slova se uvádějí povinně v anglickém jazyce.

(3) Text Text by měl být členěn do odstavců. Autoři by měli jasně označit požadovanou úroveň nadpisů. Je možné použít pouze tři úrovně nadpisů.

Rovnice by měly být číslovány arabskými číslicemi v hranatých závorkách na pravém okraji textu.

Poznámky by se měly omezit na minimum (přípustné jsou pouze poznámky pod čarou a pod tabulkami a ilustracemi).

Názvy tabulek a ilustrací jsou číslovány jako **Tabulka 4** Název, **Obrázek 1** Název atd. Názvy by měly být stručné, ale co možná neinformativnější.

(4) Seznam literatury Citace se drží Harvardského systému a musí obsahovat pouze materiál publikovaný nebo přijatý k publikování, tj. ne „předloženo“ nebo „v přípravě“. Všechny položky v seznamu literatury se musí objevit v textu a opačně.

V textu se citace označí pouze příjmením autora (bez iniciál) a rokem publikování (s odkazem na stránky za dvojitěkou, pokud je to nutné): např. Toušek (1988) nebo (Toušek 1988:22). Publikace tří a více autorů by měla být citována jako Toušek et al. (2005). V seznamu literatury se však musí objevit všechna jména. Vícenásobné citace jsou uváděny chronologicky. V případě více publikací jednoho autora z jednoho roku odlišíte vrocení písmeny a, b, c atd. (např. 2011a, 2011b atd.). Citace knihy by vždy měla obsahovat jméno nakladatele a místo publikování. Názvy časopisů by neměly být zkracovány. Citace by měly být abecedně uvedeny na konci studie takto:

Články v časopisech:

Demek, J. 1996: Catastrophic implications of global climatic change in the cold regions of Euroasia. *Geojournal* 38 (3), 141-250.

Disertační práce:

Halás, M. 2002: *Cezhraničené vztahy, cezhraničná spolupráca*. Disertační práce, Katedra humánnej geografie a demogeografie, Univerzita Komenského, Bratislava.

Knihy:

Toušek, V., Smolová, I., Fňukal, M., Jurek, M., Klapka, P. 2005: *Czech Republic: portraits of regions*. MMR, Praha.

Kapitoly v knize:

Řehák, S. 2004: Geografický potenciál pohraničí. In **Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, M.** eds. *České pohraničí: bariéra nebo prostor zprostředkování*. Academia, Praha, 67–74.

WWW stránky:

KRNAP 2004: *Plán péče o Krkonošský národní park a jeho ochranné pásmo*. (<http://www.krnep.cz/>), citováno 2005-06-23.

Ostatní publikace:

V případě pochyb uveďte prosím všechny bibliografické podrobnosti.

(5) Resumé Resumé je psáno v češtině nebo ve světovém jazyce a obsahuje název studie v příslušném jazyce. Resumé by mělo být výstižné a shrnovat cíl, metody a hlavní výsledky předkládané studie. Nemělo by obsahovat tvrzení a výsledky, které nejsou diskutovány v textu.

(6) Tabulky Tabulky nesmí obsahovat vertikální linie a pouze málo linií horizontálních. Každá tabulka by měla být diskutována v textu, ale čtenář by měl tabulku pochopit i bez odkazu na text. Tabulky by neměly opakovat výsledky prezentované jinde v rukopise (např. v grafech).

(7) Ilustrace Všechny mapy, diagramy, grafy, fotografie se označují jako obrázky. Měly by být předloženy v konečném tvaru vhodném pro reprodukci, tj. jako soubory EPS nebo TIFF s rozlišením 300 dpi. Pokud grafy připravujete v MS Office Excel, dodejte i příslušný XLS soubor. Prosím zohledněte zmenšení při volbě velikosti symbolů, písma a čar; studie jsou tisknuty ve formátu B5 (163×235 mm). Názvy ilustrací neumístejte v jejich kresbě, ale do textového popisku. Všechny mapy by měly obsahovat severku a grafické měřítko. Vyvarujte se prosím použití neobvyklých fontů.

Korektury

Autoři studie obdrží korektury e-mailem společně s recenzními posudky. Korektury strojopisu a reakce na recenze by měly být zaslány zpět e-mailem do sedmi dnů po jejich obdržení.

Kontakt

Redakční adresa

Pavel Klapka
Přírodovědecká fakulta UP
Katedra geografie
17. listopadu 12
771 46 Olomouc

Tel.: +420 585 634 591

Fax: +420 585 225 737

Email: pavel.klapka@upol.cz

<http://geography.upol.cz/geographia-moravica>

Práce se zabývá změnami politickogeografické organizace území Západního Balkánu s důrazem na vývoj ve druhé polovině devatenáctého století a ve století dvacátém. Sumarizuje změny politických hranic v oblasti, podrobně si všímá změn vnějších hranic a administrativní struktury bývalého jugoslávského státu, provádí historickou etapizaci těchto změn s postižením hlavních vazeb na vnitřní i vnější politické síly, detailněji charakterizuje rozpad Jugoslávie a v závěru hodnotí politickogeografické vlivy polohy, geografického prostředí a historického vývoje zkoumaného území.

ISBN 978-80-244-3251-9